

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG 1930

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Batavia-Centrum.
ALBRECHT & Co.
1931

INHOUD

LIJST DER PLATEN

Pl. 23. Mantingen. *a.* Vooraanzicht van het graf van Ratoe Kalinjamat. *b* en *c.* Voor- en zijaanzicht van een kindergraf. *d.* Makara-spuier gevonden in den grond links van den poortingang naar de pasarean.

„ 24. Onderzoek Oudheidk. Ver. Majapahit.
a. Het uitgraven van baksteenen door de bevolking in kampong Kemasan. *b.* Aangebrachte en uitgegraven voorwerpen. *c.* Muurrestanten blootgelegd in desa Panggoeng.

„ 25. Id. Muurrestanten blootgelegd bij het onderzoek te Panggoeng.

„ 26. *a.* Bronzen priesterschel in het bezit van den heer Nix te Bandoeng. *b, c* en *d.* Bronzen doos in het bezit van den heer E. W. van Orsoy de Flines te Oengaran.

„ 27. Musicologisch onderzoek op Nias.
a. Maloeaja (reidans) te Lahoesa. *b.* Phonografeeren in kg. Hillibotedanö. *c.* Droesi dana. *d.* Verschillende fluitsoorten. *e.* Twee tromsoorten.

„ 28. Id. op Flores. *a.* Laba-go-orkest in kg. Wéré (landsch. Ngada), bestaande uit trommen (laba) en kleine gongs (go). *b.* Eensnarige kalebas viool landsch. Maoeméré. *c.* Daloe Béo blaast op de pèrèpè landsch. Manggarai. *d.* Foi doeri oedi (Badjawa) of hoché (Nageh), middelgatfluiten (landsch. Ngada).

„ 29. Tapanoeli. *a.* Geornamenteerde steenen van de biaro Si Mangambat afd. Padang Sidempoean. *b.* Biaro Si Topajan, afd. Padang Lawas, overzicht van het complex van het N. O.

„ 30. Padang Lawas, Tapanoeli. Biaro Si Topajan. *a.* Vooraanzicht van Terras A. *b.* Bovenbouw van het terras met neuten op den Z. O. hoek.

„ 31. Id. *a.* Soubassement van het groote terras, detail van den N. O. hoek met gedeelte van vroegere profileering. *b.* Steenen voetstuk. *c.* Vaasvormige steen.

„ I. Biara Si Topajan. Situatie. A. en B. terrassen.

„ II. Id. Plattegrond van Terras A.

„ III. Id. Terras A. *a.* O. gevel. *b.* W. gevel. *c.* N. gevel.

„ IV. Id. Terras B. *a.* Plattegrond. *b.* O. gevel. *c.* N. gevel.

„ V. Id. Fragmenten.

„ 32. Id. Biaro Bahal I, hoofdtempel. *a.* N. O. hoek. *b.* N. W. hoek.

„ 33. Biara Si Topajan Situatie. A en B terrassen.
a. Raksasa-figuren aan den N. trapvleugel. *b.* Leeuwefiguur aan het soubassement.

„ 34. Id. Tempelwachter en makara links en rechts van den trap.

„ 35. Id. *a.* Tempelwachter en makara links van den trap, achterzijde. *b.* Tempelwachter op omgang hoofdtempel, rechts van den trap. *c.* Stūpavormige zuil.

„ VI. Id. Situatie.

„ VII. Id. Hoofdtempel (A) Oostelijke gevel.

Pl. VIII. Biara Si Topajan Situatie. A en B terrassen.
a. Zuidelijke gevel. *b*. Bovenaanzicht van den top.
„ IX. Id. Horizontale doorsnede over A-B en C-D.
„ 36. Id. *a*. Overblijfsel van stūpa ten N. van den hoofdtempel. *b*. Overblijfsel van toegangspoort.
„ 37. Id. *a*. Steenen beeldje van Wajrasattwa, gevonden bij den toegang tot den omloop van den hoofdtempel. *b*. Steenen beeld van Salihundam, Gajam distr., Zuid-Indië. *c*. Steenen voetstuk en pipisan gevonden te Bahal I.
„ 38. Id. Bronzen beeldje, h. 19.5 cM., gevonden aan den binnenkant van den W. ringmuur, tegenover den hoofdtempel.
„ 39. Biara. *a* en *b*. Kop van tempelwachter waarschijnlijk afkomstig van Biara Bahal I, Mus. Bat. No. 102. *c* en *d*. Id. Mus. Bat. No. 103.
„ X. Biara Bahal I. Hoofdtempel (A), lengtedoorsnede.
„ XI. Id. Monument B. *a*. Plattegrond. *b*. O. gevel. *c*. Z. gevel.
„ XII. Id. Terras C. *a*. Plattegrond. *b*. O. gevel. *c*. N. gevel.
„ XIII. Id. Terras D. *a*. Plattegrond. *b*. O. gevel. *c*. Z. gevel. Terras E. *d*. Plattegrond. *e*. O. gevel. *f*. Z. gevel.
„ XIV. Id. Hoofdingang. *a*. Plattegrond. *b*. O. gevel. *c*. Z. gevel. *d*. W. gevel.
„ XV. Id. Losse stukken en fragmenten.
„ 40. Padang Lawas, Tapanoeli, Biaro Bahal II.
a. Hoofdtempel N. O. hoek. *b*. N. W. hoek.
„ 41. Id. *a*. Heruka-beeld, aangetroffen in de cella van den hoofdtempel. *b*. Voetstuk en benedengedeelte van het Heruka-beeld.
„ 42. Id. *a*. Buste van Buddha-beeld, waarschijnlijk afk. van Bahal I, Mus. Bat. No. 233. *b*. Beelden en beeldfragmenten aangetroffen in de cella van den hoofdtempel. *c* en *d*. Voor- en achterzijde van makara rechts van ingang hoofdtempel.
„ 43. Sumatra. *a* en *b*. Inscripties op voetstukken ten N. van terras A biaro Si Topajan. b. Zegelmerk inscriptie Adityawarman.
„ 44. Benkoelen en Palembang. *a*. Dolmen en *b*. graf bij Boemi agoeng, Pagar Alam, Benkoelen. *c*. Bronzen kop van Buddhabeeld, afk. Boekit Segoentang, Palembang.
„ 45. Palembang. Bronzen beelden gevonden in de Komering op 1 K.M. afstand van de uitmonding in de Moesi. *a*. Amoghapāça-Awalokiteçwara h. 52. *b*. Maitreya, h. 23. *c*. Buddha h, 40 c.M.
„ 46. Rijkssieraden van Pagar roejoeng.
a. De „Kop van Katimono"; *b* en *c*. Stempels.
„ 47. Id. *a*. De hoorn van den karbouw Si Benoang Sakti; de handtrom van poeloet-poeloethout; de „Kop van Katimono" en het Sultans stempel. *b*. de „Kop van Katimono" op iets meer dan ware grootte.
„ 48. Id. De doelang gadang van Tandjoeng.
„ 49. Id. *a* en *c*. Voor- en keerzijde van den dolk Si mandang giri. *e* en *f*. Godefiguren op het lemmet van dezen dolk. *b* en *d*. Voor- en keerzijde van de kris Tjaroeboen.

Pl. 50. Bronzen 's Rijks Ehtnographisch Museum te Leiden Serie 1403 *a.* = 2853. *b.* = 3056. *c.* = 3025. *d.* = 2862. *e.* = 2855. *f.* = 2856. *g.* = 2864.

„ 51. Id. *a.* = 2836. *b.* = 2389. *c.* = 3060. *d.* = 2845.

„ 52. Id. *a.* = 3325. *b.* = 2861. *c.* = 1701. *d.* = 1874. *e.* = 3057. *f.* = 2972.

„ 53. Id. *a.* = 1780. *b.* = 3007. *c.* = 3027. *d.* = 3034. *e.* — 2467.

„ 54. *a.* Steenen vrouwenbeeld museum Batavia No. 288. *b.* Relief uit de poera Taman Sari te Pedjeng, Bali.

„ 55. Bronzen uit de collectie Sawabe te Djokjakarta.
a. Onbekende Bodhisattwa, vier Kuwera's, Amoghapāça(?). *b.* Tārā, twee Buddha's, Gaṇeça, onbekende Bodhisattwa.

„ 56. Id. *a.* V. l. n. r. Wajrasattwa (?) en falsificaten. *b.* Veebel, vier gaṇṭha's en veebel.

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

Oudheidkundig Verslag 1930

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Batavia-Centrum.
ALBRECHT & Co.
1931

B. de Haan †
22 Jan. 1889 — 16 Oct. 1930.

IN MEMORIAM
B. DE HAAN

Een onherstelbaar verlies heeft de Oudheidkundige Dienst te betreuren. Na een langdurig ziekbed overleed op den 16en October te Semarang de heer B. de Haan, in leven bouwkundig Inspecteur bij den dienst. Op nog jeugdigen leeftijd werd hij weggenomen van zijn gezin, dat den echtgenoot en vader niet kon missen. Op het hoogtepunt van zijn arbeidskracht staande ontviel hij aan den werkkring, waaraan hij was verknocht en die hem als leider noode kon ontberen. Het past hier niet te klagen over het lot, dat een zoo nuttig bestaan en zooveel verwachtingen voor de toekomst heeft vernietigd. Slechts mogen hier tot uiting worden gebracht gevoelens van dankbaarheid voor den schoonen arbeid, die het den overledene gegeven is geweest in zijn kortstondig doch vruchtbaar leven in het belang van het oudheidkundig onderzoek te verrichten.

In de jaren 1916 en 1917 werd De Haan op zijn toekomstigen werkkring voorbereid door de heeren Rouffaer en Van Erp. Onder hunne beproefde leiding bestudeerde hij de bestaande litteratuur aan de hand van de foto's van het Koninklijk Instituut en door hen werd de grondslag gelegd van zijn kennis van en bewondering voor de Hindoe-Javaansche kunst. Reeds vroeg had bij hem de voorliefde gesproken voor Midden-Java, voor de eenvoudige en krachtige architectuur die zoo zuiver tot uiting komt in een bouwwerk als de tjandi Mendoet [1]) en zoo was het ongetwijfeld een teleurstelling voor den jeugdigen ambtenaar, toen hij, in April 1918 tot adjunct-Bouwkundige benoemd, niet op Midden-Java werd geplaatst, doch als standplaats Blitar kreeg. Schrijver dezes herinnert zich, dat op de eerste dienstreis die De Haan door Java ondernam, de jongere Hindoe-Javaansche monumenten geen genade in zijn oogen konden vinden; wat hem erin tegenstond en hem belette zelfs bouwwerken als de tjandi Kidal en het tempeltje met jaartal 1291 te Panataran te waardeeren, was het gebrek aan soberheid en rationaliteit in de ornamenteering, ook al moest de harmonie der verhoudingen indruk op hem maken. Deze gevoelens verhinderden niet, dat hij met ijver en opgewektheid aan den arbeid toog. In 1918 was de herstelling van het tjandi Panataran-complex, waarbij voor het eerst de toen nieuwe methode van reconstructie was toegepast — waarover later zulk een heftige strijd zou ontbranden —, door den heer Perquin bijna voltooid en aan De Haan viel ten deel, onder leiding van den Bouwkundige, de laatste hand aan de restauratie te leggen [2]). Na de overplaatsing van den heer Perquin naar Midden-Java trad De Haan zelfstandig op en kon hij aanstonds zijne krachten op een aantrekkelijk onderwerp.

---

[1]) ROUFFAER, *Oudheidkundige Opmerkingen*, *B.K.I.* 74, p. 151. [2]) *O.V.* III 1918, p. 98.

de ontgraving en den wederopbouw van de badplaats aan den grooten weg naar Panataran, beproeven [1]), bij de uitvoering van welke taak zich reeds dadelijk de eigenschappen, die hem tot zulk een uitnemend verzorger van monumenten hebben gemaakt — scherpzinnigheid, pijnlijke nauwgezetheid en fijn ontwikkeld esthetisch gevoel —, openbaarden.

De werkzaamheden te Panataran waren nog niet lang beëindigd, toen de uitbarsting van de Gg. Kloet plaats had (19—20 Mei 1919) en in het werkprogramma voor Oost-Java wijziging bracht. De voorgenomen herstellingen van bouwwerken werden voorloopig opgeschort en de ontgraving van de door de lahar-stroom blootgewoelde overblijfselen van de tjandi Soembernanas ter hand genomen [2]). Van de in bouwkundig opzicht niet onbeduidende resultaten van dezen arbeid gaf de executant een heldere en nauwkeurige uiteenzetting in het Oudheidkundige Verslag [3]).

Er volgde nu een reeks van voorloopige maatregelen voor het behoud van de in de afdeelingen Blitar en Toeloeng Agoeng gelegen oudheden en de ontgraving en verdere behandeling van tjandi Sawentar, welk monumentje hem meer dan een half jaar zou bezighouden [4]).

Na de zeer goed geslaagde reconstructie van het poortje van 1312 çaka te Ploembangan [5]) begon De Haan in 1921 aan de herstellingen van de badplaats Djalatoenda [6]), welke een belangrijke gebeurtenis in zijn leven worden zou. De diepe bewondering, die hij voor dit eenvoudige, maar in zijn eenvoud zoo imponeerende bouwwerk koesterde, bracht hij onder woorden toen hij na een bezoek in 1920 neerschreef: „Djalatoenda liet een indruk achter, die ik niet licht vergeten zal Prachtig sluit zich dit monument bij de omgevende natuur aan. Dezelfde grootschheid, die in het oerbosch is, spreekt ook uit dit zoo zeldzaam monumentale bouwwerk. Heerlijk is het, te midden van de diepe stilte van het bosch, tegenover een dergelijke uiting van den menschelijken geest te staan". Zou men in later jaren De Haan hebben gevraagd, aan welken arbeid hij de aangenaamste herinneringen behouden had en welke van de door hem uitgevoerde herstellingen volgens zijn eigen oordeel het best geslaagd mocht heeten, zonder twijfel zou zijn antwoord geluid hebben: Djalatoenda.

In 1921 leverde De Haan nog een beschrijving van de door hem in Nov. 1920 bezochte rotsgraven te Tampak siring [7]) en de Poera te Perean [8]) op Bali en legde hij de laatste hand aan de teekeningen van Djalatoenda. In het volgend

---

[1]) *O. V.* 1918 IV, p. 138; 1919 I, p. 45; *De reconstructie van de badplaats te Panataran, O. V.* 1920 Bijl. M. [2]) *O. V.* 1919 III p. 89, IV p. 131. [3]) *Tjandi Soembernanas, Bouwk. beschrijving, O. V.* 1920, Bijl. C. [4]) *O. V.* 1920 II, p. 49; III, p. 81, IV p. 113; 1921, I p. 19; *Tjandi Sawentar, O. V.* 1922 IV, Bijl. P. [5]) *O. V.* 1921 II p. 55; *Drie Oost-Javaansche poortjes, O. V.* 1923 III/IV, Bijl. L. [6]) *O. V.* 1921 IV, p. 146; 1922 I p. 4; 1923 III/IV p. 76. [7]) *De kluizenarij en rotsgraven te Tampaksiring* (*Bali*) *O. V.* 1921 Bijl. IV. [8]) *De Poera „Yeh gangé" te Perian O. V.* 1921 Bijl. R.

jaar nam hij de kleine tjandi Papoh [1]) onder handen, trof hij de noodige voorzieningen aan de tjandi Sanggrahan [2]), werd de behandeling van tjandi Soemberdjati voortgezet en beëindigd [3]) en de badplaats Belahan [4]) met de daarbij gelegen monumenten hersteld. In November volgde zijn overplaatsing naar Kediri en opende zich weer een nieuw terrein voor zijn werkzaamheid in de herstelling van de tjandi's Soerawana [5]), Tegawangi [6]) en Gambar [7]) (op den Kloet).

Na terugkomst van een welverdiend buitenlandsch verlof — Mei 1924 — Jan. 1925 — werd De Haan Malang als standplaats aangewezen. Hoewel zijne aanvankelijk afwijzende houding tegenover de Oost-Javaansche architectuur in den loop der jaren had plaats gemaakt voor een groote vertrouwdheid met haar uitingen en deze weer geleidelijk was overgegaan in een gevoel van warme bewondering — getuige wel de beschrijving van zijn hand van de tjandi Kidal [8]) — was het hem toch ongetwijfeld een groote vreugde belast te worden met het onderzoek van de overblijfselen van de weliswaar op Oost-Java aangetroffen, maar toch in stijl zuiver Midden-Javaansche tjandi Badoet. Het terreinonderzoek stelde zijn hooggespannen verwachtingen niet te leur. Met behulp van de opgegraven fragmenten slaagde hij erin den romp van het bouwwerk in den oorspronkelijken toestand te herstellen en van de niet voor wederopbouw in aanmerking komende bekroning een zeer acceptabele reconstructieteekening te ontwerpen [9]).

Nog voordat De Haan het voorgenomen onderzoek van de baksteenresten in de desa Dinaja had kunnen instellen werd hij naar Prambanan overgeplaatst (Juni 1926). Met groote voldoening kon hij op zijn thans afgesloten Oost-Javaanschen arbeid terugzien. In acht jaar tijd waren onder zijn leiding niet minder dan 14 monumenten gerestaureerd of gereconstrueerd en in staat van onderhoud gebracht, zoodat voor een opvolger alleen overbleven — afgezien van het Majapahit-onderzoek — de voorzieningen van de tjandi's Singosari en Gg. Gangsir, de ontgraving van de tjandi Djawi en enkele andere werkzaamheden van minder belang.

Midden-Java zou van nu af beslag leggen op den geheelen mensch, de hoogste eischen aan zijn bekwaamheid, takt en doorzettingsvermogen stellen [10]). Het is hier niet de plaats de geschiedenis van het onderzoek te Prambanan met zijn vele tegenslagen en teleurstellingen te boek te stellen. We stippen er slechts uit aan, dat er bij het goede werk, dat te Prambanan verricht was, fouten waren begaan, ernstige fouten, die, al was het goed recht van het reconstructie-beginsel zelf er niet door aangetast, toch het vertrouwen in de toepassing van dat beginsel op het geval-Prambanan aan het wankelen hadden gebracht. Toen De Haan de leiding aanvaardde, scheen het een hopelooze onderneming te trachten niet alleen de nog onbekende onderdeelen van den hoofdtempel uit de schaars voorhanden gegevens af

[1]) *O. V.* 1922 I, p. 5. [2]) *O. V.* 1922 II/III, p. 48. [3]) *O. V.* 1922 II/III, p. 50. [4]) *O. V.* 1922 IV, p. 101; 1923 III/IV p. 80. [5]) *O. V.* 1923 I/II, p. 4. [6]) *O. V.* 1923 III/IV p. 83, 1924 I/II p. 7. [7]) *O. V.* I/II p. 7. [8]) *Publicaties v.d. O. V.* 1925, p-t vlg. [9]) *O. V.* 1925 I/II p. 8; III/IV p. 8; 1926 I/II p. 20; *Tjandi Badoet, O. V.* 1929 III/IV Bijl. H. [10]) Voor de werkzaamhaden te Prambanan zie de *O. V.* 1926 — '30 onder Midden-Java.

te leiden, maar bovendien de fragmenten, die reeds in de op het terrein opgestelde lagen waren verwerkt, opnieuw uit te zoeken en te ordenen, zoodat zij alle de oorspronkelijke plaats, die zij vroeger in het bouwwerk hadden ingenomen, zouden herkrijgen. Was er ondankbaarder taak denkbaar dan dit controleeren en corrigeeren van het werk van den voorganger; dit optreden als boedelberedderaar, maandenlang, voordat er uitzicht zou bestaan om op de nieuw-gelegde, deugdelijke basis voort te arbeiden? Zoo De Haan zich deze vraag al heeft gesteld, dan heeft hij er zich toch geenszins door laten ontmoedigen. Hij betrok met zijn gezin de pasanggrahan op het tempelterrein en gedurende de nu volgende twee jaren leefde hij van dat de zon opging tot dat zij achter de kali Opak verdween op en bij de tempelruïnes; liet hij de vele vraagstukken die zij hem stelden op zich inwerken, vereenzelvigde als het ware zijn geest met dien der bouwmeesters.

Begonnen werd met een systematische sorteering van alle op het terrein aanwezige fragmenten naar hun herkomst. Vervolgens werd het terrein tusschen den eersten en tweeden ringmuur onderzocht en deze laatste muur omgestapeld ten einde alle nog bruikbare geornamenteerde steenen van den hoofdtempel en de andere tempels te achterhalen. Hand aan hand met dezen arbeid ging de contrôle van de op het terrein opgestelde gordels, waarbij belangrijke verbeteringen werden aangebracht, en werd tevens de wederopstelling van die gordels ter hand genomen. Deze laatste zware en tijdroovende arbeid — na welks voltooiing De Haan zou verklaren, dat, zoo hij er ooit weer tegenover zou komen te staan, hem de moed zou ontbreken om er opnieuw aan te beginnen — had tot resultaat, dat, wat de Prambanan-commissie voor onmogelijk had gehouden, was volbracht, met name, dat alle op den grond opgestelde fragmenten van den hoofdtempel tot en met de bovenste geleding van de kroonlijst hun oorspronkelijke plaats hadden herkregen. En hiermede was het vertrouwen in den reconstructie-arbeid herwonnen. Als er iets is, wat tot dankbaarheid jegens den overledene stemt, dan is het dat hij dit heeft kunnen bewerkstelligen.

Naar mate de contrôle-werkzaamheden vorderden werd de arbeid aangenamer en interessanter. Het kwam er nu op aan de structuur van de nog onbekende gedeelten der dakgeledingen vast te stellen, iets nieuws dus aan het bestaande toe te voegen. Nu konden de speurzin en scherpzinnigheid van De Haan zich eerst weer ten volle doen gelden. Een van zijn laatste ontdekkingen in zijn loopbaan en misschien de fraaiste bestond in het vaststellen van de hoogte der tweede dakgeleding, een vraagstuk, naar welks oplossing hij maandenlang had gezocht, al zou men dit niet afleiden uit de onopzettelijke, voor zijn groote bescheidenheid typeerende wijze, waarop hij van zijn vondst melding maakte [1]).

De dood heeft De Haan belet zijn vondst in het Oudheidkundig Verslag uiteen te zetten, evenals hij hem heeft belet het beloofde land: de verwezenlijking van de plannen tot wederbouw van den hoofdtempel, binnen te gaan. Maar wat

[1]) *O. V.* 1929 III/IV p. 135.

hij niet heeft kunnen verhinderen, dat is, dat de laatste groote moeilijkheid overwonnen zijnde, de uitvoering der plannen in de toekomst volkomen werd verzekerd. Want hierin ligt mede een van de zeer groote verdiensten van den overledene: dat hij niet alleen zelf de wil-tot-slagen bezat, maar ook zijn omgeving van dien wil wist te doordringen; dat hij zijn methode van onderzoek bij zijn Europeesche medewerkers zoo goed als bij de inlandsche werklieden ingang vermocht te doen vinden, zoodat, nu de leiding hem is komen te ontvallen, uitmuntend geschoolde krachten klaar staan om den arbeid voort te zetten en tot een goed einde te brengen.

De Haan was in Aug. 1928 van Prambanan naar Djokjakarta overgeplaatst. Na het vertrek van den heer Perquin volgde zijn benoeming tot bouwkundig Inspecteur. Hij had op deze aanstelling niet behoeven te wachten om zijn aandacht aan de Midden-Javaansche monumenten buiten Prambanan te wijden. In den treurigen toestand van den hoofdtempel van tjandi Sewoe werd onder zijn toezicht ingrijpende verbetering gebracht [1]). Aan een 20-tal bijtempeltjes van hetzelfde complex werden voorzieningen getroffen en één van die gebouwtjes — dat op den Noord-Oosthoek van de tweede reeks — uit de authentieke stukken geheel gereconstrueerd [2]). Een bijzonder fraai specimen van de aan ongeschonden monumenten zoo arme Hindoe-Javaansche architectuur werd door dezen opbouw weder in zijn vroegere glorie hersteld.

Nog twee belangrijke restauraties konden in de jaren 1928—'30 onder De Haan's leiding door den heer Van Coolwijk worden voltooid, die van de tjandi's Kalasan en Sari [3]). Met beide legde hij groote eer in; met de eerste in bijzondere mate vanwege de welhaast onoverkomelijke moeilijkheden die het uiterst bouwvallige monument den hersteller in den weg legde. Het verloop der werkzaamheden ligt nog te versch in het geheugen van den lezer van dit verslag dan het noodig zou zijn de den executant reeds toegebrachte lof hier te herhalen [4]). Slechts dient nog melding te worden gemaakt van één werkzaamheid, die buiten den arbeid aan den hoofdtempel voorviel en hoewel helaas onvoltooid gebleven, toch op waardige wijze zijn oudheidkundige loopbaan afsloot: de reconceptie van de beide hoftempeltjes in de as Noord-Zuid van het tempelplein van Prambanan. Voor den wederopbouw van deze beide monumenten, ware juweelen van bouwkunst en sculptuur, verzamelde De Haan alle gegevens; hij ontwierp er volledige reconstructieteekeningen van en trof alle maatregelen om den wederopbouw voor te bereiden. Nu deze regelen geschreven worden is de wederopbouw in vollen gang en wanneer deze zal zijn beëindigd en de beide monumenten als rijzige wachters aan weerszijden van het tempelplein zullen zijn geplaatst, zal hiermede een indrukwekkende, posthume hulde aan den herschepper van deze schoonheid zijn gebracht.

---

[1]) *O. V.* 1927 I/II p. 13; III/IV p. 91. [2]) *O. V.* 1926 III/IV p. 134, 136; 1927 I/II p. 12, III/IV 91, 93; 1928 I/II p. 10; *Een bijtempel van tjandi Sewoe, Feestbundel K. B. G.* 1929 p. 207. [3]) Zie *O. V.* 1927—'30 onder Midden-Java. [4]) *O. V.* 1929 p. 130.

Op de laatste groote reis die De Haan met steller dezes ondernam, den tocht door Sumatra, waarop de voornaamste oudheden werden bezocht en maatregelen voor hun behoud voorbereid, openbaarde zich de sluimerende kwaal, die hem ten grave zou sleepen, met hernieuwde hevigheid. Hoe groot zijn liefde voor de aan zijne zorgen toevertrouwde monumenten was en hoezeer hij hun lot als het zijne beschouwde, bleek ten duidelijkste toen hij op het ziekbed lag. Tot zijn laatste oogenblikken toe liet hij zich van den gang der werkzaamheden op de hoogte stellen, gaf hij orders en vergewiste hij er zich van dat deze goed werden uitgevoerd. En toen dan het einde kwam — toch nog plotseling voor hen die niet kónden gelooven, dat zijn krachtig gestel door de ziekte geheel was ondermijnd — en hij in zijn sterk geloof troost vond voor de scheiding van hen die hem dierbaar waren, toen was 't het afscheid van de tempels, van zijn tempels, dat hem bij het weggaan uit dit leven tot het diepste heeft ontroerd.

Ter kenschetsing van De Haan's werk in dienst van het oudheidkundig onderzoek behoeft aan het bovenstaande alleen te worden toegevoegd, dat het een zuivere afspiegeling van zijn persoonlijkheid vormde. Zijn werk werd door gaafheid en betrouwbaarheid gekenmerkt. Op zijn karakter stond het stempel der rechtschapenheid gedrukt. Recht ging hij op zijn doel af; eerlijk waren zijn woorden en daden; eerzucht was hem vreemd, bescheidenheid een zijner grootste deugden. Om hem heerschte een sfeer van rust, vertrouwen en eensgezindheid, die het een genoegen maakte met hem samen te werken en het een voorrecht deed zijn door hem te worden geleid. Van de warme gevoelens van vriendschap, welk langdurige, eendrachtige arbeid tusschen hem en de overige ambtenaren van den dienst had doen ontstaan, is het hier niet de plaats te gewagen. Zijn vrienden moge alleen in herinnering worden gebracht tot troost voor zijn voortijdig heengaan, dat zijn leven niet slechts schoone, maar ook blijvende vrucht heeft gedragen. Want lang nadat de herinnering aan zijn innemende persoonlijkheid zal zijn vervaagd, ook lang nadat zijn naam door het nageslacht zal zijn vergeten, zullen de onder zijne hand herrezen monumenten van zijn zorgzamen en liefdevollen arbeid getuigenis afleggen.

F. D. K. B.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG
1930

A. OUDHEIDKUNDIGE DIENST.

§ 1. *Personalia.*

Besluiten van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst.

Tot ons leedwezen moet hier worden vermeld, dat de heer E. A. Sell, die sedert de instelling van den O. D. op het bureau in de Museumlaan is werkzaam geweest en zijn plicht steeds op voorbeeldige wijze heeft vervuld, om gezondheidsredenen genoodzaakt is geworden ontheffing van zijn werkzaamstelling als Commies aan te vragen en deze ontheffing hem bij besluit van den Directeur O. en E. van 14 Maart No. 5966 eervol werd verleend. Allen die met den heer Sell in zijn functie te maken hebben gehad en zijn ijver, accuratesse en hulpvaardigheid hebben leeren op prijs stellen, zullen zijn heengaan ten zeerste betreuren.

3 December 1929 no. F 5/9/12 aan den heer P. H. van Coolwijk een buitenlandsch verlof verleend van 9 maanden met ingang van 3 Augustus 1930.

6 Januari 1930 no. F 5/1/1 Mr. J. Kunst benoemd tot ambtenaar voor het Musicologisch onderzoek in den Indischen archipel met bepaling, dat hij als zoodanig ter beschikking wordt gesteld van het Hoofd van den O. D.

28 Januari 1930 no. F 5/1/19 de heer Ch. Chevalier tijdelijk werkzaamgesteld als dienstdoend Commies bij den O. D.

17 Maart 1930 no. 6322/F de heer B. de Haan benoemd tot Bouwkundig Inspecteur bij den O. D. met ingang van 1 April 1930.

26 Maart 1930 no. 8090/F de heer J. C. Krijgsman tijdelijk werkzaamgesteld bij den O. D.

22 Juni 1930 no. F 5/5/10 de heer A. M. V. Hehl aangesteld als opzichter bij het prehistorisch onderzoek.

25 Juli 1930 no. 27512/F de heer G. Koopman, architect te Semarang, tijdelijk werkzaamgesteld bij den O. D. met ingang 1 September 1930.

28 Augustus 1930 no. 33429/F de heer Ch. Chevalier benoemd tot Commies bij den O. D. met ingang van 1 September 1930.

Besluiten van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst.

31 December 1929 no. 1/16 Soeradji benoemd tot mantri-teekenaar 2e klasse met ingang van 1 Januari 1930.

21 Februari 1930 no. 179/16 de mantri-teekenaar 2e klasse Mas Saridjo, van Weltevreden overgeplaatst naar Prambanan.

28 Maart 1930 no. 320/16 den heer J. C. Krijgsman als standplaats aangewezen Djokja.

31 Maart 1930 no. 330/16 den heer De Vink als standplaats aangewezen Djokja.

14 April 1930 no. 379/16 aangeteekend, dat Moenaf gerekend van 1 Januari 1930 tijdelijk is werkzaamgesteld als mantri-opnemer voor het prehistorisch onderzoek met bepaling, dat hij als plaatselijke kracht moet worden aangemerkt.

19 Juli 1930 no. 716/16 de heer J. C. Krijgsman met ingang van 29 Juli 1930 overgeplaatst naar Gedong Songo (Salatiga).

31 October 1930 no. 951/16 Dr. R. Goris van Singaradja overgeplaatst naar Bangli met ingang 1 November 1930.

§ 2. *Reizen.*

In Februari bezochten het Hoofd en de bouwk. adj. Inspecteur Cheribon, waar zij een samenkomst hadden met de leden van de Oudheidkundige Commissie, Ir. Th. Karsten en Ir. J. L. Moens, den heer Ch. van der Plas, A.-R. t. b. van den Adv. v. Inl. Zaken, en Ir. B. Nobile de Vistarini, deskundige van de Ver. Majapahit, ter bespreking van de herstelling van de Kraton Kasepoehan en de Masdjid agoeng.

In April bezochten dezelfde ambtenaren Djapara, Demak en Koedoes. Over de door hen in Mei ondernomen reis door Sumatra zie het in dit Verslag verschenen rapport.

In September bezocht de Chef nogmaals Cheribon ter regeling van de restauratie van den Kraton met den heer Koopman. Ingevolge het Gouv. Besl. van den 19en November ondernam het diensthoofd van 26 November — 13 Februari een studiereis door Indochine, waarover in het volgend kwartaalverslag rapport zal worden uitgebracht.

De bouwk. Inspecteur ondernam geen reizen behalve de boven vermelde en zijn geregelde bezoeken aan Prambanan, Pringapoes en Gedong Sanga.

Over de door Dr. Goris en Mr. Kunst ondernomen reizen zie §§ 5 en 10.

De heer Van de Wall ondernam in de maauden Augustus en September een dienstreis door de Molukken (§ 9).

De heer De Vink vertoefde van 14—20 Juli te Djapara voor fotografische opname van de oudheden te Mantingan.

Van begin Juli tot midden October vertoefde op Java en Bali de heer H. Marchal, lid van de École française d'Extrême-Orient en Conservator van de monumenten te Angkor. Door Oost-Java werd hij rondgeleid door Dr. Callenfels, op Midden-Java door Dr. Crucq en den heer De Vink en op Bali door Dr. Goris.

§ 3. Bureau.

Ondergeteekende heeft zich genoodzaakt gezien te verklaren, dat hij de verantwoordelijkheid voor de aan zijn zorg toevertrouwde studieverzamelingen — negatieven, foto's en papierafdrukken van inscripties — niet langer wenscht te dragen, zoolang het bureau van den dienst gevestigd zal zijn in het perceel Museumlaan 2, waar de ruimte al sinds jaren totaal onvoldoende is en de verzamelingen voortdurend blootstaan aan het gevaar van lekkage, brand en diefstal.

Voor de bibliotheek werden ten geschenke ontvangen:
Het Gedenkschrift van het 25-jarig bestaan der Gemeente Batavia.
Memoirs of the Arch. Survey of India no. 43.
Annual Report on South Ind. Epigraphie for the year ending 31st March 1928, Madras 1930.
Inscription du Cambodge, Tome IV, Paris 1928.

De Landsdrukkerij bezorgde een herdruk van de Short Guide to Borobudur.

Op het bureau werd door den heer Chevalier onder toezicht van Dr. Crucq een register op de Oudheidkundige Verslagen 1912—1930 samengesteld.

B. OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK EN MONUMENTENZORG.

§ 4. Mededeelingen van algemeenen aard.

Vergadering Oudheidk. Commissie. Op den 11en Jan. had te Djokjakarta de derde vergadering der Oudheidkundige Commissie plaats. Aanwezig waren de Voorzitter, prof. dr. B. Schrieke en de leden Ir. Th. Karsten, P. A. A. Mangkoenegoro VII, Ir. J. L. Moens, R. M. T. Soemitro en P. A. Soerjodiningrat (afwezig de hr. Citroen, Mr. Ir. Kiewiet de Jonge en Ir. Sitsen); de vergadering werd bijgewoond door het Hoofd en den bouwk. Inspecteur van den O. D., terwijl als secretaris fungeerde Dr. I. J. Brugmans. De voornaamste punten van behandeling mogen hier worden vermeld.

De Voorzitter wijst er op, dat in het buitenland, o.a. in de Indus-vallei, door middel van vliegtuigen belangrijke oudheidkundige waarnemingen zijn gedaan. Gemeend wordt, dat wat bijv. de oudheden bij Buitenzorg, Madjapahit en de overblijfselen van het Kasteel van Batavia betreft, de militaire aviatiek nuttige diensten zal kunnen bewijzen. Den C. O. D. wordt in overweging gegeven zich met een desbetreffend verzoek tot het legerbestuur te wenden, welk verzoek door den Directeur O. en E. zal worden ondersteund (over de uitkomsten van de sedert plaats gehad hebbende lucht-opname van het Kasteel te Batavia zie § 9).

Het platte vlak waarin de bekroning van tjandi Kalasan eindigt wordt in esthetisch opzicht nog niet geheel bevredigend geacht. Als oplossing wordt aan de hand gedaan de bijplaatsing van een aantal steenen waardoor een meer geleidelijk verloop van het profiel zal worden verkregen.

Het reeds in een vorige vergadering der O. C. ter sprake gekomen merken (plombeeren) van de nieuwe steenen, die in de gereconstrueerde gedeelten van monumenten worden aangebracht, maakt nogmaals een punt van discussie uit. Tegenover de opvatting van den C. O. D., dat dit merken kan achterwege blijven aangezien op de reconstructieteekeningen de noodige aanwijzingen omtrent oude en nieuwe gedeelten zullen worden gegeven, verdedigt de Commissie het standpunt, dat aan het bouwwerk zelf bedoeld onderscheid dient te worden gemaakt. De vergadering geeft nogmaals den C. O. D. met aandrang in overweging de nieuwe steenen op een door den O. D. nader te bepalen wijze te merken.

De aandacht van het diensthoofd wordt gevestigd op de overblijfselen van den kraton van het oude Padjadjaran te Buitenzorg, welke door de stadsuitbreiding dreigen te loor te gaan; evenzoo op het onderzoek van eventueele resten van Çriwijaya, hetwelk bij de verbouwing van het kampement ware in te stellen. Nopens de restauratie van den kraton Kasepoehan te Cheribon, waarvoor nu gelden beschikbaar zijn, zal overleg door den C. O. D. met de Commissie worden gepleegd.

De n.a.v. de in de O. V. gesignaleerde onrustbarende verweeringsverschijnselen van de Baraboedoer-reliefs in de vorige vergadering benoemde technische Commissie heeft haar rapport uitgebracht (zie Bijl. B). Daar er verschillende technische punten blijken te zijn, die niet ter vergadering doch alleen ter plaatse bij het monument kunnen worden uitgemaakt, wordt de gedetailleerde bespreking van het rapport uitgesteld tot de sub-commissie gelegenheid zal hebben gehad in nader overleg met den O. D. te treden.

Monumenten-ordonnantie. Het ontwerp-ordonnantie, ingediend den 24sten Dec. 1929 (V.R. 1929—1930, onderw. 93, Stukken 1—3), werd den 4en Febr. d.a.v. door het College van Gedelegeerden behandeld (Ged. Versl. 1929—1930, ond. 23, Stuk 4). Nadat de verdere behandeling — mede van wege den ongunstigen toestand van 's Lands financiën — langen tijd had gestagneerd, werden door Mr. J. Kunst in overleg met het Dept. van Justitie aan het eind van het jaar de n.a.v. de opmerkingen van gedelegeerden noodzakelijk geworden wijzigingen in het ontwerp aangebracht. De eindbehandeling van het ontwerp door gedelegeerden zal nu in het begin van 1931 kunnen worden tegemoet gezien.

Tijdens de aanwezigheid van den heer V. Goloubew op Java werd in Juli 1929 door dezen geleerde, optredend namens de École française d'Extrême-Orient en het wd. Hoofd van den O. D., Dr. P. V. van Stein Callenfels, een ontwerp tot uitzending van ambtenaren van de genoemde École en den O. D. resp. naar Java en Indochine opgemaakt, dat sindsdien de goedkeuring der Regeeringen van

Indochine en Ned.-Indië heeft verworven. Ingevolge deze overeenkomst ondernam de heer Henri Marchal, Conservateur des Monuments d'Angkor, van begin Juli tot midden October een studiereis over Java en Bali, waarbij in het bijzonder aandacht werd geschonken aan de door den O. D. toegepaste methoden van restauratie en reconstructie der monumenten. Helaas kon de heer De Haan wegens ernstige ongesteldheid niet als gids van den heer Marchal optreden.

§ 5. *Hindoe-Javaansche oudheden.*

I. HET WERK TE VELDE.

a. Midden-Java.

Van de hand van den bouwk. Inspecteur vindt men hieronder slechts het verslag over het eerste kwartaal 1930. Tijdens zijn ziekte werden de werkzaamheden aan tj. Sari door den heer Van Coolwijk voortgezet en voltooid en werd een aanvang gemaakt met den wederopbouw van den Zuidelijken hoftempel overeenkomstig de door den heer De Haan vervaardigde teekeningen. Na het vertrek van den heer Van Coolwijk hield de heer De Vink het toezicht op de reconstructie, wat betreft het technische gedeelte bijgestaan door den sinds Maart als opzichter aan den O. D. toegevoegden heer Krijgsman. Het is vooral aan den ijver en de toewijding van den heer De Vink te danken geweest, dat in de voor den O. D. zoo uiterst moeilijke periode tijdens de ziekte en na het overlijden van den bouwk. Inspecteur de werkzaamheden te Prambanan geregeld voortgang hebben gehad.

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur.

Hoftempels te Prambanan. Van den Noordelijken tempel werden de zijwanden en de afdekking van den doorgang gevonden. Het onderzoek naar de overkapping van de cella's bleef echter zonder een definitief resultaat. Wel konden fragmenten van lijstwerk worden saamgesteld, welke hoogstwaarschijnlijk van deze tempels afkomstig zijn. Zelfs voor de hoogte van de lijst is een vermoedelijk juiste aanwijzing gevonden, maar een afdoend bewijs ontbreekt helaas.

De eigenlijke trap kon gereconstrueerd worden aan de hand van gegevens, die in de binnenwanden van de trapspiegels en aan enkele stukken van de omlijsting van den doorgang zijn geworden. Wat nog niet geheel zeker is, is het profiel van den vloer van den doorgang. De eigenlijke dorpels ontbreken. Over de plaats van de dorpels kan echter geen twijfel bestaan, omdat ze door den vorm van de zijwanden en de overdekking wordt aangewezen. Gelukkig kunnen we dit detail met behulp van de andere tempels met groote zekerheid reconstrueeren.

Hiermede zijn alle details van de hoftempels afgehandeld. De gordels zijn afgesteld, zoodat straks, wanneer de noodige werkteekeningen en foto's zijn gemaakt, de reconstructie van deze tempels verwerkelijkt kan worden.

Verantwoording van de eerste dakgeleding van den Çiwa-tempel te Prambanan. In het O. V. 1e kw. '29 hebben we een verantwoording gegeven van de samenstelling van de hoogste geledingen van de kroonlijst. Nu de reconstructie van de 1e dakgeleding nagenoeg klaar is, willen we dit onderdeel in zijn geheel behandelen.

De 1e dakgeleding is opgesteld in twee afzonderlijke gordels G en H. Gordel G omvat de bovenste geledingen van de kroonlijst en den onderbouw van de 1e dak-etage Gordel H omvat den bovenbouw van de kalakop-dekstukken af en de opperste bekroning, bestaande uit een krans van 32 geribde klokvormige topstukken.

De grondvorm van de kroonlijst is nog gelijk aan dien van den teerling, een vierkante kern met op elke zijde een voorsprong. Bij den onderbouw van de 1e dakgeleding wordt deze eenvoudige grondvorm verlaten. De ware hoeken worden meer afzonderlijke eenheden, en de wanden boven de voorsprongen een harmonische samenstelling van aaneengekoppelde nissen. Hierdoor ontstaan in platte grond niet minder dan 24 rechthoekig omloopende insprongen en 36 dito uitsprongen; de laatste omvatten de 28 nissen op de vier voorsprongen en de 8 nissen op de ware hoeken. De nissen op de hoeken van de voorsprongen vormen een architectonisch geheel en worden door een gemeenschappelijke klok bekroond. Een sterk accent is op de ware hoeken gelegd. Evenals bij Kalasan zijn ze uit het geheel los gemaakt en tot afzonderlijke eenheden geworden. De nissen zijn aanmerkelijk breeder en hooger dan die van de voorsprongen, terwijl de bekroonde klok grooter is dan elders.

We vinden nog een ander accent in de 1e dakgeleding en wel op de as van de voorsprongen. De middelste nis is gemiddeld 0.15 M. breeder dan die op de hoeken en de bekronende klok is van een kloekere opzet, foto no. 10387 *(Pl. 3b)*. De nissen op de hoeken en op de zijwanden van de voorsprongen zijn, behoudens die van veld XI, die nagenoeg even breed zijn als de nis in de as, van gelijke grootte. Wel komen ook hier de gewone schommelingen voor, maar die zijn van minder beteekenis.

Ter hoogte van het lotuskussen van de bekronende klokken springt de kernbouw belangrijk terug. Deze terugsprong is echter niet overal dezelfde. Het grootst is hij op de ware hoeken, waar de groote klokken nagenoeg vrij zijn gelaten. Hierdoor werden de zijwanden van de voorsprong, de velden II—V—VII—X—XII—XV—XVII en XX aanmerkelijk langer dan van de ware hoeken. Voor een deel is dit verschil geëlimineerd, doordat de terugsprong op de frontvelden grooter is genomen dan op de zijwanden. De klokken op de frontvelden staan geheel vrij, terwijl die op de zijwanden van achter zijn afgesnoten, foto no. 10392.

De onderbouw van de 1e dakgeleding heeft de bekende elementen basis (laag plint-ojief-halfrond- en rechthoekig versneden lijst) teerling en bekroning. De teerlingvelden tusschen de nissen enz. zijn met een ruitmotief versierd. Alle nissen

zijn gelijkvormig; ze zijn opgebouwd uit een voetstuk met dubbele reeks antefixen, twee ver vooruitspringende nisposten, die aan de voorzijde tot rijk geprofileerde pilasters zijn verwerkt en een kalakop-deksteen.

De bekroning van de nissen op de voorsprongen is tweeledig, die op de ware hoeken daarentegen enkelvoudig, foto's nos. 10377, 10379 (*Pl. 1 a* en *b*). De tweeledige bekroning op de voorsprongen omvat o.m. een dubbele fries. Het eerste heeft de wadjra als versieringsmotief, de tweede is met hurkende gana's verrijkt. Beide friezen zijn gevat tusschen forsche, rechthoekig versneden banden. In plattegrond volgt de bekroning de voor- en terugsprongen van den onderbouw, zoodat ze een logische voortzetting is van de nisstructuur. De banden zijn met antefixen bezet, de beneden en middelste band heeft op elke nispartij 5 antefixen, de bovenste daarentegen slechts 3. Op de terugsprongen een antefix. Merkwaardig is, dat de bovenste band tusschen de nis-groepen niet doorloopt, maar open is gelaten. Hier begint dus reeds de vrijstaande bekroning.

Een uitzondering op de gewone norm maakt de bekroning boven de nis in den inwendigen hoek op de voorsprongen. Reeds in den onderbouw is de terugsprong naast de nis aan de zijde van den inwendigen hoek verwaarloosd. De bekroning volgt ook hier getrouw den benedenbouw, friezen en banden loopen zonder terugsprong door tot in den inwendigen hoek. De gana-fries volgt echter niet den inwendigen hoek, maar schiet door tot achter de groote klok van den waren hoek, foto no. 10381 (*Pl. 2b*). Boven dit verlengde gedeelte komt nog een afzonderlijke klok, zoodat op de zijwanden van de voorsprongen twee klokken hebben gestaan. Volgens de reconsructie van den heer Perquin zou hier slechts één klok voorkomen. Dit is beslist onjuist. De vergissing was het gevolg van den verkeerden opzet van de gana-fries, dat volgens de reconstructie van den heer Perquin ook over de ware hoeken doorliep.

De bekroning boven de ware hoeken is echter enkelvoudig d.w.z. dat ze slechts een fries, de wadjra-fries heeft. De voet van de klok rust direct op den band boven de wajra-fries, foto no. 10389 (*Pl. 3c*). Evenals op de voorsprongen zijn ook hier de banden, die de fries begrenzen, met antefixen bezet. De onderste band telt 7, de bovenste 9 antefixen. Aan den voet van den klok komen dan nog eens drie groote.

Tenslotte wordt de opperste bekroning gevormd door een krans geribde klokken, de voor het Laradjonggrang-complex karakteristieke topstukken, die met de onderliggende nissen een onverbrekelijk architectonisch geheel vormen.

In totaal zijn er $4 \times 7 + 4 = 32$ klokken geweest. Bij de bespreking van de bekroning hebben we er reeds op gewezen, dat hun grootte zeerv erschillend is. Die op de ware hoeken zijn verreweg het grootst. Die in de as van de voorsprongen zijn grooter dan die op de uitwendige hoeken, terwijl de laatste weer iets grooter, althans enkele centimeters hooger zijn dan die op de zijwanden van de voorsprongen.

Na de beschrijving van de structuur van de 1e dakgeleding kunnen we overgaan tot de eigenlijke verantwoording. Er worde voorop gesteld, dat een gedeelte

van den onder- en bovenbouw reeds door den heer Perquin bij elkaar was gezocht. Daar echter ook hier de reconstructie geforceerd werd en verscheidene stukken bij elkaar waren gevoegd, die niet bij elkaar behoorden, en bovendien geen enkel veld op zijn plaats stond, moest alles weer opnieuw gesorteerd worden. In de eerste plaats was dit noodzakelijk, omdat de vroeger gevolgde werkmethode niet alleen een verwerkelijking van de reconstructie ten eenen male onmogelijk maakte, maar bovendien groote fouten tengevolge had, zoo o. a. in de verdeeling van het gana-fries, de bekroning van de ware hoeken en het aantal klokken op de zijwanden van de voorsprongen. Later zal blijken, dat het ook nooit gelukt zou zijn, om de hoogte van de IIe dakgeleding te vinden.

Aan den anderen kant moet gezegd worden, dat de reconstructie van den onderbouw en de onderste geledingen van de bekroning voor een goed deel juist is gebleken.

Uit de omschrijving is reeds duidelijk geworden, dat de 1e dakgeleding is een harmonisch samenstel van nissen. De nis speelt er de hoofdrol, om welke reden we met dit belangrijk detail willen beginnen. Foto no. 10376 geeft een nis van de ware hoeken. De juiste samenstelling moge voldoende blijken uit de aansluiting van het ornament en de profileering en het willekeurig steenverband, foto's 10376 *(Pl. 2a)*, 10365. Het profiel van de basis stond vast door de gedeelten, die voorkomen op de zijvlakken van de nissen, foto's 10375, 10376. In horizontaal verband staan de vorm en de afmetingen van de ware hoeken vast door de verschillende lengten die in originali werden terug gevonden. Foto no. 9772 geeft een volle lengte van het nis-voetstuk met het aansluitende ojief, terwijl de foto's nos. 10375, 10376 de juiste breedte van den teerling doen zien. Hier geven de versierde paneelen naast de nissen de gewenschte aanwijzingen.

Ook het beloop van den inwendigen hoek en de aansluiting bij de nissen van de voorsprongen is verzekerd door de origineele stukken, foto's nos. 9761 en 9765. Foto no. 9761 geeft den vorm van den inwendigen hoek en de aansluiting bij den nispost van een der voorsprongen. Foto no. 9765 geeft eenzelfde beloop en bovendien de aansluiting bij den hoekpilaster van een ware hoek. (In de rechthoekig versneden lijst bevindt zich een stuk, waarvan het lijstwerk niet correspondeert met den aansluitenden steen, maar dit is een gevolg van verkapping. De oude moeten zijn nog duidelijk zichtbaar).

De nissen op de voorsprongen zijn op gelijke wijze saamgesteld als die op de ware hoeken. Ook hier gelden dezelfde bewijzen, de aansluiting van het ornament, de profileeringen, het willekeurig voegverband, voor de juiste reconstructie, foto's nos. 10371, 10374. Genoemde foto's doen tevens zien, dat enkele hoeken geheel in origineele stukken zijn terug gevonden, waardoor deze absoluut vast staan.

De onderlinge afstand van de nissen en het beloop van den terugsprong, die zich tusschen de nissen bevindt, kon eveneens uit origineele stukken gereconstrueerd worden, foto's nos. 10370, 10373. Het geornamenteerde paneel en de daarbij aansluitende posten geven onomstootelijk de juiste afmetingen. Over verschillende steenlagen gerekend is het voor vele velden gelukt, om de oorspronkelijke lengten met de oude stukken te reconstrueeren.

Alvorens over te gaan tot de bespreking van den volgenden gordel, de bekroning van de 1e dakgeleding, moeten we nog stilstaan bij de aansluiting van den onderbouw bij de deklijst van de wadjra-fries in de kroonlijst.

Op pag. 54 en 55 van zijn rapport spreekt de heer van Erp zijn twijfel uit over de reconstructie van de basis van den onderbouw. Hij schrijft daar „inplaats van het 10 cM. hooge lijstje onder den ojiefband verwacht men een kloek plint". Verder motiveert de heer van Erp zijn twijfel met een verwijzing naar de inkepingen in het bovenvlak van de deklijst van de wadjra-fries, waaraan bij een juiste reconstructie de voetlijst van den onderbouw moet beantwoorden aan een passende borst aan de onderzijde. Op een drietal plaatsen werd dit onderzocht en bleek de borst te ontbreken. Het is dus zeer goed te begrijpen, dat de heer van Erp aan de juistheid van de samenstelling twijfelde.

Bij het jongste onderzoek, waarbij de geheele gordel uit elkaar werd genomen, bleek echter de reconstructie op dit punt juist te zijn. De heer van Erp is met zijn steekproeven buitengewoon onfortuinlijk geweest, want alle oude, onbeschadigde stukken van de voetlijst hebben op een hooge uitzonderling na aan de onderzijde een uitstekende borst, die volkomen beantwoordt aan de inkepingen van de deklijst, foto no. 9771. Er zijn echter verscheidene stukken verkapt, waaraan gemakshalve geen nieuwe borst werd gehakt. Hierdoor wordt ook verklaard, waarom de heer van Erp, die de stukken slechts beoordeelen kon, terwijl ze in den gordel waren gesteld, tot het vermelde resultaat kwam.

Behalve de vele stukken van de voetlijst, die absoluut passen in die van de deklijst, meenen we een afdoend bewijs te hebben voor de juistheid van de reconstructie.

Foto no. 9763 doet zien de aansluiting van het voetstuk van een nis met de deklijst. Een gedeelte van het smalle, verticale lijstje is hier uitgespaard aan de stukken van de deklijst. Daar tegenover is het lijstje aan het nis-voetstuk zooveel smaller, zoodat te zamen de normale hoogte wordt verkregen. Het nis-voetstuk bestaat uit twee stukken, waarvan het duidelijk is, dat ze bij elkaar behooren. Men lette bijv. op de aansluitting van het ornament op de midden-antefix en het onregelmatig voegverband van de hoogere stukken, foto no. 10104. 't Merkwaardige van het voetstuk schuilt echter in de uitstekende borst, foto no. 9770 geeft de bovenzijde van de twee origineele stukken van de deklijst, waarop het voetstuk past. (Zie ook foto no. 9763 links van de groote antefix). De inkeping loopt niet geleidelijk door, maar springt plotseling aanmerkelijk naar voren. Is de samenstelling van deklijst en voetstuk juist, dan zal de borst aan de onderzijde van het voetstuk op dezelfde manier moeten verspringen. Wat bij onze stukken inderdaad het geval is, foto no. 9771. We zien dus, hoe de aansluiting van beide geledingen aan alle typische voorwaarden voldoet, en dan ook ongetwijfeld juist is.

Het hier aangehaalde geval is niet het eenige. Herhaaldelijk komt het verspringen van de inkepingen voor, maar voor ons doel hebben we het meest sprekende voorbeeld genomen.

Ofschoon het na de duidelijke uitspraak van de stukken overbodig mag zijn,

willen we toch nog even bij den architectonischen kant van de kwestie stil staan. Meer en meer blijkt, dat de bekroningen van de nissen in den teerling als het ware een ruwe schets geven van den tempelkop, en daarom is het goed er even acht op te slaan. Deze bekroningen nu doen zien, dat boven de zware, vlakke dekband geen scherpe markeering meer in de profileering voorkomt, maar dat de kroonlijst en de dakgeleding geleidelijk in elkaar overgaan. De werkelijkheid stemt dus in dit opzicht geheel met het figuratieve voorbeeld overeen.

De aansluiting van gordel H (bekroning van de nissen) bij G (onderbouw) is ook in alle opzichten verzekerd. In de eerste plaats door de kalakop-deksteenen van de nissen, bovendien door die stukken van de rechthoekig versneden lijst, die het begin vormt van de bekroning, waaraan aan de onderzijde ook nog een gedeelte voorkomt van het versierde teerling-paneel, foto's nos. 9768, 10389.

De profileering van de bekroning, zoowel die boven de ware hoeken als boven de voorsprongen, is bekend geworden uit de stukken op de zijvlakken van de kalakop-deksteenen, en uit de hooge steenlagen, die over meer dan een geleding heenloopt, foto's nos. 9774, 9766, 10389, 10390 *(Pl. 3 c en d)*.

Reeds eerder wezen we er op, dat de nissen op de ware hoeken aanmerkelijk grooter zijn, dan die op de voorsprongen. Ze zijn niet alleen breeder, maar ook ± 0.18 M. hooger. Dit hoogteverschil wordt echter in de bekroning genivelleerd, zoodat tenslotte het bovenvlak van de bovenste lijst gelijk werkt met dat van de voorsprongen, foto no. 9769. Echter ook niet eerder. Ten onrechte teekende de heer Perquin de lijsten van gelijke hoogte en gelijke profileering. De lijst boven de ware hoeken is lager dan de overeenkomstige op de voorsprongen. Het hoekstuk op foto no. 9769, dat deel uitmaakt van beide lijsten, laat hieromtrent geen twijfel over.

In zijn rapport memoreert de heer van Erp nog een opmerking van den heer Maclaine Pont, die meende, dat de bovenzijde van den met het guirlande-motief versierden band alleen op de ware hoeken gelijk werkte met den bovenkant van de kalakop-deksteenen, terwijl de band op de voorsprongen over deze heen zou loopen. Volgens den heer Perquin lag de bovenzijde van den band in een vlak met den bovenkant van de kalakop-deksteenen, zoodat de band dus overal stuitte tegen de zijkanten dier dekstukken.

De waarheid is, dat de band overal hooger ligt dan de kalakop-deksteenen, zoodat de volgende deklijst er vrij van blijft. Wel komen ook hier verschillen voor, maar die houden geen verband met waren hoek of voorsprong.

Verschillen in maten komen in elke geleding voor. Soms zijn het aanzienlijke verschillen, zoo is bijv. de wadjra-fries op veld I, 0.31 cM. hoog en op veld XI, 0.42 cM., een verschil dus van 0.11 cM. Daarentegenover zijn de nissen op veld XI gemiddeld 0.08 cM. langer dan die op veld I. Deze verschillen hebben dan ook niets met de structuur of het systeem uit te staan, maar zijn het gevolg van een min of meer slordige uitvoering. Wel dwingen ze tot een absoluut zuivere reconstructie, want als niet alle deelen op hun oorspronkelijke plaats staan, wordt een verwerkelijking van de reconstructie onmogelijk.

Wat de horizontale opzet van de bekroning betreft, kunnen we kort zijn, omdat op meerdere velden of van een band of fries afzonderlijk of van beide gecombineerde de lengten in originali kon worden saamgesteld, foto's nos. 10377, 10379 (*Pl. 1 a* en *b*).

De bekroning op de voorsprongen is tweeledig, op de ware hoeken daarentegen enkelvoudig, d.w.z. dat op de voorsprongen boven de wadjra-fries nog een tweede, de hooge gana-fries volgt. De laatste ontbreekt op de ware hoeken.

Tusschen de gana-fries en den onderbouw bestaat een organisch verband. De fries is een hoogere opbouw van de nis-structuur en gebonden aan een vast schema. In de as van den voorsprong vinden we een gana links en rechts geflankeerd door een geprofileerd pilastertje en een vlakke post, foto no. 10387 (*Pl. 3b*). De paneelen op de uitwendige hoeken zijn korter. In elk veld zijn hier twee gana's geplaatst. Het geprofileerde pilastertje ontbreekt echter, foto's nos. 10387, 10390 (*Pl. 3 b* en *d*).

De zijwanden van den voorsprong, de velden II—V—VII—X—XII—XV—XVII en XX loopen niet om in den inwendigen hoek maar schieten verder naar binnen, foto no. 10381 (*Pl. 2b*). 't Gevolg is, dat de verdeeling van de gana-fries van den gewonen vorm afwijkt. In de as van de onderliggende nis is een gana geplaatst tusschen twee geprofileerde pilasters; daarnaast hurkt een gana van eenigszins ander type, foto no. 10381. Dan maakt de fries een hoek en loopt tegen het lotuskussen van de groote klok, op de waren hoek.

De aansluiting van de gana-fries bij de lijst boven de wadjra-fries is verzekerd door de willekeurige afdammingen, waarmede beide onderdeelen op elkaar passen, foto's nos. 10377, 10379 (*Pl. 1 a* en *b*).

Ook de gana-fries wordt boven door een forsche deklijst afgesloten. Merkwaardig is, dat de lijst telkens tusschen de nispartijen onderbroken wordt, zoodat de bekronende klokken al direct boven de gana-fries vrij komen te staan, foto's nos. 10387, 10390 (*Pl. 3 b* en *d*).

De juiste opvolging van gana-fries en deklijst is verantwoord, omdat aan enkele stukken van de deklijst kleine fragmenten van de gana-figuren voorkomen, foto no. 10383.

In den aanvang wezen we er op, dat de zijwanden van de voorsprongen niet door een, maar door twee klokken zijn bekroond. De lange gana-fries wees reeds in deze richting, maar bij het samenstellen van de deklijst werd het zekerheid. Elke normale lijst-lengte heeft 3 antefixen (2 hoek- en 1 midden-antefix). Voor de hoekpartijen zijn 5 antefixen benoodigd (2 hoek- en 2 midden-antefixen). Had elke voorsprong slechts 5 klokken gehad, dan zouden in totaal $4 \times 7 = 28$ midden-antefixen noodig zijn. Er zijn echter 32 stuks voorhanden, wat al dadelijk bewijst, dat er meer klokken zijn geweest. Bij het passen van de deklijst op de gana-fries bleek dan ook ten duidelijkste, dat op de zijwanden van de voorsprongen 2 klokken hebben gestaan, foto's nos. 10377 (*Pl. 1a*) 10378. Dit werd nog verder bevestigd door het aantal lotuskussens en fragmenten van de klokken.

Daar de meeste stukken van de deklijst tegelijk een deel uitmaken van het lotuskussen van de klokken, konden de laatste door een logische samenstelling van de authentieke onderdeelen opgebouwd worden, foto's nos. 10381, 10377, 10387, 10390 *(Pl. 2b, 1a, 3 b en d)*.

Wat de hoogten van de pinakels betreft, deze is voor alle klokken-type bekend. Op veld I is de pinakel van de middelste klok compleet, maar kon niet gesteld worden, omdat het breukvlak te steil is. Op foto no. 10388 is de pinakel van de hoekklok niet af. Eenzelfde type pinakel is op foto no. 10390 *(Pl. 3d)* afgebeeld, maar daar op volle hoogte. Op veld VII, foto no. 10378 is het type klok, inclusief de pinakel, voor de zijwanden van de voorsprongen compleet. De laatste zijn tegen den teerling van de IIe dakgeleding opgebouwd en van achter afgesnoten. De klokken op de uitwendige hoeken en ook het grootere type in de as van de frontvelden stonden echter geheel vrij, foto's nos. 10392, 10394. Wel sneed de uitspringende plint van de IIe dakgeleding een stuk af van het lotuskussen van de middelste klok, maar het lichaam van de klok bleef juist even vrij. Bij de bespreking van de IIe dakgeleding hopen we nog nader op dit detail terug te komen.

De ware hoeken zijn, zooals uit de structuur van den onderbouw verwacht kon worden, door een monumentale klok bekroond. De gana-fries ontbreekt. Direct boven de deklijst van de wadjra-fries volgen enkele terugspringende lijsten, die het lotuskussen van de klok dragen, foto's nos. 10389, *(Pl. 3c)* 10384. De hoeken en de as zijn geaccentueerd door een kloeke antefix. De aansluiting van deze lijst bij de deklijst boven de wadjra-fries is verzekerd door het typische steenverband, foto's nos. 10384 *(Pl. 3a)* 10386. Op foto no. 10384 zien we, hoe beide steenlagen tezamen de vereischte hoogte van het verticale bandje geven. Men lette in het bijzonder op het schuins oploopende van de steenvoeg. Ook het hoekstuk is in dit verband bijzonder sprekend. Op foto no. 10386 zien we een geheel andere constructie. Hier zijn enkele stukken van de bovenste steenlaag in de onderliggende ingelaten. Toch geven beide constructies hetzelfde resultaat.

Daar de zoo juist besproken steenlaag ook deel uitmaakt van het lotuskussen, was de straal van de bekronende klokken bekend, en konden deze door een logische samenstelling, van de vele fragmenten opgebouwd worden, foto's nos. 10389, 10384 *(Pl. 3 c en a)* mogen hiervan voldoende bewijs geven. Helaas kon tot dusver geen enkele pinakel in zijn geheel gereconstrueerd worden. Misschien dat het later nog gelukt, om de noodige trommels te achterhalen.

Aan den voet van de klokken zijn op de uitwendige hoeken monumentale antefixen geplaatst, foto's nos. 10384 *(Pl. 3a)*, 10385. Voorzoover het lotuskussen van de klok door de antefix werd bedekt, bleef het onversierd foto's nos. 10384, 10389 *(Pl. 3c)*.

Uit de achterzijde van de klokken, blijkt, dat ze gedeeltelijk tegen den uitspringenden hoek van de IIe dakgeleding waren aangebouwd, dus niet volledig vrij stonden, foto no. 10393. We zullen later zien dat dit voor de reconstructie van de IIe dakgeleding een kostelijk gegeven heeft geleverd.

Tjandi Sari. Na het terugplaatsen van den teerling en de kroonlijst werd met de restauratie van de daketage begonnen. Tegelijk werden de gewelven in orde gebracht en opnieuw gesloten. Thans zijn de meeste lagen van de daketage weer in het werk herplaatst, zoodat binnenkort de laatste laag bereikt zal zijn.

De foto's nos. 9733, 9737 geven den toestand van het dak voor de restauratie. Het profiel van het dak is wel zeer bijzonder. Tusschen de cella's, dus boven de scheidingsmuren, zijn breede indiepe inzinkingen, die als dakvlakken dienst doen. Het water dat in deze inzinkingen werd verzameld, kwam in vrijwel loodrechte afvoerleidingen terecht, en werd dan door de groote makaraspuwers naar buiten afgevoerd. Of er inderdaad veel water door de monumentale spuwers werd geloosd is zeer twijfelachtig. Het wil ons voorkomen, dat de constructie meer een decorafief dan een practisch effect heeft gehad. Niettemin zijn de afleidingen behoorlijk voorzien, zoodat ze straks weer hun aloude functie kunnen vervullen. Helaas ontbreekt op de Oostzijde een der groote makara-spuwers.

Op de drie verhoogde gedeelten van het dak zijn de negen bekronende dagobs geplaatst. Die op den Noord-Westhoek werd nog het meest compleet aangetroffen.

De eigenlijke dagob rust op een 20-hoekig voetstuk. Behalve de hoeken van den dekband, die met kalakop-antefixen zijn bezet, heeft het voetstuk geen ornamentale versiering. Boven het voetstuk volgt direct het lotuskussen van den dagob met enkele terugspringende bandjes. Tot zoover werd de constructie in de ruine terug gevonden.

Onder de vele steenen, die op het dak verspreid lagen, kwamen verscheidene stukken voor, waarvan al direct vast stond, dat ze van de hoogere deelen van de dagobs afkomstig waren. Op den grond konden dan ook verschillende fragmenten saamgesteld worden, foto's nos. 10424, 10426. Hierbij bleek, dat de bovenstukken van de dagobs uit een steen bestonden. In het bovenvlak van deze stukken vonden we twee gegevens voor de bijbehoorende pinakels. In de eerste plaats een vierkant gat, waarmede de pinakel was vast gezet; ten tweede een „moet", die nauwkeurig den omtrek van het grondvlak van den pinakel aanwees. De pinakels waren dan ook voor voover ze aanwezig waren spoedig gevonden. Ook gelukte het onder de deksteenen enkele passende stukken te vinden, zoodat het bovenste gedeelte van de dagobs tot en met den geornamenteerden middenband uit de authentieke gegevens gereconstrueerd kon worden.

De hoogte van de dagobs tusschen de terugspringende bandjes en den geornamenteerden middenband was echter niet uit de stukken vast te stellen, althans niet met afdoende zekerheid. Wel werden eenige stukken aangetroffen, die zonder twijfel tot dit deel van de dagobs hebben behoord, zoo bijv. het stuk op foto no. 10426, maar de aansluitingen met de volgende steenlagen was toch te onzeker. Gelukkig waren er meer dan voldoende gegevens, om de gewenschte hoogte langs theoretischen weg vast te stellen. De gegevens waren: 1e de middellijn van het vlak boven de terugspringende bandjes. 2e de middellijn van den geornamenteerden middenband. 3e de helling van het lichaam. Een eenvoudige meting deed dus dadelijk

de juiste hoogte kennen. Het bleek, dat de enkele stukken, die beschikbaar waren, de juiste hoogte hadden, zoodat de geheele dagob gesteld kon worden, foto no. 10427 *(Pl. 9a)*.

Zooals we hierboven opmerkten, heeft de bekroning uit drie rijen, ieder van drie dagobs, bestaan. De middelste dagob van de middelste reeks stond in het midden van het dakvlak in het snijpunt van de beide hoofdassen van het bouwwerk. Tenzij hij van een andere structuur was, moet hij vrijwel onzichtbaar zijn geweest. Het grondvlak, foto no. 10421, is even groot als dat van de andere dagobs. Nu is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat hij rijziger is geweest, maar daar is geen enkele aanwijzing voor gevonden.

Hoeveel van de dagobs herplaatst kunnen worden, staat nog niet geheel vast. Dit hangt af van enkele factoren, waarover eerst later een definitieve beslissing genomen kan worden.

Voor verdere bijzonderheden, zie men het rapport van den bouwkundigen opzichter.

Tjandi Pringapoes. In de tweede helft van Maart werd een aanvang gemaakt met de reeds vroeger in uitzicht gestelde restauratie van tjandi Pringapoes. Uit den aard der zaak droegen de werkzaamheden tot dusver een voorbereidend karakter.

Baraboedoer. De herstelling van de vloeren in de verschillende gaanderijen kwam gereed. Evenals vorige jaren heeft de heer Neijs zijn gewaardeerde medewerking bij de werkzaamheden verleend door het dagelijksch toezicht te houden. Met loffelijke nauwgezetheid heeft hij zich van de vrijwillig op zich genomen plicht gekweten.

Tjandi Kalasan. Nu bij Kalasan de omliggende gronden bevloeid zijn blijkt de afvoer niet voldoende te zijn om het geheele terrein behoorlijk droog te houden. De Noordelijke helft van het terrein ligt even beneden het grondwaterpeil van den regentijd en is zeer drassig. Dit zal alleen door een behoorlijke drainage verholpen kunnen worden.

Verslag van den Bouwkundigen Opzichter.

Tjandi Sari. *(Eerste kwartaal)*. Zooals in het vorig verslag vermeld, werd in verband met de herstelling van den Zuidwand van de Zuidelijke cella, het verder optrekken van de kroonlijst en basis dakgeleding aan deze zijde voorloopig gestaakt. Nadat de herstellingen aan den binnenwand gereed waren werd eerst de kroonlijst verder afgesteld en daarna de drie lagen van de basis dakgeleding. De onderste laag hiervan, het halfrond, werd waar niet voorhanden met nieuw aangemaakte steenen gecompleteerd, van de twee opvolgende lagen werd alleen gesteld hetgeen voorhanden was.

Dakgeleding en gewelven. Vervolgens werd begonnen met het opnieuw stellen van de dakgeleding. Daar deze, zooals bekend, er vroeger in zijn geheel afgenomen was, werden dus gelijkertijd met het stellen hiervan de gewelven verder opgetrokken. De ontbrekende of verbrijzelde steenen van de gewelven, wat zich in hoofdzaak bepaalde tot het gewelf boven de Zuidelijke cella, werden door nieuwe vervangen. Laag voor laag werd volgegoten met cementspecie en voor versterking van de noodige ankers voorzien.

Bij het stellen van de gewelven bleek nog dat het gewelf boven de Noordelijke cella vanaf de geboorte tot aan de sluitlaag een hoogte heeft van 13 steenlagen, terwijl de beide andere gewelven een hoogte hebben van 12 steenlagen.

Vloeren. In de Noord- en Zuidcella werden de vloeren, die verzakt waren, opgebroken en opnieuw gelegd. In de middencella, waar de geheele vloer er vroeger jaren uitgebroken is, werd een nieuwe vloer aangebracht.

Werkzaamheden op het terrein. In het verslag over het tweede kwartaal 1929 werd reeds vermeld dat in den Noord-Westhoek van het terrein nog een gedeelte van een fundeering, waarschijnlijk afkomstig van den ringmuur, werd aangetroffen. In de overige hoeken werden geen sporen hiervan gevonden. In verband nu met de noodzakelijke uitbreiding van het terrein werd besloten om aan drie zijden, respect Noord-, West- en Zuidzijde de nieuwe ompaggering ongeveer $1^1/_2$ M. buiten de aangetroffen restanten van den ringmuur te plaatsen, aangenomen dat de ringmuur aan deze drie zijden op gelijken afstand van den tempel gestaan heeft. Aan de Oostzijde werd een nog grootere uitbreiding, ongeveer 6 M. meer dan aan de andere zijden noodig geacht. Verder bleek het ook gewenscht een nieuwe toegangsweg aan te leggen. In overleg met den Bouwkundigen Inspecteur werd besloten deze aan de Oostzijde te maken. Ongeveer 150 M. Oostelijk van den ouden toegangsweg werd bij het steenen wachthuisje de nieuwe weg, uitkomend op een pleintje van 16 × 16 M. aan den Oostkant van het tempelterrein, uitgezet. De benoodigde grond hiervoor werd aangekocht en direct met de werkzaamheden begonnen. Deze kwamen in dit kwartaal zoover gereed, dat de weg en het pleintje op verharden na gereed zijn en de ijzeren stijlen voor de ompaggering van het tempelterrein aan drie zijden geplaatst waren. Aan de zuidzijde staat op het oogenblik nog suikerriet en zal aangevraagd worden het gedeelte noodig voor plaatsing van de ompaggering en aanleg tjikarweg aan deze zijde in den loop van het volgend kwartaal te snijden.

Geregeld werd ook in dit kwartaal voortgegaan met het bijhakken van nieuw aangebrachte steenen.

Tjandi Sari. *(Tweede kwartaal).* Dagobs. Op foto no. 9734 is te zien dat de dagob op den Noord-Westhoek nog voor een groot gedeelte compleet is. Getracht werd nu met het afgekomen materiaal van de dagobs deze te completeeren. Dit gelukte zoover dat met zekerheid de juiste vorm kon worden vastgesteld. Door den Bouwk. Inspecteur werd nu besloten van de drie rijen van drie dagobs, vier geheel te restaureeren, van de overige vijf, vier gedeeltelijk en een, de middelste

boven de middencella, niet. Van deze laatste is wel het grondvlak aanwezig en is dit in vorm en afmetingen ook gelijk aan de overigen, doch is het niet uitgesloten dat deze dagob iets hooger geweest is dan de anderen, hieromtrent werden echter geen aanwijzingen gevonden. De plaatsing van de dagobs is nu als volgt:

Boven de Noordelijke cella twee compleet; de dagob op den Noord-Westhoek en de middendagob, de derde op den Noord-Oosthoek gedeeltelijk.

Boven de middencella de Oostelijke compleet, de middendagob niet en die aan de Westzijde gedeeltelijk.

Boven de Zuidelijke cella de Westelijke compleet, de middendagob en die op den Zuid-Oosthoek gedeeltelijk.

In het begin van dit kwartaal werd met vorengenoemde werkzaamheden begonnen. Op het bijhakken na van de nieuw aangemaakte lijsten kwamen de dagobs allen gereed. Zooals gebruikelijk werd tijdens het stellen laag voor laag volgegoten met cementspecie en van de noodige ankers voorzien.

Vensterbekroningen tweede geleding en antefixen kroonlijst. Bij het laatste bezoek aan den tempel van het Hoofd van den Dienst werd, in overleg met den Bouwk. Inspecteur, besloten de ontbrekende steenen van de vensterbekroningen en van de antefixen met nieuw aangemaakte steenen aan te vullen. Ook deze werkzaamheden kwamen in dit kwartaal gereed.

Werkzaamheden op het terrein. Ook dit kwartaal was het nog niet mogelijk alle ijzeren stijlen voor de ompaggering aan de Zuidzijde te plaatsen. Voor omlegging van den weg moet nog steeds gewacht worden tot het suikerriet gesneden wordt. Dit nu zal in de tweede helft van Juli geschieden, zoodat dan direct met deze werkzaamheden begonnen kan worden.

Het merken van nieuw aangemaakte steenen (lijsten enz.). Volgens bekomen opdracht werd elke nieuw aangemaakte steen voorzien van een loodje, hiertoe werd in den steen een vierkant gaatje taps ingehakt en dit gevuld met een staafje gietlood lang ongeveer $1^1/_2$ cM. en daarna vast aangeklopt.

In de maand Juli zullen de werkzaamheden aan tj. Sari gereedkomen.

Tjandi Sari. *(Derde kwartaal).* Dagobs. Gedurende de maand Juli werd voortgegaan met het bijhakken van de nieuw aangemaakte lijsten van de voetstukken van de dagobs. Na het gereedkomen hiervan werden door den fotograaf-teekenaar van het dak en van de dakgeleding de noodige opnamen gemaakt. Vervolgens werd de steiger afgebroken.

Werkzaamheden op het terrein. Eind Juli werd het suikerriet ten Zuiden van den tempel gesneden, direct daarna werd een aanvang gemaakt met de verlegging van den weg aan deze zijde en de nog ontbrekende hoekijzers voor de ompaggering geplaatst. Daarna werd het prikkeldraad gespannen.

Voor afvoer van het regenwater werd in den Zuid-Westhoek een vergaarbak gemetseld en een buisleiding naar de bevloeiingsleiding gelegd. Het geheele terrein werd gelijk getrokken.

Geornamenteerde steenen, scherven en lijsten. Deze steenen en de lijsten werden aan de West- en gedeeltelijk aan Zuid- en Noordzijde van het terrein opgesteld.

In de Zuidelijke kamer werden de kleine scherven opgeborgen, totaal 183 stuks. Hiermede waren de werkzaamheden aan tjandi Sari afgeloopen.

Tjandi Prambanan. Zuidelijk hoftempeltje. Te Prambanan werd nog begonnen met het maken van den steiger. Na het gereedkomen hiervan kan dan begonnen worden met het afbreken van het hoftempeltje.

Verslag van den heer J. C. Krijgsman.

Tjandi Pringapoes. *(Tweede kwartaal).* Nadat in de laatste helft van het eerste kwartaal de loods voor het verblijf der toekangs en koelies was gereed gekomen werd begonnen met den steiger om de tjandi, welke in een paar dagen gereed was. Toen werd nagegaan of er in de omliggende kampongs nog steenen lagen welke tot de tjandi zouden kunnen behooren. Het bleek dat bijna alle achterhaalde stukken tot andere bouwwerken behoorden, de meeste waarschijnlijk tot de nabij gelegen tjandi Perot. Ook werden er eenige aangetroffen welke inderdaad tot de tjandi Pringapoes behoorden. Nu werd begonnen met het afbreken van het topstuk (tweede dakverdieping) hetwelk in zijn geheel op den grond werd opgezet om een overzicht te verkrijgen en indien mogelijk de ontbrekende steenen gemakkelijk te kunnen terugplaatsen. Daarna werd de kroonlijst van de eerste dakverdieping weggenomen en laagsgewijze op den grond in verband gelegd, zoo ook de teerling. Daarna volgde weer een kroonlijst en een steunlijst met bijlijsten.

Na de lagen van bamboe latjes voorzien te hebben voor het afbrokkelen der kanten begon ik met het afbreken van den tempelteerling. Hierna volgden de voet en het soubasement benevens het plint waarvan eerst de hoogte werd vastgelegd tot het later terugstellen. Het plint bleek 40 cM. in den grond door te loopen waarna het rustte op een stamplaag van ruw bekapte steenen waaruit de fundeering bestond. Deze laag werd opnieuw aangevuld met zand, ingewaterd en vast gestampt. Daarna werd het plint wederom gesteld en met cementspecie 1 op 3 volgegoten. Het soubasement waarvan de dikte 90 cM. bedraagt, werd met dezelfde specie opgetrokken. De ruimte in het midden was opgevuld met aarde, deze werd verwijderd en van ingegroeide boomwortels gezuiverd, met zand aangevuld tot een diepte van 90 cM. en ingewaterd. Hieronder bevond zich een boomwortel welke tot aan de kroonlijst tusschen de steenen was doorgegroeid en deze had doen wijken. In den halfronden band werden in de hoeksteenen van de Z. W. en Z. O. zijde in een hiervoor uitgehakte ruimte van 8×8 cM. bronzen lepeltjes benevens een paar stukjes bladgoud gevonden welke werden afgedragen aan den Bouwkundigen Inspecteur.

De beide andere hoeken waren half uitgevallen waardoor de gaten van buiten zichtbaar waren; zij waren door bezoekers waarschijnlijk reeds leeggehaald. Uit het soubasement ontbraken enkele steenen welke nieuw werden bijgemaakt. Hierna werd de tempelteerling opgetrokken en de steenen onderling verankerd.

Daar alleen de kanten van den vloer in de cella nog aanwezig waren werd een nieuwe vloer gelegd, en de zich daarin bevindende Nandi opnieuw op zijn plaats gesteld. De ontbrekende pilaster op den N.W. hoek werd met nieuwe steenen compleet gemaakt. De ingang, welke gelijk met den tempelteerling werd opgetrokken, was geheel compleet. Van de trap en trapvleugels werd niets teruggevonden. Wel was er een trapvleugel, doch deze bleek na passen niet tot de tjandi te behooren. Van den hierop volgenden uitspringenden band ontbraken ook enkele steenen, evenals van de steunlijst welke nieuw moesten worden bijgemaakt. Hierna kwam de eigenlijke kroonlijst aan de beurt. Wat van deze lijst ontbrak werd ook met het oog op de tweede dakverdieping, welke hierop rust, vernieuwd. Daar er aan deze lijsten nogal wat steenen ontbraken heeft het vernieuwen hiervan wat tijd opgehouden zoodat eerst eind Juni met de eerste dakverdieping kon worden begonnen.

Tjandi Pringapoes. *(Derde kwartaal)*. Aan het eind van het vorige kwartaal was de restauratie van Pringapoes gevorderd tot de eerste dakverdieping. Deze is vrijwel compleet en onversierd, aangezien zij wordt bedekt door de grootste antefixen der bovenste reeks. Boven het midden van den ingang staat een antefix welke afwijkt van de anderen en in plaats van drie, vijf punten heeft en een leeuwenkop vertoont. Deze is geplaatst op een voetstuk doch heeft waarschijnlijk nog een middenstuk gehad, daar bij de steunlijst der eerste dakverdieping het ornament der lijst voor een klein gedeelte ophoudt, en dit denkelijk werd gedekt door de punten der beschreven antefix. Boven den teerling werd de tusschen twee bijlijstjes gevatte uitspringende band aangebracht. Daarna werden de steunlijst en de kroonlijst teruggesteld, hiervan waren de meeste steenen nog aanwezig. De ontbrekende werden nieuw bijgemaakt daar deze tot steun dienden van de tweede dakverdieping. De kroonlijst is wederom voorzien van een reeks antefixen waarvan bij sommige alleen het onderstuk over was. Zij herhaalt zich slechts eenmaal in afwijking van de vorige welke zich tweemaal herhaalt, en draagt dan de tweede dakverdieping. Deze is niet geheel compleet; wel werden er nog enkele ontbrekende steenen bij gevonden, zooals een paar lijsten welke werden teruggeplaatst. Hierop heeft voor zoover men kan waarnemen waarschijnlijk nog een derde dakverdieping gestaan, van deze is echter zoomin als van het topstuk iets teruggevonden. Wel waren er op het terrein eenige eindvormen aanwezig doch deze bleken na opmeting niet tot de tjandi te behooren.

De tweede dakverdieping is voor zoover er daarvan steenen aanwezig waren teruggeplaatst, de ontbrekende steenen zijn niet aangevuld daar het aanzicht hierdoor het ruïne-achtige zou kwijtraken.

Nadat ik het terrein om de tjandi had gelijkgemaakt stelde ik de overgebleven op het terrein aanwezige steenen om de tjandi op; hiervan zijn nog wel enkele onderdeelen te reconstrueeren, doch door de ziekte van den Bouwkundigen Inspecteur kon hiertoe nog niet worden overgegaan.

De werkzaamheden kwamen eind Juli gereed.

Gedong Songo. *(Derde kwartaal).* Nadat de pondok voor dit werk, per trein was verzonden vertrok ondergeteekende 14 Juli naar Gedong Songo. De eerste dakverdieping van de eerste tjandi werd afgebroken en van de kroonlijst af geheel op den grond opgesteld voor het gemakkelijker terugplaatsen der ontbrekende doch grootendeels op het terrein aanwezige steenen. Van de tweede dakverdieping, welke een herhaling is van de eerste, is een gedeelte compleet; ook deze werd op het terrein tot nader onderzoek en terugplaatsing voorloopig opgesteld. Verder werd het tempellichaam tot op het soubasement afgebroken en na van bamboelatjes tusschen de lagen voorzien te zijn op het terrein opgesteld. Van de steenen zijn in den loop der eeuwen nogal veel stukken afgesprongen; daar echter deze stukken grootendeels bewaard zijn kunnen zij vaak nog gehecht worden, zoodat dan het ornament weder in zijn oorspronkelijken toestand wordt teruggebracht.

Hierna volgde het soubasement. In de cella bevond zich een Yoni welke geleidelijk met de lagen is gezakt, daar het stuk te zwaar was om het er uit te lichten. De tjandi heeft een tempelput van 1.90 bij 1.90 M. en is ± 2.50 M. diep. Hierin werden, behalve wat ingevallen steenen, twee urnen gevonden, een op 0.50 M. en de andere op 1.00 M. diepte. Zij bleken bij onderzoek ledig te zijn; het deksel der eerste is nog geheel gaaf en werd iets verder dan de urn gevonden, terwijl van het deksel der tweede nog slechts enkele stukken over waren. De fundeering zit op ± 1.30 M. beneden maaiveld en was nog vrijwel gaaf, zoodat zij nadat de breekgaten waren gestopt niet verder werd afgebroken. De put werd aangevuld, aangestampt en ingewaterd, waarna eind September werd begonnen met het terugplaatsen van het soubasement.

Van de tweede tjandi werden de tweede en eerste dakverdieping benevens de kroonlijst afgebroken om de teerling van het tempellichaam te kunnen inschuiven. Het soubasement is nog geheel gaaf en staat er nog goed bij, evenals het tempellichaam, zoodat hiervan niet meer dan een paar hoeken welke wat waren uitgeweken behoefden te worden afgebroken. Van deze tjandi waren veel ontbrekende steenen van de eerste en tweede dakverdieping op het terrein aanwezig. De tweede dakverdieping werd op het terrein in zijn oorspronkelijken toestand teruggeplaatst, waarna het terrein werd afgezocht naar nog ontbrekende steenen. Hierbij kwam ik tot de ontdekking, dat voor de trappen naar het derde tempelcomplex, dat vroeger in den Java-oorlog waarschijnlijk als versterking heeft dienst gedaan, gezien de eigenaardige opstapeling der steenen, de steenen van het tweede tempelcomplex gebruikt waren, zoodat bijna alle ontbrekende steenen van de tweede tjandi werden teruggevonden. Ook werden er veel steenen van de bijtempeltjes teruggevonden. Na deze vondsten kan de tweede tjandi waarschijnlijk geheel worden gecompleteerd.

Wegens ziekte van den Bouwkundigen Inspecteur heeft ondergeteekende gedurende de maanden Augustus en September de restauratie van het Zuidelijke hoftempeltje te Prambanan nagekeken.

Nadat de eerste aanwijzingen door den thans met verlof zijnden Bouwkundigen Opzichter den Heer van Coolwijk waren gegeven, is begin Augustus met de afbraak begonnen, na de richting en hoogte van het plint te hebben vastgelegd. De fundeering bleek nog in zeer goeden staat te verkeeren, zoodat deze niet is afgebroken. Op deze oude fundeering werd het soubasement weder teruggeplaatst en waar noodig van ankers voorzien. Van het soubasement ontbraken weinig steenen, evenals van de beide trapvleugels. Het soubasement kwam eind September gereed op enkele nog bij te hakken steenen na.

Gedong Songo. *(Vierde kwartaal).* Zooals in het derde kwartaal reeds is vermeld werd eind September begonnen met het terugplaatsen van het soubasement der eerste tjandi. Dit is een massief geheel met een kern, die opgevuld is met kalisteen, zoodat de lagen nogal een onregelmatig verloop hebben. Eerst werd het plint hetwelk een terras van 40 cM. hoogte vormt en vrijwel compleet was, weder teruggeplaatst. Daarna kwam een rechte laag en op deze een ojiefband. Van dezen ojiefband waren veel steenen verbrijzeld, daar er aan drie kanten breekgaten waren gemaakt. Hierna kwam een in- en uitspringende band, waarvan de meeste steenen in een zoodanigen toestand verkeerden, dat terugplaatsen onmogelijk bleek, zoodat ze grootendeels werden vernieuwd. Hierna volgde een middenstuk, hetwelk versierd is met binnen een geornamenteerd randje besloten paneelen, posten met een bloemdecoratie en hoekstukken met een door ranken omgeven facet. Hierna volgde wederom een in- en uitspringende band, waarboven een omgekeerde ojiefband. Ook van het middenstuk en ojief waren veel steenen verbrijzeld, zoodat de herstelling van een en ander veel tijd in beslag nam.

Het was de bedoeling om van de in den omtrek liggende steenklompen de nieuw aan te brengen steenen te hakken, doch dit bleek na herhaalde pogingen onmogelijk. De steenen lieten zich niet kloven, zoodat de in den omtrek aanwezige kleinere steenen hiervoor werden gebruikt.

Boven den ojiefband volgt nog een rechte laag, welke den omloop vormt om het tempellichaam. Hierop omsluit een lijst met juweelmotieven den smallen omloop om het tempellichaam, en vormt zoo een soort waterloop, welke wordt afgevoerd door op de vier hoeken aangebrachte spuiers in den vorm van een leeuwenkop. Van deze lijst ontbreken nogal vele steenen, de aanwezige werden teruggeplaatst. Ook drie van de spuiers ontbraken, zoodat deze ook nieuw moesten worden bijgemaakt.

Van de tweede tjandi werden de uitgeweken hoeken van het soubasement ingeschoven en gedeeltelijk door nieuwe steenen vervangen. Door het oponthoud van de vele nieuw te hakken steenen der eerste tjandi, is met het werk der tweede tjandi gedurende de laatste helft van November tot en met het eind van December gestopt.

Van beide tjandi's zijn de soubasementen eind December gereed gekomen. Gedurende de maanden October, November en December werd door verslaggever het

werk aan het Zuidelijk hoftempeltje te Prambanan nog nagekeken. Nadat in het eind van September het soubasement zoo goed als gereed gekomen was, werd verder met den voet van het tempellichaam begonnen. Hiervan waren de buitenste steenen bijna alle aanwezig. De achterliggende, welke den wand van de cella vormen, ontbraken, deze zouden worden vervangen door beton, waarvoor de noodige ankers tot een hecht geheel werden aangebracht. Vervolgens werden de banden met de antefixen welke gedeeltelijk nieuw waren bijgemaakt, bijgehakt.

b. Oost-Java.

De voornaamste tempels werden door den opzichter nagezien en schoongemaakt. In het eerste kwartaal werden de volgende monumenten door den bouwk. Inspecteur bezocht Soerawana, Tegawangi, Soemberdjati, Sawentar, Kalitjilik, Panataran, Badoet, Toempang, Singosari, Wr. Lawang, Bandjang Ratoe en Tikoes. Omtrent deze oudheden valt niets bijzonders te rapporteeren. Tevens werden de ontgraving van de Vereeniging „Madjapahit" te Trawoelan bezocht. In de laatste weken was een zware muur bloot gelegd, die over ruim een $^{1}/_{2}$ K.M. is te volgen. Over deze lengte maakt hij slechts één keer een hoek. De muur is ± 2.25 M. dik. Ofschoon elke conclusie voorbarig zou zijn, vermoeden we toch, dat hier een belangrijke ringmuur van de oude stad is teruggevonden.

Oudheidkundige Vereeniging Majapahit.

Met Ir. Maclaine Pont en Ir. Nobile de Vistarini bezocht o.g. in November het terrein der ontgravingswerkzaamheden te Sentanaredjo bij Panggoeng — waarover door Ir. de Vistarini het hieronder volgende verslag is uitgebracht — en de oudheidkundige verzamelingen te Trawoelan. Een programma voor de voortzetting van het onderzoek, dat voorloopig uitsluitend gericht zal zijn op de verificatie van het door Ir. Pont veronderstelde stadsplan, werd opgemaakt. Verder werd met den Voorzitter, den heer C. A. Schnitzler, overleg gepleegd over de toekomst der Vereeniging, welke zich ten gevolge van de intrekking van de Regeeringssubsidie somber laat aanzien. Te meer bestaat er reden voor bezorgdheid nu de O. D. zelf in zijn uitgaven gekortwiekt zijnde, in het volgende jaar slechts geringen financieelen steun zal kunnen verleenen. Een lichtpunt is, dat het ledental dank zij de door den Voorzitter gevoerde propaganda geleidelijk toeneemt en verwacht mag worden dat in de naaste toekomst speciaal van de zijde der Regentschapsraden op meerderen steun zal kunnen worden gerekend. Gezien de belangrijke resultaten, die reeds door Vereeniging zijn geboekt en de omvangrijke studieverzamelingen, welke door haar te Trawoelan bijeengebracht werden, zou het zeer te betreuren zijn indien door gebrek aan middelen het onderzoek voortijdig zou moeten worden gestaakt.

Het verslag van Ir. B. de Vistarini over de resultaten van den arbeid der Vereeniging van Jan. tot Sept. laten we hier volgen.

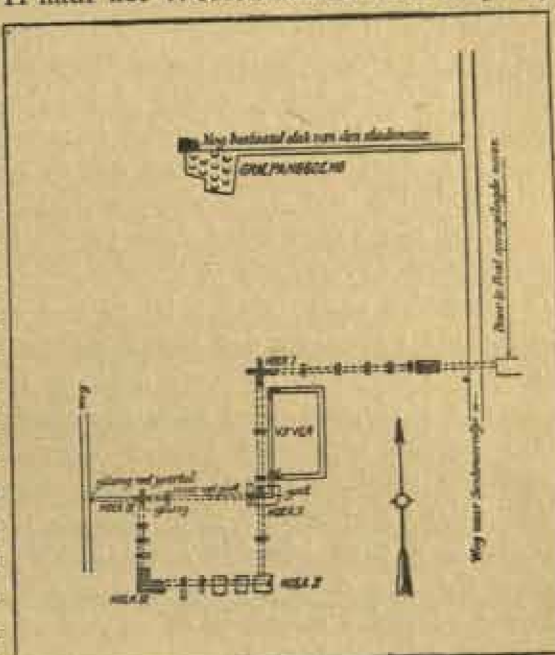
Algemeene opmerkingen. In verband met de terugkomst van den adviseur der Vereeniging in September, omvat dit verslag de eerste acht maanden van het jaar, teneinde een afgesloten overzicht te geven over de werkzaamheden gedurende de vervangingsperiode. In het vaste personeel der Vereeniging kwam gedurende de verslagperiode geene verandering. Wel is de heer Krijgsman (in particulieren dienst der adviseurs), die in Trawoelan woonde en tevens met de bewaking der verzameling belast was intusschen in Gouvernementsdienst overgegaan met eene andere standplaats, waardoor nieuwe maatregelen voor de bewaking noodig zijn geworden. Door het logeeren van een betrouwbaren opnemer-teekenaar der Vereeniging in de bijgebouwen werd hierin voorzien.

De verzamelingen. Deze vermeerderden door aankoop (aanbrengen) met 1233 en door ontgraving met ± 11980 stuks. Met de nummering is op de gebruikelijke wijze voortgegaan, doch met dit verschil, dat scherven die onmiddellijk tot een voorwerp vereenigd konden worden van een gemeenschappelijk nummer met doorloopend order-nummer worden voorzien. Door het rangschikken en uitzoeken der scherven is ook in deze periode een zeer belangrijk aantal reconstructies gelukt, uit aangebrachte scherven (140 rec. uit 372 stuks). Bovendien heeft het graafwerk een rijken buit aan bij elkaar passende scherven en weinig beschadigde voorwerpen opgeleverd (uit ontgraven scherven 375 uit 1020 stuks). De voorwerpen zijn gerangschikt naar hunnen aard (dus figuurtjes, deelen terracotta bekleedingsarchitectuur, tempel- en huismodellen, origineele onderdeelen van huizen als dakpannen, nokstukken enz., potten, gendis, spaarpotten, urnen, enz.). Afzonderlijk ondergebracht werd een inmiddels gesorteerde verzameling van voorwerpen uit de buurt van Blitar, in de collectie der Vereeniging aangebracht door den Heer Scholten, voormalig Hoofd der Opleidingsschool te Blitar.

De verzameling biedt thans rijke gelegenheid tot uitgebreide studies aangaande de ontwikkeling van het ornament en verschillende versieringsmotieven. Tot het merkwaardigste op dit gebied behoort zeker het ketting- en touw- of vlechtmotief op kolommen en buitengewoon interessant gevarieerd. Het kettingmotief komt vooral op de hoeken van vier- tot achtkante zuilen voor en schijnt een versterking voor te stellen van de dragende zuilmassa door koppeling van een boven- en onderplaat (resp. bij het basement en bij het kapiteel behoorend) aan de dragende zuilmassa. Het is dus een motief, dat het begrip elasticiteit in de dragende zuil schijnt in te voeren: een volkomen eigen architectuurvorm, die wellicht aan de aardbevingrijkheid van het land zijn ontstaan te danken heeft. De tusschenruimten tusschen de kettingen, waarin van schakel tot schakel verbreedingen voorkomen, zijn veelal, doch niet altijd, met bloemmotieven gevuld. Het vlechtmotief komt vooral op de vlakke zijden der kolommen voor.

Ontgravingen. Volgens het werkprogramma werd getracht door ontgravingen van muurrestanten het door Ir. Maclaine Pont opgemaakte stadsplan te verifieeren en in de eerste plaats den loop der stadsmuren vast te stellen. Dit werk hetwelk in de verslagperiode een grondverzet van ± 3000 M^3 noodig heeft

gemaakt werd buitengewoon bemoeilijkt doordat door de eeuwenlange steenexploitatie de grootste muren over lange afstanden volledig opgeruimd zijn *(Pl. 24a)*. Na eenige vergeefsche pogingen gelukte het, zuidelijk van het behouden gedeelte van den stadsmuur bij Panggoeng eene reeds door Ir. Maclaine Pont in de dessa Sentonoredjo begonnen ontgraving voort te zetten, en een muur verder te volgen, die eene breedte heeft van ± 2 M. en bestaat uit twee deelen, waartusschen aarde of puin, en die zeker een belangrijk object in het stadsplan is geweest *(Pl. 24c)*. Om den loop van den muur vast te stellen werden om de 10 à 20 M. sleuven gegraven. Nadat de muur ca. 200 M. naar het Westen gevolgd was, werd een hoek I aangetroffen. Ofschoon op het oog een viersprong schijnt gevormd te worden, blijkt toch duidelijk, dat de muur verder naar het Zuiden loopt en de muren naar het Westen en Noorden ondieper gefundeerd en veel smaller aangezet zijn. De Zuidelijke richting volgend werd nu hoek II gevonden, (hoek V werd bij het graven der proefsleuven, om de 20 M. eerst overgeslagen), die nagenoeg geheel door exploitatie verdwenen is. Duidelijk was echter nog, dat de muur zich van hoek II naar het Westen wendt. Hier loopt hij

echter niet zuiver in Madjapahit-richting. Bij hoek III buigt hij weder naar het Noorden. Deze hoek is interessant om een parallel-muur, die zich hier vertoont en indien beide muren als bij elkander behoorend beschouwd mogen worden, is hier wel een bijzonder versterkt punt aan te nemen. Hoek IV was in ieder opzicht een verrassing. Het is een complete viersprong van muren. De door ons naar het Noorden gevolgde muur bleek aangezet aan ouder muurwerk, hoewel op ongeveer gelijke fundeeringsdiepte aangelegd en even breed als de andere. De naar het Westen loopende muur is gericht precies op een plaats, waar Ir. Maclaine Pont eene poort heeft aangenomen, gekenmerkt door een reeks van natuursteenzerken, waarvan één het jaartal 1200 draagt. Ook deze muur moet als aangezet beschouwd worden, terwijl de eigenlijke hoek het meest waarschijnlijk door de (van den hoek uit) naar het Noorden en Oosten loopende muren gevormd wordt. Het volgen van den muur naar het Noorden moest wegens de beplanting met riet spoedig gestaakt worden, terwijl de muur naar het Oosten op een nieuwen hoek V wees, die, zooals reeds opgemerkt, eerst overgeslagen was. De laatstgenoemde muur is gecombineerd met eene gemetselde ondergrondsche waterleiding, die even ten Oosten van hoek V ontsprong in de omgrenzingsmuur van een vijver. Drie zware zerken wijzen op een bouwwerk *(Pl. 25∂)* (sluisje?) op de

plaats, waar de waterleiding ontspringt en met den hoek om hoekpunt V heen geleid werden blijkbaar onder de oudere, door ons gevolgde muurwerken aangelegd.

Conclusie. Voor zoover de toestand zich tot dusverre laat overzien is de loop van den muur aan te nemen naar het Westen tot hoek I, dan naar het Zuiden tot hoek V, dan weer naar het Westen gecombineerd met de waterleiding tot hoek IV en dan naar het Noorden, terwijl van hoek IV ook een muur Westelijk doorliep naar de poort.

De tusschen de hoeken II en III loopende muur lijkt mij aan een andere linie toe te behooren en ook wel niet in hetzelfde tijdperk gebouwd te zijn, terwijl de muren tusschen de hoeken V en II en tusschen III en IV later aangelegde muren zouden kunnen zijn, bv. om een vijand, die een linie doorbroken heeft in een zak tegen te houden. Ook kunnen zij behoord hebben bij den hier na de vernieling der oorspronkelijke stad gevestigden nieuwen Kraton, van welken onmiddellijk bezuiden den muur tusschen II en III nog een dubbele reeks zware 8-kantige neuten over zijn. Dit is de „Kedaton", die door de bevolking als de „Kraton" van Madjapahit wordt aangewezen, behoorende blijkbaar tot het tweede Majapahit, dat de Portugeezen nog onder Hindoeistisch regime vermelden. Voor deze onderstelling spreekt het verschillend karakter der muren en ook het feit, dat van een aanzet van den naar het Zuiden loopende muur bij hoek V niets is te zien. In het algemeen wijst de aanleg van dit, in vergelijking met het geheele standsplan zeer klein gedeelte, wel op een symmetrischen aanleg met in- en uitspringende hoeken.

Bij zijn komst werd door Ir. H. Maclaine Pont opgemerkt, dat de gevonden muurwerken nauwkeurig in het door hem opgestelde, hypothetische stadsplan passen. De gevonden muren sluiten bij O aan aan den Westelijken tusschenhoek van den Zuidelijken voorbouw der eerste binnenste verdedigingslinie van het stadsvierkant, waarvan Panggoeng de ware hoek is. In het door hem in 1926 in „Djawa" gepubliceerde stadsplan werd aangenomen, dat de tusschenhoeken van de tweede linie, als bijzonder versterkte punten werden gebezigd, die den genoemden Zuidelijken voorbouw flankeerden. Dit waren resp. de ruïne-complexen „Kedaton" (aan de Westzijde) en „Koeboer sidji" aan de Oostzijde.

Door deze bijzondere versterkingen kon een tusschen beiden linies binnen gedrongen vijand in den rug bestookt worden, ja, door den aanleg der in verslagperiode gevonden muurwerken en den vijver op een naar alle zijden omsloten binnenplein gelokt worden als in een valstrik. Tevens dienden deze muren dan om de bezetting van het oorspronkelijke forteres bij Kedaton, indien dit bolwerk moest worden prijsgegeven, in de gelegenheid te stellen, zich op de eerste verdedigingslinie terug te trekken. De tusschen de hoekpunten V, II, III en IV aangetroffen muurwerken behooren inderdaad reeds tot den Kedaton-aanleg. Zij omsluiten een binnenplaats met belangrijke „bale kambang".

De gevonden muurwerken passen niet alleen volkomen in het door Ir. Maclaine Pont opgezette hypothetische stadsplan, maar zijn in het in „Djawa" in 1926 gepubliceerde plan, reeds in beginsel met een streeplijn opgenomen. Zijne op grond van

de blote terreinvervormingen opgemaakte veronderstellingen worden derhalve in het stadsonderdeel, dat in verslagperiode werd onderzocht, punt voor punt volkomen bevestigd. In het volgend verslag zal een kaart worden opgenomen, waaruit blijkt, hoe de nieuwe gevonden muurwerken aan de reeds vroeger vastgestelde, met in- en uitspringende hoeken loopende, muurwerken der eerste linie, en hoe zij aan de tweede linie aansluiten, zoodat een, zij het ook globaal, overzicht van een geheel stadsdeel, door ontgravingen geverifieerd, geproduceerd zal kunnen worden.

Voorts is nog gezocht naar den verderen loop van het nog behouden gebleven stuk stadsmuur bij Panggoeng. Een sleuf Noordelijk daarvan bracht het gewenschte resultaat. Het is de Westelijke stadsmuur, die na een poort gepasseerd te zijn, in den waren hoek Panggoeng met den Zuidelijken stadsmuur samentreft. Hier staat de muur op zand en bevindt zich de fundeeringsaanleg op ± 0.75 M. onder het maaiveld. Hier werd tot een diepte van ± 5 M. doorgegraven om te zien op welke diepte eigenlijk de maagdelijke grond wordt aangetroffen. Maar uit deze groote diepte kwamen nog voorwerpen te voorschijn (de bekerachtige potten met deksels, in den voorgrond van foto no. 1006 te zien).

Volgens de Pararaton houdt de aanleg van Madjapahit rechtstreeks verband met de ontginning van de woeste gronden door de lieden van Trik. Kan het zijn, dat een reeds vroeger door Ir. Maclaine Pont geopperde veronderstelling waarheid bevat, en dat men hier moet spreken van een herontginning van door lahars (uit het Zuid-Oosten) en andere bodemwerkingen verwoeste gronden?

Van alle ontgravingen werden teekeningen en foto's gemaakt. De detail-opnamen en de gegevens voor een meer gedetailleerde raming van kosten ten behoeve van een restauratieplan zijn begin September gereed gekomen.

De onzekerheid over de middelen, die in de toekomst ter beschikking zullen staan, laten de opstelling van een gespecificeerd werkplan niet toe. Gewezen moge hier worden op de noodzakelijkheid om de werkzaamheden voort te zetten; zouden zij worden onderbroken of stopgezet dan zou het tot nu toe gepresteerde werk vruchteloos zijn.

In de eerste plaats moet met het aankoopen en nummeren van scherven voortgegaan worden. Er kan niet genoeg tegen gewaakt worden, dat door de bevolking scherven aan toeristen worden verkocht, waardoor het reconstructiewerk van de specimina der verzameling bemoeilijkt, ja onder omstandigheden zelfs onmogelijk gemaakt zou worden.

Ten tweede mogen de ontgravingen niet geheel stopgezet worden, als men niet alle kansen wil verliezen, ooit het oude stadsplan vast te stellen. Hetgeen zoo iets voor de vaststelling der cultuur-geschiedenis van Java zou beteekenen, behoeft hier wel niet nader toegelicht te worden. Met den dag worden echter de gegevens minder. De steenexploitatie vernielt jaarlijks een groot deel van de laatste nog in den bodem aanwezige gegevens. In een werkperiode van vijf jaar zou met de geldmiddelen, die voor dit jaar werden toegezegd, de vorm der binnenste stadsgordels wetenschappelijk vast te stellen zijn en voor deze ± ƒ 60.000.— zou men niet alleen de meest waardevolle gegevens voor de samenleving in den Majapahitschen tijd verkrijgen, maar ook een

onnoemelijke hoeveelheid voorwerpen aan het daglicht brengen, die alleen reeds het bestede geld waard zijn. Uitstel beteekent in deze zaak bewust afstand doen van het vermeerderen van kennis over een der gewichtigste cultuurperioden van deze gewesten.

II. VONDSTEN, EPIGRAPHIE EN ICONOGRAPHIE.

Verslag van Dr. R. Goris.

Over de voorbereiding van de uitgave van het Oud-Javaansche Corpus inscriptionum kan het volgende worden medegedeeld. Afschriften werden gemaakt van de meeste oorkonden tot op Siṇḍok; vele zijn nog nimmer gepubliceerd en leverden voor de transscriptie zeer groote moeilijkheden, daar de steenen buitengewoon verweerd zijn. Men kan gerust zeggen, dat de bundels Cohen Stuart en Brandes de bestbewaarde oorkonden bevatten. Het lezen van wat beide geleerden ongelezen lieten, kost veel tijd en is zelfs dan nog weinig loonend. Echter in zekeren zin toch ook weer wel. Ten eerste, omdat men af en toe nog eenige desa-namen of ambtenaarstitels op de onleesbaarheid verovert, waardoor inpassing in het historische en geografische kader in sommige gevallen mogelijk zal kunnen zijn. En ten tweede, omdat men op deze wijze negatief kan vast stellen, dat verdere arbeid door latere geleerden aan de meest onleesbare stukken geen zin heeft, tenzij deze van oordeel zouden zijn, dat de tijd, besteed aan het opnieuw ontcijferen van enkele losse letterteekens uit een inscriptie, die wanneer gaaf, 30 of 40 regels schrift zou bevatten, verantwoord is in verhouding tot den daaraan besteden tijd. Bij de uitgave zullen natuurlijk ook deze inschriften opgenomen worden, of althans verantwoording gedaan van wat men kan ontcijferen; van vertalen is in zulke gevallen geen sprake. Daar onder deze groep, die thans van de papierafdrukken af ontcijferd zijn, enkele exemplaren reeds vroeger door mij in het Museum waren gelezen, is er contrôle en vergelijking tusschen beide lezingen mogelijk. Hoe men zulke zeer verminkte inscripties publiceeren wil, is een zaak, die later in mondeling overleg beslist zal kunnen worden.

De ervaring, vroeger reeds bij de steenen in het Museum opgedaan, tijdens het opnieuw ontcijferen van reeds door Cohen Stuart en vooral Brandes gelezen inscripties, vond ook thans bij de raadpleging van de papierafdrukken bevestiging. Eenerzijds konden enkele woorden verbeterd of aangevuld worden, soms zelfs heele regels; anderzijds was het mij niet mogelijk, wat Brandes las, zelve uit de versleten letterteekens te halen. Dit verdient wel even de aandacht, omdat daaruit blijkt, dat ook verschillende woorden, die in de editie-Krom van Brandes' Oorkonden gewoon gedrukt zijn (dus niet cursief) op de origineele steenen of abklatschen volkomen onleesbaar zijn, doch door Brandes werden aangevuld naar het zinsverband. Hiertoe kan men in de eerste plaats rekenen vaste formules als swasti çakawarṣātīta, waarvan zeker dikwijls slechts enkele syllaben leesbaar zijn. Voorts telkens terugkeerende ambtstitels of in een en hetzelfde stuk een herhaaldelijk optredende desa-naam. In zulke gevallen heeft Brandes (althans te oordeelen naar zijn werk, zooals wij dat in druk kennen, want het manuscript was te Batavia onvindbaar) zonder

aarzelen aangevuld, wat onleesbaar was. Bij onze uitgave van het Corpus zal ook op dit punt een beslissing genomen moeten worden. Het gaat in zulke gevallen niet om meer of minder conscientieus, want dan zou men zoowel iedere beslissing van Brandes bij onleesbare gedeelte van gelijke formules, of ook iedere beslissing van Krom, bij minder duidelijke passages in Brandes' manuscript, als minder conscientieus moeten betitelen, hetgeen ons geheel onjuist voorkomt. Uit enkele kleine foutjes blijkt bv. duidelijk, dat *i* (de klinker) en *1* (het cijfer), dat *u* en *n* vaak onleesbaar waren geschreven; in zulke gevallen heeft de editor niet geaarzeld zelf te kiezen. Wij stellen ons in dezen op volkomen hetzelfde standpunt, want wat sommigen wellicht „conscientieus" zouden willen noemen, komt ons voor een volkomen fictieve en waardelooze hyper-critische houding te zijn. Vooral als men bedenkt, dat achter een transscriptie toch nog een vertaling hoort te schuilen, dat een transscriptie steeds het product is van twee factoren, nl. van het waarnemen van ingekraste lijntjes en het daaraan toekennen van een zekere beteekenis. Welke krasjes men op een steen voor essentieel, en welke men voor de toevallge of verweeringsverschijnselen wil verklaren, wordt immer mede bepaald door de beteekenis die men aan het geheel dier krasjes meent te moeten geven. Dat hierbij een subjectieve factor optreedt, is onvermij; ten overvloede verwijzen wij naar de herhaalde strijd-artikelen over „foutief" gelezen jaartal-cijfers, waarbij nog geheel andere factoren dan het waarnemen van de inkrassingen zelf meestal den doorslag geven; nl. redeneeringen betreffende de chronologische mogelijkheid van bepaalde cijfers enz.

De gouvernementscollectie te Modjokerto, ondergebracht in de loodsen te Trawoelan, vermeerderde in het afgeloopen jaar met ettelijke duizende nummers, voornamelijk terracotta's (zie hiervoor p. 30). Tot de aanwinsten behoort ook een vier-tal bronzen platen van 1227 çaka, deel uitmakend van een onvolledige oorkonde uitgevaardigd door çrī mahārāja Nararyya Sanggrāmawijaya rajasawangça.

De volgende voorwerpen worden opgenomen in de archeologische Verzameling van het Bataviaasch Museum:

Een bewerkte gouden ronde plaat, tegelijk met drie en twintig andere gouden voorwerpen, gevonden te K a r a n g a n (Trenggalek, Blitar); deze laatste voorwerpen, armbanden, oorsieraden e.d. van het bekende type zijn teruggezonden.

Een gouden zegelring, met het Oud-Javaansche letterteeken ŋ a op de zegelplaat gevonden in een werkput bij den aanleg van een schutsluis in de Soerabaja-rivier ter hoofdplaats S o e r a b a j a.

Een gouden vinger-gorita van geweven gouddraad, gevonden in B e n a r a n (Kediri).

Een aarden martavaantje met vier oortjes, grauwgeel gekleurd, met vuilgroene vlammen, gevonden in de desa B r o d j o l a n (Temanggoeng, Magelang), tegelijk men twee andere dergelijke martavaantjes en een aarden kom, welke laatste voorwerpen zijn teruggezonden.

Van S a w o (Ngawi, Madioen) zijn afkomstig een steenen grafurn, een miniatuur-yoni van steen met bijbehoorenden gouden lingga en stukken van een bronzen plaat, die echter niet aan elkaar passen.

Drie gouden plaatjes, een vrij groot en twee kleine gevonden in desa K a t a n g a n (Batang, Pekalongan), waarschijnlijk stukken van een hoofdsieraad.

Een bronzen Gaṇeça en een Tārā (?), afkomstig van de desa G e m o e h (Pekalongan).

Een zodiakbeker, afkomstig van de desa D a w o e h a n (Malang).

Drie bronzen beelden gevonden in de Komering dicht bij de uitmonding in de Moesi (zie hierover Bijlage C).

De volgende vondsten kwamen ter kennis van den dienst:

Te D i n a j a (Malang) vijf bronzen beeldjes, voorstellende Awalokiteçwara, Wajrapāṇi Gaṇeça en twee Kuwera's (zullen worden opgenomen in het te Malang op te richten Museum).

Op de koffieonderneming K a w i s a r i t e W l i n g i (Ponorogo) volgens opgave van den heer Th. Hidma, administrateur: een steen met inscriptie, bevattende het jaartal 1171 Çaka, de syllabe ong, en twee regels schrift, waarvan de eerste luidt: ç u b h a n i r m ā l a, terwijl van den tweeden regel slechts drie onleesbare letterteekens overzijn. Verder werd hier een offermonumentje ontdekt, versierd met de van de Oost-Javansche en Balische kunst bekende karangans.

De Wedana van P a t j i t a n (Ponorogo) zond een kleizegel met voorstelling van een Tārā met om den rand van het zegel de Buddhistische geloofsbelijdenis.

In Perak (Maleische schiereiland) werd tegelijk met een aantal kralen uit verschillende tijdperken een gouden zegelring met inscriptie gevonden; uit een lakafdruk van het zegel blijkt dat de inscriptie luidt Çrī Wiṣṇuwarmman, in Pallawa-schrift.

De heer H. R. van Heekeren te Djember rapporteerde de volgende vondsten:

Te D o e k o s a r i (Djember): een nandi, een lingga, een yoni, een Brahmā-beeldje, een knielend beeldje zonder hoofd, waarschijnlijk een adorant van een Guru voorstellende en twee steenen in den vorm van makara's; op het erf der koffieonderneming W i d o d a r e n eenige baksteenreliefs; te S o e k a s a r i (Djember) boven de onderneming Rajap, een groote, geschonden Hindoe-vaas; in desa A r d j a s a (Djember) een ledig graf, afgesloten door vier steenen platen langs de zijden en een steenen plaat als deksel; te P l a g a s a r i een grafteeken met een vrouwefiguur en relief; te S o e k a s a r i een ruw steenen beeld en nog vier andere zg. Polynesische beelden; boven B o n d o w o s o een grot met in den wand ingehakte figuren, nl. een slang, een vogelkop, een hagedis, en een menschenhoofd.

De heer E. van Orsoy de Flines te Oengaran zond bericht, dat hij in het bezit kwam van een bronzen beeldje van dezelfde soort als de vroeger in het Loemadjangsche gevonden ruiterbeeldjes; van dit beeldje is slechts het paard

over, de ruiter onbreekt. Dezelfde heer zond ons foto's van een oud-Javaansch bronzen voorwerp, dat jaren geleden op de Z. W.-helling van de Moeriah werd opgegraven en onlangs door hem werd aangekocht (*Pl. 26 b—d*). Het is een doos, lang 42, breed 13 en hoog 14.5 c.M., waarvan de vorm herinnert aan de nu nog in de Vorstenlanden gebruikte tjĕpoeri — een gouden, ovale schaal, meestal zonder deksel — en in de verte ook doet denken aan de oepatjara in de gedaante van een dier (hert, haan enz.) met langwerpig eivormig lijf, steeds mét deksel. Op de achterzijde van den deksel van het Oud-Javaansch brons is zeer onduidelijk de voorstelling van Arjuna met de nymphen te onderkennen. Daar deze voorstelling vooral in de Oost-Javaansche periode bijzonder geliefd is geweest, mag worden aangenomen, dat het stuk uit den lateren Hindoe-Javaanschen tijd dateert. Hierop wijst ook het toempal-motief op de zijkanten van den doos en op den deksel, dat in den laat-Majapahitschen tijd en nu nog op Bali veelvuldig wordt aangetroffen.

Op *Pl. 26a* is afgebeeld een bronzen priesterschel (hoog 18 c.M.), in het bezit van den heer K. E. Nix te Bandoeng. Op den rug van den liggenden nandin die het topstuk ervan vormt is een lingga op een lotuskussen aangebracht.

Een beschrijving van de bronzen in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, behandeld volgens het door Krom op de bronzen in het Museum te Batavia toegepaste systeem, danken wij aan Dr. A. C. Tobi te Djokjakarta (afgedrukt als Bijlage I van dit verslag).

§ 6. *Hindoe-oudheden op de Buitengewesten.*

Rapport van Dr. R. Goris over het onderzoek op Bali.

Eerste kwartaal. Van 10—12 Febr. maakte ik een tocht voor onderzoek van de tempels rondom het Batoer-meer; reden tot het uitkiezen van dezen datum was een aangekondigd tempelfeest te Troenjan, dat echter, ter plaatse aangekomen, niet bleek door te gaan. Een feest te Songan kon niet bezocht worden, daar de bootslieden in de prauw op het Batoer-meer het oversteken wegens stormweer levensgevaarlijk achten. Intusschen werd toch rijkelijk gebruik gemaakt van dezen tocht. De tempels te Kĕdisan en Troenjan werden onderzocht. Van de oude tempel te Troenjan (poerā désa) werd een platte grond geteekend. In de poerā „Sang hyang djĕro" te Kĕdisan bleken oudheden aanwezig, nl. een Guru-beeld en lingga's. Verder werd bericht ontvangen, dat er een poging gedaan was door Baliers om de koperen platen uit den tempel te Troenjan te stelen; de „dieven" hadden echter in het nachtelijk duister verkeerd gegrepen en slechts eenige andere koperen voorwerpen meegenomen. De zaak werd onderzocht en het bleek, dat de „dieven" meenden aanspraak te kunnen maken op een der in den tempel bewaarde koperen oorkonden, daar ze beweerden, dat deze hun familie-kroniek of althans gegevens omtrent de voormalige rechten hunner familie bevatten. Zooals bekend, zijn de koperen platen

van Troenjan reeds gefotografeerd, getransscribeerd en zelfs gedrukt (zie Van Stein Callenfels, Epigraphica Balica, I p. 20—26).

Van 16—19 werd een tournee gemaakt voor lontar-werk naar Badjrā, Krambitan, Bandjar-Anjar, Blahkioeh. Tevens werd deze reis benut voor een bezoek aan Bali's grootsten tempel de poera Bĕsakih, het nationale heiligdom op de Goenoeng Agoeng, hetwelk ik tot op heden nog nimmer bezocht had. Op de doorreis werden verschillende tempels bij Bandjar Angkan en rondom Gianjar bezocht. Voor zoover zij belangrijke gegevens nopens de goden-huisje opleverden, werden zij in plattegrond gebracht, zooals ook de reeds vermelde poera Bĕsakih. Vreemd was, dat dichtbij bandjar Angkan bleken te zijn t w e e poerā D a l ĕ m K o r i p a n, waarvan één vlak naast twee andere dooden-tempels was gebouwd, nl. de poera dalem B a n d j a r A n g k a n en een poerā Dalĕm P a g o e t a n. Nu is Koripan (= Jīwana) de naam van de hoofdplaats van het Kaḍirische Rijk, maar behalve dat komt Koripan of Kahuripan reeds voor in zeer oude oorkonden uit de Kĕḍoe. In Balische geschriften [1]) komt als synoniem van Koripan enkele malen voor Kling, dat in de Kidung Sunda gebruik wordt als synoniem van Madjapait. Er bestaat nu inderdaad dichtbij Bandjar Angkan een désa Koripan, maar dat verklaart nog niet, waarom er twee poera's Dalĕm Koripan zijn, en de zaak werd er slechts ingewikkelder door, toen ik op de zelfde reis ontdekte, dat er ook te Samplangan in het Gianjarsche een p. Dalĕm Koripan was. Nu is Samplangan, de oude historische désa Samprangan, een der oudste Madjapaitsche nederzettingen in Zuid-Bali; bij een onderzoek ter plaatse bleken dan ook in de p. Poesĕh van deze desa vele oude beelden, waaronder zeer fraaie aanwezig te zijn. En Koripan ligt niet ver van het oude Gèlgèl. Waar nu oudtijds streng onderscheid gemaakt werd tusschen de p. Dalĕm voor de vorstelijke familie en die voor het volk, is het aannemelijk in de p. Dalĕm Koripan een doodentempel te zien voor leden van de vorstelijke familie, en zou het dus min of meer een soortnaam zijn. Deze meening wordt nog versterkt door het volgende: Een doodentempel voor het geheele volk heet p. Prajāpati (op Bali in Radja-pati veranderd), die van de vorsten p. Sagĕning. En Sagĕning is nu evenals Samprangan en Gèlgèl de naam van een vorstengeslacht, deszelfs stamvader en deszelfs poeri of plaats van herkomst. Zoo mogen wij in de p. Dalĕm Koripan een synoniem zien voor p. Dalĕm Sagĕning. En wat de namen Koripan en Kling zelve betreft, hier heeft zich hetzelfde verschijnsel voorgedaan, dat zich telkens in de Javaansche historische plaatsbenamingen voordoet, nl. het overnemen van den ouden naam voor een nieuwe poeri (kraton) door uitzwermende afstammelingen van die oude poeri. Reeds in de Kĕḍoesche oorkonden treft men naast het genoemde Kahuripan ook Tumapĕl en Manapĕl aan, dus de naam van het latere Oost-Javaansche rijk. En hiervan zijn talrijke andere voorbeelden aan te halen. Merkwaardig is nog in dit verband, dat „Kling" ook voorkomt in de désa-naam Boedā Kling een uitsluitend door Boedāpriesters bewoonde désa (thans wonen er ook enkele niet-Brahmanen); en vlak bij

[1]) Bv. Malat, Wangbang wideha (zie T. II 282, s. v. Kling).

dit Boedă Kling ligt weer Tohpati, de voormalige, thans verlaten rijkszetel van de Karangasemsche vorsten [1]).

Door het sterke regenen had de S a n g s i t-rivier gebandjird en mij werd gerapporteerd, dat hierbij „Hindoe-oudheden" en wel o.a. een groote pot met inscriptie was aangespoeld of uit den zandigen oever losgespoeld. Bij direct ingesteld onderzoek (op 20 Februari) bleek slechts een scherf van een ouden pot aanwezig, andere scherven „waren den vorigen dag aangetroffen, maar reeds verdwenen"; de scherf bevatte geen inscriptie, maar een golvenden, guirlande-achtigen rand. Het stuk, dat wel een oudheid is, doch geen groote waarde heeft, liet ik om zoekraken te voorkomen, plaatsen in de dichtbij zijnde p. Dalĕm (van Sangsit).

Op 22 Februari ging ik naar T j a t o e r, een désa in het bergzadel tusschen de Tabanansche berggroep en de Batoer; er bleken twee tempels van ouderwetsch type aanwezig te zijn, in één ervan, de poera pĕnjadjagan werden oudheden aangetroffen. Den volgenden dag reisde ik naar het Karangasemsche waar lontar-werk verricht werd te Sindoe, Karangasĕm (district), Bebandem, en Selat. Op de doorreis naar Dènpasar werd vernomen van den Controleur van Gianjar, dat een aangekondigd belangrijk tempelfeest te T a r o niet doorging wegens het feit dat de desa sĕbĕl (ritueel onrein) was en bovendien de kabayan (het désahoofd volgens het oude type van organisatie) juist overleden. Dat was te betreuren, daar deze tempel vele oudheden

[1]) De bovenstaande uiteenzetting laat zich echter weer niet geheel verzoenen met een in het Gianjarsche bestaand spraakgebruik, waarbij de godheid in de doodentempels voor de Triwangsă Tĕngaling of Prajāpati, en die voor de Kaoela (wong djabă) Dalĕm zou heeten. Bovendien moet nog het merkwaardige verschijnsel genoteerd worden, dat in sommige doodentempels de Doodsgod als man, als Bhaṭāra Gĕdé Dalĕm, in andere echter als vrouw, als Bhaṭārī Durgā vereerd wordt. Komt nu Bhaṭāra Gĕdé Dalĕm overeen met Prajāpati een vorm van Brahma? Volgens Balische opvatting is Bhaṭāra Gĕdé Dalĕm als een soort prins-gemaal, een mindere van Durgā te beschouwen. En de combinatie Durgā met Brahma-Prajāpati zou te verklaren zijn (volgens hen) uit het feit, dat Durgā in haar toorn-gestalte (krodha-mūrti) het vuur noodig heeft, en Brahma = Agni, zoowel op Bali als op later Java. Merkwaardig is voorts, dat men in doodentempels zelden of nooit oudheden aantreft en inclusief dus ook niet de zoo bekende „bijzettingsbeeldjes". Men zou dus kunnen denken, dat er in de oorspronkelijke desa slechts één tempel was, de poera poesĕh of oorsprongstempel; uitgesproken p r a e h i n d o e i s t i s c h. Dat later onder Hindoeistische invloeden naast de sanggah of huistempel ontstond de tjandi of bijzettingstempel van den vorst en apart daarvan een tempel voor Durgā. Dat vervolgens eerst pas in de Gèlgèl-tijd de bijzettingsbeelden (inclusief de tjandi's) verdwenen als instituut en dat in plaats daarvan de poeră Dalĕm ontstond in twee vormen: een voor de vorstelijke familie, de p. Dalĕm Sagĕning of p. Dalĕm Koripan, thans echter z o n d e r bijzettingsbeelden en een andere voor het volk de p. Dalĕm Prajāpati, die op den duur, doch niet altijd en overal samenviel met de p. voor Durgā. Uit alles blijkt echter, dat het ontwikkelingsproces der Balische tempelsoorten een zeer gecompliceerd en pluriform verloop gehad heeft. Het verschijnsel van verschillende toegevoegde namen komt bij doodentempels meer voor; zoo heeft de désa Boengsil (op den weg van Boetoeriti naar Dènpasar) een p. D. balangan; de désa Koewoen (op denzelfden weg) een p. D. sawah en een p. D. Ka(h)yangan; de desa Sĕmboeng (als boven, weer iets Zuidelijker) vier p. Dalĕm, nl. p. D. ayu, p. D. Gĕdé, p. D. Ka(h)yangan, p. D. Gèlgèl

bevat, die echter slechts bij tempelfeesten uit de goed gesloten méroe's te voorschijn gehaald mogen worden.

In de maand Maart maakte ik slechts één reis. Door uitvoerige besprekingen met den poenggawa van Bĕbandĕm en diens behulpzame tusschenkomst was het mij nl. mogelijk geweest enkele belangrijke Buddhistische lontars, die in het bezit waren van een der aanzienlijkste Buddhistische hofpriesters van Karangasĕm, n. Ida Gĕdé Wajan Djlantik, te leen te krijgen, mits ik mij zelf met hem in contact stelde en persoonlijk de geschriften van zijn woning te Boedă Kling afhaalde. Na besprekingen met den eigenaar zelf, in tegenwoordigheid van den poenggawa gelukte het mij enkele lontars te leen te krijgen onder voorwaarde dat deze zoo dicht mogelijk in de buurt en niet te Singaradja overgeschreven zouden worden. Aan deze voorwaarde kon gelukkig voldaan worden, daar er te Sindoe (distr. Sidĕman van Karangasĕm) bekwame overschrijvers zijn, tevens van Brahmaanschen bloede, want aan een niet-brahmaan wilde deze ouderwetsche hof-prelaat zijn geschriften niet in handen geven. Ook te Sibĕtan werden door persoonlijke besprekingen enkele lontars geleend.

Tweede kwartaal. Van 12—13 April naar het Gianjarsche voor het bijwonen van een tempelfeest te T a r o (district Tegallalang). Op uitnoodiging van den heer Jacobs, Controleur van Gianjar, reisde ik hierheen omdat dit de eenige gelegenheid was, waarop de prasasti's, in den tempel te Taro bewaard, mochten te voorschijn gehaald worden. Zulks mag alleen tijdens het tempelfeest geschieden en dan nog slechts door leden van de Ksatriya-dalĕm-kaste, dat wil zeggen: afstammelingen van den oud-Gèlgèlschen adel, die van gemengd brahmaansch-ksatriya'schen bloede zijn. Het tevoorschijn halen geschiedde ditmaal door Tjokorda Gĕdé Rai Sajan, oud-poenggawa van Oeboed, als hoogst aanwezende ksatriya dalĕm.

Op 17 April woonde ik 's middags te K o e b o e T a m b a h a n (Boelèlèng) het mĕdèèng, den feestelijken optocht, op pĕngĕmbang [1]) twee dagen voor de lijkverbranding bij. Aldaar werd nl. een familielid van den zeer vermogenden poenggawa verbrand, die dit feest nog op de ouderwetsche wijze met veel pracht en staatsie gaf. Twee dagen later was de verbranding (ngabèn, pĕlĕbon) zelve. Twaalf dagen daarna het pĕngroras, het brengen van de asch naar zee. In het Boelèlèngsche evenals in het Karangasĕmsche is men over 't algemeen reeds overgegaan tot sterk vereenvoudigde lijkverbranding: om verschillende redenen. In het Boelèlèngsche maakt men nl. een soort van overgang van het middeleeuwsche systeem naar het burgerlijke door. Hier is weinig adel en de wong djabă zijn er sinds lang in hooge posities. Deze vertoonen thans typische overeenkomsten met de zestiende- en zeventiende eeuwschen burgerstand uit bv. Holland. Hier hebben ook sinds meer dan een halve eeuw westersche ideeën en invloeden sterk gewerkt. Noord-Bali of Boelèlèng is arm aan kunst op elk gebied:

[1]) Eigenlijk is pĕngĕmbang de rustdag uit de 4 feestdagen (pabresihan pĕngĕmbang, pabaktian en pĕngoetangen); als regel houdt men het mĕdèèng op pabaktian- (ook pamoespaan)dag. Koeboe Tambahan vormt dus op dit punt een uitzondering.

bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst, vooral muziek en dans zijn hier geheel verachterlijkt en brengen niet veel bijzonders meer voort. Toch moet hierbij direct op enkele uitzonderingen gewezen worden. Er zijn nog zeer fraaie tempels in typisch Noord-Balischen stijl; ik noem slechts de poerā Madroewé Karang uit Koeboetambahan en den grooten tempel bij Soedadji. Ook zijn op het gebied van muziek nog enkele lichtpunten: de gamelan gong van Boesoengbijoe en die van Koeboĕ tambahan. Aan dans wordt weinig gedaan. Er is een tooneelgezelschap, een sĕkahā tjoepak in Boelèlèng; onder leiding van I Njoman Kadjĕng, een afstammeling van de oude patih's van Dèn-Boekit (de oude, historische naam voor het Rijk, dat sinds de dagen van Liefrinck door ons Boelèlèng wordt genoemd). Ook aan djangér wordt in Boelèlèng nog wel gedaan. Een nieuwe uiting van tooneelkunst werd onlangs door mij bijgewoond. Op instigatie van den brahmaanschen poenggawa van Bandjar — een zoon van den padanda agoeng Sang Gĕdé Poetoe Gria — is een soort tooneel opgericht, dat uit allerlei vroegere Balische spelen, zooals ardjā, tantri en andere bestaat waarbij echter invloeden van het Stamboel-tooneel en de Vorstenlandsche wajang wong onmiskenbaar zijn.

Op 5 Mei was er te Laboean Hadji, een plaats aan zee in West-Boelèlèng een groot feest. De lieden van de désa G o b l è g en dochterdésa's trokken allen uit het gebergte (Goblèg ligt hoog in de bergen) naar zee om hun goden te laten baden: dit is het groote mĕklis-feest. Men overnacht twee of drie nachten bij zee en gaat dan weer naar de bergen. Daar Goblèg een der oudste Balineesche désa's is, met een zeer beroemden tempel, waarin ook nog oude koperen oorkonden bewaard worden, meende ik een zeer bijzonder adatfeest te zullen bijwonen. Inplaats van plechtigheden en religieuse sfeer was het echter te Laboean Hadji een gewone kermis met kraampjes en warongs en zeer vele Chineesche, Arabische en Britsch-Indische bezoekers (Tambi's). Dit is weer een dier verschijnselen van het geeindigd zijn der middeleeuwen op Noord-Bali, waarop ik hierboven in ander verband reeds wees.

Van 11—12 Mei reisde ik op verzoek van den Regent van den Poenggawakota van Bangli naar P ĕ n g o t a n om daar oude oorkonden te ontcijferen. Evenals in het hierboven gemelde geval van Taro (zie reis 12913 April) kon het ontcijferen slechts geschieden op den feestdag (odalan) van den tempel. De lieden van de naburige désa L a n d i h hadden op het bericht, dat ik te Pĕngotan zou komen, tevens de in hun tempel bewaarde bronzen beelden daarheen gebracht, zoodat onderzoek en opmeten van deze oudheden tevens mogelijk was. Omtrent deze beelden moge verwezen worden naar het slot van dit rapport, waarin een beschrijving ervan als bijlage is opgenomen.

Van 2—5 Juni een groot feest, nl. de inwijding van de poera barong te P l i a t a n. De Barong is een enorme diergestalte, een soort van bizon-achtige figuur, de huid meestal van wit vlas gemaakt (ook wel van idjoek; Bal. doek); de kop, de reusachtige vergroote nekbult en de staart versierd met goud en spiegeltjes, veelal van vleugels voorzien. Dit diermasker, veel grooter dan een stier, wordt gedragen door twee mannen; één onder het kopnekstuk; één onder het staartstuk.

De twee paar beenen dezer mannen fungeeren dan tevens als de voor- en achterpooten van de Barong. Vaak treedt tegenover de Barong een heksen-figuur op: de Rangdă (= de weduwe van Girah, uit de Tjalon Arang) in dat geval vertegenwoordigt de Barong de witte magie, de Rangdă de zwarte kunst. Zeer merkwaardig is, dat de Barong ook gebruikt wordt voor Arjuna-wiwāha opvoeringen, vnl. voor de episode tijdens Arjuna's ascese op den berg. En dan vervult dezelfde Barong de rol van Si Damalung, het alles verwoestende zwijn. Er spelen dan nog twee andere mannen mee; één is Arjuna, de ander is Çiwa, aanvankelijk in zijn gestalte van Kirāṭa, als wilde bosch-jager. Het gezamenlijke schot en de strijd, wie eigenlijk Si Damalung gedood heeft, vormt dan het pakkend slot.

In het algemeen wordt het groote Barong-masker in een dorpstempel bewaard, meestal in de poera dalĕm (en dan vaak met het meer dan menschen groote Rangdă-costuum). Maar hier in Pliatan had men een eigen vereeniging opgericht, een sĕkahă barong, die op eigen kosten (van de vereenigingskas) een tempel gebouwd had, en deze tempel heette dus poera barong. Dit verschijnsel, dat eerst wat vreemd lijkt, vindt echter zijn parallel in de talrijke poera's panti of pamaksan. Immers hieronder worden tempels van vrije vereenigingen of groepen verstaan; de poera('s) panti vormen een nog dichter aaneengesloten groep, daar er bv. de geslachtstempels van de Pasĕk, de Pandé wĕsi, e.a. onder vallen; de p. pamaksan echter zijn geheel gevormd door een vereeniging, slechts door vrijwillige banden verbonden. En in dien zin kan men deze poera Barong ook onder de p. pamaksan rekenen [1]).

Op den eersten middag was er te Pliatan een Barong-opvoering; 's avonds een dans, uitgevoerd door telkens één persoon, geen djogèd, doch daaraan wel het meest herinnerend. Den volgenden middag was er topèng (gewoon Bal. tapĕl). Het stuk was van de soort der „historische romans", waarbij vaak Madjapait en Gèlgèl als eenheid worden voorgesteld, dus juist behoorende tot die stof, welke Prof. Dr. C. C. Berg de laatste jaren speciaal meer bekend heeft gemaakt door zijn text-uitgaven. In casu was het de mislukte zending van den Patih Goesti Oelaran van Gèlgèl naar Pasoeroean, dat onder het vijandige Blambangan stond. De Patih had den vijand levend moeten gevangen nemen; heeft hem echter gedood en brengt het afgehouwen hoofd mede. Hiervoor wordt hij zwaar gestraft, door verbanning naar een desa in Noord-Bali.

Op den derden avond was er een Tjalon Arang opvoering. Hierbij dient nog te worden aangeteekend, dat volgens Balische opvatting de heks-weduwe van Girah (ook Djirah, Dirah), de Koningin-moeder was, dus de moeder van Erlangga, hetgeen in verband met het groote Durgā-beeld van Boeroean, haar historische bijzettingsplaats, van veel belang is. Volgens de (of een) Balische versie van het verhaal had de vader

---

[1]) Hierbij valt aan te teekenen, dat al de Barongs uit het Tabananasche éèns per odalan naar de p. Çakti Padang dawa te Apoean (in de Tab. bergen) gaan om ingewijd te worden; hetzelfde geschied met de Gianjarsche Barong te Tirtha Empoel (bij Tampak Siring).

van Erlangga slechts één vrouw gehuwd, die ksatriă dalĕm [1]), of volgens andere, brahmaansche was, op voorwaarde, dat hij nimmer een andere naast haar zou nemen, (dit kan weer heel goed geinterpreteerd worden als het historische huwelijk van Udayana met een Javaansche prinses (Guṇapriyadharmapatnī), waarbij de Javaansche Koningsdochter ook wel gewenscht zal hebben, dat zij de eenige zou blijven; immers volgens de Balische adat huwde Udayana in het Javaansche koningshuis in, en niet omgekeerd; hij was dus prinsgemaal, zij Koningin. Nu sterft Udayana; zijn zoon Erlangga beschuldigt de Koningin-weduwe van moord op haar gemaal, door betoovering en deze wordt verbannen naar het bosch. Uit wraak voor de valsche beschuldiging gaat zij nu werkelijk de zwarte kunst beoefenen en verwoest zoo de welvaart van Erlangga's rijk. Het verdere verhaal is bekend genoeg. Doch dezen historischen achtergrond van het voorspel achtte ik wel de moeite van het vermelden waard. Immers zoodoende wordt het bijzettingsbeeld als Durgā verklaard. Rangda-Tjalon-arang = Durgā (linksche of zwarte magie). Ten overvloede teeken ik hierbij nog aan, dat ook de léjak's, dus de lijkenetende menschen die op het kerkhof spoken en rondwaren, als sisiă (çiṣya) van Durgā-Rangdă beschouwd worden. Hier is een samenhang van de linker-çākta's, uit de Durgā-dienst met zekere Bhairawa-riten.

Op 10 Juni ging ik naar de poeră Bĕsakih, voor het bijwonen van een tempelfeest aldaar. Er bleken twee paren beelden (Koning + Koningin) aanwezig te zijn, die wellicht uit den tijd van Erlangga zijn. Daar het de periode van Galoengan-Koeningan was, was over heel Bali feest en bovendien alle kantoren gesloten. De groote pendjor's ontbraken echter in het Badoengsche, het Banglische en het Kintamanische. In Boelèlèng waren ze zeldzaam. Offers waren echter overal naast de erfpoort neergelegd.

Op 13 Juni reisde ik 's middags naar Sangsit om het Boekakak-ritueel bij te wonen. Het Boekakak, dat nergens elders op Bali voorkomt, is een Rijstfeest. Een gewoon oesabă- of oogstfeest is het echter niet. Het wordt gehouden, als de padi ongeveer twee maanden geleden uitgezaaid is, dus de eerste blaadjes als fijn gras even boven de aarde uitschieten. Dat het juist om deze „haartjes op het lichaam van moeder Aarde" gaat, zal aanstonds blijken.

De plechtigheid bestaat uit het dragen van een schuitvormig gevaarte, opgebouwd uit bamboe en geheel overdekt met gras, padi-bossen, bloemen en andere planten. In dit toestel, dat het meest lijkt op een schuitje of een sirihschaal met opstaande punten, is verborgen (door de versiering geheel aan het gezicht onttrokken) een varken. Dit varken is aan de eene lichaamshelft geheel in tact gelaten „met huid en haar", aan de andere zijde geheel geroosterd als bij bé goeling gebruikelijk.

---

1) Satriă-dalĕm is op Bali de hoogste ksatriya-adel, vermengd met Brahmaansch bloed; zij zouden afstammen van de Gèlgèlsche dynastie, die immers ook van Brahmaansche herkomst was.

Waar het varken in het algemeen reeds als aardsymbool geldt [1]), is juist deze wijze van handelen, waarbij de onderwereld door het geroosterde gedeelte, de aardoppervlakte met de jonge padihalmen door de intact gelaten, behaarde zijde wordt voorgesteld, wel een duidelijk bewijs voor het agricultureele karakter van dit symbool.

Het aldus bewerkte en in die „schuit" van bamboe opgetooid met padibossen, bloemen, gras, enz. verborgen zwijn wordt van de desatempel in optocht gebracht naar de berg-tempel even buiten de desa gelegen. Vooraf zijn de dragers echter zelf (nog zonder de Zwijne-schuit) naar dezen berg-tempel gegaan, waar zij zich hebben laten wijden door den tempel-priester (pĕmangkoe ring poerā boekit sari). Zij zijn allen in het wit gekleed en hebben bloemen in het haar, in de hoofddoek of achter het oor gestoken. Na de inwijding, waarbij de door de vrouwen aangebrachte offergaven reeds uitgestald zijn voor de altaren en tevens gewijd worden, wordt er veel vuurwerk afgestoken op het tempelterrein, en daarna gaan de dragers in wilden draf onder luid geschreeuw weer den berg af, zoodat zij allen in de stofwolken verdwijnen. Zij hollen door tot aan de poerā desa, waar nu de Boekakak opgehaald wordt. Deze wordt eveneens in draf en onder luid geschreeuw, rijkelijk gehuld in stofwolken en in de rook en damp van tallooze voetzoekers, zevenklappers en andere demonen-verdrijvende explosiva, naar boven gedragen, op het tempelplein enkele minuten rondgedraaid en overal heen geduwd, en dan gaat het weer naar beneden. Naar welken tempel men dan zal gaan, is onzeker, hangt af

[1]) Ik wijs hier slechts op den wedstrijd tusschen Brahma, Çiwa en Wiṣṇu, waar Çiwa zich als lingga tot den hemel uitstrekt en tot diep in de aard inboort. Dan verandert Brahma als hemelwezen zich in de Hangsa en tracht al vliegend den top van den lingga te bereiken. Wiṣṇu als water-onderwereld wezen, verandert in een zwijn (warāha) en tracht al wroetend de fundamenten van den lingga op te sporen. Zooals bekend, gelukt het aan geen van beide wezens hun doel te bereiken. Immers Çiwa als Opperste Heer is boven alle hoogten verheven, is superieur aan de hemelsfeer, maar is tevens machtiger dan de zee-(water) onderwereld-goden.

Dat Wiṣṇu hier als water- en onderwereld-godheid geldt, komt geheel overeen met tal van andere Balische voorstellingen, ik noem slechts de nāga- en schildpad-symbolen, waarbij Wiṣṇu, Heer over Nāga's en over den Kūrma-rāja, de aarde schraagt, als een eiland in de wereld-oceaan. Ook bij den landbouw en bij aardschen voorspoed (teruggaande op den bodem of op het water) gelden Wiṣṇu en Çrī (Dèwi Sĕri) als de aan te roepen goden. Vergelijk ook de sri-sĕdanā-opvattingen; en de sĕdanā-beeldjes van goud (Wiṣṇu's metaal). Immers wordt de onderwereld gelijkgesteld met de zee, het water. Zoo bv. bij de sapta-pātāla-altaren, die voor al in het Kloengkoengsche voorkomen, versierd met een prachtigen, reusachtigen slangenkop.

Uit de latere ontmoeting van Wiṣṇu (als warāha in de onderwereld) met Iboe Pṛthiwī wordt Bhoma, de Aarde-zoon geboren. Ook is in dit verband de legende van Mĕlanting aan te stippen, de dochter van Sĕri (Çrī) die de eene helft van het jaar onder de aard vertoeft, de andere helft er boven uitkomt en op aarde leeft. Dus Dèwi Mĕlanting is de Proserpina of Persèphonè van Romeinen en Grieken. Aan Dèwi Mĕlanting, de zwarte prinses, zijn vaak tempels gewijd, staande òf midden tusschen de sawah: Poera (dèwi) Mĕlanting ring kĕbon, ring tjarik, òf wel op de markt, Poera (dèwi) Mĕlanting ring pasar, ring pĕkĕn. In dit laatste geval wordt gedacht aan de op den pasar verhandelde landbouwproducten in de eerste plaats de b r a s.

van de wil der goden. Deze openbaart zich in de dragers, zoodat het op den viersprong (of naar den dooden-tempel, of naar den zeetempel) een wild gevecht, getrek en gesjor wordt. Vaak komen de dragers hierbij volkomen in trance; roepen, schreeuwen; zij, die in volkomen trance geraakt zijn (karauhan), worden door een meer bezadigde, desnoods met zacht geweld, verwijderd van den stoet en naar huis gebracht. Ditmaal waren de bhaṭāra van de Poerā sĕgarā (den zee-tempel) het, en men trok naar zee, daarna dwars over sawah's en velden verder het land in.

Van 14—19 Juni ging ik eerst naar T ĕ n g a n a n, waar en oesabā-feest was. De desa Tĕnganan in Karangasem heeft zooals bekend, een volkomen eigen adat, geheel afwijkend van het gewone Bali-Hindoeisme, wat zich in feesten, desa-aanleg en velerlei afwijkende gebruiken openbaart. Daar Dr. V. E. Korn, die maanden lang in deze desa vertoefde, daarover een monografie zal schrijven acht ik het hier niet de gelegenheid, diep in te gaan op wat ik gedurende het bezoek aldaar opmerkte. Ik noem echter slechts als allerbelangrijkste punten: de volkomen endogamie van de desa; het feit dat de poerā desā hier slechts een groote straat is, in verdiepingen (terrassen) gelegen, waarbij elk terras voor een bepaalde groep is zooals gehuwde mannen, gehuwde vrouwen, jongelieden en jonge meisjes. Op ieder terras staat een enorme balé agoeng voor deze groepen [1]. (Ook vermeld ik de gamĕlan gong sĕloending) [2], die slechts hier en nergens elders op Bali voorkomt. Verder de merkwaardige schommels, ook weer op ieder terras één schommel; deze schommels zijn het best te vergelijken met de „Grande Roue" die vroeger op de wereld-tentoonstelling te Parijs (in 1900) zoo'n opgang maakte. Echter natuurlijk van hout veel bescheidener van proporties, doch zoo, dat de schuitjes waarvan er 2 × 4 aanwezig zijn, geheel ronddraaien, dus afwijken van den Hollandschen schommel. Het geheel is dus als een dubbele molen met twee stel van vier wieken naast elkaar; aan deze wieken zijn de zitplaatsen beweegbaar verbonden, zoodat de gebruikers steeds in een horizontaal vlak blijven zitten. In zeer enkele ander desa's in Karangasem heb ik ook zulke schommels gezien, doch niet meer in gebruik.

Den volgenden dag werd lontarwerk verricht te Denpasar, Kasiman, Gianjar en Kloengkoeng; van Kloengkoeng ging ik 's middags naar de p. panataran Gèlgèl, waar het groote jaarlijksche feest was, waarop alle lieden van den stam Gèlgèl uit heel Bali hierheen komen. Op 17 Juni ging ik naar het B r a t a n-meer, waar de onlangs uit het meer opgevischte oude beelden gefotografeerd werden en tevens de tempels van Bratan werden bezocht, geteekend en gefotografeerd.

Op 18 Juni over Tjarong sari, waar oudheden in de p. desa aangetroffen werden, naar Oeboed en Pliatan voor lontarwerk. Over Bangli (lontarwerk) naar huis.

Intusschen was afschrift ontvangen van het besluit van den Directeur van O. en E., dat Dr. A. A. Cense, op doorreis naar zijn nieuwe standplaats Makassar een week op Bali zou verblijven voor ethographische studie. Dus werd op 21 Juni

[1]) Daarnaast bestaan nog aparte tempelterreinen.

[2]) Een uitsluitend brons-orkest.

met dezen taalambtenaar een tournee gemaakt, waarbij de nadruk werd gelegd op ethnographisch belangrijke streken en desa's. O.a. bezochten wij Madangan, waar een feest was in de p. Oeloen soewi. De p. Oeloen soewi is een soebak (waterschap)-tempel. Het tempelterrein is in twee scherp gescheiden deelen verdeeld. Het Oostelijke gedeelte is de poera Oeloen Soewi, de tempel, waarin op een bepaalden dag volgens den Balischen kalender feest gevierd wordt. De Westelijke helft van het tempelterrein is de poera bĕdoegoel, eveneens een tempel voor hetzelfde waterschap. Echter wordt in deze helft het feest gevierd na den oogst, dus oesabă. Thans was deze helft volkomen stil en onbezocht. Het is van groot belang op te merken, dat het waterschap aldus twee verschillende tempels heeft, de eene het Hindoe-astronomisch systeem volgend in zijn feestdagen, de andere voor de oogstfeesten, dus op niet den kalender volgende dagen. Den volgenden dag (24 Juni) naar Tĕnganan in Karang-asĕm, waar weer een der groote feestdagen was (de vorige groote dag was op 15 Juni, zie boven). Thans was er behalve de vroeger vermelde feestelijkheden, ook nog Karé, een wedstrijd tusschen mannen uit twee desa's, nl. uit Tĕnganan zelf, en uit Manggis. De mannen zijn ongekleed, behoudens een tusschen de beenen opgehouden kain, en hebben als wapen een bos doornige bladeren (doewin pandan) in de rechterhand, in de linkerhand een schild van leer. Het doel is elkaar gevoelige striemen op den rug toe brengen. Zijn deze raak, dan zijn ze rijkelijk bloedig. Telkens komt een voorvechter uit een der beide kampen dansende naar voren, en daagt iemand van de tegenpartij uit. Treedt een al te sterke vijand op, dan wijkt de uitdager terug en komt een sterkere man naar voren, vaak met het gevolg, dat dan ook in het vijandelijke kamp weer een verwisseling van voorvechter plaats vindt, totdat eindelijk (dit dansende uitdagen duurt soms heel lang) twee gelijkwaardige partners elkaar gevonden hebben.

Den volgenden dag (25 Juni) naar het Tabanansche voor lontarwerk te Mĕgati en Badjră. Onderweg aan Dr. Cense enkele merkwaardige tempels getoond: Sĕmpidi, Loekloek; op den doorweg van Mambal naar Kèngĕtan werd een merkwaardige verschijnsel bij twee tempels te Bĕlaang genoteerd: Hier waren nl. twee doodentempels, iets wat wel meer voorkomt, doch de poeră dalĕm désă (de dooden-tempel voor de gewone desa-menschen), stond onder een waringin, die anders alleen bij de p. désă (poesĕh of balé agoeng) voorkomt, en de poeră dalĕm mènak (de dooden-tempel voor den adel) stond onder een koesambi-boom; de regel toch is dat er djĕpoenboomen (Mal. Kambodja) staan bij of op alle dooden-tempels.

Korte beschrijving van enkele oude bronzen uit de desa Landih (Bangli). Zooals uit het hierboven op p. 41 medegedeeld gebleken is begaf ik mij op 12 Mei naar Pengotan om op uitnoodiging van het desabestuur aldaar enkele praçasti's te ontcijferen. De lieden van de naburige desa Landih hadden, op het bericht van mijn komst de bronzen beelden, bewaard in de p. Poesĕh aldaar, in plechtigen optocht met offers, gebracht naar Pĕngaton, opdat ik ze zou onderzoeken. Het bleken te zijn:

1. Een staand vrouwebeeld, hoog ± 40 cM., met kroon en borstsieraad; neus rechtlijnig; het lendekleed glad naar beneden, een band om de heupen, een middenplooi, afhangende tot aan de voeten en twee snoeren of insnoeringen in halve boog op buikshoogte. De armen langs het lijf bij de ellebogen beide voorwaarts gestrekt, de handen open, met de handpalmen naar boven. Bij het achterhoofd twee haken of oogen (om het op te hangen?)

2. Een staand mannebeeld; de voeten op een effen, rond kussen; dit zelf op een soort soubasement, met middeninsnoering, ojief en plintranden als bij tempels gebruikelijk. Het lendenkleed, reikend tot aan de knieën, met plooien eenigszins als een schort, onderbeenen onbedekt en vast aaneengesloten. Het beeld is sterk getailleerd met een groot vlammend sieraad op navelhoogte; het draagt groote schoudersieraden en een halssieraad. Zeer lange trossen uit de ooren afhangende; neus rechtlijnig; midden voor de kroon een wadjra; handen als no. 1. Van achteren, bij het achterhoofd één haak of oog (om het op te hangen?)

3. Een Çiwa op Nandi; kleed opgetrokken tot even boven de knie; navelsieraad, halssieraad, kroon, rechts en links achter een soort prabhā, uitstekend tot achter de ooren. Bij dit beeld waren de haakjes (of oogjes) in het achterhoofd en op de schouderbladen aangebracht. De horens van den Nandi klein, en naar voren gebogen.

4. Een staand mannebeeld; beenen vlak aaneengesloten, breede strook van de onderbuik afdalend tot op de wreef der voeten; eveneens hals- en navelsieraad; ook oorhangers, kroon en den typische rechtlijnige neus; hoogte ± 55 cM.

Derde kwartaal. In dit kwartaal reisde ik behalve voor het gewone lontarwerk ook enkele malen ter begeleiding van gasten. In de eerste plaats ontving rapporteur opdracht den heer Marchal, Conservateur des Monuments d'Angkor van den Oudheidkundigen Dienst in Indochine rond te leiden. Later werd hem namens den Resident verzocht de leden van den Volksraad te vergezellen gedurende hun tournee, daarna den Directeur van Binnenlandsch Bestuur bij diens bezoek aan de Gianjasche oudheden.

De reis van 8—12 Juli voor het lontar-onderzoek werd tevens dienstbaar gemaakt aan besprekingen met verschillende poenggawa's over de toempang-questie; er had zich nl. een geval voorgedaan in het district P ĕ n ĕ b ĕ l (onderafd. Tabanan), waarbij men meer toempangs (verdiepingen) gebruikt had voor de wadah (lijketoren) dan door den poenggawa geoorloofd werd geacht. Hierover werden thans bij verschillenden deskundige inlichtingen ingewonnen. Verder werd met Dr. Korn te Dènpasar een bespreking gehouden. Deze had nl. bij het B r a t a n-meer de restanten van een oude kraton bezichtigd en achtte archeologisch onderzoek gewenscht. Rapporteur heeft echter tot op heden dergelijk onderzoek niet verricht, daar dit zonder (desnoods kleinere) opgravingen, al waren het maar voorloopige, geen zin zou hebben en hij zich zonder uitdrukkelijke opdracht daartoe niet bevoegd acht.

Op deze tournee werden verschillende merkwaardige oudere beelden (Gèlgèlstijl) aangetroffen in de verschillende tempels, benevens „Hindoe oudheden" in

engeren zin, in de poerā Goenoeng Sari te Antoegan nl. één vrouwenbeeld, één gaṇeça, één zeer geschonden beeld.

Van den Poenggawa-kota Bangli ontving ik bericht omtrent het verdere copieeren van nog andere te Pengotan aangetroffen koperen platen, en van eveneens te Kajoebihi gevonden oorkonden op koper. Tot op heden vond ik geen gelegenheid deze aangelegenheid te behartigen. Bij het onomstootelijk oudheidkundig belang van deze oorkonden komt nog de uitdrukkelijke wensch van den kant der bevolking om ingelicht te worden omtrent den inhoud hunner „pratasti" (zooals zij op Bali genoemd worden), die voor haar belang ontleenen aan de erin vervatte gegevens over desa-gebieden (grenzen, lasten en lusten) en over de juiste data van bepaalde tempelfeesten, vaak ook in deze stukken vermeld, soms zelfs met opgave en omschrijving van aard en hoeveelheid der offers.

Op een lontar-reis van 15—18 Augustus bezocht ik de poera poesĕh te Bebalang en trof er verschillende oudheden aan: een steenen wijwatervat, een groote yoni, verder beschadigde beelden en topstukken. Van Taman-Bali (aan den grooten weg) te voet naar Poera tirthā aroem de oorsprong of geslachtstempel van de Vorsten van Bangli. Omtrent deze poera bestaat de legende, dat de fontein springt, als een regeerend vorst van Bangli zal sterven. Zooals met weet is onlangs de Vorst van Bangli plotseling overleden; eenigen tijd voor zijn sterven begon de bron of fontein te sproeien. Vele dachten, dat dit een aanwijzing was, dat de veel oudere, reeds lang zieke neef van den Vorst zou overlijden. Doch ziet, plotseling wordt de Vorst van Bangli ziek en sterft onverwacht, terwijl de zieke neef nog leeft; de feiten klopten dus volmaakt met de legende: de springende fontein kondigde niet den dood van den zieken neef, doch die van den toen nog geheel gezonden regeerenden Vorst aan.

Te Abianbasé, werden bladen van een oude lontar (afkomstig uit Beng) bezichtigd, voor Baliers onleesbaar. Het bleek het Rāmāyaṇa te zijn, echter in Madjapait schrift, geheel overeenkomstig de oorkonden op koper uit die periode.

In de poera poesĕh van Bakas werden oudheden aangetroffen, liggende dierfiguren; Nandi's waren het echter niet, wellicht dieren, onder een groot amrtavat hoorende zooals er ook wel in andere Balische tempels bewaard worden.

20—23 Augustus. Van de vele lijkverbrandingen, thans in Zuid-Bali, woonde ik bij de voorbereiding te Krobokan, waar onder de talrijke wadah's één opviel door fraaie bewerking, nl. met afbeeldingen uit de dierfabels (Tantri-verhalen), die à jour uitgesneden waren uit karton, waarop goudpapier (prasbān) geplakt was. Tevens bezichtigde ik den tempel van Gadji, in de onmiddellijke nabijheid; dit is een geheel uit gewapend beton opgetrokken poera; buitengewoon grof zijn beelden, muurornamenten, poortgebouwen gegoten. Er wordt zelfs entree geheven (tot nog toe een groote uitzondering bij Balische tempels; voor zoover mij bekend, slechts bij het Heilige Bosch van Sangĕh (p. boekit sari); bij den tempel Giri Koesoema te Blahkioeh, in de p. panataran sasih te Pèdjèng, terwijl de verplichte fooi aan

den pamangkoe van de poera Satria te Denpasar ook wel als entree te beschouwen is). Vele Baliers vinden dezen tempel erg fraai, zooals zij ook gepolychromeerde steenen beelden en muurornament verkiezen boven natuurlijke kleur van de paras. Deze dagen waren uitgekozen voor de lijkverbrandingen, omdat dan de bezichtiging gecombineerd kon worden met het lezen van een „babad" op koper te Pliatan, wat slechts op een bepaalden gunstigen dag mocht geschieden. De „babad" bleek te bevatten enkele gunsten en voorrechten, geschonken door een der vorige Kloengkoengsche koningen (de Déwa Agoeng's over heel Bali) aan het geslacht van iemand uit zijn lijfwacht, in dank voor tijdens enkele expedities (o.a. naar Boelèlèng en naar Tabanan) getoonde bijzondere dapperheid en krijgsmoed. Den volgenden dag kon ik de lijkverbrandingen te Tjarangsari (een) en te Pangsan (twee) bijwonen.

Vierde kwartaal. In opdracht van zijn Chef ging rapporteur van 15—28 November naar Batavia, om aldaar met het Hoofd van den Dienst besprekingen te voeren.

Den 10en December woonde hij de voorloopige besprekingen over het op te richten Museum bij. In principe is aangenomen, dat het Museum zal staan onder bescherming van de Kirtya, doch een eigen raad van beheer en een eigen dagelijksch bestuur zal hebben. De nadere uitwerking van de plannen is nog niet geschied. Wel zijn van de onderafdeelingskassen reeds voorloopig bijdragen ontvangen en daarmee in overeenstemming zullen de Regenten als leden plaatsnemen in den raad van beheer. Overeenkomstig den wensch van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst zullen de statuten en (of) reglementen, wanneer zij vastgesteld zijn ter kennisse gebracht worden aan den Directeur van Onderwijs en Eeredienst.

Op 18 October werd het jaarlijksche zeefeest te Lebih (strand van Gianjar) bijgewoond. Dit feest was thans grooter dan gewoonlijk, om reden dat verschillende astrologisch goede conjuncties op dat tijdstip samenvielen. Op zijn verzoek ontving rapporteur afschrift van de bijzondere stawa's, lofliederen, hierbij gereciteerd (Waruṇa-stawa, Bāyu-stawa).

Evenals vroeger reeds herhaaldelijk geschiedde, werd ook in de afgeloopen periode rapporteur door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur om advies gevraagd in aangelegenheden van godsdienstige adat, ditmaal over een questie van het gebruik maken van toempangs (dak-etages op de lijkverbrandingstoren) door een lid van het smedengilde, en over het recht van vereering in, tevens beheer en recht van herstel of bijbouw van een tempel te Pandji (Noord-Bali, district Soekasada). Deze tempel behoort aan het geslacht der vroegere vorsten van Boeleleng, de familie van Pandji Sakti. Tusschen de afstammelingen van de beide linies (oudere en jongere linie) waren moeilijkheden gerezen terzake van deze rechten. De partij, aan wie dit recht thans door de andere linie betwist werd, was de huidige Regent van Boelèlèng.

§ 7. *Prehistorische oudheden.*

Dr. P. V. van Stein Callenfels rapporteert het volgende.

Met de ontgraving van de middelste sector van de Goewa Lawa bij Sampoeng werd regelmatig doorgegaan; deze kwam einde van het jaar gereed tot een diepte van ongeveer 4 M. Een voorloopig verslag omtrent de verkregen resultaten zal afzonderlijk worden gepubliceerd. In verband met de nog niet geheel duidelijke geologische gesteldheid werd de verdere ontgraving van sector B voorloopig gestaakt en een aanvang gemaakt met die van sector C.

Waar de Goewa Kramat in het Bodjonegorosche wel eenige, doch niet voldoende resultaten gaf, werd een aanvang gemaakt met het onderzoek van een andere plaats nl. de Goewa Lawang. De voorloopige resultaten bevestigen in hoofdzaak de gegevens te Sampoeng verkregen.

Gedurende den Oostmoesson werd voortgegaan met het onderzoek naar neolitische ateliers in het Zuidergebergte van Patjitan. De inventarisatie der districten Poenoeng en Patjitan kwam gereed. Het invallen van den Westmoesson deed het werk beëindigen, dat in 1931 in het district Lorok zal moeten worden voortgezet.

Van den A. R. der Oostkust van Atjeh ontving de O. D. bericht van de ontdekking van drie nog ongerepte schelpenheuvels in de onderafdeeling Tamiang.

Een collectie steenen bijlen, opgegraven in een kanaal in het Krawangsche, is zonder licentie naar Nederland uitgevoerd; maatregelen zijn genomen teneinde terugzending van deze collectie te verkrijgen.

Bij het aanleggen van een weg bij Petang (Badoeng, Bali) zijn vier steenen sarcofagen ontdekt, die door de wegwerkers geopend en geplunderd zijn; twee ervan zouden skeletten bevat hebben en in alle kisten zouden zich gouden, koperen, ijzeren en steenen voorwerpen bevonden hebben. De heer Spiess zond bericht van de vondst van vier ongeschonden sarcofagen te Manoeaba (ten O. van Tegallalang, Bali). Dr. Callenfels zal hiernaar een onderzoek instellen.

§ 8. *Oudheden uit den Mohammedaanschen tijd en van Inheemschen Oorsprong.*

De Kraton Kasepoehan te Cheribon. Het laatst, dat in het O. V. melding is gemaakt van de restauratie van dezen kraton, was in 1928 toen een rapport over de noodzakelijke herstellingsmaatregelen met een begrooting werd afgedrukt (p. 103 en Bijl. K.). Bedoeld rapport gaf den wden Chef aanleiding der Regeering voor te stellen de gebouwen op het voorerf waaronder de sitinggil onder leiding van de B. O. W. te doen restaureeren; door de B. O. W. een begrooting van de restauratie van het pendopo-complex te doen opmaken en de restauratie van de ringmuren van het complex door den O. D. te doen uitvoeren. In Febr. had de Chef een samenkomst te Cheribon met de leden der Oudheidk. Commissie, Ir. Th.

Karsten en Ir. Moens, ten einde ter plaatse de te nemen maatregelen nader te bespreken. Het onderzoek leidde tot de conclusie, dat de gedeeltelijke herstelling en wederopbouw van de ringmuren, waarmede een groot bedrag gemoeid zoude zijn, nagenoeg geheel achterwege gelaten zal kunnen worden; voorts, dat de aan de pendopo's op het voorerf te treffen voorzieningen groote zorg zullen vereischen en derhalve onder toezicht van den O. D. zullen dienen te worden uitgevoerd. Voor het uitoefenen van bedoeld toezicht werd in Juli aan den O. D. toegevoegd de heer G. Koopman, architect te Semarang, met wien de Chef in Sept. de uit te voeren werkzaamheden regelde. Het door den heer Koopman uitgebrachte verslag laten wij hier volgen.

Verslag van den heer G. Koopman over de herstellingswerkzaamheden aan den Kraton Kasepoehan te Cheribon.

Toen in November l.l. een aanvang werd gemaakt met de allernoodigste herstellingen in den kraton o.m. met het wegbreken van de ongewenschte muren in de Bangsal Dalĕm, vermoedden wij niet, dat aan dit destijds in het Oudheidk. Verslag 1928 eenvoudig genoemde „het wegruimen van twee tusschenmuren", zooveel zou vastzitten. Al ras bleek na verwijdering van de muren bij nauwkeurige beschouwing, dat de houtconstructies veel geleden hadden en de kap zoozeer was vergaan dat onmiddellijke herstelling moest volgen. Van de acht hoofdstijlen moesten er twee geducht onderhanden genomen worden, de andere op een na, kleinere herstellingen ondergaan; van de tien trekbalken moesten er drie geheel vernieuwd en twee terdege hersteld worden. De caissonvormige plafonds samengesteld door trapsgewijze opstapeling van besneden houten ribben, hebben geducht van het inregenen en van insecten te lijden gehad, zelfs zóó, dat hier en daar slechts de verfhuid bleef staan. Ook dit deel zal vernieuwd moeten worden. We zullen daar echter dit jaar niet meer aan toe komen, daar eerst de voorziening van de kap, het dakroosterwerk alsmede de dakbeschieting in orde gebracht dient te worden. De gedeelten die door het verwijderen van de reeds genoemde muren thans in het gezicht zijn gekomen, hebben geen dakbeschot en sluiten nu onmiddellijk aan de wel beschoten deelen aan, hetgeen uit een aesthetisch oogpunt alreeds onhoudbaar was, hebben bovendien nog doorgebroken dakribben, zoodat dit het eerst aan de beurt is. Deze Bangsal Dalĕm ligt midden in den bewoonden kraton waardoor dit werk slechts bij kleine gedeelten uitgevoerd kan worden.

Door het verwijderen van de beide muren, kwamen ter plaatse waar deze den noordelijken ringmuur der Bangsal ontmoette gemetselde versieringen aan het licht welke vroeger geheel weggepleisterd en onzichtbaar waren. Deze uitmetselingen zijn weer in eere hersteld en vormen een aardige onderbreking in de overigens kale muren. De Sultan was zoo vriendelijk een zestal blauwe Chineesche bordjes van passenden vorm af te staan welke daarin geplaatst het geheel in den ouden toestand (van voor ongeveer 100 jaar) terug brengt. In een dezer ringmuren werd een

deurkozijn verwijderd dat later was aangebracht, waardoor een verbrokkelde wand weer zijn oude waarde herkreeg.

De vloeren welke vóór de verwijdering tot drie ruimten behoorden en thans wederom tot één ruimte is teruggebracht, moesten geheel worden opgenomen, deels omdat de verschillende niveaux, deels omdat de verschillende tegels niet houdbaar waren en door hun onregelmatige ligging een zeer rommeligen indruk gaven.

Zoo teekenen zich tal van werkzaamheden af voor de komende maanden waarvoor de beschikbare fondsen, eigenlijk niet bestemd zijn. Het is echter niet mogelijk deze werkzaamheden na te laten, ten eerste omdat de Bangsal Dalĕm alleszins verdient naar den eisch van goed werk te worden hersteld, en ten tweede omdat men een bouwwerk onmogelijk in dit stadium kan laten rusten.

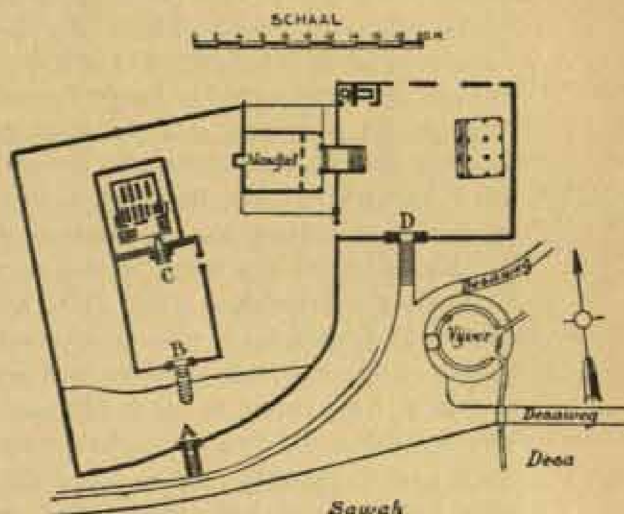
Tegelijk met de hierboven omschreven werkzaamheden werd een begin gemaakt met de herstelling van een deel der ringmuren onmiddellijk grenzend aan de Sitinggil en aan dit ware pronkjuweel zelf. Door verwijdering van de vegetatie en van de kalk- en kleursel-lagen, kwam de mooie baksteen weer vrij en wekt deze groote bewondering voor de toekangs batoe, die dit metselwerk hebben samengesteld. Het geheele metselwerk is een opstapeling van vlak geslepen baksteenen, zonder bindmiddel op elkaar geplaatst, met tal van sprongen veelal gevormd door aangeslepen profielen, soms met een met relief versierden band, terwijl de versierde hoeksteenen een markant silhouet tegen de lucht afteekenen. Van deze steenen zijn er helaas nog slechts enkele origineelen over. Het geheel heeft wel veel geleden en het was moeilijk om de grens te bepalen tot hoever hier de herstellende hand mocht gaan. Immers een degelijke restauratie zou het afbreken en weer opmetselen met specie tengevolge moeten hebben. De beschikbare middelen laten een dergelijk riskant werk niet toe en derhalve dienden wij ons te beperken tot het aanheelen van uitgevallen stukken en het zooveel mogelijk stoppen van inwaterende gaten. Waar echter elk gebruik van metselspecie zijn sporen achterlaat, werd dit alleen bij uiterste noodzaak gedaan.

Een belangrijk punt voor het behoud van dit schoone bouwwerkje is het onderhoud. De baksteenen, door den tand des tijds nog zachter geworden dan zij gewoonlijk zijn, bieden voor de vele planten en mossen een weligen bodem, en zoo gebeurt 't dat schoongemaakte deelen 14 dagen daarna weer geheel groen zijn. Dit punt eischt dan ook wel een afdoende regeling.

Door den heer Th. C. Leeuwendal, Assistent-Resident te Japara, werd de aandacht van den O. D. gevestigd op het beeldhouwwerk in Hindoe-Javaanschen stijl — rozetten, medaillons, lijstwerk, enz. — dat is ingemetseld in de muren van de nog niet lang geleden gerestaureerde bouwwerken behoorend bij het graf van de Ratoe Kalinjamat Mantingan ten Zuiden van Japara, waaronder vooral van historisch belang is de onlangs ontdekte candra sengkala, aangebracht boven in den mihrāb van de moskee, te lezen gevende „roepa brahmana warna sari" d.i. 1481 = 1559 A. D.

Verder deelde dezelfde bestuursambtenaar ons mede, dat bij de desa Robajan de ringmuur van den ouden kraton van Kalinjamat teruggevonden werd, insluitende een terrein van ongeveer drie vierkante K.M.

Naar aanleiding van deze mededeelingen werden door o.g. in gezelschap van den bouwk. Inspecteur en onder leiding van den heer Leeuwendal de bedoelde oudheden bij Japara bezichtigd, waarna met den heer Vogler, Assistent-Resident te Koedoes, nog de minnaret te Koedoes en de moskee te Demak werden bezocht.

Ten aanzien van de oudheden te Mantingan kan van een bijzonder belangrijke ontdekking worden gesproken. Weliswaar heeft Knebel in 1910 het graf van Kalinjamat bezocht en er een korte beschrijving aan gewijd [1]), maar hierbij is hem de esthetische en kunsthistorische beteekenis van het oude beeldhouwwerk geheel ontgaan. Zooals uit de hierbij afgebeelde situatie-schets blijkt bestaat het complex uit een ringmuur van onregelmatig beloop met twee trappen en poorten op het Zuiden, de Oostelijke toegang gevend tot het voorplein van de masdjid, de Westelijke leidend naar een ommuurde begraafplaats, die door een poort in den Noordelijken muur toegang verleent tot het grafgebouwtje der sultansfamilie. Cement en metselkalk hebben hun gewone verschrikkingen aangericht: zoowel de poorten als de moskee en de pasarejan zijn het slachtoffer van moderne restauraties geworden en hopeloos verknoeid. Van een der poorten (C) bestaat een foto van voor de restauratie in 1927 *(Pl. 12)*; de van hier afkomstige, met fraai snijwerk versierde houten deurtjes worden nog bewaard.

De nieuwe bouwsels ontleenen hun belangrijkheid aan de geornamenteerde steenen, die van de oude moskee van 1559 afkomstig zijn en op alle plaatsen waar er ruimte voor was in het nieuwe muurwerk zijn ingemetseld. Men vindt deze stukken o.a. in grooten getale aangebracht in den door drie toegangen doorbroken Westelijken wand van de soerambi in de moskee *(Pl. 14a)*; verder in een rij geplaatst in den onderbouw en aan de buitenmuren van dit bouwwerk *(Pl. 13b en 14b)*; op de hoeken en aan de buitenwanden van het grafgebouwtje en nog op eenige andere plaatsen. Het talrijkst zijn vertegenwoordigd zuiver ronde medaillons alle van ongeveer gelijke afmeting (35 à 38 c.M. in diameter), soms vergezeld van in een vierkant er omheen geplaatste hoekstukken in den vorm van het Chineesche vleermuis-motief; daarnaast een bijna even groot aantal langwerpige paneelen met de smalle zijden in

[1]) *R. O. C.* 1910 p. 166.

sierlijken accolade-vorm, in twee formaten voorhanden (30 bij 50 en 36 bij 59 c.M.). Verder zijn er eenige vierkante steenen (30 c.M.) en één exemplaar van een achtdeelige rozet, ingemetseld in den muur aan de achterzijde van de mihrāb.

In de decoratie van de medaillons onderscheiden we een in vele variaties voorkomend vlechtpatroon dat op de dooreenstrengelingen van Arabische karakters geïnspireerd schijnt *(Pl. 21 b—c)* en daarnaast een tweetal aan de Hindoe-Javaansche kunst ontleende motieven: dierfiguren met waaiervormig ontplooide staart, omgeven door van de Panataransche reliefs bekende vlakvullingen *(Pl. 19)*, en lotusbloemen, -ranken en -vruchten, die tot een zeer decoratief ornament gestyleerd zijn. Het moet onmiddellijk opvallen, dat de eerst genoemde patronen in esthetisch opzicht verre beneden de Hindoe-Javaansche motieven staan. De kunstenaars hebben klaarblijkelijk het lijnenspel van het vlechtwerk niet voldoende beheerscht om er een stijlvolle en boeiende versiering van te maken. De figuren zijn stijf en onbelangrijk en alleen op een enkel tableau komt er wat meer leven in doordat in het vlechtornament de lotusbloem verwerkt is *(Pl. 21b)*. De aan de Hindoe-Javaansche kunst ontleende motieven daarentegen zijn op onnavolgbaar meesterlijke wijze behandeld. Er dient hier nog weer onderscheid te worden gemaakt tusschen de dierfiguren, die alleen herhalen wat reeds in den Majapahitschen tijd was ontstaan en de styleeringen van den lotus, die een nog geheel onbekende zijde van de kunst van den overgangstijd naar ons toewendt. Het is alsof de beeldhouwer schadeloosstelling heeft gezocht voor het gemis, dat de Mohammedaansche wet in haar verbod van het uitbeelden van mensch en dier had veroorzaakt, en de edelste bloem van het plantenrijk heeft gekozen om in de uitbeelding daarvan zijne kunstenaarsgevoelens te uiten. In een oneindige gevarieerdheid, die nimmer in gezochtheid ontaardt, doch alleen van de natuurlijke gratie van de bloem op alle mogelijke wijzen partij trekt, zijn de lotusbloemen, -ranken en vruchten — een enkele maal ook een andere plant of bloem — in hun cirkelronde kader geschikt *(Pl. 20)*. Op enkele medaillons heeft het lotus-motief zich tot de uitbeelding van rijk gestijleerde lotusvijvers ontwikkeld. We zien hier lotusstengels uit den bodem oprijzen en grillige rotspartijen omsluiten, waarop langwerpige terrassen (of zijn het graven?) ruste. In het midden is een fantastische vogelfiguur uit arabesken samengesteld, terwijl in den bovenrand van het tableau een zon met Majapahitschen stralenkrans is aangebracht *(Pl. 20b)*.

Op de langwerpige paneelen ontbreken de vlechtpatronen en de op Panataransche wijze gestyleerde dierfiguren geheel en al. De lotusbouquetten en lotusvijvers, die we van de medaillons al kennen, komen er in menigte voor, evenwel met toevoegingen in de stoffeering, die ze bijzonder belangwekkend maken. Zoo zijn de bloemen soms zoo geplaatst, dat zij een dierfiguur vormen (een olifant, *Pl. 17a*) of wel, uit arabesken, die buiten het lotusdecor vallen, zijn een of meer dieren samengesteld die te zamen een fabel uitbeelden. Zie de merkwaardige voorstelling van de aap en de krab op *(Pl. 17b)*. Een tweetal reliefs geven weer een andere variatie van het lotusvijver-thema te aanschouwen: op den voorgrond een muur met pilasters, torentjes en een toegangspoort in laat Majapahitschen of

Balischen trant; daarachter de vijver met rotspartijen en allerlei waterplanten; in het midden de bale kambang, een vierkant torentje met waterspuwende makara's op de hoeken, dragend een bale van eigenaardige constructie *(Pl. 16a)*. We wijzen eindelijk nog op een tweetal voorstellingen waarop niet de lotus, maar een landschap is uitgebeeld. De stoffeering wordt hier gevormd door een zestal op stereotiep Oost-Javaansche wijze aangegeven rotspartijen, waarvan er een op den achtergrond, de andere in grootte overtreft en zijn top hoog in wolkendecors verheft; daarop en er tusschen in groeien in weligen overvloed planten — bamboes, palmen, pisangstruiken enz. —; in het midden weer een sterk verlijnde dierfiguur, een zittend leeuwtje, op welks kop een in bloemen uitspruitende boom is geplant *(Pl. 15)*.

Van de geornamenteerde steenen, die een plaats in de nieuwe bouwwerken hebben gevonden, noemen we nog enkele vierkante steenen met ornament van sterk verstyleerde banaspati-koppen *(Pl. 19a)* en verder stukken lijstwerk ingemetseld zonder eenig begrip van de oorspronkelijke bestemming van het ornament, vaak het onderst boven geplaatst en op de zonderlingste manier op elkaar gevoegd. Ook bij deze stukken spreekt de Hindoe-Javaansche traditie nog een zeer duidelijke taal.

Ten slotte moet melding worden gemaakt van de graven der sultansfamilie, ware meesterstukken in hun soort, rijkelijk versierd als zij zijn met aan de Hindoe-Javaansche kunst ontleende motieven *(Pl. 22* en *23)*. Met hoeveel smaak het ornament ook is toegepast en welk een bedrevenheid de beeldhouwers in het hanteeren van den beitel ook aan den dag hebben gelegd, toch moet het bij een nauwlettende beschouwing van deze graven opvallen, dat het gevoel voor de beteekenis der verschillende versieringsmotieven in den overgangstijd sterk moet zijn verflauwd. Want wat in de Hindoe-Javaansche kunst nooit zal geschieden, bijv. dat het „wolkenmotief" in een voetlijst wordt gebruikt *(Pl. 23a)*, of dat de rand van het lotuszaadbed o n d e r de bladerkroon wordt aangebracht *(Pl. 23b)*, dat ziet men hier door de kunstenaars zonder gewetensbezwaren uitgevoerd. De tijd kan niet ver meer zijn, dat ook het laatste begrip van de beteekenis der oude motieven gaat verdwijnen en de kunst, niet meer uit een levende traditie kunnende putten, verstart en ten slotte geheel afsterft.

De bovenstaande notities zullen voldoende hebben aangetoond, dat het beeldhouwwerk van Mantingan van groote beteekenis is voor de kennis van de kunst uit den overgangstijd en zoowel in esthetisch als in kunsthistorisch opzicht een grondige studie overwaard is. Van de gebouwen en van alle in oudheidkundig opzicht belangrijke voorwerpen van het complex werden door den heer De Vink foto's gemaakt.

Voor de localiseering van de kraton van Kalinjamat heeft de heer Leeuwendal voornamelijk gebruik gemaakt van het bericht van de Couto, waarvan de tekst volgens Rouffaers vertaling [1]) luidt: „Het heeft (nl. het eiland Java) vele koninkrijken

---

1) *Een duistere plaats over Java's staatkundigen toestand tijdens Padjang, in ± 1580 opgeteld*". *Album Kern p. 269.*

aan dezen kant der zee (dus: aan de Noordkust), de eene onderworpen aan de andere, en beginnend bij het hoofd, of van den oost-kant, zullen we die noemen van welke wij kennis dragen. Het (land van) Bali, Panaroekan, Grěsik, Sĕdajoe, Padjang, (welks Koning vertoeft in het Binnenland dertig mijlen (ver), en (zooveel) is als de Keizer van deze (genoemde), en van andere verderop (te noemen)). Toeban, Brondong, (Ka-) Djoewana, Djapara, (welker hoofdstad geheeten is Kalinjamat, drie mijlen te lande inwaarts, en de stad Djapara (-zelve) ligt aan den oever van 't water). Dĕmak enz."

Verder lezen wij nog bij Rouffaer (l. c. p. 270):

„Djapara, Kalinjamat en Dĕmak werden reeds door prof. Veth terecht thuis gebracht. De belangrijke toevoeging omtrent „Cerinhamá" — of „Cherinhamà" zooals Lavanha spelt — dat deze hoofdstad in het zeerijkje Djapara drie mijlen („tres legoas"), d. i. dus 3 × 6350 M. (mijlen, van $17^1/_2$ op 1 graad), of ongeveer $12^1/_2$ paal naar binnen toe was gelegen, doet het met volle zekerheid herkennen; immers de heusche afstand der ruïnen van „het historisch merkwaardige Kali Njamat, eenmaal de zetel der Djaparasche vorsten" (Veth III, 1882, p. 762) tot Djapara bedraagt $12^3/_4$ paal! (Noot van Rouffaer: volgens den afstandswijzer der res. Djapara (Ind. Stbl. 1872, no. 101) ligt post Krasak van Djapara $10^3/_4$ paal, en volgens de residentiekaart ligt Kalinjamat op ongeveer 2 paal Zuid van Krasak, ten W. van den grooten weg Koedoes—Djapara). Er is dus geen kwestie of we dit wel voor ons hebben. Toch is de verhaspeling „Kali" tot Port. „Ceri" verwonderlijk, haast bedenkelijk. Zoude, zoo vraagt men zich aarzelend af, de hofstad in haar bloei niet geheeten kunnen hebben Sri Njamat = het schoone Njamat, de „Schoone Juweelknop", gelegen aan de Kali Njamat, die als rivier naar de stad geheeten was? Een analogon dus van het oude Çri Bodja = Palembang en het moderne Siak Sri Indrapoera? Daartegen pleit weer ten zeerste, dat de plaats, ook in de Javaansche babad's, steeds Kalinjamat wordt genoemd. En ook pleit daartegen, dat we op Portugeesche kaarten uit deze 16e eeuw evenzeer de Karimata-eilanden verhaspeld vinden tot „Cherimata". — Slechts even behoeft nog herinnerd, dat de Port. nh denzelfden gemouilleerden klank heeft als ons nj of de Javaansche njâ". Tot zoover Rouffaer.

Veth teekent nog aan „Tusschen Majang Lor en den post Krasak, 5 palen verder, passeert men het historisch merkwaardige Kali Njamat, eenmaal de zetel der Djaparasche vorsten, een plaats die wellicht een opzettelijk onderzoek naar de sporen van vroegere grootheid zou waardig zijn". We laten nu den heer L. zelf aan het woord [1]): „Het belangrijkste der oude berichten is wel, dat hierdoor eenig houvast verkregen wat betreft de plaats, waar de oude kraton vroeger zoo ongeveer gelegen moet hebben. De bevolking ter plaatse en ook de ambtenaren wisten echter van niets. Wel wist ieder te spreken van de vorstin van Kali Njamat. Wel bestonden er in verschillende desa's als Poerwogondo, Robajan, Krian enz. legenden over de

[1]) *Loc.* 5 Maart 1931 eerste blad.

machtige vorstin, doch eenige plaatsaanduiding wist men niet te geven. Knebel, die in het rapport van de Oudheidk. Comm. van 1910 deze streken beschreef en verschillende verhalen opteekende, vermeldde dienaangaande ook niets. Er waren echter andere omstandigheden, die de overdenking waard waren. Wat beteekenden desanamen als Krian enz.? Wellicht plaats der rakrija's (ridders?). Waarom heette een bepaalde plek hier nog patjinaan (plaats der Chineezen) terwijl hier geen Chinees woont? Bij de oude kratons had men toch altijd een plek, waar de Chineezen woonden. Deze en andere overwegingen leidden er toe, om juist op deze plaats een nauwkeuriger onderzoek in te stellen. Al spoedig bleek, dat de desa Robajan met eenige andere desa's nu nog den naam van de kaoeman droegen. Een bepaalde plaats noemde men noch de setinggil (siti-inggil); deze plek lag te midden van de bebouwde velden. Al spoedig werden de muren van den ouden kraton ontdekt, welke muren naar schatting ongeveer 5 à 6 K.M. in het vierkant meten. Hier en daar steken bastions uit. De grenzen van den kraton loopen ongeveer langs den grooten weg Koedoes, Japara, de kali Bakalan, de tegenwoordige grenslijn tusschen de onderdistricten Patjangaän en Welahan en de kali Ketjek. De muur is op de meeste plaatsen nog zeer goed te volgen. Op de plaats, die men thans nog setinggil noemt, werd inderdaad een verhoogd steenen bouwwerk aangetroffen, terwijl een andere plaats er op zou kunnen wijzen, dat daar eenmaal de djeding (badplaats) is geweest".

Bij ons bezoek aan de ons door den heer Leeuwendal gewezen kratonoverblijfselen kon door het graven van enkele proefsleuven de aanwezigheid van zeer zwaar muurwerk, dat zich in rechte richting eenige honderden meters ver voortzet, worden vastgesteld. Daar de baksteenen fundamenten in veel mindere mate dan bijv. op het emplacement van Majapahit het geval is, door de bevolking zijn weggeëxploiteerd, zal bij een event. voortzetting van het onderzoek de plattegrond van den kraton waarschijnlijk in groote trekken nog zijn vast te stellen.

Te Demak bezochten wij in gezelschap van den Assistent-Resident, den heer A. R. Holwerda, de moskee, op de bovenverdieping waarvan werd aangetroffen een gaaf model van de oude moskee van voor de restauratie in 1848. Er zal moeite worden gedaan dit voor de architectuur van den overgangstijd niet oninteressante voorwerp voor het Bataviaasch Museum te verwerven. In de muren van de soerambi van hetzelfde gebouw zijn een aantal Chineesche tegels ingemetseld — waarschijnlijk van de oude moskee afkomstig — die, merkwaardigerwijs allerlei Hindoe-Javaansche versieringsmotieven — makara's, garuda's, çankha's, lotussen enz. dragen. We hebben hier waarschijnlijk te doen met een geval, waarvan de voorbeelden elders niet onbekend zijn [1]), dat Chineesche tegelbakkers op bestelling porcelein

[1]) Vgl. COOMARASWAMY. *Gesch. der ind. Kunst* p. 201: „Fast alles spätere Porzellan welches „siamesisch" genannt wird, wurde aus China eingeführt; dasselbe gilt von den schönen blauen, gelben und roten Ziegeln, die für Tempel-, Kloster- und Palastdächer gebraucht wurden. Das heisst, das Porzellan wurde in China gemacht, aber was Form und Verzierung betrifft, in siamesischen Dekor; die Periode während derer die Ware produziert wurde, reicht vom 16 Jh. bis etwa 1868".

met aan de Indische mythologie ontleende versieringsmotieven hebben geleverd. De tegels zullen t.z.t. worden gefotografeerd en aan de hand van de afbeeldingen worden besproken.

§ 9. *Europeesche oudheden.*

Verslag van den heer V. I. van de Wall.

I. Batavia en omstreken.

De inventarisatie van Batavia's oude landhuizen werd voortgezet. Bezocht werden achtereenvolgens Parangkoeda, Babakan, Krawatji, Tjitajam, Tamboen, Telok Poetjong, het huis Molenvliet West no. 7, het gebouw der Weeskamer en de overblijfselen van landhuizen aan den Antjolschen weg. Van genoemde landhuizen bleken geen oudheidkundige waarde te bezitten Parangkoeda, Babakan, Krawatji en Tamboen, verbouwd en gedeeltelijk afgebroken is het gebouw der Weeskamer. Door den Resident van Buitenzorg werd de aandacht gevestigd op het landhuis Tjitajam, in verband met de overname door het Gouvernement van het particuliere land van dien naam. Daar het fraaie huis behouden dient te blijven, worden pogingen in het werk gesteld om er een Landsinstelling te vestigen.

In verband met de voltooide restauratie van het huis Tjitrap en de stoffeering daarvan met de antieke meubelen uit het logeergebouw, werd Tjitrap bezocht. Het portret van Kolonel Menu, een der vroegere landheeren, geschilderd door Raden Saleh, werd door de eigenaresse Mevrouw H. L. Velberg-Verstege aan het Kon. Bat. Gen. in bruikleen afgestaan. Het landhuis Tandjong-Oost werd opgemeten en in kaart gebracht, hetgeen door omstandigheden niet eerder kon geschieden. Op verzoek van het Algem. Ned. Verb. Afd. Batavia trad verslaggever als gids op bij een door dit Verbond georganiseerden tocht naar de landhuizen Tjimanggis, Tandjong-Oost, Tjitrap en Tjililitan Besar. De klok van het door het Gouvernement overgenomen landhuis Tandjong-West met randschrift: Michael Bvrgerhvys Fecit 1639, werd in de Hist. Verz. van het Kon. Bat. Genootschap geplaatst.

Aan het Hoofd van den Fototechnischen Dienst der Luchtvaart-afdeeling te Bandoeng werd verzocht bij een rondvlucht over de oude stad een foto te nemen van de plek waar het Kasteel gestaan moet hebben, waartoe de noodige gegevens werden verstrekt. Doel was om meerdere bijzonderheden omtrent de overblijfselen alsmede de ligging van het Kasteel te verkrijgen. De betrekkelijke foto opende echter geen nieuwe gezichtspunten.

Oudheden in particulier bezit.

De collectie Van Buttingha Wichers werd opgenomen. Deze bestaat grootendeels uit zeer goed geconserveerde Empire-meubels en eenige groote en kleine kasten uit den Compagniestijd met en zonder koperbeslag en onderstel van gedraaide stijlen. Bijzondere vermelding verdienen een zeer fraaie kast met kunstig beeldsnijwerk,

vermoedelijk uit Holland aangebracht, een paar glazen bokalen met het zeilend schip der Compagnie en het V. O. C. monogram van de Kamer Amsterdam, de inscriptie „Vivat Oranje" en het jaartal 1741 en eenig zg. „bestelporselein", alsmede een scherm met gobelin. Een aanvang werd gemaakt met de opname van de collectie Lie Hin Lim.

II. Depok.

Naar aanleiding van een in de dagbladen voorkomend bericht over het schenkbord van Chastelein [1]) dat het Gemeentebestuur en de Kerkeraad van Depok hadden aangekocht werd daarvan met toestemming van den Hulpprediker A. N. Binkhuysen aldaar eenige opnamen gemaakt. Deze fraaie schenkpiring vertoont een manspersoon (vermoedelijk Chastelein) met den Bijbel in de hand op een soort tombe waarop zijn wapen is afgebeeld, omringd door allegorische voorstellingen van Dood en Leven e.d. Het onderschrift luidt:

Ter Gedagtenisse Van
Cornelis Chastelein
Ordinaris Raad van Nederlands India
Geboren tot Amsterd^m den 10 August A° 1657
Overleden tot Batavia
den 28 Juny A° 1714 = Oudt Zijnde
56 Jaaren 10 Maanden
en 18 Daagen".

Dit merkwaardige bord heeft drie keurmerken w.o. de initialen S. H. en het wapen van Batavia.

Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om het overige kerkzilver op te nemen t.w. twee bekers; een bord met gegolfden rand en versierd met vier langwerpige en vier kleine ronde vlakken met bloemwerk. Het middenstuk vertoont een gegraveerde teekening van bloemen en vogels. Dit bord heeft een inscriptie in Arabische en Javaansche karakters aan de achterzijde. Voorts een bord met gegolfden rand met lijstwerk en zeer fraai graveerwerk van bloemen en bladeren over de geheele oppervlakte van het bord en relief, Indo-Chineesch werk, geen keurmerken; een koperen doopbekkenstandaard.

Volgens overlevering moet dit kerkzilver een geschenk van Chastelein zijn geweest.

Voor het Gemeentehuis staat het zeer eenvoudige monument van Chastelein. Bij het kerkje hangt een oude bronzen klok met dit opschrift: „SI DEUS PRONOBIS

---

[1]) Het was eigendom van Mevrouw van Hecking Colenbrander-Albers en werd door de firma Begeer te Utrecht gerestaureerd. Reeds lang waren meerdere exemplaren van dit bord bekend. Zie o.a. T. voor Ind. T.-L. en V. dl. LIX. Mijne schenkpiring door Dr. F. de Haan (met 2 photo's), noot 2, blz. 12. Bovengen. exemplaar is echter rond en niet „langwerpig vierkant".

QIS CONTRA NOS 1677. (Rom: 8: 31). Voor de woning van den heer Leander aan den Middenweg hangt in een primitieven klokkenstand een andere bronzen klok met het opschrift: „GERRIT SCHIMMEL ME FECIT DAVENTRIAE 1675". Tenslotte zij nog vermeld dat de Hulpprediker zoo welwillend was om inzage te verleenen van enkele waardevolle stukken over de geschiedenis van Depok en Toegoe uit het kerkelijk archief.

III. Bantam.

De overname van het fort Speelwijk met het kerkhof te Banten kreeg dit jaar zijn beslag. Hierin was niet begrepen de ruïne van het fort Diamant (Pakoewonan). Daar gebleken was dat de beschikbare fondsen van het Regentschap niet toereikend waren om behalve de graven en de moskeeën ook nog deze belangwekkende ruïne te onderhouden, werd besloten in de onderhoudskosten van dit oude sultansverblijf te voorzien door een jaarlijksche bijdrage. Het onderzoek heeft verder uitgemaakt, dat de overige oudheden zich in goeden staat bevinden. Een Korte Gids voor Oud-Banten met 6 foto's en 2 schetskaarten samengesteld door steller dezes verscheen in druk. Verslaggever trad wederom als gids op bij een door het Algem. Ned. Verbond afd. Batavia georganiseerden tocht naar de Bantensche oudheden. Het is een verblijdend verschijnsel dat deze oudheden in den laatsten tijd zich in de groeiende belangstelling van het publiek mogen verheugen.

IV. Celebes.

Naar aanleiding van het Rapport in het O. V. 3e en 4e kw. 1928, blz. 110 waarin op het verwaarloosde uiterlijk van het fort Rotterdam te Makasser wordt gewezen, verklaarde zich de Gewest. Mil. Commandant bereid toezicht te willen doen uitoefenen op het onderhoud van de naaste omgeving van dit fort. Daar het gewestelijk militaire fonds slechts toereikend was voor het hoogstnoodige onderhoud van de gebouwen binnen het fort, werd besloten tot een jaarlijksche bijdrage voor onderhoudskosten van het uiterlijk aanzien van dit fort. Reeds geruimen tijd werden de toegangspoort van het voormalige landhuis Losari, de gedenknaald De Siso en het praalgraf Beerninck-Sypestein ernstig bedreigd omdat op het voormalige landgoed Losari woningen voor de volkshuisvesting worden gebouwd. Van zijn aanwezigheid te Makassar op doorreis naar de Molukken, maakte verslaggever gebruik om met den Burgemeester in overleg te treden over het behoud van deze monumenten. Vooral is van belang het laatstgenoemd monument, waarvan een afbeelding met beschrijving bij Valentijn te vinden is. (Zie voor de beschrijving dezer monumenten O. V. 1928 blz. 111 met foto's). Daar de laatste afstammeling Van Sypestein financieel niet in staat is den herbouw te bekostigen evenmin als de Gemeente, werd tot de restauratie besloten.

V. Molukken.

Verslaggever ondernam einde Juli een reis naar de Molukken teneinde een onderzoek in te stellen naar den staat der oudheden aldaar, die door een samenloop van omstandigheden sedert 1921 niet meer waren bezocht. Tevens zou

met de Vereeniging „Bandasche Belangen" te Neira in persoonlijk overleg worden getreden aangaande de herstelling van het fort Belgica. Achtereenvolgens werden bezocht Ambon, de kust van Hitoe, Manipa, Saparoea, Namlea, Kajeli, Gesser, Keffing, Wahaai, Sanana, Ternate, Dodinga (Halmaheira), Ngofakioha (Makjan), Tidore, Batjan, Banda-Neira, Gg. Api, Lonthoir en P. Ay. Over het algemeen bleek dat de oudheden op de grootere plaatsen zich in goeden staat bevonden, doch dit was niet het geval met die in gehuchten en op kleine eilanden, ondanks de voor het onderhoud toegestane gelden.

Ook werd geconstateerd dat door bestuursambtenaren, zoowel civiele als militaire, op eigen gezag veranderingen, dikwijls van ingrijpenden aard, waren aangebracht in den staat der monumenten, zonder den Dienst, zelfs niet het Gewestelijk bestuurshoofd, daarin te kennen. Het bouwen van een steenen trap aan het fort Belgica te Neira, dat altijd een losse, houten trap gehad heeft en het overbrengen van het grafmonument Meyer van het Batoe Gadjah-park naar het fort Victoria, zonder dat daartoe dringende noodzaak bestond, zijn daarvan sprekende voorbeelden. Daar sommige oudheden op deze wijze onherstelbaar zijn vernield, werden maatregelen door den Gouverneur der Molukken getroffen om paal en perk te stellen aan deze „restauraties" op eigen gezag, welke in den loop der jaren ongestoord hebben kunnen plaatsvinden. Een rapport betreffende de ongewenschte toestanden, die het gevolg zijn van de onvoldoende bescherming van de monumenten in deze afgelegen streken werd bereids den Directeur van Onderwijs en Eeredienst en den Gouverneur der Molukken aangeboden. Ook de Gewestelijke Mil. Commandant der Molukken werd in kennis gesteld met de willekeurige veranderingen, die in de onder het militaire gezag staande forten sedert hadden plaats gevonden. Met den Gouverneur werden de middelen besproken om te geraken tot een restauratie van het Batoe Gadjah-park dat omstreeks 1711 door Gouverneur Adriaan van der Stel werd aangelegd en zich in verregaand verwaarloosden toestand bevindt. Op eigen initiatief werd door den Gouverneur reeds begonnen met het openleggen der waterwerken, dat tot verrassende resultaten heeft geleid [1]). Met niet al te veel kosten, stroomend water is reeds aanwezig, zou dit historische park met zijn mooie boomgroepen, dat aansluit bij het Rumphius-natuurmonument, een sieraad van de stad kunnen worden.

Wat de Vereeniging „Bandasche Belangen" betreft, opgericht op 14 November 1927, werd op verzoek van verslaggever een bestuursvergadering belegd en de toestand der Bandasche oudheden en de restauratie van het fort Belgica besproken in verband met het bedrag ƒ 50.000.— haar toegewezen door de Ind. Regeering uit te houden loterijen. Van dit bedrag zou een som van ƒ 20.000.— worden besteed tot herstel en restauratie van de Bandasche oudheden. Van het resteerende ad ƒ 30.000.— moet een fonds worden gevormd, waarvan de rente onveranderlijk zal streken tot onderhoud en restauratie der Oudheden te Neira [2]). Besloten werd

[1]) Sindsdien werden nog opgegraven brokstukken van tuinornamenten o.a. een leeuwenkop. De groote waterpartij achter de Gouverneurswoning is thans geheel opengelegd.
[2]) Zie de gewijzigde statuten, Extra-Bijv. Jav. Courant 18/3-1930 no. 22.

als de tijd daartoe gekomen is de restauratie uit te doen voeren met behulp van de Genie te Ambon, die reeds een begrooting opmaakte. Door de moeilijkheid om bouwmaterialen te verkrijgen in verband met de afgelegen ligging van Neira alsmede de totale afwezigheid van bouwkundig personeel aldaar, zal de restauratie een kostbare geschiedenis worden, temeer daar voor den opbouw der tongewelven in de torens van Belgica het genie-personeel te Ambon niet berekend is. Met toestemming van den Legercommandant zal eenig genie-personeel te Neira moeten worden gedetacheerd op kosten van de Vereeniging. Tevens werd der vergadering onder het oog gebracht dat alle oudheden in aanmerking konden komen voor een geregeld onderhoud, dank zij de overvloedige geldmiddelen en men zich dus niet behoefde te bepalen tot de voornaamste, zooals tot dusver het geval was, toen men aan de Gvts-subsidie gehouden was. De Bandasche oudheden werden in verband daarmede van de jaarlijksche onderhoudsfondsen afgevoerd. Verder beval verslaggever aan, de oudheden van het zeer moeielijk te bereiken eiland Ay te stellen onder toezicht van een der aldaar woonachtige perkeniers.

Daar de uitgaven geschat worden op ongeveer *f* 20.000.— en de duur der restauratie op minstens een jaar rijst de vraag of een dergelijke herstelling in deze tijden wel verantwoord is.

Ter aanvulling van het rapport van het voorloopig onderzoek naar de aanwezigheid en den toestand van de oudheidkundige overblijfselen uit den Compagniestijd in de Residenties Ambon en Ternate April—Juli 1921 (O. V. 3e kw. 1921) wordt hierbij melding gemaakt van de volgende oudheden, die op deze dienstreis alsnog werden aangetroffen:

a. Res. Ambon.

Op P. Keffing in kpg. Keffing, Oost-Ceram, staat de wel onderhouden ruïne van een fortje uit den Compagniestijd aan het zeestrand, dat vroeger den radja tot verblijf diende. De gebouwen in het binnenplein zijn verdwenen, maar gespaard zijn gebleven de Water- en de Landpoort met tonvormige gewelven. Beide poorten zijn nog met eenig stuc-werk versierd. Het plaatsje Gesser heeft nog oud-Hollandsche straatnamen als Middenstraat e.d.

Op het erf van de wed. E. D. Sihaja ter hoofdplaats Ambon, Da Silvastraat 18, bevindt zich een gedeelte van een steen met inscriptie [1]) waarop nog te lezen is:

---

[1]) Naar een versje van Valijntijn op het bouwen der Nieuwe Holl. Kerk te Ambon. De volledige tekst is bij Valentijn te vinden (dl. II, Amboina, beschr. der stad) en luidt:

A° 1710 gestigt
Door den Edelen Heer
Adriaan van der Stel,

Extra ordinaris Raad van Nederlands India, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Amboina. Dit cierelijk gebouw van steen dus hoog geresen. Als uyt de Modder, door de landvoogd van der Stel Den Heere toegewijd, weergaderloos voor dezen In Ambon, duure lang, en 't ga den Bouw-Heer wel.

„...... 1710 Gestigt
.... Den Edelen Heer
Adriaan van der Stel
... Ord. Raad van Nederlands In ....
Mitsgaders
.....ouverneur en Directeur van Amboin ....
.... Gebouw van steen, dus hoog geresen ..
.. Modder door de Landvoogd van der Stel
.... toegewijd, weergadeloos .... dezen ....
.....bon Duurenlang en ...."

Deze steen lag ondersteboven en dekte een graf. Daar de bewoonster bezwaren opperde om den steen af te staan ter plaatsing in een waardiger omgeving, kon voorloopig in dezen niets gedaan worden. De Gouverneur der Molukken beloofde echter zoo spoedig als mogelijk was, een betere ligplaats [1]).

Te Hila, aan de kust van Hitoe, werd nog een fragment van een steen aangetroffen, die vermoedelijk een restauratie van het fort of van de vroegere kerk herdenkt, waarop de volgende inscriptie te lezen staat:

Onder deregering van de hoog
edelen groot agtbaren heere
PETRUS ALBERTUS
VAN DER PARRA
Gouverneur Generaal van India
En den WelEdelen agtbaren heer
Iohan Abraham van der Voort
Gouverneur .... deser
Provintie..........
Opperh..........
Mat. ....
A. ......

Deze steen werd naar het fort Victoria overgebracht. Pogingen om de overige gedeelten van dezen steen te vinden, waartoe de Gewestel. Mil. Commandant welwillend zijn medewerking verleende, leidden tot geen resultaat.

Een aardig gevelsteentje uit 1751 met een voorstelling van een paar drinkebroers (afkomstig uit het fort Rotterdam te Larike) werd in den poort-doorgang van het fort Victoria gemetseld.

Door den Predikant der Hervormde Gemeente werd in bewaring genomen het kristallen Avondmaal-stel van de kerk te Saparoea, bestaande uit 4 bekers, 3 schotels, 1 stolp, 2 schalen op voetstuk en 1 kom, uit vrees voor vervreemding

[1]) Later ontvangen berichten melden dat deze steen in de Hervormde Kerk werd geplaatst.

met speculatieve doeleinden. Dit unieke stel met fraaie bijbehoorende kist zal te Ambon worden bewaard, totdat de Saparoeasche Kerkeraad deze historische stukken beter zal weten te waardeeren. Met genoemden predikant werd in overleg getreden om den grafsteen van Susanna Helena Coyett (1690—1724) die buiten op het erf der Herv. kerk ligt, in den vloer binnen de kerk te doen metselen. Tevens werd gewezen op het betreurenswaardige feit dat de fraaie bronzen klok van de kerk te Hila (Zie O. V. 1921 3e kw. blz. 122) werd ingeruild tegen een moderne koperen fabrieksbel, zonder medeweten van het Kerkbestuur. De hulp van den Gouverneur werd ingeroepen om deze ruiling ongedaan te maken.

In een huis geoccupeerd door de Chineesche Handelsvereeniging in de tweede Handelsstraat werd op aanwijzen van den Assistent-Resident H. J. Jansen, die bijzondere belangstelling voor het onderzoek aan den dag legde, een zwart marmeren plaat met deze inscriptie aangetroffen:

„To the Memory
of
Lt. Col. Rt. Hamilton
of the
Bengal Establishment
Aged 53".

Deze steen werd door genoemde Handelsvereeniging afgestaan aan de Britsche Gemeente te Batavia en hier in de Engelsche kerk geplaatst.

Wat de oudheden in particulier bezit betreft, verdient vermelding een dozijn zeer fraaie Empire-stoelen met sfinx-motieven, uit ebbenhout vervaardigd, die op voorstel van verslaggever voor het Gouvernementshuis zouden aangekocht worden om daarvan blijvend deel uit te maken [1]).

De regent van Hata is in het bezit van een mooi gouden halssieraad uit den Compagniestijd met rooden steen. De aanwezigheid van een gouden plaque met inscriptie en ketting werd medegedeeld, doch ondanks herhaald aandringen, ook van bestuurszijde, jammer genoeg niet getoond. De kleine doch zeldzame collectie Van Aart was gelukkig nog intact gebleven door de zorgen van den tegenwoordigen eigenaar C. van Aart. Zij zal, naar wij vernemen, aan de stad Ambon vermaakt worden. Tenslotte werd het niet overbodig geacht de aandacht van den Gouverneur te vestigen op het z.g. huis van Rumphius en aangrenzenden tuin met gedenksteen. De eigenares, de hoogbejaarde Mevrouw Doeglas, heeft totdusver alle aanzoeken om verkoop van dezen historischen grond standvastig weten te weigeren. Het is echter vrij zeker dat haar erfgenamen dit niet zullen doen en deze voornaamste beziens-

[1]) Later werd uit Ambon bericht dat slechts twee stoelen werden aangekocht, welke door Gouverneur Larive aan de Herv. Kerk werden geschonken.

waardigheid der stad in minder piëteitvolle handen zal vallen, nog voordat de Monumenten-ordonnantie in werking zal zijn getreden.

Door den Assistent-Resident werd alsnog medegedeeld, dat zich in het bezit van de weduwe van den Radja van Oedjir bevindt een stok met gouden knop, waarop gegraveerd: „Den M: en G. G. Daendels Aan Den Orang kay van Oedjeer Bole Bole voor Sijn Beweesen trouw In den Jare 1808". Daar gevreesd werd voor vervreemding van dit zeldzame stuk werd de Gezaghebber der Aroe-eilanden om inlichtingen verzocht, die berichtte dat vooralsnog voor vervreemding geen gevaar bestond.

b. Onderafd. Banda.

Op het kerkhof van het perk Combir (eiland Lonthoir) ligt nog een grafsteen met familiewapen en opschrift, die door onoordeelkundige bestrijking met kalk slechts half zichtbaar zijn:

„Hier
.... Leyd
.... van d'Heer
Willem Anthony Camerling
In Sijn Ed. Leven oud
Ouderl. (?) der Neyra ......
Mitsg. Burger ....
..... Geb. te Boeloecomba (?).
1739. Overl. te Banda ......
..... 1794 is den ouderdom
van .... 8 M. .... 12 D."

Op het perk Rhaning werd een grafsteen met familie-wapen aangetroffen. Dit laatste stelt een gegronde boom of struik (?) voor. Het opschrift luidt:

Hier
Onder Leyt
Begraven Het
Leyk van De E. Heer
Jan Nicolaas van Surker

In Zijn Edel. Leeven Ouder ling der Ney- rase Kerk.		Banda Geboren Den 31 Mey 1742 En De te Raning

Op Zijn Edel. Parkoverleed:
Den .... Begraven de 5: Sep.
Tember Des. Yaers 1801
Oud 59 jaaren
.... en 5 Dagen".

Voorts werden nog aangetroffen een grafsteen met zoo goed als geheel uitgewischte letters en wapen, waarvan alleen nog slechts het jaartal 1701 was te ontcijferen en een stuk van een gevelsteen met het jaartal 1693. Het laatste werd in de Controleurswoning gedeponeerd. Het was verslaggever opgevallen dat er zich nog goede exemplaren van Compagniesmeubilair in verscheidene woningen ter hoofdplaats Banda-Neira bevonden. Daar het te betreuren zou zijn als deze meubels vroeg of laat aan toeristen e.d. zouden worden verkocht, werd de aandacht van den Gezaghebber gevestigd op het feit dat de oude residentswoning (thans controleurswoning) met zijn mooie receptiezaal style Empire, geen oud meubilair bevat. Besloten werd om, na overleg met den Dienst, successievelijk Compagniesmeubels aan te koopen uit de ter beschikking komende fondsen der loterijen, zoodat op een daartoe als van zelf aangewezen plaats een verzameling oude meubels zou kunnen bijeenge bracht worden als blijvende inventaris van de controleurswoning. Daar de Molukken op dat gebied zoo goed als leeg geplunderd zijn, zal deze, zij het ook laat gekomen voorzorg, geen overbodige luxe zijn.

In het kasteel Revengie werd alsnog in een der binnenmuren aangetroffen een zeer verweerd wapen van zandsteen: gevierendeeld;, 3 onder elkaar geplaatste liggende zandloopers (?); 2 een leeuw; 3 een band; 4, 3 klimmende wassenaars. Helmteeken: een leeuwenkop (?). Devies onleesbaar.

c. Res. Ternate.

Aan den weg naar Castella ter hoofdplaats Ternate bevinden zich nog enkele overblijfselen van landhuizen uit den Compagniestijd, waarvan een poort met vier pilasters wel het merkwaardigste is. Hierop staat geschreven „Speelwijk, Anno 1780". Van de landhuizen zelf is niets meer overgebleven. Aan denzelfden weg, meer binnenwaarts, ligt ook de ruïne van een vrij groot steenen gebouw, waarvan de gedeeltelijk ingevallen poort het jaartal A° 1771 draagt. Volgens mededeelingen ter plaatse is dit de ruïne van het Compagniesziekenhuis. Het vertoont nog de débris van vele vertrekken en is opgetrokken uit gemetselden karangsteen. In een der straten bevindt zich nog de ruïne van een woonhuis met een hoofdingang waarop het jaartal 1712 staat.

Het historisch zilver van den Sultan van Ternate werd gefotografeerd. De collectie bevond zich in goeden ongeschonden staat. Hetzelfde kan gezegd worden van de oudheden, die vroeger deel uitmaakten van het Museum Kedaton. Over de restauratie van den Kedaton kan niet worden geroemd. De Kerkeraad kwam in het bezit van een metalen naamplaatje met de initialen A. C. H. en het jaartal 1784, vermoedelijk afkomstig van een lijkkist. Over de wijze waarop zij in het bezit van dit plaatje kwam en de herkomst werd in meergemeld rapport mededeeling gedaan.

d. Tidore.

Onder de rijkssieraden, bewaard bij den Djoegoegoe ter hoofdplaats Tidore, bevinden zich twee zilveren schalen met gegolfden rand zonder keurmerk; een

rond zilveren presenteerblad met het Rijkswapen uit ± 1850 met keurmerk; een langwerpig id. met Rijkswapen en keurmerk; twee zeer fraaie zilveren terrines Louis XVI, waarvan een met schotel, met keurmerken de letter N(ederland?), het wapen van Amsterdam en de initialen W. W.; drie koperen stormkappen; een sabel met zilveren schede; twee ovale schalen met keurmerken: het wapen van Batavia en de initialen B. I. (?) en twee langwerpige zilveren presenteerbladen met vrijwel onleesbare keurmerken. Het merkwaardigste is echter een schenkbord [1]) met de volgende inscriptie:

Ter
Gedagtenisse van Monsr
Pieter Paauw Pit
Jongman gebooren op Batavia
den 13e Septemb^er A° 1688 en overleden
Op Amboina den 23e Decemb^er A° 1719
Out Sijnde 31 Jaaren
3 Maanden en 10: dagen
gegeven Aan
Hendrick Smuyser (?)

c. Batjan.

Tot de rijkssieraden van Batjan behooren behalve de sultanskroon, koperen schilden, borstharnassen en helmen een fraai zilveren sirihstel, zonder keur, en een zilveren presenteerblad met het Rijkswapen uit ± 1850.

VI. Res. Menado.

In deze residentie werden voor geregeld onderhoud in aanmerking gebracht: de z.g. „Kota Mas" en de redoute Leiden te Kwandang; een der berg-fortjes te Batoedoa; de post Het Goed Begin bij Tomini; de graven van de predikanten Franciscus Dyonisius en Isaäc Huisman in Tahoena; de merkpaal V. O. C. en het fortje Doornburg te Siau en de beschreven steen voor het Landschapskantoor aldaar. Met de hoogst noodige restauratie van de belangwekkende „Kota Mas" zal spoedig worden aangevangen. Tenslotte werden de fraai bronzen sierkanonnen, die vooral in deze streken zeer veel worden aangetroffen op de meest eigenaardige plaatsen, overgebracht naar de bestuurskantoren. Zoo werden die van Miangas en Salibahoe naar den tuin voor de woning van de bestuursambtenaar te Beo overgebracht en werd den particulieren, die in het bezit van dergelijke kanonnen waren medegedeeld dat van

---

[1]) De heer C. C. F. M. le Roux vestigde er de aandacht op dat een ex. van dit bord reeds vermeld wordt in de „Voorl. lijst v. zilveren gedenkbladen van den Compagniestijd" (Cat. His. Ten. 30 Mei MCMXIX).

bestuurszijde op een goed onderhoud veel prijs werd gesteld. Veel medewerking werd in dezen ondervonden van den Resident, den Gezaghebber der Talaud-eilanden, den fgd. Controleur van Paloe, den Assistent-Resident en den Controleur van Gorontalo.

§ 10. *Musicologisch onderzoek.*

Verslag van Mr. J. Kunst, ambtenaar voor het systematisch musicologisch onderzoek in den Indischen Archipel.

6 Jan. — 12 Mei.

Bij besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 6 Januari jl. No. F 5/1/1 benoemd tot ambtenaar voor het systematisch musicologisch onderzoek in den Indischen Archipel en toegevoegd aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, heb ik eerst, ingevolge de tusschen den Directeur van Gouvernementsbedrijven en genoemd Departementshoofd gemaakte afspraak, de werkzaamheden tot een goed einde gebracht, welke mij in mijn vorigen werkkring waren opgedragen met betrekking tot de nieuwe Mijnordonnantie en de Motorverkeerswetgeving. Deze werkzaamheden hielden mij bezig tot den 20sten Februari jl., waarna ik mij geheel aan mijn nieuwen werkkring heb kunnen wijden.

Onverwijld werd begonnen met de inrichting van een musicologisch archief, omvattende verzamelingen van phonogrammen, photografische negatieven en foto's, diapositieven, films en muziekinstrumenten, welk archief, na eenig vergeefsch zoeken naar een geschikte localiteit, kon worden ondergebracht in een tweetal vertrekken van het aan de Technische Hoogeschool belendende perceel Dagoweg 95 te Bandoeng.

De voorbereidende maatregelen voor een en ander en de afdoening der mij toegezonden stukken eischten mijn volle werkkracht tot op den dag, dat ik mij, tot het maken van een door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst opgedragen dienstreis naar het eiland Nias, naar Weltevreden begaf, hetgeen op 24 Maart geschiedde. Vóór dien werd alleen nog een korte dienstreis naar Midden-Java gemaakt, waaromtrent ik verslag uitbracht aan mijn directen chef.

Na op 24 en 25 Maart verschillende zaken te Weltevreden met mijn chef te hebben besproken en eenige aangelegenheden, de muzikale inzending ter Parijsche Koloniale Tentoonstelling betreffende, te hebben afgedaan, vertrok ik, vergezeld van den kunstschilder Rudolf Bonnet, op 26 Maart per m.s. „Ophir" naar Padang, van waaruit den 28sten dier maand de reis per s.s. „Reiniersz" naar Nias, via de Batoe- en Hinako-eilanden, werd vervolgd. Op beide laatstgenoemde eilandgroepen was gelegenheid, gedurende het korte oponthoud van de boot, eenige phonogrammen op te nemen en enkele gegevens, den inheemschen zang betreffende, te verzamelen, dank zij de bereidwillige medewerking op de Batoe-eilanden van den civiel-gezaghebber, den heer Foortse en den zendeling Schröder, op de Hinako-eilanden van den aldaar bescheiden Niasschen mantri-politie Fangaro.

Op 1 April werd Goenoeng Sitoli, de hoofdplaats van Nias, bereikt.

2 en 3 April waren noodig om de expeditie naar het binnenland voor te bereiden, waarbij van de aldaar geplaatste B. B.-ambtenaren, met name van den ass.-resident Van Ginkel en den civiel-gezaghebber Van Keeken, de meest mogelijke hulp werd ondervonden. Onderwijl werd op enkele korte tochten getracht, eenige voorloopige orientatie inzake Noord-Niasschen zang te verkrijgen.

4 April bracht de heer Van Keeken ons in zijn auto naar noordelijk Centraal-Nias, in een streek, waar nog veel van het oude was blijven leven.

Te Hilisoliga, het eindpunt voor dien dag, wachtte ons, ter voorloopige kennismaking op de civiel-gezaghebber van Zuid-Nias, de heer Van Lochem, die zich daarvoor van zijn standplaats, Telokdalëm, naar het noorden had begeven, en de ass.-demang van Lôlôwaoe, waaronder Hilisoliga ressorteert, Jonathan Madoe Seboewa.

Tot den ochtend van 7 April werd op Hilisoliga verbleven. In den tusschentijd werden alle mannen- en alle vrouwendansen van dit gebied — de ôri Hoeroena — gefilmd; alle dansliederen en andere gezangen gephonografeerd; kinderzang genoteerd; enkele instrumenten en andere ethnografica aangekocht.

Vele uren werden daarbij doorgebracht in de kampong Olayama, de woonplaats van den toehenöri van Hoeroena.

Op 7 April werd Orahili Ojo bereikt; den 8sten Sifalago Soesoe'a. Beide trajecten werden te paard afgelegd, evenals de beide volgende. In laatstgenoemde plaats verliet ons de assistent-demang, die een actief en zorgzaam begeleider zich had betoond. In Sifalago konden wederom een aantal phonogrammen en foto's worden genomen.

De doorgetrokken streek is van een onvergelijkelijke pracht en grootschheid. Wel werd het tweede gedeelte der dagroute steeds in stortregens afgelegd, doch de uren vóór den middag waren voldoende, om te beseffen, dat het Niassche centrale bergland onder de schoonste landschappen van den archipel moet worden gerekend. Door het ontbreken van bruggen over de groote rivieren en de primitieve toestand der wegen is het echter — gelukkig — nog geen land voor Amerikaansche toeristen en K. P. M.-propaganda.

Den 9den April werd doorgereden naar Tetegéwô, alwaar de civiel-gezaghebber van Zuid-Nias zich bij ons voegde, en vervolgens, in gezelschap van dien bestuursambtenaar, naar Lahoesa, waar in de zendingsschool overnacht werd. Een bezoek werd gebracht aan een nabij gelegen verlaten kampong, waar een groote menigte fraai bewerkte steenen van een eens bloeiend dorpsleven getuigen. Het was een der vele kampongs in het midden-oosten van het eiland, welke in vroeger jaren op bevel van het Bestuur zijn verlaten voor aan den verkeersweg in de vlakte gelegen woonplaatsen — ter vergemakkelijking van toezicht en administratie, doch ten koste van welbehuisdheid, gezondheid en levensvreugde der betrokken bevolking. Niet alleen door enkele bestuursambtenaren en zendelingen werd mijn aandacht op deze betreurenswaardige verhuizingen gevestigd; ook Maleisch sprekende Niassers vertelden mij van de rampen, die deze bestuursmaatregel over hun dorpsgenooten had gebracht.

De huidige Assistent-Resident van Nias, de heer Van Ginkel, heeft de steenen, waarvan hierboven sprake was, van vegetatie doen reinigen en is voornemens der Regeering voor te stellen, dit complex straks tot cultuurmonument te verklaren en als zoodanig te beschermen.

Ik mocht er, dank zij de medewerking van den heer Van Lochem, in slagen, een exemplaar van een steen, voorstellende een drielijvig en vierpootig hert — zooals er in bedoelde kampong vele, doch in aanmerkelijk fraaier afwerking, te vinden zijn — uit een andere kampong, alsmede nog een ander steenen gedierte-op-zuil voor de verzameling van het Bat. Genootschap te verwerven.

Te Lahoesa kwam de bevolking, in adatkleeding gehuld en voorafgegaan door haar hoofden, 's avonds den gezaghebber en ons begroeten en in lofzangen bezingen, ter gelegenheid waarvan wederom phonogrammen konden worden genomen.

Den 10den April werd — nog steeds te paard — Baleicha bereikt. In een naburige kampong, Siwôli, werd te onzer eer een varken geslacht en een feest gegeven.

In den namiddag van dien dag reden wij per auto naar Telokdalĕm en bezochten onderweg een drietal groote kampongs, t.w. Hilisatarô, Hiliamaitaloeô en Hiliganôwô.

Den volgenden dag werden deze nogmaals bezocht en eenige liederen gephonografeerd. Ook werden hier wederom enkele ethnografica, waaronder muziekinstrumenten, aangekocht.

Den 13den April werden de, westelijk van Telokdalĕm gelegen, kampongs Hilibotedanô en Hiliamaitaniha bezocht. De bevolking — die wij overal elders steeds behulpzaam en gewillig hebben bevonden — bleek in eerstgenoemd dorp stug en brutaal; niettemin gelukte het tenslotte toch, enkele grammophoon-opnamen te verkrijgen.

Aangezien de zendeling Dörmann te Hilisimaetanô zich, desgevraagd, genegen verklaard had, ons eenigen tijd als „paying guests" gastvrijheid te verleenen, werd op 14 April naar genoemde zeer groote kampong verhuisd. Van hier uit werd zeer veel verzameld, in de eerste plaats te Hilisimaetanô zelf, waar het geheele repertoire van het dorp in drie avonden en één ochtend en gedurende een groot feest waaraan een 150-tal krijgers in vol ornaat deelnamen, gephonografeerd is en vele bijzonderheden werden verkregen, grootendeels door bemiddeling van den heer Dörmann zelf, die de Niassche taal volkomen meester is en wien geen moeite te veel was.

Verder werden van Hilisimaetanô uit de kampongs Lahoesa, Orahili en Bawamateloeô enkele malen bezocht, waardoor de verzameling films, foto's, phonogrammen, instrumenten en andere gegevens aanmerkelijk kon worden vergroot, ten deele ter gelegenheid van feesten.

Een tweetal malen, nl. te Hilisimaetanô en te Lahoesa (in de Zuid), bleek het noodig, ons te revancheeren, door der bevolking, behalve als gewoonlijk de meegebrachte sigaretten, versnaperingen en halskettingen, een varken aan te bieden.

Hevige regenval maakte omstreeks den 20sten April de wegen van Centraal-Nias voor auto's onberijdbaar en de rivieren ondoorwaadbaar. Zoo moest worden afgezien van een terugtocht over land naar Goenoeng Sitoli via Lôlôwaoe, Hilisoliga en de noordelijke landschappen en dit te eer, waar een plotselinge heftige uit-

barsting van een dysenterie-epidemie een verblijf in dat gedeelte van het eiland naar medisch oordeel onraadzaam deed zijn. In plaats daarvan werden nu de daardoor onverwacht vrijkomende dagen besteed aan nog enkele Zuid-Niassche kampongs, vooral aan Bawômateloeô, waar met het resteerende phonografische en photografische materiaal nog verschillende aanvullende gegevens konden worden vastgelegd.

Ik moge van de gelegenheid gebruik maken, de aandacht te vestigen op de, ook door het Bestuur en enkele zendelingen gevoelde, wenschelijkheid, het z.g. groote huis te Bawômateloeô tot cultuurmonument te verklaren, zoodra daartoe de mogelijkheid is geschapen.

Dit grootsche bouwwerk, welks hoofdvertrek onwillekeurig doet denken aan een Merovingische burchtzaal, is het hoogtepunt der Niassche bouwkunst en heeft verder zijns gelijke niet op het eiland.

Reeds werd van particuliere zijde een poging gedaan, dit huis aan te koopen, ten einde het te kunnen afbreken en elders, in Europa, weer op te zetten. Deze poging — van recenten datum — is gelukkig niet geslaagd. Was de eigenaar op het aanbod ingegaan, dan zou een volstrekt eenig kunstwerk [1]) voor Indië zijn verloren gegaan.

Het Gouvernement zou n.m.m. verder moeten overgaan tot verwijdering van het plaatijzeren voordak en vervanging daarvan door de vanouds gebruikelijke atappen bedekking. Door deze verandering zou het huis in zijn oorspronkelijken toestand hersteld zijn. De tegenwoordige eigenaar zal zich deze uitgave, die ongeveer ƒ 200.— zal vorderen, niet licht getroosten.

Wanneer eerlang de oude Niassche cultuur ook in het Zuiden, gelijk thans reeds in het Noorden, verdwenen zal zijn — een kwestie van wellicht nog een tiental jaren — zou dit groote huis met de bijbehoorende steenen zetels en obelisken ervoor, zooals het daar gelegen is als middelpunt en bekroning van de meest karakteristieke en grootste Niassche kampong (met circa 2000 inwoners) op een heuveltop, waarvanuit men vrijwel het geheele Zuidelijke bergland en de kusten in hun onvergelijkelijke tropische pracht overziet, als aangewezen zijn voor het onderbrengen van een Niasch museum.

Op 27 April begaf ik mij wederom naar Telokdalěm om de daar achtergelaten bagage en de inmiddels in kisten verpakte ethnografica reisvaardig te maken. Den volgenden ochtend (28 April) bracht de „Swaerdecroon" mij via de Hinako-eilanden en Lahéwa naar Goenoeg Sitoli terug, welke plaats den 29sten 's middags bereikt werd. De avond van dien dag en den 30sten April werden besteed aan het ondervragen van verschillende personen, die geacht konden worden op de hoogte te zijn van Noord-Niasschen zang, aan een onderhoud met het fgd. hoofd van plaatselijk bestuur, den heer Van Keeken en het uitklaren van de bagage.

---

[1]) Alleen het groote sioeloe-huis op Poeloe Tello is, wat constructie betreft, vergelijkbaar, doch dit verkeert in ernstigen staat van verval en neemt door zijn ligging op een onbeduidend eiland als Poeloe Tello in een kleine kampong, voor de Niassche cultuur niet zulk een gewichtige plaats in als het huis te Bawômateloeô.

De mij door enkele, in Centraal- en Zuid-Nias aangetroffen, Noord-Niassers gedurende de afgeloopen weken over den zang en de instrumenten van hunne landschappen verstrekte mededeelingen — alle hierop neerkomende, dat het noorden de adat verwaarloosd en over het algemeen de oude zangen vergeten heeft — werden door hetgeen ik in Goenoeng Sitoli en te Lahéwa te hooren kreeg, bevestigd. Evenals gedurende de eerste dagen van mijn verblijf op het eiland, had ook thans een poging, om van eerstgenoemde plaats uit een of meer kampongs te bezoeken, waar nog een en ander van onvervalschten Noord-Niasschen zang te vinden was, geen resultaat: men wist mij geen dorp te noemen, waar de oude traditie nog leefde. Dat de thans welhaast 70-jarige aanraking met Westersche civilisatie, bestuur en zending dit te betreuren resultaat heeft opgeleverd, bemerkt Goenoeng Sitoli telkens, wanneer, zooals onlangs nog op 31 Augustus, bevolkingsgroepen van het gansche eiland aldaar bijeen komen om feest te vieren. Centraal- en vooral Zuid-Nias imponeeren dan door de fraaie adatkleeding van hoofden en krijgers, het strenge en beheerschte rhythme hunner dansen, de welluidendheid hunner zangen; Noord-Nias daarentegen verschijnt in vuile pyama's en overwalsche kleedij, host en tiert, zonder regelmaat, zonder melodie; in plaats van lans en schild hanteeren zij een stok; hun muziek — doch bij dergelijke volksfeesten merkt men dat natuurlijk niet — bestaat uit louter psalmen en gezangen.

Op 1 Mei werd Goenoeng Sitoli voor het laatst den rug toegekeerd; te Lahéwa aangekomen, deed ik nogmaals, met medewerking van den aldaar wonenden inheemschen goeroe een poging den zang uit die streek te leeren kennen, evenwel ook thans weer met negatief resultaat in zooverre, dat men mij zeide, dat oude menschen daar nog wel enkele liederen kenden, met name Hoho, Larija, Bôlihai en Maina, maar deze, als stammende nog uit den ouden heidenschen tijd, liever niet wilden zingen. Ik kreeg dan ook ondanks (quasi ?) aandringen van den goeroe bij verschillende gezinnen en voorspiegeling van kleine geschenken, niets te hooren; de zangers waren z.g. niet aanwezig of ziek.

De oorzaak van dezen klaarblijkelijken onwil is mij sedert gebleken niet ver gezocht te behoeven te worden: de zending heeft, naar ik uit zeer wel-ingelichte bron vernam, in Noord-Nias alle dansen en inheemsche zangen verboden. Een Noord-Niasser, die aan de oude reidansen deelneemt, wordt uit de kerk gestooten.

In Zuid-Nias (Bawômateloeô) bleek een dergelijk verbod ook reeds door den (uit Noord-Nias afkomstigen) goeroe uitgevaardigd [1]).

Commentaar op dezen maatregel en de geestesgesteldheid, waaruit hij voortspruit, blijve beter achterwege. Alleen dit: de jongere zendelingen bezitten over het algemeen meer eigen cultuur dan de oudere en toonen daardoor ook meer égards jegens die van anderen. Het is te hopen, dat hun inzichten de overhand krijgen,

---

[1]) Tegelijk werd verboden het *wandelen* op Zondag. — Onlangs is een schrijven van den nieuw opgetreden ephorus (het hoofd van de zending op Nias) uitgegaan aan de goeroe's, waarbij o.m. nog eens nadrukkelijk is verboden het wandelen en fietsen op Zondag.

vóór het Niassche volksleven geheel vernietigd en alle levensvreugde dezen eilanders ontnomen is.

De Lahéwa'sche goeroe zelf, die van Goenoeng Sitoli afkomstig was en in verschillende deelen van het eiland werkzaam was geweest, deelde mij verder nog mede, dat de zang van Lahéwa vrijwel gelijk was aan die van Centraal-Nias, behoudens kleine nuancen.

Wat deze laatste betreft: elk dorp laat plaatselijke geringe verschillen hooren. Te Lahoesa (ten noorden van Bawômateloeô) heb ik zelfs kunnen opmerken, dat een tusschenruimte van enkele dagen en een andere combinatie van zangers in een en hetzelfde dorp reeds kleine wijzigingen in tekst en melodie met zich brengt. Men was zich daarvan zeer wel bewust.

Het zou mij niet verwonderen, als het onafgebroken observeeren van den reidansleider en voorzanger door de beide, hem flankeerende tweetallen koorzangers in Zuid-Nias, daarin zijn grond vindt: zij lezen hem de, ten deele ex tempore geïmproviseerde, woorden uit den mond.

Den 2den Mei had ik op de reede van Hinako in den ochtend gelegenheid, op een aantal vragen, die voorloopige ordening van het verzamelde had doen rijzen, antwoord te erlangen deels van, deels door bemiddeling van den reeds genoemden Niasschen mantri-politie Fangaro; des avonds werd Telokdalĕm weer bereikt, waar de resteerende barang en de ethnografica werden ingenomen en van waaruit ik mij naar de zendingspost Sa'oea begaf, ten einde nog een voor mij klaar liggende doli-doli af te halen en de hulp van den heer Dörmann, die zich daar tijdelijk bevond, voor enkele taalkundige moeilijkheden in te roepen. De heer Dörmann was zoo vriendelijk mij toe te zeggen, de teksten van de te Hilisimaetanô gephonografeerde zangen in samenwerking met enkele intelligente si'ila's te zullen noteeren en mij, met de vertaling ervan, binnenkort toe te zenden.

Op 3 Mei werd Telokdalĕm verlaten, en Poeloe Tello voor 17 uren aangedaan, waar de zendeling Schröder mij nog enkele inlichtingen verstrekte en een tocht naar een naburige Niassche kampong weinig resultaat opleverde.

Op 4 en 5 Mei deed de boot verschillende nederzettingen in de Batoe-eilanden en op Poeloe Pini aan; den 6den werd Padang, den 10den d.a.v. Priok, den 12den mijn standplaats weer bereikt. Aan boord was nog gelegenheid, een enkel, uit rhythmisch oogpunt merkwaardig, specimen van Timoreeschen zang te noteeren.

Met betrekking tot de resultaten van de expeditie naar Nias het navolgende:

Voorzooveel het noorden van het eiland betreft, kwam deze studiereis feitelijk te laat: de bevolking daar heeft, als gezegd, onder Westerschen invloed haar eigen zeden en gewoonten verloochend en daarmede haar kunst en haar oude zangen en reidansen grootendeels vergeten, en voorzoover zij ze niet vergeten heeft, geneert zij zich ervoor of mag ze niet uitvoeren. Op grond van het feit, dat de bevolking van Noord- en van noordelijk Centraal-Nias als een eenheid te beschouwen is, mag echter worden aangenomen, dat Centraal-Nias, zij het met enkele niet-essentieele nuancen, bewaard heeft, wat in het noorden verloren is gegaan.

De stammen van Zuid-Nias, weerbaarder en begaafder dan de noordelijke en centrale, tevens korter en minder intensief beïnvloed, onderscheiden zich, als bekend, ook in cultureel opzicht eenigermate van deze. Zang en dans toonen dan ook eenige verschillen met die der noorderlijker landschappen. Groot zijn deze echter niet.

Uit de verzamelde musicologische gegevens — in de eerste plaats wel uit het phonografisch materiaal — kan, naar ik meen, een vrij volledig beeld van de huidige Niassche muziek worden gewonnen. Wanneer de copieën der genomen phonogrammen, welke heden naar het Phonogramm-Archiv te Berlijn werden opgezonden, op Java zullen zijn aangekomen, zal met de nadere verwerking van het meegebrachte kunnen worden aangevangen.

Reeds heeft zich laten vaststellen, dat de Niassche zang weinig typisch Maleische trekken toont en dan ook, zoowel in voordrachtswijze, als wat intervallen betreft, sterk afwijkt van alle andere, mij uit den Indischen archipel bekende, muziek. Daarentegen werden zeer bepaalde indrukken ontvangen omtrent de verwantschap der Niassche melodiek met die van andere niet-archipel-volken, ten aanzien waarvan ik mij echter niet wil uitspreken, voordat de opgenomen phonogrammen geanalyseerd zijn.

De meegebrachte kleine collectie ethnografica is bereids aan den conservator van het Museum van het Bataviaasch Genootschap overhandigd, terwijl de voor het musicologisch archief aangekochte instrumenten ter plaatse opgesteld, de genomen films en foto's reeds ontwikkeld zijn.

12 Mei — 31 Augustus.

Bureau-werkzaamheden.

Nadat de in het vorig verslag vermelde dienstreis naar Nias beëindigd was, is in de eerste plaats het aldaar verzamelde materiaal geordend en — voor zoover noodig — gecatalogiseerd, terwijl de gemaakte aanteekeningen zoover uitgewerkt zijn, dat een overzicht werd verkregen omtrent hetgeen eerlang nog aanvulling zou behoeven en geen reeds verworven gegevens konden verloren gaan.

De genomen phonogrammen werden naar Berlijn opgezonden, ten einde er copieën van te erlangen.

Vervolgens werd voortgegaan met de verdere inrichting van het archief en de ordening der verschillende verzamelingen, waarvan vooral de fonografische collectie veel tijd en zorg vorderde en vordert.

Ook werd begonnen aan een omwerking en gedeeltelijke vervanging van het artikel Muziek en Muziekinstrumenten in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, eene uitnoodiging waartoe vanwege de redactie dier Encyclopaedie was ontvangen en aangenomen.

Tevens werd een volgende reis, die het eiland Flores ten doel zou hebben, voorbereid.

Het archief mocht zich verheugen in een allengs vermeerderend bezoek, gedeeltelijk van muzikale zijde; het ontving verder verschillende verzoeken om inlichtingen. In verband met een en ander werd een zestal malen een voordracht met lichtbeelden en phonogrammen gehouden, t.w. over eenige der op Nias verkregen resultaten (2 ×), over Balische muziekinstrumenten, over Javaansche muziek (2 ×) en over Hindoe-Javaansche muziekinstrumenten.

Door vriendelijke bemiddeling van het Staatliche Phonogramm-Archiv te Berlijn werden middelerwijl de copieën in duplo ontvangen van de het vorige jaar ter gelegenheid van de te Weltevreden gehouden ethnografische tentoonstelling opgenomen phonogrammen, waardoor de phonografische verzameling een aanmerkelijke uitbreiding ondervond. Aan de reeds aanwezige phonogrammen van Java (His Master's Voice, Odeon), Soenda (Odeon, His Master's Voice, Beka), Bali (Kunst 1925, Beka, Odeon) en Noord-Nieuw-Guinea (Van Reesgebergte, Le Roux 1926) werden daardoor toegevoegd vocale en/of instrumentale opnamen vau Nias, de Bataklanden, de Lampongs, Palembang, Batangloepar- en Sekadjang-Dayaks, Sangihe, Toradja's, Kisar, Djailolo, Seran, Soemba, Papoea's van Japen, de Geelvink- en de Humboldtsbaai.

Ook arriveerde een indertijd besteld Excelsior-opneem-apparaat, handig van afmetingen en practisch in het gebruik, bestemd om als reserve-toestel te dienen naast de Edison-Amberola, een door een uitmuntend opneemmembraan ietwat gevoeliger en daarom, ondanks onhandige afmetingen, in eerste instantie te verkiezen apparaat.

Tegelijkertijd kwam een nieuwe bezending blanco wasrollen aan, bestemd voor de eerstvolgende expeditie.

Op 23 Juni vertrok ik, ingevolge het besluit van 16 Juni 1930 No. 571/55, waarbij mij werd opgedragen, mij naar Flores te begeven, naar Djocja en reisde den volgenden dag door naar Soerabaja.

Daar had ik den 25sten gelegenheid, mijn passage naar Flores verder in orde te brengen en nog enkele andere, met de voorgenomen tocht in verband staande aangelegenheden af te doen.

Kortheids- en meteen volledigheidshalve moge het verslag van deze Flores-expeditie hier thans in dagboekvorm volgen.

Flores-expeditie.

26/6. Vertrek van den „Van Riebeeck" van Tandjong Perak.

27/6. Boelèlèng — kort bezoek aan Dr. Goris te Singaradja en de onder zijn leiding staande Kirtya-Liefrinck-Van der Tuuk — verzoek gedaan, om eventueel te verwerven muzieklontars korten tijd ter bestudeering te willen afstaan.

28/6. Soembawa besar — onderhoud met den radjah moeda, daarna met den civiel gezaghebber — slechts negatieve gegevens over de inheemsche toonkunst kunnen bemachtigen.

29/6. Bima — per auto naar Raba — afspraak met de echtgenoote van den niet aangetroffen fgd. assistent-resident gemaakt, om op den terugweg iets van de inheemsche muziek te kunnen hooren en zien.

30/6. Soemba, Waingapoe — onderhoud met den assistent-resident Young — begeleid door den Soembakenner bij uitnemendheid, den ouden Arabier S. H. Bachmid, bestuursvraagbaak en ex-paardenhandelaar, per auto naar Lembanapoe, zetel van den ouden Oemboe (radjah) Toenggoe, Hoofd van het Landschap Taboendoeng — 2 phonogrammen opgenomen resp. van een door mannen en door vrouwen gezongen, op de inheemsche luit, djongga, begeleide lagoe Loedoe — enkele foto's genomen.

Onderafdeeling Endeh-Lio.

1/7. Endeh — onderhoud met den assistent-resident Bosselaar en met den muzikalen pastoor Ehlert — voorloopig reisplan opgemaakt — 's middags naar het missie-centrum Ndona gereden (7 km) — kennis gemaakt o.m. met de met het maken van een Flores-missiefilm belaste paters Buys en Beltgens — phonogrammen genomen van zang uit de landschappen Endeh en Lio, resp. dansbegeleidingsmuziek en de lagoe's Djara hié réré Kékériké („het paard hinnikt in het dorp K."), Bo'é, Ko'o fai („Vrouwen"), Poé rawo séroe („Draag je kain tot aan den grond") en Mai inè mai („Kom, moeder, kom").

2/7. Ndona — te paard met de paters Buys en Beltgens mee om te filmen in het karakteristieke dorp Noeanello — phonogrammen o.a. van een doodenklacht, van Djoro wolé, een oogstlied, en Lélé ana („ik hoor mijn kind").

3/7. Ndona — phonogrammen van reidansliedjes (Bélé léa en Déo bowa léwa) uit het Lio-gebied en een enkel lied uit Endeh (Sénalé wolotolo).

4/7. Door pater Buys, in samenwerking met wien getracht zal worden, sommige phonogrammen electrisch versterkt te doen reproduceeren, in de missie-filmauto, via de weergalooze Keli Moetoe-vulkaan met zijn befaamde gekleurde kratermeeren, naar de pastorie te Djopoe gebracht (71 km.), alwaar door pater Hundler gastvrij ontvangen — 's avonds reidansen in de maneschijn (gawi); tot bij middernacht phonogrammen genomen op de kerkweide bij 't licht van een zaklantaarn, o.m. van een danslied in zuiver canonischen vorm, door vrouwen gezongen. Verder o.a. de lagoes Soda en Soka.

5/7. In kampong Djopoe 's morgens films en phonogrammen genomen, o.a. van den ouden, bekend goeden zanger So'i — o.m. opgenomen: Rékoroa (arbeidslied der heerendienstplichtigen), Wawi kéli Nggondé („De varkens op den berg Nggondé"), een spotliedje op de bewoners van die streek), Toto lowo Dondo („De boschkippen bij de Dondo-rivier", een spotlied op de bewoners van het Dondo-gebied), Dèngoe-dèngoe (een kindersusliedje), Atè lepa (atapdekliedje), Kema rodi (wegwerkerslied), Bé wawi („varkens pikollen") e.a. — 's middags phonogrammen van zangers uit het nabijgelegen Nggéla, o.m. van den beroepszanger Gawa — 's avonds in Djopoe op verzoek viool gespeeld en volksliedjes gezongen — het blijkt, dat de menschen veel

eerder en onbevangener tot zingen en dansen te krijgen zijn, als ik van mijn kant hen eerst wat in de stemming breng, door zelf wat in die richting te presteeren. Sedert heb ik deze werkwijze steeds toegepast.

6/7. Djopoe — een tweede vocale canon gephonografeerd en opgeteekend („Toea maë mbana tanah lapa", „Toean, ga toch niet naar het hongerland" — t.w. Sicca in het Maoeméré-gebied ten oosten van Lio); verder nog ettelijke andere lagoe's (totaal 5 wasrollen) w.o. Ré'é Koemi babo („Koemi, de slechte grootvader"), Noengoe nangé (dramatisch vertelsel), doodenklachten, Kota gélé wawo („Ginds boven staat een muur") e.a. — Tevens nog een drietal wasrollen voor pater Buys gevuld met het beste uit het gehoorde — 's avonds bezoek aan het zusterhuis, alwaar reidansen en liederen opgeteekend, o.m. Nggoro laoe mesi Séroe paroe („Séroe vluchtte over de golven van de groote zee").

7/7. Per auto naar Maoelo'o (44 km.), alwaar onder dak bij pastoor Daniels — goede en gewillige zangers — 6 wasrollen gevuld — o.m. vastgelegd: Moré bako („Lof van de tabak"), Léta (gezongen, als men over een bamboe naar de overkant van een riviertje balanceert), Manoe kako kè („Als de haan kraait"), een huwelijksliedje, Pata kadjoe (een lied, gezongen, als een huis bijna afgebouwd is), het spotliedje Lao Tonda naka nola („De vader van Tonda is een echte dief"). Maè kè nagoe („Je mag niet weenen"), Nangi 'ta mata (doodenklacht), Ké'a noeka kamba („De karbouw klimt den berg op").

Onderafdeeling Maoeméré.

8/7. Feest in Paga — gawi-dans gefilmd; phonogram genomen — om half 11 doorgereden naar Likebai (10 km.), alwaar gast van den kapitan (districtshoofd) — 2 phonogrammen genomen, o.a. van een doodenklacht en een verhaal van een zoekgeraakt kind — na het middageten doorgereden naar Léla (19 km.), alwaar onderkomen in de pastorie bij pater Fliervoet — 's avonds nog een phonogram opgenomen van het geestelijk lied „O vos omnes", een Portugeesch relict met verbasterden tekst.

9/7. Terug naar Likebai, alwaar uitvoering van krijgsdansen — deze gefilmd — één phonogram genomen — verschillende instrumenten aangekocht — foto's genomen — terug naar Léla en vandaar in den vooravond naar Sicca (3 km.), alwaar door bemiddeling van pastoor Bakker veel zangers bijeen — uitbundige toewakstemming — terug naar Léla — filmapparaat in het ongereede.

10/7. Door naar Maoeméré (18 km.), alwaar, wegens gebrek aan ruimte in de pasanggrahan, onderdak in de pastorie bij rector Strieter — onderhoud met den civ. gezaghebber Kaag en den controleur Schüller — filmapparaat door vriendelijke tusschenkomst van den naar Endeh vertrekkenden heer Versteeg, naar Ndona gezonden, waar de filmdeskundige pater Buys het in zijn atelier vermoedelijk wel maken kan — ordening aanteekeningen en barang.

11/7. Vertrek „Gen. van den Heyden" naar Réo.

Onderafdeeling Manggarai.

12/7. Réo — per vrachtauto tot de Wai Pèsi (17 km.), alwaar geen brug — aan de overzijde verder per auto, ons door den civ. gezaghebber van Roetèng Kooimans tegemoetgezonden — de barang volgt met draagkoelies — Roetèng (afst. 52 km. langs zeer slechten en zwaren bergweg) — onderhoud met den gezaghebber — id. met de paters Koning, Janssen en Thoolen.

13/7. Bespreking met een door de pastoors gezonden Manggaraischen goeroe — 's middags naar kampong Ka, alwaar feest — elkaar zweepende dansers (main tjatji) — phonogrammen, films en foto's — 's avonds vele toewak- en tabak-begeerende, zanglustige lieden in en om de pasanggrahan; phonogrammen genomen, w.o. uit het Roetèngsche: lagoe Dindi (susliedje), Nai nana (minnelied), Kiong (een vogelsoort), Kolong (een geval van „Wahlverwandtschaft" bezingende), Rètang akoe ndé („weenen moet ik, moeder"); uit het Wilakgebied (kpg. Orong): Onkiong (onbeantwoorde liefde), Lélé (weeklacht van een vrouw over den ontrouw van haar man); uit het Radjonggebied (kpg. Kilat): Aong wai (verhaal van mannen, die een bandjirrende rivier oversteken) en Aëng kowé (lied bij 't snijden van de padi) — in den na-avond, door een afgezant daartoe uitgenoodigd, bij den radjah van Roetèng een zeer levendig zang- en dansfestijn (o.m. ronda, danding) bijgewoond.

14/7. Telegrafisch een poging aangewend, om zoo mogelijk het filmtoestel hersteld uit Ndona naar hier te krijgen (264 km. slechte weg), om den tjatji-dans, ronda en danding nog op te kunnen nemen — grammophoon grondig gereinigd en nagezien — correspondentie en dagboek bijgewerkt — om 4 uur weer bij den radjah, alwaar wederom feest — 4 wasrollen gevuld met zang en instrumentale muziek — verschillende speeltuigen aangekocht en belofte gekregen, dat men nog andere zal brengen — foto's van ronda-dansen — voorbereiding vierdaagsche excursie te paard naar de zuidelijke landschappen Todo en Pongkor, waarvoor de Menadoneesche bestuurs-assistent Poluan mij wordt toegevoegd.

15/7. Vertrek koelies met de barang naar Todo — verdere voorbereiding tournée van morgen — bezoek van den daloe van Roetèng met groot zanglustig gevolg en vele instrumenten — voor het Genootschap uitrustingsstukken voor den tjatjidans aangekocht (schild, rietboog, zweep en staart) — foto's genomen — 's avonds wederom muziekinstrumenten aangekocht.

16/7. Begeleid door den heer Poluan, twee bereden verwanten van den daloe van Todo, een bediende en 8 dragers, te paard naar het zuidelijk gelegen Todo (30 km.) — de route westelijk om het hooggebergte van Roetèng genomen — op de hoogvlakte, zuid van dit gebergte, gure wind en regen (Australische winter); steppe-achtig landschap met begroeide diepingesneden rivierdalen (Wai Mèsé, W. Lolong eùa) en zeer hooge en steile beboschte bergketens — in Todo feestelijke ontvangst — ontmoeting in het bivak met den muzikalen en Manggarai sinds jaren bereizenden Dr. Smalt.

17/7. Todo — bij het groote kegelvormige radjahuis (het grootste, naar men zegt, van Manggarai) 5 wasrollen met zang gevuld; o.m. opgenomen de lagoe's: O kakor lalong („O, hanengekraai"), Danding daloedo (smeekzang, door de daloe's na hun onderwerping tot de Kompenie gericht), Weki séonsélot naoegaoe mbokoe léndong („indien het lichaam klein is, staat een fijne haarwrong mooi"), Kodé („Aap"; beleedigend en spottend verzoek tot een vreemden kraëng om een door hem verwaarloosde echtgenoote aan haar verwanten terug te geven), Tepopong (klaagzang bij den vroegen dood van een indertijd met groote moeite verworven vrouw), Manin (klaagzang wegens een in den vreemde geloopen blauwtje), Lélang laoe (aansporing, om goed op het huis — en de vrouw — te passen), Ronda-wijzen, Patji (uitnoodiging tot de omstanders om de tegenpartij in het main tjatji te bespotten), Dindi (susliedje), Lembo (troostlied), Dari sili lain (heimweelied) e.a. — gong-rhythmen en -wijsjes genoteerd — 's middags plechtig festijn; sirih-ceremonie; maaltijd van een geit en mokè, door mij aangeboden — nog twee wasrollen gevuld — liederteksten trachten te noteeren en in hun verschillende beteekenissen te begrijpen, hetgeen uiterst bezwaarlijk, doordat den zangers soms wel bij overlevering de bedoeling van den (gewoonlijk overdrachtelijk op te vatten) tekst nog bekend is, maar niet steeds de letterlijke beteekenis der ten deele verouderde woorden.

18/7. Todo — foto's genomen van dorp en weefsters — te paard door naar Pongkor (10 km.) — schitterend landschap — feestelijke ontvangst in het dorp — main tjatji — foto's genomen — 's middags 5 wasrollen gevuld met verchillende, in Todo niet opgenomen liederen, waardoor vrijwel het geheele repertoire van dit Manggaraische kerngebied vastgelegd — merkwaardige jodelliederen — 's avonds eten bij den daloe, op een verhooging, midden in het dorp — terug naar het op 2 km. gelegen bivak, alwaar weer andere zangers aangetroffen — nog een phonogram met den bijbehoorenden tekst opgenomen (Aèng ronagé, een ondeugend lied, waarin een vrouw haar vlucht van haar eersten man bezingt en de bedoeling, om in de stad zich te gaan wasschen (!) en vervolgens een man met schoenen aan te trouwen).

19/7. Vertrek van Pongkor — terugtocht naar Roetèng (30 km.), alwaar na een rit van ruim 6 uren gearriveerd — dagboek bijgewerkt, aanteekeningen geordend.

20/7. Aanteekeningen verder geordend — barang reisvaardig gemaakt, welke vervolgens d.m.v. draagkoelies wordt vooruitgezonden naar de noordkust — met pastoor Suntrup afspraak gemaakt voor gezamenlijke terugreis per anto (die hier toevallig is komen afzakken uit Endeh) — bezoek van den zanger goeroe Victor Ragoeng c.s. — 's middags bezoek van pater Janssen, die sinds 10 jaren in Manggarai woont — met hem de in Todo en Pongkor opgeteekende teksten doorgezien en de vertaling ervan, waar noodig, gecorrigeerd — het filmtoestel hersteld terug ontvangen.

21/7. Naar kampong Lempé, om main tjatji te filmen — gastvrije ontvangst bij den daloe Bé'o — enkele muziekinstrumenten aangekocht — menari (vrouwendans), main tjatji, orkestspel en enkele dorpsscènes gefilmd — gong-muziek genoteerd.

22/7. Vertrek van Roetèng — om 11 uur de Wai Pèsi bereikt (52 km.), alwaar de auto uit Réo nog niet gearriveerd — te voet verder; auto onderweg ontmoet — naar Ré'o en Kedindi — a/b „Gen. van der Heyden".

23/7. Aankomst Maoeméré — de ethnografica en phonogrammen uit Manggarai veiligheidshalve in de pastorie gebracht bij het daar reeds eerder achtergelaten materiaal — afspraak met den civ. gezagh. Kaag over een tocht per motorboot naar het vulkaaneiland Paloewé (70 km.) — 's middags per auto door naar Geliting en weer aan boord.

Onderafdeeling Oost-Flores.

24/7. Aankomst te Larantoeka — onderhoud met den controleur Seegeler — id. met de pastoors Worstbrok en Enninga — melodieën- en tekstenverzameling van de pastoors ter bestudeering in bruikleen gekregen — correspondentie afgedaan.

25/7. Bezoek aan de zuidelijk van Larantoeka gelegen kampongs Léwoléré en Waibalon (4 km), alwaar kinderzang en vele reidansen — invloed van Solor — culturencocktail: er bleken hier tal van oud-Hollandsche, oud-Schotsche en oud-Portugeesche liederen bewaard gebleven, naast Ambonsche zangwijzen; vermoedelijke oorzaak: het in de 16de en 17de eeuw telken jare gestationneerd zijn van Portugeesche koopvaarders in de beschutte zeestraat tusschen Adonare en Solor gedurende de Westmoesson (in 1561 was er dientengevolge op Solor al een fort en een zendingspost) — phonogrammen opgenomen.

26/7. Rondom de Ili Mandiri (30 km.) — in Léloba foto's en phonogrammen genomen (w.o. de dansliederen Rongkawéla, Lindolo, Rodja, Emoenah roea, Hor en Oppak) en krijgs- en vrouwendansen gefilmd — groote trom besteld — voorbereiding van een tocht naar Tandjong Boenga, den „kop" van Flores.

27/7. In het internaat Larantoeka oud-Portugeesche geestelijke liederen opgenomen (O vos omnes en Eheu Domine) — bespreking met pater Worstbrok over voorbereidende maatregelen, welke door hem zouden kunnen worden genomen ter begunstiging van een tweede reis naar Oost-Flores en de oostelijke eilanden, welke ik mij voorstel in Mei 1931, de daarvoor gunstigste maand, te ondernemen: den verschillenden paters en goeroe's zal verzocht worden, de bevolking aan te sporen, de adatkleeding tegen dien tijd in orde te hebben en de oude zangen zullen, voor zoover noodig, weer worden opgehaald — koorts door keelaandoening als gevolg van het stofslikken bij de dansen in Léloba.

28/7. Per auto naar Watoewiti, waar, met het oog op den onzekeren toestand der vele bamboebrugjes, de barang door koelies overgenomen — daarna per auto door naar Riangkoli (26 km.) — koelies ingewacht — geloopen tot de kust in de nabijheid van Waiklibang (4 km.) — per vlerkprauw over de Hadingbaai gezeild naar Lebao — vandaar te voet naar Tengahdei (5 km.) — aldaar in het bivak overnacht.

29/7. Vele liederen gephonografeerd van Lebao, Tengahdei en Riangkroko — krijgs- en vrouwendansen gefilmd — id. „dakoe", i.e. een virtuoos uitgevoerde

stokkendans — foto's van typische koppen en gestalten — 's middags tocht naar het krokodillenmeer Wai Bélèng — 's avonds 6 uur aanvang van een dansfestijnt waaraan ook de mannen van alle naburige kampongs deelnemen; het feest duurt onafgebroken voort tot 8 uur 's ochtends; gedurende die 14 uren is er zonder één oogenblik verpoozing frenetiek gedanst en daverend gezongen (pantoen- „duels"); het laatste steeds tweestemmig, waarbij lang aangehouden secunde-intervallen (ook kleine!) een groote rol spelen.

30/7. Aankoop van eenige ethnografica (o.m. een dansschild, dopi) voor het Genootschap — terugtocht te voet naar de kust — in 8 uren in een open prauw over de Hadingbaai terug naar Riangkoli, alwaar overnacht in het bivak.

31/7. Per auto terug naar Larantoeka (26 km.) — aanteekeningen bij- en uitgewerkt — barang herordend.

1/8. Per auto uit Larantoeka vertrokken — overweldigend schoone tocht langs de kust — in Bama geconstateerd, dat de zang niet afwijkt van dien in Waibalon — in Riangwoeloe vrouwenzang aangehoord en genoteerd — een enkel instrument aangekocht — doorgereden tot Maoeméré (135 km.), alwaar overnacht in de pastorie.

2/8. Vertrek per auto van Maoeméré naar Djopoe (90 km.) — onderweg in Léla een xylophoon, welke op indertijd gedaan verzoek was vervaardigd, in ontvangst genomen — te Maoelo'o den volledigen tekst van het indertijd opgenomen lied Moré bako met de vertaling gekregen — in Djopoe vele teksten met de vertaling genoteerd van indertijd gephonografeerde liederen — meisjeszang — in de pastorie overnacht.

3/8. Per auto door naar Endeh (69 km.) — alwaar door vriendelijke bemiddeling resp. van den ass.-res. Bosselaar en den K. P. M.-kapitein De Leur, aangekocht verschillende bamboe-instrumenten van Alor, een mooie moko en een goede 16-snarige sesando van Timor.

4/8. Naar Ndona — de door de missionarissen Buys en Beltgens vervaardigde, zeer goede en ethnografisch belangrijke Floresfilm gezien — bespreking inzake het opschrijven van de teksten der liederen uit het Lio-gebied — terug in Endeh de tocht naar het Ngada-gebied voorbereid.

Onderafdeeling Ngada A. Badjawa.

5/8. In gezelschap van den provicaris Leven en pater Beltgens per missie-auto van Endeh vertrokken — in kampong Radjah bespreking met pater Ettel over Nageh-zang en -dansen — in Todabeloe, het groote missie-station, nadere inlichtingen verkregen over het Ngada-gebied — doorgereden naar Badjawa (125 km.), alwaar bespreking met den civiel-gezaghebber Gelderman en de radjah's van Ngada en Nageh.

6/8. Kampong Badjawa — foto's genomen — bespreking met den adatkenner, den ouden (en gewiksten) ex-goeroe Diwa — 's middags per auto terug naar Todabeloe (17 km.) — overleg met pater Heerkens over eventueel ter beschikking

stellen van een 150 door hem genoteerde Florineesche melodieën — tocht door de naburige kampongs — muziekinstrumenten aangekocht (dubbelfluit-soorten, zijbuisbasfluit, mondharp, middelgatfluit, bamboecither).

7/8. Te paard naar het zuidelijk in het gebergte gelegen Wéré, alwaar sinds eenige dagen feest — de radjah van Badjawa ook aanwezig — dansen gefilmd, foto's genomen — phonogrammen; de zang blijkt steeds meerstemmig; intervallen: zuivere kwinten, kwarten, tertsen en secunden — terug naar Todabeloe — in den vooravond per auto naar Badjawa.

8/8. 's Ochtends feest in Badjawa — 5 phonogrammen van mannen- en vrouwenzang — gefilmd, gefotografeerd — instrumenten aangekocht, waaronder zeer merkwaardige tripelfluiten — 's middags aanteekeningen uitgewerkt en nog eenige instrumenten aangekocht.

9/8. Tocht naar Boawaë voorbereid — zwerftocht door de naburige kampongs — instrumenten aangekocht.

B. Boawaë.

10/8. Liederteksten met vertaling van Diwa ontvangen — per auto naar Boawaë vertrokken (41 km.) — onderweg in Todabeloe met pater Heerkens nader overlegd over de voorwaarden, waarop hij zijn liederverzameling ter beschikking van den Oudheidkundigen Dienst zou willen stellen; hij vraagt vergoeding van gemaakte kosten, welke hij berekend heeft op 6 à 700 gulden; uiterste som *f* 500.— — in Boawaë rondgang door de naburige kampongs.

11/8. Radjah Josef — in de pasanggrahan groote koempoelan van de bevolking, die zeer nieuwsgierig, gewillig en goedlachs blijkt — phonogram van labago-(gongorkest-) muziek — een driestemmige lagoe Mbai genoteerd — foto's van den offerpaal (pé'o) en van een phallisch houten paard met dito ruiter, genaamd djàhada, zijnde als ik het goed begrepen heb, een afbeelding van de ziel op weg naar het hiernamaals — 's middags 6 wasrollen gevuld, vooral met meerstemmigen zang (zelfs 5-stemmigen) — todagoe-(spleettrom-) muziek opgenomen — twee soorten menari gezien, begeleid door het labago-orkest, hetwelk genoteerd.

12/8. Boawaë — dansfeest — films genomen van het todagoe-orkest, labagospel, djèdé en ikiméa (twee soorten vrouwendans), tandak mèlo (stampstokdans), tandak prang, tandak potong karbouw en menari koeda — instrumenten aangekocht: spleettrommen, bamboe-cithers, mondharp, hobo'tje, zijbuisbasfluiten, losse pansfluit, dubbelfluiten — 's middags per vrachtauto naar Endeh terug (84 km.) — onderweg in Radjah pater Ettel opgezocht.

Endeh-Lio.

13/8. Endeh — aanteekeningen en bagage geordend — afreis-aangelegenheden met den ass.-res. in orde gemaakt — pakkisten voor de instrumenten gezocht en dank zij de missie gevonden.

14/8. Naar Ndona (7 km.), om de beloofde teksten op te halen — 8 melodieën genoteerd uit Koeroelande (N. O. Lio) en Tanah Djéa (kuststreek, west van Endeh) — terug in Endeh rebana aangekocht — 's middags naar Wolowaroe gereden (65 km.) — aldaar bespreking met den radjah over aanschaffing van de instrumenten van zijn gebied — doorgereden naar Djopo (4 km.) en terug naar Wolowaroe, alwaar van pastoor Naus waardevolle inlichtingen gekregen — op jacht naar een soort stempelfluit, die in nog slechts zeldzame exemplaren hier en daar moet voorkomen, evenwel, ondanks beloften van den goeroe en den radjah, zonder succes.

15/8. Wolowaroe — op het erf van het radjah-verblijf rijstblokstamprythmen aangehoord; de stampers (ngasoe) zijn bovenaan van een rinkelbelletje voorzien — toezegging van den radjah betreffende toezending vóór 18 Augustus naar Endeh van alle soorten muziekinstrumenten in zijn gebied (dewelke niet nagekomen is (kunnen worden?)) — 's middags terug naar Endeh (65 km.) — onderweg in kpg. Ndoeria een z.g. schoolfluit (inheemsch maaksel naar Ambonneesch voorbeeld) gekocht.

16/8. De verzameling muziekinstrumenten ingepakt — op de pastorie drie liederen uit Nggéla opgeteekend met hun teksten en beteekenis — vele kinderinstrumentjes door de bevolking laten maken en gekocht (hobo-vormen, verschillende klappers, een kleine fluitsoort, bamboe-cithers, stamptrommetjes, xylophoon, snorrebot).

17/8. Naar Ndona — afscheid genomen, na vele teksten en melodieën opgeteekend te hebben uit Koeroelande en Tanah Djéa — terug naar Endeh — aldaar afscheidsbezoeken gebracht.

18/8. Vertrek naar Endeh per s.s. „De Klerk".

19/8. Soemba (Waingapoe) — Bachmid — schoone oude djongga (bootfluit) aangekocht — reisrapport begonnen — aankomst Waikelo.

20/8. Sapé — Ré'o.

21/8. Bima — afgehaald door den wd. Assistent-Resident Van der Linden — samenkomst met dezen en den Sultan en den Radjah bitjara — uitvoering van een dans in de astana — verschillende soorten muziek passeeren de revue — afspraak voor het volgende jaar Mei; alsdan zullen alle, door de bevolking en het hof gekende dansen worden uitgevoerd en goede zangers en alle instrumentale vormen aanwezig zijn — ook zal een tocht naar het heidensche binnenland worden voorbereid — de rijkssieradiën gezien, w.o. een vijftal met juweelen ingelegde, gouden, blijkbaar nog Hindoe-Javaansche krissen.

22/8. Soembawa Besar — Mapin.

23/8. Laboean Hadji (Lombok) — naar Tandjoeng — aldaar vele instrumenten gehoord of gezien (gong, petoek, tjiploek, kendang, kemong gantoeng, gendèr, gangsa) en verschillende aangekocht (mondharp, soeling, krotok, genta, soendari).

24/8. Aankomst Soerabaja in den voor-avond.

25/8. Lossing der bagage — vertrek naar Djocja.

26/8. Terug in Bandoeng.

Samenvatting resultaten Flores-expeditie.

Bezwaarlijk zal onder de andere eilanden van den Indischen archipel er een aangetroffen worden, dat een zóó rijke en veelsoortige muzikale oogst zou kunnen opleveren, als Flores thans deed. Daartoe droegen bij zoowel de meer primitieve en tot voor kort min of meer geisoleerd levende stammen van het Westen (Manggaraiers, Ngadaneezen) en het uiterste Oosten, als die gedeelten van het eiland, welke reeds sinds vele eeuwen de invloed van andere volken en beschavingen ondergingen — met name de bevolking van Larantoeka en Sikka —, doch vóór alles, de aartsmuzikale bevolking van het Nageh- en het Lio-gebied.

Ik meen mij thans ervan te mogen onthouden, in bijzonderheden af te dalen en hier te kunnen volstaan met een opsomming van de belangrijkste resultaten van het ingestelde onderzoek, zijnde:

a) het aantreffen en phonografeeren van authentiek „jodelen" ten zuiden van het Roetèngsche hooggebergte;
b) het aantreffen en verzamelen van verschillende gecompliceerde fluitsoorten (ten deele dubbel- [1]) en tripelfluiten) in het Ngada- en Nageh-gebied (waarover, naar ik hoop, nader in het eerstvolgende Oudheidkundige Verslag);
c) het constateeren en vastleggen van verschillende 2-, 3- [2]), 4-, ja zelfs 5-stemmige liederen in het Nageh-gebied;
d) id. van een rijke, van zuiver diatonische intervallen gebruik makende, nochtans zeer eigen liederenschat in het Lio-gebied, speciaal in de afgelegen N.O. gelegen streek van Koeroelande;
e) id. van aangrijpende doodenklachten in ditzelfde gebied;
f) het vastleggen van een aantal, mij van elders niet bekende, onmiskenbaar West-Europeesche (vermoedelijk Hollandsche en Schotsche), uit de 16de, of op zijn laatst uit het begin van de 17de eeuw dateerende liederen in enkele, ten zuiden van Larantoeka gelegen kampongs (Waibalon en Léwoléré) — naar zeggen overgenomen van de Soloreezen;
g) id. van merkwaardigen, vooral van groote en kleine secunden gebruik makenden, tweestemmigen zang bij de nog zeer primitieve, eerst onlangs eenigszins nader met de buitenwereld in aanraking gekomen, donkere, veelal kroesharige, bevolking van Tandjong Boenga, den „kop" van Flores (Lebao, Tengahdei, Kèka Riangkroko).

Het archief werd door deze reis verrijkt met een vrij omvangrijk materiaal, w.o. ruim 90 muziekinstrumenten (hoofdzakelijk van Flores, doch ook enkele van Alor, Timor, Soemba en Lombok), 75 phonogrammen, 35 op het gehoor genoteerde

---

[1]) Reeds door *Van Suchtelen* gememoreerd in zijn boek over de onderafdeeling Flores (Meded. Encycl. Bureau No. 26).

[2]) Reeds door *Van Suchtelen* gememoreerd in zijn boek over de onderafdeeling Flores (Meded. Encycl. Bureau No. 26).

melodieën, een groot aantal foto's, 7 goedgeslaagde films van de verschillende, bij de opgenomen zangwijzen behoorende dansen en een aantal diapositieven. Verder werden enkele ethnografica voor het Museum van het Bataviaasch Genootschap medegebracht.

Deze resultaten zouden niet bereikt zijn, zonder de ondervonden krachtige hulp, in de eerste plaats van de R. K. missie. Haar groote belangstelling voor het aan haar geestelijke zorgen toevertrouwde eiland en deszelfs volksleven, die verscheidene missionarissen zich deed specialiseeren in velerlei richting — w.o. ook de inheemsche muziek —, gepaard aan een volstrekt afwezig zijn van „concurrentie-gevoelens" ten aanzien van den zich op hetzelfde gebied bewegenden nieuwkomer, vergemakkelijkte mijn taak aanzienlijk: nu eens brachten de paters mij in aanraking met bekende zangers of noemden zij liederen en dansen, waarnaar vooral gevraagd moest worden, dan weer boden zij gastvrij onderdak, herstelden het defect geraakte filmtoestel (er bevinden zich — als gezegd — onder de missionarissen een tweetal (in Hollywood opgeleide) filmoperateurs) of boden vervoer aan in de missievracht-auto. Last not least zegde men mij toe, via de goeroe's de bevolking van de eilanden beoosten Flores — waarheen het voornemen bestaat, het volgende jaar Mei te reizen — alvast voor te bereiden (zie hierboven de aanteekening op 27/7).

Daarnaast heeft het B. B. eveneens aanspraak op groote erkentelijkheid voor de verleende medewerking, welke zoowel op ambtelijk, als particulier gebied tot uiting kwam.

Op 26 Augustus werd, als gezegd, de standplaats Bandoeng weer bereikt. Onverwijld werd aangevangen met het ordenen en catalogiseeren van het medegebrachte materiaal, het ontwikkelen en afdrukken der foto's en films en met de afdoening der zich in de twee afgeloopen maanden opgehoopt hebbende correspondentie — bezigheden, welke op het oogenblik van het afsluiten van dit verslag uiteraard nog niet zijn beëindigd.

1 Sept. — 31 Dec.

Het ordenen, desinfecteeren en etiketteeren van de ruim 90 uit Flores medegebrachte muziekinstrumenten, het laten aanmaken en van verklarende onderschriften voorzien van de naar de genomen foto's vervaardigde diapositieven, het bijwerken van de diapositieven- en negatieven-kaart-registers, het monteeren en van titels voorzien van de genomen films, de zorgvuldige behandeling, overpakking en verzending naar Berlijn van de 77 wasrollen, waarop de op Flores verzamelde phonografische opnamen zijn neergelegd, eischte een groot gedeelte der eerste weken van deze verslag-periode op.

Tezelfdertijd ontstond een verhandeling „Over zeldzame fluitsoorten en veelstemmigen zang in het Ngada- en Nageh-gebied (West-Flores)".

Uit de groote hoeveelheid op Flores verzamelde gegevens koos ondergeteekende verder zeven vroeg-17de eeuwsche oud-Hollandsche en Schotsche, althans West-

Europeesche, zangwijzen, welke door hem in enkele kampongs in het oosten van Flores als relict werden aangetroffen en opgeteekend, voor een nader onderzoek uit, hetwelk uiteraard zich ook tot Europa uitstrekt en thans nog niet beëindigd is. Ondertusschen werd door hem van deze zeer schoone liederen een bewerking voor piano en zang gemaakt.

Het archief zag zijn verzamelingen in deze verslagperiode aanmerkelijk zich uitbreiden. Afgezien van de aanwinsten uit Flores, werden ook nog muziekinstrumenten, phonogrammen, foto's en/of andere gegevens verkregen van Soemba, Alor, Timor, Lombok, Nias en de Soendalanden. De Soendasche aanwinsten mogen hier wel even afzonderlijk worden vermeld. Zij werden verkregen hoofdzakelijk door de medewerking van Raden Adang, die zich veel moeite getroostte voor het verwerven van verschillende instrumenten (rengkongstel, soesoewitan-exemplaren, dogdog's, angkloengs, tjaloeng, karindings, rebab) en Raden Satjadibrata, die zich aanmeldde voor het zingen in den grammophoon van een reeks klassieke Soendasche zangwijzen, welke hij telkens na elkaar in een onversierde en een versierde redactie voordroeg. Ook deze phonogrammen werden reeds ter copiëering naar Berlijn afgezonden.

Verder ontving het archief een belangwekkende verrijking door de generositeit van Mrs. E. Scott te Melbourne, die in Augustus '29 een week lang zich in het — toen nog particuliere en weinig omvangrijke — archief van Indonesische muziek op de hoogte had trachten te stellen, en thans een drietal groote Columbia Grammophone platen met zang van Australische inboorlingen ten geschenke toezond. Merkwaardig is de, soms welhaast tot indentiteit gaande, overeenkomst tusschen dezen zang en dien der bewoners van Noord-Nieuw-Guinea.

Door een en ander omvatten de in het archief aanwezige verzamelingen thans: een 240 Inheemsche muziekinstrumenten, 472 fotografische negatieven van instrumenten en orkesten, 235 phonogrammen (inclusief de Nias-, Flores- en Soenda-opnamen, die binnenkort op Java terug zullen zijn), een honderdtal van de beste grammophoonplaten van H.M.V., Odeon en Beka van Inlandsche muziek en 316 diapositieven.

Catalogi van deze verzamelingen zijn in bewerking. Verder is het archief thans op zeer bevredigende wijze uitgerust met opneemapparaten, projectietoestellen c.a. en administratieve hulpmiddelen, terwijl de kern van een handbibliotheekje is gevormd. Daarnaast staan de particuliere verzamelingen, boekwerken en apparaten van verslaggever, welke, voorloopig in bruikleen, ter beschikking van het archief zijn gesteld.

Het onderhoud van dit alles vordert veel tijd en aandacht en zal dit in steeds vermeerderende mate blijven vorderen. Vooral de phonogrammen eischen veel zorg; zij worden, met 14 stuks tegelijk, elk in hun gevoerde kartonnen huls, bewaard in zinken, door leukoplast afgesloten, trommels waarin als vocht-weerend middel een beker ongebluschte kalk is geplaatst.

Eens per maand wordt de inhoud zorgvuldig geinspecteerd. Waar, als gezegd de phonogrammenverzameling, na aankomst der Nias-, Flores- en Soenda-opnamen

235 nummers zal tellen, en dat in duplo, derhalve 470 exemplaren, benevens een voorraad blanco-wasrollen, neemt deze maandelijksche verzorging, die, evenals zoovele andere werkzaamheden van slechts ordenenden, administratieven of conserveerenden aard, bij ontstentenis van hulppersoneel, door ondergeteekende zelf moet geschieden, (daarbij ter zijde gestaan door zijn echtgenoote) een te groot gedeelte van zijn tijd en werkkracht in beslag.

Van de in April en Mei l.l. op Nias genomen phonogrammen, welke veilig in Berlijn zijn aangekomen, zijn, blijkens een van Prof. Von Hornbostel ontvangen bericht, eind November copieën naar Java gezonden, zoodat spoedig met hun transscriptie een aanvang zal kunnen worden gemaakt. In afwachting daarvan werden de zich reeds in het archief bevindende Nias-phonogrammen, welke tijdens de Ethnografische tentoonstelling te Weltevreden in Mei 1929 werden opgenomen, getransscribeerd en hun intervallen gemeten. Ditzelfde geschiedde — ten deele reeds eerder — met alle opnamen van Papoeazang, waarover het archief beschikt (24 phonogrammen). De resultaten daarvan, voorzoover zij betrekking hebben op de door den heer Le Roux gedurende de Nieuw-Guinea-expeditie van 1926 gemaakte opnamen, zijn neergelegd in een binnenkort verschijnende studie over Papoea-muziek. Een Engelsche vertaling hiervan kwam in verslagperiode, door nauwe samenwerking van de vertaalster, Mevr. Carrière-Lagaay en verslaggever, tot stand.

Het archief mocht zich in een vrij druk bezoek verheugen, vooral in de avonduren. Geregeld werden aldaar eenige malen per week in verband daarmede korte, door phonogrammen, lichtbeelden en films verduidelijkte voordrachten door ondergeteekende gehouden.

Daarnaast werd hij gedurende deze verslagperiode vele malen in de gelegenheid gesteld, voordrachten over musicologische onderwerpen te houden in verschillende plaatsen op Java, waardoor een zeer gewenscht contact met vele belangstellenden — met name met verschillende Inheemsche bestuurs-ambtenaren en leerlingen van Osvia en Kweekscholen — werd verkregen of hernieuwd.

De publieke belangstelling in het musicologisch onderzoek bleek verder ook hieruit, dat van particuliere zijde, nl. door de firma MacGillavry, een belangrijk bedrag werd toegevoegd aan het voor dit onderzoek door belangstellenden in Nederland bijeengebrachte fonds. Moge dit royale gebaar navolging vinden. Het is thans nog mogelijk, kennis en inzicht omtrent Indonesische muziek te verwerven en voor latere generaties vast te leggen. Over eenige jaren echter zal die gelegenheid op vele plaatsen niet meer bestaan. Reeds thans zijn er gebieden, waar een eertijds bloeiende en merkwaardige Inheemsche toonkunst geheel ten onder is gegaan, (b.v. in Noord-Nias, waar de Rheinische Mission haar met wortel en tak heeft uitgeroeid), of waar zij in min of meer snel tempo bezig is te ontaarden, (o.m. in Zuid-Sumatra, de Minangkabau, sommige deelen van Flores, zelfs Bali).

Voor de Parijsche koloniale tenstoonstelling werd een beroep gedaan op het archief ter verkrijging van een eenigszins representatieve inzending met betrekking

tot de Indonesische toonkunst, waarbij echter in het oog zou moeten worden gehouden, dat slechts een zeer beperkte ruimte daarvoor beschikbaar zou kunnen worden gesteld.

Dit bedenkende, heeft ondergeteekende gemeend, deze inzending in de eerste plaats te moeten doen bestaan uit een keurcollectie diapositieven, een verzameling van de belangrijkste werken en tijdschriftartikelen over Indonesische muziek, een verzameling goede grammophoonopnamen en een collectie foto's, aan het bijeenbrengen waarvan thans nog gewerkt wordt.

Verder ging er van het archief aan alle hoofden van gewestelijk bestuur een rondschrijven uit, houdende een uiteenzetting van aard en doel van het archief, een verzoek om medewerking tot het verwezenlijken van dat doel en een opsomming van de vormen, waarin die medewerking zich met het meeste resultaat zou kunnen uiten. Uit de reeds ontvangen antwoorden valt op te maken, dat vele bestuurshoofden het belang van een musicologisch onderzoek inzien en dit gaarne op de voorgestelde wijze zullen willen bevorderen.

Op 4 November j.l. werd een onderhoud aangevraagd en verkregen met den zendingsconsul, den heer Slotemaker de Bruine, ten einde diens aandacht te vestigen op den verwoestenden invloed, die de werkzaamheid der Rheinische Mission op Nias doelbewust uitoefent op den inheemschen zang en dans.

Meermalen ontving het archief schriftelijke verzoeken om inlichtingen met betrekking tot bepaalde onderwerpen op musicologisch gebied, de aanschaffing van muziekinstrumenten en litteratuuropgave, aan welke verzoeken steeds zoo volledig mogelijk is voldaan. Ook werden eenige malen boekwerken uitgeleend.

In November werd ondergeteekende belast met de verdere voorbehandeling en afwerking van de ontwerp-Monumentenordonnantie, aan de vervulling van welke opdracht, in nauw contact met de desbetreffende afdeeling van het Departement van Justitie, thans nog wordt voortgewerkt.

Met vermelding ten slotte van het feit, (*a*) dat van het op verzoek van de redactiecommissie voor de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië geëntameerde artikel over „Muziek en Muziekinstrumenten" in deze verslagperiode een drietal hoofdstukken gereed kwam, en

b) dat de eerste voorbereidende maatregelen werden getroffen voor een reis in April, Mei en Juni a.s. naar den Timor-archipel, moge het overzicht van hetgeen in de afgeloopen vier maanden door ondergeteekende in het belang van het hem opgedragen onderzoek werd verricht, worden besloten.

§ 11. *Fotografieën en teekeningen.*

Bijlage A bevat de lijst van de in 1930 vervaardige fotografieën. Zooals hierboven reeds werd vermeld, werd de Fotograaf-Teekenaar geruimen tijd aan zijne gewone werkzaamheden onttrokken door de hem tijdens de ziekte en na het overlijden van den bouwk. Inspecteur verstrekte opdrachten.

§ 12. Programma voor het volgende kwartaal.

Ir. V. R. van Romondt wordt in Februari hier verwacht en zal dan worden benoemd tot bouwk. adj. Inspecteur. Te Prambanan zullen de werkzaamheden aan den Zuidelijken hoftempel worden vervolgd, voorloopig onder toezicht van den heer De Vink en na terugkomst van buitenlandsch verlof van den heer Van Coolwijk onder diens leiding. De heer Krijgman zal de herstelling van Gedong Sanga verder voortzetten.

Het Hooofd van den Oudheidkundigen Dienst
F. D. K. BOSCH.

LIJST

DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN IN 1930.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10115	13×18	20-3-'30	Bontoala bij Makasser.	Steenen poort (restant verblijf van Aroe Palaka).
10116	"	23-6-'30	Landhuis Molenvliet West No. 7.	Vooraanzicht met linkervleugel.
10117	"	"	"	Linkerachtervleugel.
10118	"	"	"	Rechterzijvleugel aan de voorzijde.
10119	"	"	"	Deur in de linkervoorkamer.
10120	"	"	"	Deur in de voorgalerij.
10121	"	"	"	Groote feestzaal.
10122	"	"	"	Deur in de achtergalerij.
10123	"	"	"	Achtergalerij.
10124	"	"	"	Linkerzijvleugel aan de voorzijde.
10125	"	"	"	Houten plafond.
10126	"	"	"	Bijgebouwen.
10127	"	"	Leenhoffs Weergade a/d Tanggerangschen weg.	Put.
10128	"	"	Landhuis Berendregt (Weeskamer).	Vooraanzicht met zijvleugels.
10129	"	"	"	Klok in het portaal.
10130	"	"	"	Hoofdgebouw.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10131	13×18	23-6-'30	Depok.	Monument C. Chastelein, voorzijde.
10132	"	"	"	Klok van 1677.
10133	"	"	"	id. id.
10134	"	"	"	id. 1675.
10135	"	"	"	id. id.
10136	"	"	"	Hervormde kerk.
10137	"	"	"	Monument Chastelein, achterzijde.
10138	"	"	"	Avondmaalszilver, Hervormde kerk, 2 bekers.
10139	"	"	"	id. détail schaal.
10140	"	"	"	id. id.
10141	"	"	"	id. id.
10142	"	"	"	id. id.
10143	16×21	"	"	id. détail middenstuk.
10144	"	"	"	id. schenkbord C. Chastelein.
10145	"	"	"	id. schotel met Chin. motieven.
10146	"	"	"	id. schotel 1750.
10147	"	"	"	id. doopbekken op driepoot.
10148	10½×7½	11-6-'30	Todo (in het huis v/d tegenwoordigen daloe van Todo), ass. res. Flores, res. Timor.	Poesaka van den Kraeng van Todo.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10149	10½×7½	11-6-'30	Todo (in het huis v/d tegenwoordigen daloe van Todo), ass. res. Flores, res. Timor.	Poesaka van den Kraeng van Todo.
10150	"	"	"	id. id.
10151	"	"	"	id. id.
10152	"	"	Tjilatjap, res. Banjoemas.	Steenen pijlpunten.
10153	18×24	"	Batavia (Passar Ikan).	Luchtfoto van de plek van het kasteel van Batavia.
10154	"	"	Tjandi Merak.	Buddhakop.
10155	"	"	Sentani-meer, Noord Nieuw Guinea.	Bronzen bijl.
10156	"	"	Sloemboeng, distr. Gandoesari, afd. Blitar.	Bronzen lanspunten van emblemen.
10157	"	"	Banjoewangi.	Terracotta pul.
10158	"	"	"	id. (waarin een menschengedaante zittend).
10159	"	"	Sloemboeng, distr. Gandoesari, afd. Blitar.	Bronzen raksasa met ketting (topstuk van een tempelklok).
10160	"	"	"	Bronzen gentongans.
10161	"	"	"	Bronzen gada en koker met jaartal 1185.
10162	"	"	"	Bronzen handtrom, naga-emblemen en wierookbrander.
10163	"	"	"	Bronzen naga-emblemen.
10164	"	"	"	id. id.
10165	"	"	"	id. id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10166	18×24	11-6-'30	Sloemboeng, distr. Gandoe-sari, afd. Blitar.	Bronzen voorwerpen w.o. 2 deksels.
10167	"	"	"	Bronzen lanspunten behoord hebbende bij naga-emblemen en deksel.
10168	"	"	"	Bronzen cakra-emblemen.
10169	"	"	"	Bronzen voorwerpen.
10170	"	"	Mus. Batavia No. 830.	Bronzen drievoet.
10171	"	"	" Batavia No. 588*a*.	Bronzen Buddha-beeldje.
10172	"	"	" No. 759*a*.	Paar bronzen makara's.
10173	"	"	" No. 840.	id. sprinkhanen.
10174	"	"	" No. 4654.	Bronzen staatsiebijl. Landoe.
10175	"	"	" No. 650*a*, 647*b*, 647*c*.	Drie bronzen beeldjes.
10176	"	"	" Nos. 5634, 596*a*, 597, 5636, 600, 557*a*, 5635.	Gouden en zilveren beeldjes.
10177	"	"	" No. 13960.	Fragmenten v/d grafsteen van Jan van Riebeek.
10178	"	"	" No. 681*b*.	Bronzen panakawan-figuur als drager.
10179	24×30	"	Klaten.	Tjandi Sewoe (gezicht op den hoofdtempel en de twee rākṣasa's, foto Woodbury and Page).
10180	"	"	"	id. (gezicht op den hoofdtempel; foto W. and P.).

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10181	24×30	11-6-'30	Djokja.	Ruïnes van Prambanan (twee bijtempeltjes; foto W. and P.).
10182	„	„	Salatiga.	Ruïne van Boroboedoer (gezicht op de Westzijde; foto W. and P.).
10183	„	„	Magelang.	id. tjandi Mendoet (gezicht op een zijwand; foto W. and P.).
10184	„	„	Djokjakarta.	Ruïnes van Prambanan (een der hoofdtempels; foto W. and P.).
10185	„	„	Salatiga.	Bamboebrug bij de ruïne van Boroboedoer (foto W. and P.).
10186	„	„	„	Top van de ruïne van Boroboedoer (de hoofdstūpa; foto W. and P.).
10187	„	„	„	Pasanggrahan bij Boroboedoer (foto W. and P.).
10188	„	„	„	Ruïne van Boroboedoer (gezicht op den Z. W. hoek; foto W. and P.).
10189	„	„	„	id. (gezicht uit de pasanggrahan op een hoek van het bouwwerk; foto W. and P.).
10190	„	„	„	id. (gezicht op de Zuidzijde; foto W. and P.).
10191	13×18	„	Bantam.	Plek aan de rivier van Banten bij de ruïne van de Pabejan, waar Houtman aan wal stapte in 1596.
10192	„	„	„	Poort van de Commandeurswoning nabij fort Speelwijk.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10193	13×18	11-6-'30	Bantam.	Graf van Commandeur Beynon bij fort Speelwijk.
10194	"	"	"	Grafmonument van Commandeur Faure op het kerkhof bij Speelwijk.
10195	"	"	"	Onbeschreven grafmonument nabij Speelwijk (over de rivier).
10196	"	"	"	Grafsteen van Catharina Maria van Duuren geboren Van Doorn op het kerkhof bij Speelwijk.
10197	"	"	"	Grafsteen van Jacob Wils op het kerkhof bij Speelwijk.
10198	"	"	"	Graf van Maria Susanna Schippers-Archer op het kerkhof bij Speelwijk.
10199	"	"	"	Kaibon, poortenreeks aan den vroegeren straatweg.
10200	"	"	"	id. aan de binnenzijde.
10201	"	"	"	id. de zg. pintoe dalem.
10202	"	"	"	id. ruïne van de moskee.
10203	"	"	"	id. een der poorten aan den vroegeren straatweg.
10204	"	"	"	id. ruïne van de rivierzijde gezien.
10205	"	"	"	id. poort gapoera.
10206	"	"	"	id. Batoe gilang bij de groote missigit.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10207	13×18	11-6-'30	Bantam.	Kota Intan (Pakoewan). Zg. schatkamer (Lara Denok).
10208	"	"	"	id. Onderaardsche bidkamer van den Sultan.
10209	"	"	"	id. Spuiers van de badplaats.
10210	"	"	"	id. Gedeeltevanhet aquaduct.
10211	"	"	"	id. Bastion.
10212	"	"	"	id. Ophaalbrug t/o de groote missigit (djembatan rantai).
10213	"	"	"	Kota Intan. Badplaats.
10214	"	"	"	id. Onderaardsche gemetselde gang.
10215	"	"	"	id. Een der walgangen.
10216	"	"	"	id. Een der onderaardsche bidkamers v/d Sultan.
10217	"	"	"	id. Wenteltrapje naar de badkamers.
10218	"	"	"	Heilig kanon te Karangantoe.
10219	"	"	"	id. id.
10220	"	"	"	Missigit in kpg. Kasoenjatan. Waterbak.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10221	13×18	11-6-'30	Bantam.	Missigit in kpg. Kasoenjatan met gebedstoren.
10222	"	"	"	Graf van Pangeran Astaphati in kg. Odel.
10223	"	"	"	id. id.
10224	"	"	"	Graf van Maulana Joesoef, hoofdingang.
10225	"	"	"	id. id.
10226	"	"	Landhuis aan den Antjolschen weg.	Speelhuis of gamelanloods.
10227	"	"	"	Linker zijaanzicht.
10228	"	"	"	Achteraanzicht en omgeving.
10229	"	"	"	id. id.
10230	"	"	"	Vooraanzicht.
10231	18×24	"	Museum No. 126∂.	Onbekend beeld afkomstig van Djember.
10232	"	"	" No. 464*g*.	Romp van een onbekend beeld, en diermuil van gebakken steen afkomstig van Bondowoso.
10233	"	"	" No. 2004.	Aarden schotel van den berg Petjalongan, Bondowoso.
10234	13×18	"	Tjibadak, Bandoeng, thans Mus. Bat. No. 5983.	Miniatuur-keteltrom.
10235	"	"	"	id.
10236	"	"	"	id.
10237	12×17	"	Soekaboemi, afd. Pare, res. Kediri.	Voorzijde van den beschreven steen.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10238	16×21	11-6-'30	Bantam.	Inscriptie bij den mond op kanon Ki Amoek.
10239	"	"	"	Inscriptie op het middengedeelte op kanon Ki Amoek.
10240	"	"	"	Inscriptie bij het sluitstuk op kanon Ki Amoek.
10241	18×23	"	Modjokerto, thans Mus. Bat. No. 308.	Steenen mannenbeeld als spuier.
10242	"	"	Museum Batavia.	Steenen mannenbeeld.
10243	"	"	"	Bronzen beeldjes.
10244	"	"	"	id.
10245	12×16	"	Ternate.	Zilverwerk (Sultan van Ternate).
10246	"	"	"	id. id.
10247	"	"	"	Uniform en wapenrustingen (id.).
10248	"	"	"	Zilverwerk (Sultan van Ternate).
10249	"	"	"	id. id.
10250	"	"	"	id. id.
10251	"	"	"	id. id.
10252	"	"	"	id. id.
10253	8×10½	"	"	Zilver bord à jour id.
10254	"	"	"	Gouden deksel id.
10255	"	"	"	id. id.
10256	"	"	"	id. met à jour id.
10257	9×12	"	"	Gouden knop Oedjer.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10258	9×12	11-6-'30	Ternate.	Gouden knop Oedjer.
10259	12×16	"	"	Zilveren plaatje van doodkist met monogram.
10260	"	"	"	Inscriptie van een schenkpiring (Djoegoegoe van Tidore).
10261	"	"	"	Zilverwerk (id.).
10262	"	"	"	id. id.
10263	"	"	"	Poort van het landhuis Speelwijk m. j. 1780.
10264	"	"	"	Ruïne aan den weg naar Castella m. j. 1771.
10265	"	"	"	Ruïne oude woning ter hoofdplaats m. j. 1712.
10266	"	"	"	Kroon van Ternate.
10267	16×21	"	Fort Victoria te Ambon.	Waterpoort, na de restauratie.
10268	"	"	"	Gevelsteentje m. j. 1751.
10269	"	"	"	Moderne steen m. j. 1928.
10270	"	"	"	Steen van Arnold de Vlaming van Outshoorn.
10271	9×12	"	Fort te Gesser (Ceram).	Waterpoort.
10272	"	"	"	Poort.
10273	"	"	"	id.
10274	6×9	"	Hilla, res. Ambon.	Fort Amsterdam.
10275	"	"	"	Kerkje.
10276	"	"	Amboina.	Fort Hila.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10277	9×12	11-6-'30	Amboina.	Stoel Empire in part. bezit.
10278	"	"	"	Gouden zegelring id.
10279	"	"	"	id. id.
10280	"	"	"	Gouden halssieraad id.
10281	"	"	"	Zilv. lodereindoosje id.
10282	12×16	"	"	Steen van Adr. van der Stel. m. j. 1710.
10283	"	"	Herv. Kerk te Ambom.	Wapenbord.
10284	"	"	Landhuis Katie-Katie (Ambon).	Oud porselein met Compagniesstoelen.
10285	"	"	Landhuis Teloek Poetjoeng distr. en afd. Mr. Cornelis.	Vooraanzicht van het landhuis.
10286	"	"	"	Klokkestand.
10287	"	"	"	Zitje in de binnengalerij.
10288	"	"	Landhuis Teloek Poetjoeng distr. en afd. Mr. Cornelis.	Gamelanhuis (rechts).
10289	"	"	"	Kanon in de voorgalerij.
10290	"	"	"	Zitje in de voorgalerij.
10291	"	"	"	Toegangspoort.
10292	"	"	"	Voorgalerij.
10293	"	"	"	Gamelanhuis, links.
10294	"	"	"	Toegangspoort.
10295	"	"	"	Toegangspoort.
10296	"	"	"	Uitzicht van uit de voorgalerij.
10297	"	"	"	Kanonnen in de voorgalerij.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10298	12×16	11-6-'30	Landhuis Teloek Poetjoeng distr. en afd. Mr. Cornelis.	Deur in de binnengalerij (open).
10299	„	„	„	id. id.
10300	„	„	„	Achtergalerij.
10301	„	„	„	id.
10302	„	„	Landhuis Tamboen, distr. en afd. Mr. Cornelis.	Klokkestand (imitatie).
10303	„	„	Landhuis Tjitajam, distr. en afd. Mr. Cornelis.	Toegangsweg.
10304	„	„	„	id.
10305	„	„	„	Omgeving.
10306	„	„	„	Voorgalerij.
10307	„	„	„	Binnengalerij, frontdeur en vensters.
10308	„	„	Landhuis Tjitajam, distr. en afd. Mr. Cornelis.	Rechterhoek binnengalerij.
10309	„	„	„	Linkerhoek id.
10310	„	„	„	Achtergalerij.
10311	„	„	„	Klokkestand en bijgebouwen.
10312	„	„	„	Kerkhof.
10313	„	„	Coll. Van Buttingha Wichers te Batavia.	Sleutelplaat van een kastje.
10314	„	„	„	Kistje (gesloten).
10315	„	„	„	id (geopend).
10316	„	„	„	Theetafel met blauwe tegels.
10317	„	„	„	Détail kast.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10318	12×16	11-6-'30	Coll. Van Buttingha Wichers te Batavia.	Intérieur.
10319	„	„	„	Groote kast, Holl. maaksel.
10320	„	„	„	Détail kast.
10321	„	„	„	Intérieur.
10322	13×18	„	Kraton Solo.	Afgietsel van de inscriptie op 't heilig kanon Njai Setomi.
10323	„	„	„	id. id.
10324	„	„	„	id. id.
10325	„	„	Marokko	Portugeesch kanon, ontleend aan l'Illustration 17 Sept. 1927.
10326	„	„	Landhuis Tandj. Oost, afd. Mr. Cornelis.	Schilderij van Prins Willem V?
10327	„	„	„	Schilderij van Prinses Wilhelmina?
10328	„	„	„	Schilderij van D. C. H. van Riemsdijk.
10329	„	„	„	Schilderij van Van der Parra.
10330	„	„	„	Deur in de binnenzaal.
10331	„	„	Landhuis Gng. Sari (Sentiong). Bat. Centrum.	Rechter zijaanzicht.
10332	„	„	„	Achterzijde.
10333	„	„	„	Hindoebeeld buiten op 't erf.
10334	18×24	„	Mus. Bat. no. 1563 en 1560*c*.	Bronzen bijlen.
10335	„	„	„	id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10336	18×24	11-6-'30	Mus. Bat. no. 1559.	Bronzen bijlen.
10337	"	"	" no. 853c.	id.
10338	"	"	"	id.
10339	"	"	" no. 1562.	id.
10340	"	"	Oud-Batavia.	Stadhuis.
10341	"	"	"	Rotterdamsche Poort.
10342	"	"	"	Heilig kanon.
10343	"	"	"	Stadsherberg.
10344	"	"	"	Uitkijk.
10345	"	"	Coll. Van Buttingha Wichers te Batavia.	Bokaal anno 1741.
10346	"	"	"	Bokaal met Vivat Oranje.
10347	"	"	Landhuis Sentiong (Gng. Sari), Bat. Centrum.	Achterzijde van het huis.
10348	13×18	"	Landhuis Tandjong Oost, afd. Mr. Cornelis.	Portret van G. G. P. A. van der Parra.
10349	"	"	"	Portret van Daniel Cornelis Ament.
10350	"	"	"	Portret, onbekend.
10351	"	"	Landhuis Tjitrap, afd. Mr. Cornelis.	Voormalig kantoorgebouw.
10352	"	"	"	Gezicht in het park.
10353	"	"	"	Gezicht op de vallei achter het huis.
10354	"	"	"	Terras in het park.
10355	"	"	"	Tuinvaas.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10356	13×18	11-6-'30	Landhuis Tjitrap, afd. Mr. Cornelis.	Wapen-afbeelding.
10357	"	"	"	Schilderij van Van Lelyveld.
10358	11×8½	"	Djember.	Steenen tempel-topstuk.
10359	"	"	"	id.
10360	"	"	"	id.
10361	"	"	"	id.
10362	"	"	"	id.
10363	18×24	16-4-'30	Prambanan, Çiwatempel.	1e dakgeleding, onderbouw Z. O. hoek v/d Oostelijken voorsprong.
10364	"	29-4-'30	"	id. id. v/d Zuidelijken voorsprong.
10365	"	"	"	id. Z. W. v/d hoek Zuidelijken voorsprong.
10366	"	"	"	id. N. W. hoek v/d Westel. voorsprong.
10367	"	"	"	id. id. v/d Noordel. id.
10368	"	16-4-'30	"	id. N. O. hoek v/d Noordel. id.
10369	"	15-4-'30	"	id. N. O. hoek v/d Oostel. id.
10370	13×18	14-4-'30	"	id. détail veld I.
10371	"	"	"	id. Z. O. hoek v/d Oostel. voorsprong.
10372	18×24	15-4-'30	"	id. veld V, Zuid-Oost.
10373	13×18	14-3-'30	"	id. détail veld XVII.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10374	18×24	14-3-'30	Prambanan, Çiwatempel.	1e dakgeleding, onderbouw N.O. hoek v/d Noordel. voorsprong.
10375	"	15-4-'30	"	id. veld XVIII.
10376	"	14-3-'30	"	id. N. O. hoek (ware hoek) veld XVIII en XIX.
10377	24×30	10-4-'30	"	id. overzicht, bekroning Z. O. hoek.
10378	"	26-4-'30	"	id. id. Z. W. hoek.
10379	"	"	"	id. id. N. W. hoek.
10380	"	"	"	id. id. N. O. hoek.
10381	18×24	24-4-'30	"	id. bekroning, verdeeling v/h ganafries in den inwendigen hoek (veld VII).
10382	13×18	25-4-'30	"	id. bekroning, aansluitingsdeklijst v/h ganafries.
10383	"	23-4-'30	"	id. id. verbinding v/h ganafries met deklijst.
10384	18×24	10-4-'30	"	id. id. N. O. hoek (ware hoek).
10385	9×12	29-4-'30	"	id. id. antefix aan den voet van de klokken op de ware hoeken.
10386	24×30	25-4-'30	"	id. id. Z. W. hoek (ware hoek), aansluiting.
10387	18×24	10-4-'30	"	id. id. détail Oostzijde (veld I).

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10388	9×12	29-4-'30	Prambanan, Çiwatempel.	1e dakgeleding, bekroning, pinakel van de middelste klok op veld I.
10389	18×24	10-4-'30	„	id. id. Z. O. hoek (ware hoek).
10390	„	„	„	id. id. v/d Zuidel. voorsprong.
10391	13×18	29-4-'30	„	id. id. pinakels van de klokken op de hoeken van de voorsprong.
10392	„	23-4-'30	„	id. id. achterzijde van de klokken op den Oostel. voorsprong.
10393	13×18	23-4-'30	„	id. id. bekroning, achterzijde v/d klokken op den Z. O. hoek (ware hoek).
10394	„	„	„	id. id. id. van den Zuidel. voorsprong.
10395	„	16-4-'30	„	id. id. id. id.
10396	„	15-4-'30	„	id. id. op den Noordel. voorsprong.
10397	18×24	16-1-'30	„	Noordel. hoftempel, Z. O. hoek, vóór de restauratie.
10398	„	20-1-'30	„	id. Z. W. hoek id.
10399	„	„	„	id. N. W. hoek id.
10400	„	16-1-'30	„	id. N. O. hoek id.
10401	„	„	„	id. fragment van het IIe soubasement.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10402	18×24	16-1-'30	Prambanan, Çiwatempel.	Zuidel. hoftempel, détail v/d portiek-bekroning met kroonlijst.
10403	13×18	"	"	id. Oostel. trap-spiegel.
10404	"	"	"	Noordel. hoftempel, détail v/d portiek-bekroning.
10405	"	"	"	Zuidel. hoftempel, bekroningstukken v/d Ie dakgeleding.
10406	"	"	"	id. id. id.
10407	"	"	"	id. id. IIe dakgeleding.
10408	"	"	"	id. id. id.
10409	"	"	"	Fragment van een beeld, Triwikrama.
10410	"	"	"	Détail, kalakop.
10411	"	"	"	Détail, makara, slurfuiteinde, siṃha.
10412	"	"	Prambanan kidoel.	Détail, makara.
10413	"	"	"	Fragment Goeroe-beeld.
10414	"	"	"	id. van een beeld.
10415	"	"	"	id. id.
10416	"	"	Tjandi Merak.	Fragment Brahma-beeld.
10417	"	"	Tjandi Sewoe.	Fragment pilaster (kalakop).
10418	"	"	"	id. id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10419	13×18	15-1-'30	Tjandi Sewoe.	Fragment Bodhisattwa-kopjes.
10420	18×24	7-4-'30	Tjandi Sari.	Bovenaanzicht van het dak, Zuidel. helft (tijdens de restauratie).
10421	"	"	"	id. id. id.
10422	"	"	"	id. id. id.
10423	"	"	"	id. id. id.
10424	"	25-4-'30	"	Fragmenten van de dagobs.
10425	"	"	"	id. id.
10426	"	"	"	id. id.
10427	"	"	"	Dagob op den grond gesteld.
10428	"	14-4-'30	"	Antefix in de kroonlijst.
10429	13×18	27-1-'30	"	Ganeça uit de verzameling te Prambanan.
10430	18×24	19-1-'30	"	Makaraspuier voor een nis.
10431	"	"	"	id. id. tusschen groote makara's als nisomlijsting.
10432	"	"	"	Détail van een groote nis-bekroning, fragment.
10433	"	"	"	id. id. id.
10434	"	"	"	Makaraspuier, type Brahmaan, zittende op de waterloozing, gedragen door twee naga's.
10435	"	21-7-'30	"	Antefix boven IIe rij nissen Westzijde ten Zuid-achterzijde.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10436	18×24	21-7-'30	Tjandi Sari.	Hoeknissen met dagob, bekroning, Z. W. hoek.
10437	"	"	"	Fragment van de bovenste rij nissen, Noordzijde (N. W. hoek).
10438	"	"	"	Makaraspuier voor een nis met fragment van een terugspringende nis.
10439	"	17-7-'30	"	Dakbekroning, Noordzijde, twee complete dagobs op hun voetstuk.
10440	"	"	"	Dakbekroning, overzicht, Zuidzijde.
10441	"	"	"	id. id. uit den N. O. hoek.
10442	"	"	"	Dakbekroning, overzicht uit den Z.W. hoek.
10443	"	"	"	id. binnenzijde Noordel. trits gezien van uit het Westen.
10444	"	"	"	Dakbekroning van uit den N. W. hoek.
10445	"	"	"	Bekroning v/h dak, doorzicht tusschen de Zuid- en Middenpartij.
10446	"	"	"	Twee complete dagobs op hun voetstuk, binnenzijde.
10447	"	"	"	id. id. buitenzijde, Noord.
10448	"	"	"	id. op het dak van uit het Westen.
10449	"	"	"	Dakoverzicht van uit het N. Westen.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10450	18×24	17-7-'30	Tjandi Sari.	Dakoverzicht van uit het Westen.
10451	„	18-7-'30	„	id. van het uit N. Oosten.
10452	„	„	„	Antefix nisbekroning, bovenste reeks inspringende nissen.
10453	„	„	„	id. id.
10454	„	„	„	Kala-makara nisbekroning, bovenste reeks voorspringende nissen (fragment).
10455	„	„	„	Twee uit- en twee terugspringende nissen van den bovenbouw.
10456	„	„	„	Nis van den bovenbouw, Oostzijde ten Zuiden.
10457	„	„	„	Fragment van een uitspringende nis, kala-makara-motief (tempel-depot -nis).
10458	„	„	„	Terugspringende nis met antefix-bekroning.
10459	„	19-7-'30	„	id. id.
10460	„	„	„	Uitspringende nis, kalamakara-omlijsting.
10461	„	„	„	Bovenbouw, nissen gezien van uit het Z. Oosten (Oostface).
10462	„	„	„	Makara van een nisomlijsting.
10463	„	12-5-'30	Mantingan (Japara).	Entrée van het heiligdom Mantingan.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10464	18×24	16-5-'30	Mantingan (Japara).	Binnenzijde der poortomlijsting van de entrée.
10465	"	"	"	Vooraanzicht der masdjid.
10466	"	"	"	id. met op den achtergrond het dak van de pesarean.
10467	"	27-5-'30	"	Achteraanzicht der masdjid; de twee oude soesoens zijn nog met sirapen ingedekt.
10468	"	"	"	Zuidmuur der masdjid met de daaringemetselde geornam. paneelen.
10469	"	"	"	Noordmuur der masdjid met de daaringemetselde geornam. paneelen.
10470	"	26-6-'30	"	De twee oude dakgeledingen met de geornam. dakbekroning van gebakken aarde.
10471	"	"	"	id. id. id.
10472	"	27-5-'30	"	Gezicht in de srambi, Noordel. helft.
10473	"	"	"	id. Zuidel. helft.
10474	"	"	"	1e poort, doorgang voor de pasarean met rechts het dak v/d masdjid.
10475	"	20-6-'30	"	Trappenopgang met de 1e poort en ommuring voor de pasarean (het heilige gravencomplex).
10476	"	"	"	Zijaanzicht v/d 1e poort.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10477	18×24	27-5-'30	Mantingan (Japara).	Scheidingsmuur met poort, doorgang v/h masdjid-terrein en begraafpl. voor de pasarean. Oostzijde.
10478	"	"	"	Baksteenen ommuring om de pasarean met poort-ingang. Na de herbouwing.
10479	"	"	"	Poortingang voor de pasarean. Na de herbouwing.
10480	"	"	"	Baksteenen poort, doorgang voor de pasarean. Na de herbouwing.
10481	24×30	"	"	Baksteenen poort voor de pasarean. Voor de herplaatsing.
10482	18×24	19-5-'30	"	id. id. Na de herbouwing.
10483	"	20-6-'30	"	N. O. hoek v/d pasarean. Na de herbouwing.
10484	"	"	"	Dakbekroning op de pasarean van geel koper.
10485	"	"	"	Voorgalerij v/d pasarean.
10486	13×18	27-5-'30	"	Beschreven paneel, boven de deur van den ingang naar de heilige graven in de pasarean.
10487	"	"	"	id. id.
10488	18×24	20-6-'30	"	Buitenmuur, onderbouw, N.O. hoek.
10489	"	"	"	id. N. W. hoek na de instelling.
10490	"	"	"	id. Z. W. hoek na de instelling.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10491	18×24	20-6-'30	Mantingan (Japara).	Overzicht der heilige graven, gezien door de Westel. deur.
10492	"	"	"	id. id. door de Oostel. deur.
10493	"	"	"	Vooraanzicht v/h graf van Toean Ratoe Kali Njamat.
10494	"	"	"	Zijaanzicht van id.
10495	"	"	"	Vooraanzicht van het graf van Toean Soenan Mantingan.
10496	"	"	"	Zijaanzicht van id.
10497	"	"	"	Hoekornament deksteen van het graf van Toean Soenan Mantingan.
10498	13×18	17-5-'30	"	Makaraspuier gevonden in den grond links v/d poortingang naar de pasarean.
10499	"	28-5-'30	"	Oude deuren v/d toegangspoort naar de pasarean.
10500	"	20-6-'30	"	Geornamenteerd kindergraf, vooraanzicht.
10501	"	"	"	Geornamenteerd kindergraf, vooraanzicht.
10502	"	"	"	id. id.
10503	"	"	"	Geornamenteerd graf van Toean Soenan Mantingan, zijaanzicht (fragment).
10504	"	"	"	Gedeeltelijk geornam. graf met op aan het hoofdeinde van de maisan de kalima.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10505	13×18	12-5-'30	Mantingan (Japara).	Medaillon motief.
10506	„	22-5-'30	„	id. vogelmotief.
10507	„	„	„	id. bloembladmotief.
10508	„	14-5-'30	„	id. makaramotief.
10509	„	16-5-'30	„	id. bloemblad-vraagteekenmotief.
10510	„	21-5-'30	„	id. id.
10511	„	15-5-'30	„	id. id.
10512	„	16-5-'30	„	id. id.
10513	„	14-5-'30	„	Kalakop.
10514	18×24	21-5-'30	„	Onderste paneel.
10515	13×18	„	„	Medaillon, staand.
10516	18×24	23-5-'30	„	Paneel, liggend.
10517	13×18	„	„	Medaillon.
10518	18×24	20-5-'30	„	Paneel, liggend.
10519	13×18	23-5-'30	„	Medaillon.
10520	18×24	21-5-'30	„	Paneel, liggend.
10521	13×18	14-5-'30	„	Medaillon.
10522	18×24	23-5-'30	„	Paneel, liggend.
10523	13×18	21-5-'30	„	Medaillon.
10524	18×24	22-5-'30	„	Paneel, liggend.
10525	13×18	14-5-'30	„	Medaillon.
10526	18×24	21-5-'30	„	id.
10527	13×18	14-5-'30	„	id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10528	18×24	23-5-'30	Mantingan (Japara).	Paneel, liggend.
10529	13×18	21-5-'30	„	Medaillon.
10530	18×24	20-5-'30	„	Paneel, liggend.
10531	13×18	21-5-'30	„	Medaillon.
10532	18×24	„	„	Paneel, staand.
10533	13×18	15-5-'30	„	Medaillon.
10534	18×24	23-5-'30	„	Paneel, liggend.
10535	13×18	24-5-'30	„	Medaillon.
10536	18×24	22-5-'30	„	Paneel, liggend.
10537	13×18	21-5-'30	„	Medaillon.
10538	„	„	„	Letterschrift.
10539	18×24	23-5-'30	„	Bloembladmotief.
10540	„	22-5-'30	„	id.
10541	13×18	17-5-'30	„	id.
10542	„	23-5-'30	„	id.
10543	„	„	„	id.
10544	„	16-5-'30	„	id.
10545	„	23-5-'30	„	Bloembladmotief.
10546	„	16-5-'30	„	id.
10547	„	17-5-'30	„	Kalakop boven de rama.
10548	„	24-5-'30	„	Bloembladmotief.
10549	„	28-5-'30	„	id.
10550	„	„	„	id.
10551	„	17-5-'30	„	id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10552	13×18	24-5-'30	Mantingan (Japara).	Bloembladmotief.
10553	"	16-5-'30	"	id.
10554	"	28-5-'30	"	id.
10555	"	"	"	id.
10556	18×24	21-5-'30	"	Aap in gesprek met krab.
10557	13×18	17-5-'30	"	Lotusvijver, zon en gestyleerde vogel.
10558	18×24	21-5-'30	"	Gestyleerde olifant in lotusvijver.
10559	13×18	24-5-'30	"	Ruitmotief en vier hoeken.
10560	"	12-5-'30	"	Ruitmotief met drie verhoogingen.
10561	"	15-5-'30	"	Bloemblad-vraagteeken motief.
10562	"	"	"	Moorsch vlechtmotief.
10563	"	16-5-'30	"	Bladvruchtmotief met gestyleerden vogel.
10564	"	22-5-'30	"	Gestyleerde kalakop.
10565	"	21-5-'30	"	Gestyleerde vogel, bladmotief.
10566	"	"	"	Gestyleerde slang, bladmotief.
10567	"	"	"	Bladmotief, zeer verweerd.
10568	"	28-5-'30	"	Fragment sluitstuk, bekroningstuk.
10569	18×24	20-5-'30	"	Westmuur van de masdjid met vier georn. steenen in de pangimanan.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10570	18×24	15-5-'30	Mantingan (Japara).	Medaillon met 4 hoeksteenen in de nis van de pangimanan.
10571	13×18	27-5-'30	"	Medaillon, bloemmotief.
10572	"	24-5-'30	"	Medaillon, gestyleerd paard.
10573	"	22-5-'30	"	Zuid-bovenpaneel uit twee stukken bestaande.
10574	"	16-5-'30	Biaro Si Mangambet.	Geornamenteerde steen, Invent. Buitenbez. No. 64.
10575	"	13-5-'30	Biaro Si Topajan, onderafd. Padang Lawas, Res. Tapanoeli.	Vaasvormig ornament.
10576	"	12-5-'30	Biaro Bahal I, onderafd. Padang Lawas, Res. Tapanoeli.	N. O. hoek van den hoofdtempel.
10577	"	"	"	N. W. hoek id.
10578	"	"	"	Raksasafiguren, N. trapvleugel v/d hoofdtempel.
10579	"	"	"	Leeuwenfiguur, soubasement v/d hoofdtempel.
10580	"	"	"	Tempelwachter en makara Noordel. deel bij trap v/d hoofdtempel.
10581	"	"	"	id. Zuidel. deel id.
10582	"	"	Biaro Bahal I, onderafd. Padang Lawas, Res. Tapanoeli.	Achterzijde, Zuidel. makara en tempelwachter bij trap v/d hoofdtempel.
10583	"	"	"	Tempelwachter op terras ten N. ingang v/d hoofdtempel.
10584	"	"	"	Overblijfselen v/d stūpa ten O. v/d hoofdtempel.

Nummer	Formaat	Gedaterd	Plaats	Omschrijving
10585	13×18	12-5-'30	Biaro Bahal I, onderafd. Padang Lawas, Res. Tapanoeli.	Stūpavormige zuil.
10586	,,	13-5-'30	,,	Toegangspoort.
10587	,,	,,	Biaro Bahal II, onderafd. Padang Lawas, Res. Tapanoeli.	Hoofdtempel.
10588	,,	,,	,,	id. N. W.
10589	,,	,,	,,	id. id.
10590	,,	,,	,,	id. id.
10591	,,	,,	,,	Beeld i/d hoofdtempel.
10592	,,	,,	,,	Voetstuk v/h beeld i/d hoofdtempel.
10593	,,	,,	,,	Beelden uit cella v/d hoofdtempel.
10594	,,	20-3-'30	Pagar Roejoeng, onderafd. Fort v. d. Capellen, Res. S. O. K.	Rijkssieraden (buffelhoorn, trommel, hoofd van „Katimons" en stempel).
10595	,,	,,	,,	id. (twee krissen).
10596	,,	,,	,,	id. id. keerzijde.
10597	,,	,,	,,	id. koperen doelang.
10598	,,	19-3-'30	Onderafd. Fort v. d. Capellen, Res. S. O. K.	Balai.
10599	,,	,,	,,	Rijstschuren.
10600	,,	20-3-'30	,,	Steenen plaatje.
10601	,,	24-3-'30	Sumatra.	Inlandsche woning.
10602	,,	,,	,,	id.

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
10603	13×18	24-3-'30	Sumatra.	Dolmen.
10604	"	"	Bat. en Omstreken.	Portret Tjalling Ament.
10605	"	"	"	id. Johannes Thedens.
10606	"	"	"	id. C. M. Visser.
10607	"	"	"	id. Sophia Wilhelmina van Riemsdijk.
10608	"	"	"	id. G. G. Siberg.
10609	"	"	"	Huis de Klerk (Rach), voorzijde.
10610	"	"	"	id. (Rach), achterzijde.
10611	"	"	"	Portret Du Bus.
10612	"	"	"	Ledikant van Tjitrap.
10613	"	"	"	Tjitrap en omgeving.
10614	"	"	"	Tjitrap (n. A. Salm).
10615	"	"	"	Miniatuur L. Miero.

RAPPORT DER TECHNISCHE SUB-COMMISSIE VAN DE OUDHEIDKUNDIGE COMMISSIE NOPENS DE DOOR DEN OUDHEIDKUNDIGEN DIENST GECONSTATEERDE BESCHADIGINGEN AAN DE RELIEFS VAN BOROBOEDOER.

Met 1 bijlage.

---

§ 1. Beschikbare gegevens.

Voor een beoordeeling van de beschadigingen aan de reliefs van Boroboedoer en van de toename daarvan in het tijdperk, dat kan worden overzien, zijn, behalve de huidige toestand dier reliefs, de volgende gegevens beschikbaar:

1. De foto's Van Kinsbergen, dateerende uit omstreeks 1870.
2. De foto's Van Erp, dateerende uit omstreeks 1910.
3. De rapporten van den heer Neys in '27 en '28 gemaakt over de beschadigingen sedert 1910.

De gegevens sub 1 en 2 vormen uiteraard een betrouwbaren maatstaf voor de beoordeeling van den toestand der reliefs ten tijde der opname. Een uitzondering moet worden gemaakt t.a.v. de bijpleisteringen in klei of dergelijk materiaal, door Kinsbergen aangebracht vòòr het fotografeeren, welke bijpleisteringen echter over het algemeen op de foto's met de loupe zijn te onderkennen. De sub 3 bedoelde opsomming van beschadigingen is steekproefsgewijze door een der leden onzer Subcommissie gecontroleerd en kan als juist aangenomen worden.

§ 2. Verrichte werkzaamheden.

Door de Subcommissie werden allereerst de foto's Van Kinsbergen en de daarmede overeenkomende foto's Van Erp vergeleken. De foto's Van Kinsbergen, welke ter beschikking waren gesteld, betreffen alleen enkele opnamen van tableaux voorkomende op het eerste terras (door Van Erp genummerd als behoorende tot de reeksen Ia en Ib) en één foto van het tweede terras (bij Van Erp genummerd als behoorende tot de reeks II). De uitkomst van de vergelijking is neergelegd in de kolom 3 van de bij dit verslag behoorende bijlage.

Vervolgens zijn vergeleken de verdere beschadigingen van dezelfde tableaux, zooals aangegeven in de rapporten bedoeld in § 1 sub 3; deze beschadigingen zijn opgenomen in kolom 4 van evenbedoelde bijlage.

Daarna heeft op 2 Mei 1929 een bezichtiging plaats gevonden aan het monument zelf, voornamelijk van de tableaux in de bijlage vermeld; bij deze schouwing was de adjunct-inspecteur van den O. D. mede aanwezig.

§ 3. Aard der beschadigingen.

De geconstateerde beschadigingen kunnen naar hun ontstaan als volgt worden ingedeeld:

A. Corrosie-beschadigingen; onder corrosie wordt verstaan achteruitgang van de reliefs tengevolge van klimaatsinvloeden.

B. Mechanische beschadigingen; hieronder worden begrepen de beschadigingen al of niet moedwillig ontstaan d.w.z. door afslaan, afstooten of andere uitwendige oorzaken.

C. Spannings-beschadigingen; hieronder worden bedoeld beschadigingen ontstaan door het optreden van spanningen in het steenmateriaal, welke afschuiving en verbrijzeling ten gevolge hebben, in het bijzonder aan de randen der steenblokken.

Een combinatie der beschadigingsoorzaken komt uiteraard voor, bijv. daar waar de mechanische en spanningsbeschadigingen bevorderd worden door corrosiewerking.

§ 4. Bevindingen bij de bezichtiging ter plaatse op 2 Mei 1929.

Omtrent aard en voorkomen der in de vorige paragraaf onderscheiden beschadigingen kon door de Subcommissie, op grond van een vergelijking van de beschikbare foto's met den toestand op 2 Mei j.l. van de desbetreffende reliefs het volgende worden geconstateerd:

A. Corrosie-beschadigingen.

1e. Het meerendeel der corrosie-beschadigingen komt dáár voor, waar reeds bij den bouw minderwaardig materiaal is gebezigd. Overal worden, naast gecorrodeerde gedeelten, direct aansluitende fragmenten aangetroffen, welke intact zijn gebleven, wijl zij van deugdelijk materiaal zijn vervaardigd.

2e. Vergelijking van de foto's Kinsbergen met den tegenwoordigen toestand geeft practisch geen of slechts zeer geringen achteruitgang te zien.

3e. Een groot deel der tableaux is nog gedeeltelijk bedekt met een okerlaag, destijds aangebracht, ten einde een gelijkmatige tint te verkrijgen ten behoeve van fotografische opname. Deze okerlaag heeft zich over het algemeen zeer vast op den steen gehecht, doch waar zij, in het bijzonder op de fragmenten van mindere kwaliteit, in kleine schilfertjes afspringt, worden veelal steendeeltjes meegenomen.

4e. De eerste gaanderij-wand (fotoreeksen Ia en Ib) vertoonde tijdens de bezichtiging in Mei j.l., op zeer vele plaatsen uitstrooming van water en druipnatte relief-fragmenten, hetgeen bij de hoogere galerijwanden in veel mindere mate het geval bleek. Het is der Subcommissie bekend, dat dit euvel het sterkst aan den dag treedt in den natten moesson, en in den drogen tijd in het geheel niet.

5e. Vele reliefs waren overdekt met een mosvegetatie, waarvan twee vormen kunnen worden onderscheiden:

a. een mosvegetatie met duidelijk indringende wortels en een aardachtigen voedingsbodem.

b. een mosvegetatie welke als een taai en droog vlies zich zeer vast op den steen heeft gehecht.

De vegetatie *a* komt voornamelijk voor op den poreuzen, vochtigen steen, *b* voornamelijk op den vasten drogen steen.

B. Mechanische beschadigingen.

1e. De mechanische beschadigingen bestaan voornamelijk uit het ontbreken van figuurkoppen en andere vooruitstekende ornament-deelen, zoodanig gesitueerd, dat randspanningen in de steenblokken, waaruit het relief is samengesteld, daarvan niet de oorzaak kunnen zijn.

2e. In het bijzonder zijn te vermelden de beschadigingen of afbrokkelingen van zeer fijn uitgevoerde reliefdetails (guirlandes, meeldraadtressen, uitstekende vingertjes, fijne bandjes, bijv. bij het bekende schiptableau, enz.).

3e. Uit den toestand der reliefs, zooals die uit foto's mag worden afgeleid volgt, dat de thans aanwezige beschadigingen meerendeels reeds van vóór Van Kinsbergen dateeren, doch dat sedert 1870 c.q. 1910 toch een merkbare toename heeft plaats gehad.

C. Spanningsbeschadigingen.

1e. In verticalen zin verloopende barsten en scheuren komen zeer veel voor, in het bijzonder in de verzakte terrasmuren.

2e. Direct boven of onder horizontale voegen zijn zeer vaak afgeschoven beeld-fragmenten te constateeren.

3e. Langs vertikale voegen vindt men hier en daar afsplinteringen.

4e. Bij horizontale voegen komt verbrijzeling van het materiaal voor.

5e. Ook van deze spanningsbeschadigingen dateert het meerendeel van vóór Van Kinsbergen, al heeft toename inderdaad plaats gehad.

§ 5. Oorzaken der beschadigingen.

A. Corrosie.

Vergelijking met de foto's Kinsbergen doet zien, dat de voortschrijding der corrosie betrekkelijk langzaam gaat. Zooals in § 4 sub A ten 2e gezegd, kan practisch zeer weinig onderscheid tusschen den toestand der reliefs in 1870 en thans geconstateerd worden; overal waar de mogelijkheid bleek, om over dit tijdperk een meer dan normale corrosie aan te wijzen, is als hoofdoorzaak te stellen het gebruik van minder goed materiaal bij den bouw.

Voorzichtigheidshalve meent onze Subcommissie te moeten spreken van het blijken eener „mogelijkheid", aangezien de foto's Kinsbergen onomstootelijk uitwijzen, dat meerdere reliefs met een of andere specie zijn bijgewerkt, alvorens de foto

werd genomen [1]), terwijl bovendien zooals ook thans nog gebruikelijk is, voor het verkrijgen van een effen tint, een of andere deklaag is opgebracht. Daardoor is op de foto's een nauwkeurige vaststelling van den aard van het steenoppervlak, waaruit een corrosie had kunnen blijken, niet altijd mogelijk.

Van bijzonder belang is, dat de minder vaste steensoorten, die hier en daar zijn toegepast, de corrosieve verschijnselen in sterk verhoogde mate vertoonen, doordat zij een groot deel van het jaar nat zijn; immers zij zuigen van uit het tempellichaam als een spons het vocht op, ja op sommige plaatsen drupt het water niet alleen door de naden, doch door de poreuze steenmassa zelve. Vocht en poreusheid samen bevorderen verder de indringing van wortels van varens en mossen in de steenporiën, welke indringing wederom verdere corrosie veroorzaakt, o.m. door verbrijzeling van de wanden der in den poreuzen steen aanwezige kanaaltjes.

Het vele water, dat uit het inwendige van het tempellichaam naar buiten komt, moet dan ook worden aangemerkt als een oorzaak, die de corrosie in zeer belangrijke mate bevordert.

Uiteraard is alle steen poreus en zuigt in mindere of meerdere mate vocht op; in het onderwerpelijk geval, waar de steenen wanden een bekleeding vormen van den heuvel, geschiedt zulks via de grondzijde der steenen. Wordt een dergelijke steen aan de luchtzijde afgedekt met een impermeabele laag, dan zal bij zonbestraling in de kanaaltjes dampvorming, vervolgens damp- en luchtuitzetting plaats vinden; er ontstaat een verhoogde inwendige druk in de kanaaltjes, ten gevolge waarvan (vide § 4 sub A ten 3e) kleine steendeeltjes met deelen van de impermeabele laag kunnen afsplinteren, hetgeen tot een versnelling van het corrosie-proces leidt.

In het kort samengevat zijn de oorzaken der voortgaande corrosie dus:

1e. het gebruik van minder goede kwaliteit steenmateriaal door de oorspronkelijke bouwers;

2e. het draineeren van het lichaam van den tempel door de steenen en voegen der gaanderij-wanden heen;

3e. het groeien van mossen op het steenwerk;

4e. het aanbrengen van een okerlaag bij het fotografeeren der reliefs.

De oorzaak genoemd onder ten 3e berust grootendeels, die onder ten 4e hoogstwaarschijnlijk geheel op de vochtwerking genoemd onder 2e.

Uiteraard heeft voorts een niet te keeren normale corrosie plaats door weersinvloeden en de voortdurend wisselende temperatuur. Deze corrosie echter schrijdt klaarblijkelijk buitengewoon langzaam voort; er zijn partijen, waar de materieele achteruitgang in meer dan tien eeuwen niet meer teweeg heeft gebracht dan een geringe verruwing van het steenoppervlak, en een verzachting der scherpe kanten, zoodat daarvan een achteruitgang in meer algemeenen of esthetischen zin

[1]) Aan tableau K.B.B. 17/18 is thans nog een waarschijnlijk door Van Kinsbergen met klei bijgeboetseerde bekroningslijst te zien.

niet of nauwelijks kan worden gesproken. Doch zelfs daar, waar speciale oorzaken voor corrosie aanwezig waren (slecht materiaal), kon de Subcommissie maar zeer weinig achteruitgang constateeren ten opzichte van den toestand, vastgelegd door de foto's Van Kinsbergen.

Hierbij wijst de Subcommissie erop, dat niet bekend is, in welken toestand de thans sterk gecorrodeerde tableaux bij de ontgraving, circa honderd jaar geleden, zich bevonden. Waar een afdekking met grond een zeer goede bescherming geeft tegen corrosie, moet men er wel op bedacht zijn dat een groot deel der corrosieve beschadiging kan ontstaan zijn deels vóór de bedekking, deels na de ontgraving van Boroboedoer.

B. Mechanische beschadigingen.

De vergelijking van de foto's Van Kinsbergen en de foto's Van Erp met den tegenwoordigen toestand der betrekkelijke reliefs doet zien, dat na ± 1870 betrekkelijk geringe voortgezette beschadiging heeft plaats gevonden. Enkele koppen, zoo bijv. van de tableaux K.B.B. 17/18 en 45/46, zijn na de periode Kinsbergen zeer zeker moedwillig afgeslagen.

Of de vele mechanische beschadigingen van vóór den tijd van Kinsbergen ook aan moedwil zijn toe te schrijven, valt niet te zeggen. Men bedenke, dat de galerijen zijn opgevuld geweest met afgestorte balustrades, bekroningsstukken, antefixen, enz.; zoowel bij het afstorten als bij het latere opruimingswerk kunnen talooze mechanische beschadigingen hebben plaats gevonden.

De mede in § 4 sub B ten 2e onder deze soort geclassificeerde beschadigingen (afbrokkeling van zeer fijn uitgevoerde reliefdetails) zijn wellicht niet uitsluitend, enkele misschien zelfs in het geheel niet, aan mechanische oorzaken te wijten. Het blijkt wel, dat zij na Van Kinsbergen en Van Erp ook nog herhaaldelijk voorgekomen zijn, doch het meerendeel dateert zeer zeker van vóór dien tijd.

Als voorbeelden wijzen wij op tableaux No. I*a* en I*b* 30, I*a* 11, I*b* 27, enz. De kunstvaardigheid der beeldhouwers heeft hen hier verleid tot bravoure-stukjes, waarop het materiaal niet berekend was. Beschadiging of afbrokkeling zal bij zulke onderdeelen met zeer geringe doorsneden (als steendammetjes bij bloemtrossen, uitstekende vingers, enz.) vanzelf gemakkelijk plaats vinden, vooral wanneer zij bovendien door natuurlijke corrosie aan hun toch al geringe afmetingen hebben ingeboet. Zelfs kan na deze corrosieve achteruitgang van het materiaal een eenigszins ruwe borstelbehandeling bij het schoonmaken, een aanraking door bezoekers met stok of parapluie, afsplintering van zulke teere onderdeelen veroorzaken.

In het kort samengevat zijn de oorzaken van mechanische beschadiging:

1e. moedwillig afslaan van sculptuurfragmenten door bezoekers.

2e. het ongewild afstooten of aanraken van door corrosie verzwakte, oorspronkelijk reeds teere, sculptuurdeelen.

C. Spanningsbeschadigingen.

Terwijl de steenblokken als geheel, practisch overal aan de optredende spanningen hebben kunnen weerstand bieden, heeft de bewerkings-wijze der tableaux

— die vrijwel ongeacht de voegverdeeling zijn gebeeldhouwd — er zeer vaak toe geleid, dat aan den rand van een steen, vlak tegen een horizontale of vertikale voeg, zich een vrij ver uitstekend sculptuur-onderdeel bevindt, (arm, been, kop e.d.), dat slechts over een betrekkelijk klein oppervlak met het fond is verbonden. Indien nu zettingen optreden, waardoor steenen op dergelijke punten a.h.w. tegen elkaar worden gedrukt, worden de spanningen te groot voor de aanwezige geringe materiaaldikten, en schuiven of splinteren de bedoelde sculptuurdeelen af.

De hypothese, dat de inmetseling van de onderste tableau-rij noodzakelijk is gebleken gedurende den bouw, ten einde verdere verzakking te voorkomen, als juist aannemende, is het waarschijnlijk, dat reeds in diezelfde periode — toen dus belangrijke zettingen moeten zijn opgetreden — een groot deel van de spanningsbeschadigingen moet zijn ontstaan. Verder zullen ook bij de sindsdien voortdurend plaats gehad hebbende zettingen, vooral bij aardbevingen, dergelijke beschadigingen hebben plaats gevonden.

Wat betreft de zettingen, zoo heeft (volgens bekomen inlichtingen van den adjunct-inspecteur De Haan), een contrôlemeting uitgewezen, dat een voortgaande verzakking van het monument sinds ± 20 jaren niet is kunnen worden geconstateerd.

Bij vergelijking van de foto's Van Kinsbergen met de foto's Van Erp blijken slechts enkele der in den tusschentijd opgetreden beschadigingen aan randspanningen te kunnen worden toegeschreven.

Wél zijn verscheidene afschuivingen tengevolge van randspanningen te constateeren bij vergelijking der foto's Van Erp met den tegenwoordigen toestand. Een groot deel der in het rapport Neys genoemde gevallen (zie § 1 sub 3; zoomede het Oudheidkundig verslag 1e en 2e kwaartaal 1927) valt echter onder corrosie en onder de sub B ten 2e van deze paragraaf bedoelde typische beschadigingen.

De oorzaken van voortgaande spanningsbeschadigingen zijn:

1e. verzakkingen van het monument of onderdeelen ervan;

2e. aardbevingen of beweging in de steenmassa door andere oorzaken.

6. Eventueele maatregelen tegen voortgaande beschadiging.

A. Corrosie-beschadigingen.

1e. Oorzaak: minder goede kwaliteit van het gebezigde materiaal (vide § 5 sub A).

Overwogen is of wellicht door het prepareeren van de minderwaardige steenen verdere corrosie is tegen te gaan; daarvoor komt in aanmerking het silikatiseeren of het fluateeren.

Bij silikatiseeren (oppervlakkige, herhaalde bestrijking met waterglas) wordt de kalk, in de steenoppervlakte aanwezig, omgezet in calciumsilikaat en een vrij dichte laag gevormd; een gelijksoortige omzetting in calciumfluorid wordt door fluateeren verkregen (oppervlakkige bestrijking met lithurine of een ander „Kesslersch Fluaat").

De gevolgen van de okerbestrijking, in § 5 sub A ten 3e vermeld, manen echter tot groote voorzichtigheid. De kans in n.l. niet uitgesloten, dat na silikatiseeren of fluateeren dezelfde verschijnselen — dus zeer fijne afschilfering van de dichte bovenlaag door dampvorming, enz. in den steen — kunnen optreden. Waar evenwel de eigenlijke corrosieve achteruitgang, als optredende aan de slechte steenen, de echte verwering dus, zeer zeker gestuit zal worden door een behandeling als hier bedoeld, komt het onzer Subcommissie gewenscht voor op een sterk corrosief beschadigd fragment een proef te nemen. Afhankelijk van de resultaten daarvan kan worden bepaald of overgegaan zal moeten worden tot een algemeene behandeling van de relief-fragmenten, die uit minderwaardig materiaal vervaardigd en thans reeds sterk corrosief beschadigd zijn.

Het is intusschen duidelijk, dat het boven aangegeven gevaar dezer behandeling in groote mate afhangt van de vochtigheid der steenen, waardoor de nader onder ten 2e te noemen maatregelen ook in dit verband beteekenis hebben.

Waar uit de vergelijking der foto's Van Kinsbergen met den tegenwoordigen toestand onomstootelijk vast staat, dat de corrosie slechts bijna onmerkbaar voortgaat, kunnen de resultaten der proefneming worden afgewacht.

2e. Oorzaak: waterdoorlaatbaarheid der wanden (vide § 5 sub A).

Door den O. D. is reeds getracht de voegen der horizontale vloeren en afdekkingen van het monument te dichten en zoo te verhinderen, dat water in den aarden kern binnendringt.

Deze maatregelen blijken onvoldoende te zijn, o.m. door poreusheid van het steenmateriaal zelf.

Uiteraard zou een absoluut waterdichte afdekking van, c.q. een dichtingslaag onder, de horizontale vloeren zeer veel baten, doch deze komt, naar de meening onzer Subcommissie, niet in de eerste plaats in aanmerking.

Asfalteering der vloeren is zeer onesthetisch en de gaanderijen zouden daardoor zoo warm worden, dat bezoek aan het monument, in de late morgen- en in de middaguren voor ongeschoeide voetgangers vermoedelijk bezwaarlijk zou worden. Een waterdichte laag onder de bovenste vloerblokken aanbrengen lijkt zeker mogelijk, doch wordt ongetwijfeld vrij kostbaar. Zooveel te meer zal dit het geval zijn, indien de waterdichte laag ook zou moeten worden aangebracht onder de balustraden, dagobs, enz. welke daartoe afgenomen en weder opgebouwd zouden moeten worden. Zonder deze uitbreiding van het af te dekken oppervlak blijft de vloerafdekking echter slechts half werk, waarvan het nuttig effect problematiek is.

In de eerste plaats verdient naar het oordeel onzer Subcommisie daarom overweging een andere methode, n.l. het water te laten indringen, doch door kunstmatige drainage, geconcentreerd en snel naar buiten af te voeren.

Zooals in § 4 vermeld, is thans de waterafvoer door den tempelwand van den eersten ommegang (reliefreeksen I*a* en I*b* Van Erp) het grootst. Terwijl bij de bezichtiging in begin Mei de hoogere terraswanden practisch droog bleken, waren de poreuze plaatsen in den grondkeerenden binnenwand van het eerste terras nog nat en sijpelde

het water op vele plaatsen nog uit den wand. Het komt der Subcommissie mogelijk voor, dat de bestaande ommetseling van het onderste terras de uitvloeiing van water op maaiveldhoogte verhindert, terwijl het bovendien duidelijk is, dat, waarschijnlijk ten gevolge van de aanwezigheid van een ondoordringbare laag (oorspronkelijk dan wel aangeslibd) in den grondkern van het monument, een vertikale afvloeiing van het binnengedrongen water naar het grondwaterpeil geheel of deels wordt belet. Indien deze hypothese juist is, kan door kunstmatige drainage een belangrijke verbetering worden verkregen.

De Subcommissie meent in dit opzicht nog geen eindadvies te kunnen uitbrengen, aangezien nader onderzoek gewenscht is. Met den heer De Haan is besproken hieromtrent enkele nadere proefnemingen te doen. Echter meent onze commissie er nadrukkelijk op te moeten wijzen, dat naar hare meening door ondervanging van het hier bedoelde waterbezwaar de voornaamste aanleiding tot verdere corrosie zal zijn weggenomen.

3e. Oorzaak: mosbegroeiing (vide § 5 sub A).

De mossen tieren welig in den natten tijd; in den drogen tijd verschrompelen zij en kunnen gemakkelijk verwijderd worden. Het schoonmaken van de tempelwanden is een noodzakelijk kwaad; het geschiedt in den drogen tijd. Het is ondanks alle voorzorgen zeer goed mogelijk dat verschillende mechanische beschadigingen, als bedoeld in § 4 onder B 2e, hierdoor zijn veroorzaakt. Bovendien loopt op deze wijze het schoonmaken achter het kwaad der mosbegroeiing aan. Het lijkt onzer Scbcommissie gewenscht een proef te nemen met bestrijking van de poreuze en daardoor dichtbemoste steenen met een zeer goedkoop mosdoodend middel als bijv. mykrosol. Met den heer De Haan werd afgesproken op een ondergeschikt steenfragment een proef te nemen.

4e. Oorzaak: okerlaag (vide § 5 sub A).

Het lijkt onzer Subcommissie toe, dat hiertegen weinig te doen is. Echter moge het een extra waarschuwing zijn om voorzichtig te zijn bij eventueele toepassing van verdere dekmiddelen, hoe onschuldig deze ook mogen schijnen.

B. Mechanische beschadigingen.

1e oorzaak: moedwil (vide § 5 sub B).

De moedwillige beschadigingen, hoe betreurenswaardig en ergerlijk ook, zijn van zeer geringen omvang. De regeling van het monumentbezoek, vóór enkele jaren ontworpen door den O. D., zal deze oorzaak tot het uiterste beperken. In elk geval acht onze Subcommissie, gezien de plaats gehad hebbende vandalismen, de vrijheidsbeperking den bezoekers van het monument door die regeling opgelegd, volkomen verantwoord. Afwijkingen van bedoelde regeling, die ten behoeve van groote groepen van toeristen blijken te hebben plaats gehad, acht de Subcommissie dan ook zeker nimmer geoorloofd; integendeel dient een gestrenge doorvoering der gestelde voorschriften te worden gehandhaafd.

2e. Oorzaak: geringe afmeting van sculptuurdeelen (vide § 5 sub B).

De Subcommissie kan slechts aanbevelen om bij verwijdering van mossen en

bij het kleuren der reliefs voor fotografische doeleinden de grootst mogelijke omzichtigheid te betrachten.

Overigens zal de achteruitgang der relieftableaux ten gevolge van deze beschadigingen zonder meer moeten worden aanvaard.

C. Spanningsbeschadigingen.

1e. Oorzaak: verzakkingen (vide § 5 sub C).

Waar ongetwijfeld randspanningen verdere beschadigingen veroorzaakt hebben in de laatste 15 jaar en volgens verklaring van den heer De Haan geen verzakkingen van het monument in dezelfde periode konden worden geconstateerd, lijkt het onzer Subcommissie mogelijk, dat andere oorzaken medewerken tot het optreden van spanningen, waarbij door corrosie verzwakte deelen kunnen afspringen. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat de grondkern van het monument bij wisselenden vochtigheidsgraad van volume verandert, en dat aldaar periodieke bewegingen en daardoor spanningsverhoogingen met de daaraan verbonden noodlottige gevolgen optreden. Indien deze hypothese juist mocht zijn, zullen de maatregelen tot opheffing van de waterindringing nog meer urgent worden.

Onze Subcommissie adviseert daarom tot het doen verrichten van zeer nauwkeurige metingen van de horizontale en verticale uitwijkingen der tempelwanden in de verschillende jaarperioden.

2e. Oorzaak: aardbevingen (vide § 5 sub C).

Uiteraard is hiertegen niets te doen. Een verplichte inspectie na elke aardbeving en vastlegging in een rapport van den geconstateerden invloed op het bouwwerk lijkt gewenscht.

7. Algemeene opmerkingen.

Onze Subcommissie zou verder willen aanbevelen aan den Oudheidkundigen Dienst de volgende maatregelen in overweging te geven:

1e. Het doen vervaardigen van een volledig stel der bij den O. D. aanwezige foto's ten behoeve van den dienst in Midden-Java, met aanvulling van de ontbrekende.

2e. Het doen classificeeren van den aard der beschadigingen in de rapporten, bedoeld in § 1 sub 3. Deze classificatie zou kunnen plaats vinden aan de hand van onderstaand schema, waarbij wordt opgemerkt, dat een bepaalde beschadiging onder omstandigheden meer dan één der kenmerken kan vertoonen:

Classificatie van beschadigingen.

Hoofdindeeling	Onderverdeeling
I. Corrosie-beschadigingen.	a. Minderwaardig materiaal. b. Afspringen okerschilfers. c. Ander kenmerk.

Hoofdindeeling	Onderverdeeling
II. Mechanische beschadigingen.	a. Moedwil. b. Onsterke sculptuuronderdeelen. c. Ander kenmerk.
III. Spannings-beschadigingen.	a. Verticale scheuren. b. Horizontale scheuren. c. Afschuivingen langs een horizontale voeg. d. Verbrijzeling langs een horizontale voeg. e. Afschuiving langs een verticale voeg. f. Verbrijzeling langs een verticale voeg. g. Ander kenmerk.

3e. Het periodiek doen aanvullen van de sub 2e voorgestelde verzameling van gegevens.

Indien tot uitvoering van bovenstaande maatregelen mocht worden besloten, zal onze Subcommissie het op prijs stellen, dat de resultaten der maatregelen, sub 2e en 3e aangegeven, haar steeds geregeld en spoedig ter kennis worden gebracht, terwijl zij tevens het verzoek doet van het verloop der in § 6 bedoelde proefnemingen en de resultaten der voorgestelde opmerkingen op de hoogte te worden gehouden.

Ten slotte verklaart onze Subcommissie uitdrukkelijk, dat, hoewel in het voorgaande op enkele plaatsen aanwijzingen zijn gegeven voor technische verbeteringen in den gereconstrueerden toestand van Boroboedoer, dit rapport als technisch advies een min of meer voorloopig karakter draagt, aangezien zij zich voorstelt t.z.t. een meeromvattend onderzoek naar de technische kwaliteit van deze en andere uitgevoerde reconstructies in te stellen en daarover nader van advies te dienen.

De Technische Subcommissie van de Oudheidkundige Commissie:

(w.g.) SITSEN,
KARSTEN,
J. L. MOENS.

Djokjakarta, 31 Mei 1929.

Bijlage

BESCHADIGINGEN VAN DE RELIEFS VAN BOROBOEDOER.

Vergelijking van de foto's Van Kinsbergen met de foto's Van Erp en met den tegenwoordigen toestand.

No. Van Kinsbergen	Correspondeerende nummers Van Erp	Resultaat van de vergelijking der foto's	Verdere beschadigingen volgens rapport Neys en gebleken bij de bezichtiging
K.B.B. 51/52	I. a. 94 en I. b. 94	Dezelfde beschadigingen op beide stellen foto's. Corrosie der figuren op I. a. 94 in dezelfde mate reeds op foto Van Kinsbergen aanwezig.	
K.B.B. 21/22	I. a. en I. b. 25	Fig. rechts boven op voegpunt afgesprongen bij Van Erp, nog niet bij Van Kinsbergen. Corrosie nauwelijks voortgeschreden.	I. a. Rechterbeen godenkind afgesplinterd. Afschilfering tengevolge van okerlaag.
K.B.B. 59/60	I. a. en I. b. 113	Alle beschadigingen op beide stellen foto's aanwezig. Degradatie gelijk.	I. a. Kleine afsplintering langs een reeds bij Kinsbergen bestaande barst i/h relief.
K.B.B. 55/56	I. a. en I. b. 101	Als boven.	
61/62	I. a. en I. b. 114	Als boven.	
53/54	I. a. en I. b. 95	Van dansende figuur op I. b. arm en half hoofd verdwenen. Geen gevolg van spanningen. Mechanische beschadiging; overigens geen verdere degradatie.	
K.B.B. 43/44	I. a. en I. b. 79	Merkwaardig afgeslagen koppen op beide stellen foto's. Geen verdere degradatie.	
37/38	I. a. en I. b. 76	Dezelfde beschadigingen. Nagenoeg geen verdere degradatie.	I. a. Bloemknop afgesplinterd.
41/42	I. a. en I. b. 78	Als boven.	
45/46	I. a. en I. b. 86	Van figuurtje op voorboeg kopje verdwenen. Geen spanningsbeschadiging.	I. b. Figuurtje rechts van de hut mechanisch beschadigd.

No. Van Kinsbergen	Correspondeerende nummers Van Erp	Resultaat van de vergelijking der foto's	Resultaat bezichtiging op Boroboedoer
K.B.B. 39/40	I. a. I. b. 77	Regelkop zetel verdwenen. Mechanische beschadiging. Practisch geen verdere degradatie.	I. a. Rechter helft gezicht Bodhisattwa afgesplinterd.
K.B.B. 35/36	I. a. I. b. 65	Geen verdere beschadiging of degradatie.	I. a. Flambouw onder de hand afgesplinterd.
K.B.B. 31/32	I. a. I. b. 56	Als boven.	Kronen afgesplinterd.
K.B.B. 27/28	I. a. I. b. 31	Als boven.	Neus afgesplinterd.
K.B.B. 25/26	I. a. I. b. 30	Bij I. b. tresornament verdwenen. Geen spanningsbeschadiging.	Verdere afsplintering guirlanden en andere teere onderdeelen.
K.B.B. 29/30	I. a. I. b. 49	Geen verdere beschadiging of degradatie.	
K.B.B. 15/16	I. a. I. b. 12	Als boven.	
K.B.B. 23/24	I. a. I. b. 27	Als boven.	I. b. Vingers versplinterd. Verdere corrosie.
K.B.B. 63	II. 30	Kloktressen links v/d middenpartij afgesplinterd.	Neerhangende meeldraden afgesplinterd.
K.B.B. 17/18	I. a. I. b. 16	I. b. Drie koppen afgeslagen. Moedwillige beschadiging. I. a. Neus v/d knielende figuur rechts en v/d dienares geheel rechts, gelaat verder beschadigd. Wellicht laatste beschadiging door randspanningen.	Bijpleistering van een rand nog aanwezig. Oorspronkelijk stuk steen bij het olifantenoor op foto Van Erp aanwezig en thans verdwenen; is wellicht een verkeerde scherf geweest ingeplaatst bij het fotografeeren.
K.B.B. 19/20	I. a. I. b. 19	I. a. Sterk toegenomen corrosie middenpartij. I. b. zware beschadiging middenpartij, n.l. hand van den vorst, kop van de vorstin. Wellicht randversplintering.	

No. Van Kinsbergen	Correspondeerende nummers Van Erp	Resultaten van de vergelijking der foto's	Resultaat bezichtiging op Boroboedoer
K.B.B. 13/14	11	I. b. Van staande fuguur, 5e van links, gelaat beschadigd. Waarschijnlijk moedwillig.	I. a. Pink afgesplinterd.
K.B.B. 47/48	90	Van staande boeddha, hand verdwenen; waarschijnlijk randspanning. Verdergaande corrosie.	
K.B.B. 49/50	91	Geen verdere beschadiging behoudens neus van een der figuren. Geen randspanning.	
K.B.B. 57/58	110	Hand Boeddha-figuur afgeslagen. Geen randspanning.	I. b. Neus iets afgesplinterd.
K.B.B. 33/34	64	Geen verder gaande beschadigingen.	

VERSLAG VAN EEN REIS DOOR SUMATRA

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

De bouwkundige Inspecteur en schrijver dezes vertrokken den 7en Mei van Tandjong Priok en arriveerden den 9en te Fort de Kock, waar met den Assistent-Resident, den heer W. Groeneveldt, een voorloopige bespreking plaats had over de na onze terugkomst van de Padang Lawas te ondernemen excursies. Den 10en van Fort de Kock per gouvernementsauto vertrokken bezochten we op onze doorreis naar Kota Nopan de ruïne te Tandjong Medan (Inv. Pad. Bovenl. no. 3), die door de goede zorgen van den Controleur van Loeboek Sikaping, Dr. T. S. Smit, vóór onze komst gedeeltelijk was schoongekapt en daardoor beter kon worden bezichtigd dan in 1920, toen dr. Van Stein Callenfels haar geheel door vegetatie overwoekerd had gevonden [1]). Veel kan er nochtans niet aan de door dezen geleerde gegeven beschrijving worden toegevoegd. De politie-oppas, aan wien ruim 60 jaar geleden de ontgraving werd toevertrouwd, heeft twee breede gangen dwars door het bouwwerk gegraven en bovendien ringsom het basement een diepe sleuf gehakt, ten gevolge waarvan het buitenwerk geheel is afgestort en er van het monumentje niets is overgebleven dan een vormlooze hoop baksteenen, die geen bouwkundige gegevens meer bevat en gevoegelijk aan zijn lot kan worden overgelaten. Wel zal het terreinonderzoek wellicht nog iets kunnen opleveren; er werd althans in een verhooging van den weg ten Westen van de biaro bij peiling de aanwezigheid eener baksteenfundeering — waarschijnlijk de resten van den ringmuur — geconstateerd. Aangeteekend kan nog worden, dat het Buddhistisch karakter van dezen biaro vaststaat; dit blijkt zoowel uit den stūpa-vorm van het bouwwerk, dat vóór het „onderzoek" in 1876 nog overeind stond, als uit de inscriptie op de gouden plaat, die op 5½ M. diepte in den tempelput werd aangetroffen (Mus. Bat. 785b) [2]). Het schrift van deze inscriptie

---

[1]) *O. V.* 1920, p. 64.

[2]) *Cat. Groeneveldt*, p. 224. Deze langwerpige plaat van 22 bij 7 c.M. is de middenreep gesneden uit een grootere plaat, die waarschijnlijk vierkant is geweest en waarop een achtbladige lotusrozet, rustend op een wiçwawajra was gekrast. Van deze figuur zijn alleen over het hart van den lotus met de inscriptie hūm Akṣobhya . . . . phaṭ; het lotusblad rechts hiervan met hūm Amoghasiddhi . . . . phaṭ en het uiteinde van den wajra en het blad links met hūm Ratnasambhawa . . . . phaṭ en hetzelfde uiteinde; verder een klein gedeelte van de schuin geplaatste lotusbladen met den eersten akṣara van de daarop aangebrachte inscriptie; de bladen waarop de namen van de Dhyānibuddha's van het W. en O. zouden moeten voorkomen zijn afgesneden. De maṇḍala op de plaat was dus uit acht godheden met Akṣobhya als middenfiguur gevormd. — Op het andere voorwerp, dat uit den tempelput te voorschijn is gekomen, t.w. het bovengedeelte van een gendi, bestaande uit een hals van goud en daaronder een rand van zilver, zou volgens Brandes ook een inscriptie, eveneens in nāgarī, voorkomen; ik heb er echter geen schriftteekens op kunnen ontdekken.

gaf Brandes geen aanleiding er iets omtrent de dateering uit af te leiden. Men kan echter opmerken, dat de „nailheads", die de prae-nāgarī-karakters van de Çailendra-periode kenmerken, hier zeer duidelijk de gedaante van liggende streepen hebben aangenomen, hetgeen bewijst dat het inschrift — en van zelf dan ook de biaro — niet ouder kan zijn dan de 12e eeuw, den tijd toen het nāgarī-schrift in Voor-Indië algemeen in gebruik kwam.

Den 11den vertrokken wij uit Kota Nopan, bezichtigden de beelden en fragmenten op den pasar te Si Aboe (v. St. C. p. 65 en pl. 2), waaronder een wanstaltige, hoofdelooze Gaṇeça, en vervolgens den biaro te Si Mangambat (Inv. Buitenbez. 64). De over deze oudheid in de Notulen Bat. Gen. 1888 Bijl. VIII verschenen mededeeling [1]) stelt de groote belangrijkheid ervan niet voldoende in het licht. Om het door de baksteenresten van den biaro gevormde heuveltje liggen een aantal geornamenteerde natuursteenblokken verspreid, waaronder een kālakop, een fragment van een guirlandeband, een gaṇa-fries en het bovenstuk van een ondiepe nis met het voorhoofd en den hoofdtooi van een godenfiguur en relief *(Pl. 29a)*. Al deze stukken zijn zorgvuldig behakt en vertoonen zuiver en onmiskenbaar den stijl van Midden-Java. De overeenkomst gaat zoo ver, dat een eigenaardigheid, die slechts bij enkele Midden-Javaansche bouwwerken (o.a. de tjaṇḍi Kalasan) voorkomt, met name het doorloopen van den pilaster door den band van de kroonlijst heen, ook hier aan een der fragmenten wordt opgemerkt. Dat de biaro Si Mangambat uit de Çailendra-periode dateert, staat voor ons na deze vondsten vast. Verwacht mag worden, dat een onderzoek van het terrein — waarin o.a. het beloop van den ringmuur van ongeveer 24 M. in het kwadraat duidelijk is te volgen — nog belangrijke bijzonderheden omtrent dit in het hart van Sumatra gelegen Midden-Javaansche monument aan het licht zal brengen.

Den 11en reisden wij door naar Padang Sidempoean, waar wij er dank zij de hulp van den Controleur, den heer W. Ph. Coolhaas, aanstonds in slaagden een huurauto machtig te worden om ons langs den slechten, op sommige punten zelfs levensgevaarlijken weg via Pagaroetan naar Goenoeng toea te brengen. De volgende dagen werden besteed aan de bezichtiging van de oudheden in de Padang Lawas, waarbij de demang van Gg. toea ons als gids diende.

Biaro Si Topajan. Voor de beschrijving zie Dr. Callenfels, O. V. 1920 p. 65 vlg. en 1925 p. 11; voor de ontgraving en opname Van Coolwijk O. V. 1926 p. 25 vlg. De door Dr. Callenfels gemaakte foto's van het complex na de ontgraving, met de door den heer Van Coolwijk in 1927 vervaardigde bouwkundige teekeningen vindt men hierachter gereproduceerd *(Pl. 29b, 30, 31; Tkg. I — V)*. Een enkel merkwaardig stuk, t.w. een vaasvormig ornament met kāla-motief en guirlandeband werd nog door den heer De Haan gefotografeerd *(Pl. 31c)*; verder

[1]) VAN OPHUYSEN, *Oudheden te Si Mangambat en Bonan Dolok.*

werden er nieuwe papierafdrukken gemaakt van de incripties op de voetstukken voor den tempel. Deze inscripties in oud-Javaansch schrift van een merkwaardigen hoekigen vorm *(Pl. 43 a en b)*. — Dr. Callenfels zag er zeker terecht een voorlooper van het moderne Bataksche schrift in — konden later te Batavia gedeeltelijk worden ontcijferd. Zij geven te lezen:

// tat kāla hang tahi si rangngit
kaba(ga?)yin pwanyawāri babwat bakas
brahala sātap //

d.i. Dit is het gedenkteeken van hang Tahi si Rangngit kabayin (?) en (?) pu Anyawārin (ter gedachtenis) van het maken van een verblijf voor de gezamenlijke godheden (letterl. de godheden onder één dak).

// pu sapta hang buddhi sang imba hang lang*gar* tat [kā]laitu
babwat biyara paduka çrī mahārāja //

d.i. Van pu Sapta hang Buddhi sang Imba en (?) hang Langgar is dit het gedenkteeken (ter gedachtenis) van het maken van een wihāra voor Z. M. den Koning.

Daar in de inscriptie geen jaartal voorafgaat, kan „tatkāla" niet de gewone beteekenis „te dien tijde" bezitten. Ik vat het op als hebbende eenzelfde beteekenis als het „sakakala" van de Batoetoelis bij Buitenzorg, dat een verbastering is van „çakakāla", Soendaneesch „sasakala" met de beteekenis „gedenkwaardig tijdstip", „gedenkteeken" [1]).

Hoeveel personen aan de stichting van het godenverblijf en den wihāra hebben deelgenomen is niet duidelijk. „Kabayin" als titel of appellativum is mij niet bekend. Merkwaardig is, dat het woord biyara waarmede ongetwijfeld het tegenwoordige Si Topajan wordt aangeduid, reeds ten tijde van de vervaardiging der inscriptie in de beteekenis „heiligdom" in gebruik blijkt te zijn geweest.

Biaro Bahal I. Het tempelcomplex bleek bij onze komst door den sinds 1927 in functie zijnden bewaker uitstekend te zijn onderhouden. Van den hoofdtempel en de bijgebouwen als ook van de losse beeldhouwwerken werden door den heer De Haan de noodige foto's gemaakt (Zie *Pl. 32—36* en de teekeningen van Van Coolwijk *VI — XIV*).

Voor de beschrijving van de gebouwen kan verwezen worden naar Dr. Callenfels' uitvoerig verslag (O. V. 1920 p. 68 vlg. en 1925 I/II p. 13), aangevuld met de door den heer Van Coolwijk over de ontgraving en de herstelling uitgebrachte rapporten (O. V. 1926 I/II p. 26 vlg. en III/IV p. 142 vlg.). Bij het eerste behoeft alleen nog te worden vermeld, dat bij de ontgraving van den hoofdtempel is gebleken, dat de reliefs aan weerszijden van den trapuitbouw geen hurkende doch dansende rākṣasa's uitbeelden *(Pl. 33a)*; de twee linker figuren hebben het rechterbeen opgetrokken, het linkerbeen gebogen, terwijl de rechterhand een zwaard horizontaal boven het hoofd en de linkerhand voor den buik houdt; de rechtsche

1) POERBATJARAKA, *De Batoe toelis bij Buitenzorg*, T.B.G. LIX, p. 383.

figuur staat in krijgshaftige houding met het rechterbeen gestrekt, het linker gebogen en houdt op de Zuidzijde zijn zwaard omhoog, op de Noordzijde schuin naar beneden. Alle figuren hebben uitpuilende oogen, ronde oorsieraden, ringen om polsen en enkels en het geplooide uiteinde van de kain pandjang tot op den grond tusschen de beenen neerhangend.

Het belangrijkste resultaat van de schoonmaak van het complex en het onderzoek van het terrein is geweest, dat het Buddhistisch karakter van het heiligdom er onloochenbaar door is komen vast te staan. Moest in 1920 Dr. Callenfels nog constateeren, dat bij geen enkele der drie Bahal-tempels zekerheid omtrent het al of niet Buddhistisch karakter ervan was te verkrijgen, thans is dit wel degelijk het geval. In de eerste plaats kan hiertoe worden gewezen op het dak van den hoofdtempel in den vorm van een in de lengte uitgerekten halven bol, ter halver hoogte versierd met afhangende guirlanden. Deed deze vorm reeds aanstonds aan den stūpa denken, het bewijs, dat dit symbool de bekroning van het monument uitmaakte, werd eerst tot zekerheid, toen bij het terreinonderzoek de brokstukken van de het topstuk bekronende steenen pajongs aan het licht kwamen *(Tkg. XV a)*.

Dan is er het monumentje B ten Noorden van den hoofdtempel *(Pl. 36a, Tkg. XI)*, waarvan Dr. Callenfels reeds veronderstelde, dat het het overblijfsel van een stūpa zou kunnen wezen. Dat dit inderdaad zoo is lijdt geen twijfel, nu er na de schoonmaak duidelijk het lotuskussen en de ronde aanzet van het stūpa-lichaam aan te onderkennen zijn.

Een sprekend bewijs van het Buddhistisch karakter van het complex geeft verder nog de langgerekte stūpa of stambha, waarvan het voetstuk tusschen de terrassen E en D ten Zuiden van den hoofdtempel werd aangetroffen en met de bij den Zuidelijken ringmuur gevonden fragmenten van het bovenstuk tot een geheel kon worden gecompleteerd (v. C., l.c.p. 144. *Pl. 35c en Tkg. VI* en *XV g)*.

Ten slotte — en dit is het overtuigendste bewijs — werd op den tempel zelf, te weten op het bordes, ter hoogte van den toegang tot den omloop *(Tkg. VI o)*, het steenen beeldje van een bodhisattwa, waarschijnlijk Wajrasattwa voorstellende, gevonden.

Wij maken van deze gelegenheid gebruik om van dit beeldje en van de andere te Bahal I gedane vondsten de fotografieën te publiceeren en er een korte bespreking aan te wijden.

Het bedoelde beeldje *Pl. 37a* (Mus. Bat. no. 5881), is 15 c.M. hoog; het rechthoekig voetstuk met dubbel rechthoekig lotuskussen rust aan de voorzijde op twee kolonnetten, aan de achterzijde is het verbonden met het achterstuk; de ruimte tusschen de kolonnetten wordt door een uit den grond opkomenden lotus, waarop de linkervoet van den Bodhisattwa rust, in tweeën gedeeld; links en relief een gekronkeld voorwerp, waarschijnlijk een slang, die iets van den grond schijnt op te likken; rechts een knielende vrouwelijke adorant met de handen in añjali; het achterstuk van den troonzetel heeft onversierde posten en een met eenvoudig lijstwerk versierden dwarsbalk, waarop een boog in juweelvorm van boven in spits

vlamornament uitloopend rust; in den top een gaatje voor de bevestiging van een zonnescherm. De godheid is hoofdeloos en zit in lalitāsana-houding; de linkerhand steunt met den rug op de heup en houdt een ghaṇṭa; de rechterhand voor de borst is afgebroken.

Bij dit beeldje werd gevonden een steenen voetstukje hoog 11 c.M., met in het bovenvlak op een afstand van 1 c.M. van elkaar twee rechthoekige holten *(Pl. 37c)*; naar de afmetingen te oordeelen heeft het niet bij het beeld behoord.

Een belangrijke vondst werd nog gedaan aan den binnenkant van den Westelijken ringmuur, ongeveer recht tegenover den hoofdtempel, nml. een bronzen vrouwenbeeldje, hoog 19,5 c.M. (*Pl. 38*, Mus. Bat. no. 5887). De figuur staat op een onversierde cirkelronde plaat; het beenkleed vertoont dwarse strepen, waartusschen een onregelmatig patroon, gevormd door kleine in het metaal gedrukte kringetjes en spijkervormige putjes; het bovenlijf naakt; gladde ringen om enkels, polsen, ellebogen en armen; kralensnoer twee maal om den hals gewonden en tusschen de borsten afhangend in een lus; de linkerhand (op de foto verteekend en niet grooter dan normaal) in een soort witarkamudrā; de rechterhand geopend met de palm naar boven, waarin een klein rond voorwerp (lotusknop ?); ooren met lange, doorboorde lellen; het haar glad over het hoofd weggetrokken; zware, ingesnoerde wrong; lange neus, kleine mond; op voorhoofd kleine ūrṇā. Fraaie diep-groene patina.

Daar de stijl van dit bronzen beeldje onmiddellijk de Zuid-Indische herkomst verraadde en het steenen beeldje ons voorkwam ook wellicht van Zuid-Indische, althans zeker niet van Hindoe-Javaansche origine te wezen, wendden wij ons tot den heer A. H. Longhurst, Superintendant of the Arch. Survey of India, Southern Circle, met het verzoek ons zoo mogelijk omtrent de plaats en tijd van vervaardiging der voorwerpen in te lichten. We ontvingen hierop het volgende antwoord: „I agree with you that the stone image of a Bodhisattva and the bronze statuette of a female figure appear to be South Indian works of art. The Buddhist image is in much the same style as that which flourished in Southern India in the fifth and sixth centuries A. D., particularly in the northern part of the Madras Presidency. I enclose a photograph of a somewhat similar image that I found at Salihundam *(Pl. 37b)* in the Ganjam district, not far from the old port of Kalingapatam. The Buddhist remains at Salihundam appear to belong to about the sixth century A. D. I should imagine the female figure represents a portrait statuette of a lady who made a gift to the Vihāra. The style of the image suggests the 15th century, as its probable age. In pose and dress, the figure is not unlike the Sāti images of the 16th century and earlier, so common in this Presedency, but of course, the style of the dress and coiffure were common long before that period, and both may still be seen in Malabar at the present day".

Het door den heer Longhurst bedoelde beeld van Salihundam doet inderdaad in sommige opzichten aan dat van Bahal denken; de overeenkomst is echter niet zoo opvallend, dat de tijd en plaats van vervaardiging van het eerste stuk, aangenomen

dat de dateering in de 6e eeuw juist is, ook zekerheid omtrent dezelfde punten ten aanzien van het andere stuk zou geven. Het komt mij voor, dat een voorstelling van Wajrasattwa, den eerst in het latere Mahāyāna op den voorgrond tredenden bodhisattwa, in geen geval in de 6e eeuw thuis behoort en er ook op stylistische gronden aanleiding bestaat het beeldje van Bahal in een latere periode te stellen, met name het met de Pāla-school en de daaruit voortgekomen kunstrichtingen in verband te brengen. Hoe dit ook zij, de dateering van het beeldje kan voor de dateering van het tempelcomplex in geen geval van nut zijn, aangezien niets gemakkelijker dan dit kleine voorwerp — 15 c.M. hoog! — van elders kan zijn meegenomen en door geloovigen in het heiligdom achtergelaten.

Bij het bronzen vrouwenfiguurtje valt het op, dat het niet op een lotuskussen, doch op een onversierde voetplaat is geplaatst en een diadeem of kroon en andere teekenen van goddelijke of vorstelijke waardigheid ontbreken. De hoogst eenvoudige kleedij zou er op kunnen wijzen, dat iemand van lage geboorte voorgesteld is en het stuk deel heeft uitgemaakt van een groep van drie of meer figuren, waarvan de middelste de godheid, een vorstelijken schenker of satī heeft uitgebeeld en aan weerskanten dienaressen — waarvan ons beeldje en dan eene zou zijn — waren opgesteld. De stijl van het bronsje is ontegenzeggelijk Zuid-Indisch. De eigenaardige lichaamsvormen met de in verhouding zeer breede, „mannelijke" schouders, de korte, dikke hals, de zware buste met de dicht bijelkaar geplaatste, kegelvormige borsten, de breede heupen, de hoog ingeplante, halve-bolvormige partes posteriores, en niet minder het hoofd met den ingesnoerden haarwrong, de lange doorboorde oorlellen, het lage voorhoofd, de amandelvormige oogen, de lange neus en kleine mond, dit alles herinnert wel zeer sterk aan het vrouwelijke schoonheidsideaal van de Zuid-Indische plastiek. Onder de Indische beelden, die deze lichamelijke kenmerken in meerdere of mindere mate bezitten, is er mij geen bekend, dat in de behandeling van de kleeding geheel met ons bronsje overeenstemt. Ik wil dan ook geen poging doen om het aan een bepaalde kunstschool toe te schrijven, noch den tijd van vervaardiging nader te bepalen. In zake de dateering worde alleen nog opgemerkt, dat niet aangenomen mag worden, dat het Buddhisme nog op een zoo laat tijdstip als de 15e eeuw in de Padang Lawas gebloeid heeft en de datum van het voorwerp om die reden m. i. hooger zal dienen te worden opgevoerd dan de heer Longhurst geneigd is te doen, met als uiterste grens de tiende eeuw, toen de bloeitijd der bronsgietkunst in Zuid-Indië een aanvang nam [1]).

De andere bij Bahal I gedane vondsten zijn: het bronzen achterstuk van een beeld, hoog 10 c.M. afkomstig van de Westzijde van de toegangspoort; fragmenten van dakpannen, in den vorm van sirappen, met een queue voor oplegging, afm. 36 bij 15 c.M., gevonden aan de binnenzijde van den Zuidelijken ringmuur, waarschijnlijk de plaats waar zich de monnikken-verblijven bevonden; een pipisan *(Pl. 37c)* lang 31 c.M. en een schoteltje, gevonden op het bordes van den ingang van den hoofdtempel;

---

[1]) COOMARASWAMY. *Gesch. der ind. und indon. Kunst*, 1917, p. 141 en *Rūpam* 1930 p. 1.

verder nog eenige plaquetten van een glasachtige substantie en een bronzen voorwerp in den vorm van een vierpuntige ster, gevonden bij den hoofdingang.

In het Museum te Batavia bevinden zich sedert 1864 een tweetal koppen van beelden, die waarschijnlijk van Bahal I afkomstig zijn *(Pl. 39 a—d)*, en in den Catalogus Groeneveldt onder „Çiwa als Kāla" als volgt zijn ingeschreven No. 102: „losse kop versierd met diadeem en hoog hoofdtooisel; om het laatste loopen twee banden, die elk uit twee slangen bestaan, in de ooren insgelijks slangen. Uitpuilende oogen, verhevenheid aan den neuswortel met ronden knobbel er boven, open mond met slagtanden, zwaar hoofdhaar, dat naar achter afhangt. Hoog 41". No. 103: „Idem. Kop met gelaat en hoofdhaar als het vorige nummer. Diadeem en hoog hoofdtooisel; het laatste met gewone banden versierd; de versierselen der ooren niet te herkennen. Hoog 48 c.M." Er is reden om te onderstellen [1]), dat deze beide koppen bij de twee aan den ingang van den hoofdtempel geposteerde hoofdelooze tempelwachters behoord hebben. Is dit inderdaad het geval, dan is het zeer te betreuren, dat de stukken indertijd naar Batavia zijn opgezonden en zoodoende gescheiden werden van de beelden waarmede ze een fraai geheel vormden.

Biaro B a h a l II. Deze biaro *(Pl. 40 a en b)* vertoont de duidelijke sporen, dat de werkzaamheden vóór de beëindiging zijn gestaakt (O. V. 1926 p. 146); het terrein is nog gedeeltelijk met alang-alang bedekt en ook het dak van het tempelgebouw gaat nog ten deele onder boomwortels en vegetatie schuil, zoodat de structuur ervan nog niet in alle opzichten duidelijk is. Intusschen kan uit het feit, dat de vierkante tempelromp in een achtkant overgaat (l.c. p. 145) en er een ronde steen gevonden is, die evenals bij Bahal I als pajong van het topstuk heeft gediend, worden afgeleid, dat de verbinding tusschen achtkant en topstuk door een stūpa is gevormd en derhalve het dak met zijn nissen in de assen op de vier windstreken, waarin waarschijnlijk de op den omloop en in den doorgang gevonden Buddha-beeldjes waren geplaatst, groote overeenkomst met dat van de tjaṇḍi Kalasan vertoonde. Er kan nog worden vermeld ter aanvulling van wat door Dr. Callenfels en Van Coolwijk reeds is medegedeeld, dat de pilasters rechts

---

[1]) ROSENBERG, aan wien de eerste, overigens zeer summiere beschrijving van eenige biaro's te danken is (*Hindoebouwvallen in het landschap Padang Lawas*, *T. B. G.* III, 1855 p. 58), bezocht blijkens de gegeven plaatsaanduiding den biaro Manondjati („aan den rechteroever der B. Boeroemon, weinige honderd passen daarvan verwijderd"; volgens v. St. C. l.c. p. 70 ook geheeten Si Djoreng Balangah), den biaro Si Pamoetoeng („staat op de tusschen genoemde rivieren (Baroemoen en Panei) liggende landtong, nabij de bifurcatie"; v. St. C. l.c. p. 69; op de top. kaart 1 : 80 000 „Si Panjantoen"); terwijl een derde biaro „de uiterste links op den linkeroever der B. Panei" niet werd bezocht, daar deze „volgens berigten van inlanders ingewonnen, in alle opzigten met de beide andere (zou) overeenkomen". Met den laatsten moet een der drie Bahals bedoeld zijn. Van het naar Batavia opgezonden beeldhouwwerk — de twee koppen van tempelwachters, het borststuk van een Buddhabeeld en een Gaṇeça — wordt niet vermeld van welken biaro zij afkomstig zijn. Daar het borstbeeld *(Pl. 42a)* vrij zeker van den niet door R. bezochten Bahal II komt, dus hem door inlanders moet zijn aangebracht, is het niet onwaarschijnlijk dat bij dezelfde gelegenheid de beide koppen van Bahal I zijn weggenomen.

en links van de deur niet met menschenbeelden versierd zijn geweest, maar met staande leeuwenfiguren, waarvan allen de stompen der achterpooten over zijn. Dergelijke figuren waren waarschijnlijk ook ter weerszijden van de nissen van het dak aangebracht. De makara's die ook hier als uiteinden der trapvleugels fungeeren bevatten in den geopenden muil bij uitzondering geen gewapende lieden in zittende of in staande houding maar borstbeelden, waarvan de linker alleen een schild en de rechter rechts een zwaard en links een knots of zwaard in de hand houdt *(Pl. 42 c)*.

Is in bouwkundig opzicht de kleine en zeer vervallen Bahal II de mindere van Bahal I, in iconographisch opzicht steekt hij den anderen biaro den loef af. In de tempelkamer werden een vijftien-tal fragmenten van het hoofdbeeld gevonden, die tot een geheel konden worden in elkaar gepast en niet zonder moeite gefotografeerd [1]). Hoewel er nog eenige gedeelten ontbreken en het aangezicht van de godheid — klaarblijkelijk met opzet — geheel is verbrijzeld, zijn de hoofdvormen nog duidelijk te onderkennen *(Pl. 41)*.

Het voetstuk van het beeld wordt gevormd door een rechthoekige voetplaat, waarop een ovaal dubbel lotuskussen rust. Hierop ligt ruggelings het lijk van een man uitgestrekt, aan de achterzijde een langwerpige groef vrij latend, waarin een uitspringende richel aan den onderkant van het beeld kan worden ingelaten. De twee-armige god, staande in de eigenaardige pose die op de foto goed is waar te nemen, houdt in de opgeheven rechterhand een wajra en in de voor de borst gehouden linkerhand een schedelschaal; met den linker onderarm houdt hij nog een staf tegen het lijf geklemd, die aan het boveneind is afgebroken en op drie kwart van de lengte van een afhangende sjerp is voorzien; doodskoppenbandelier; vlammende haardos met aan den voorkant het van boven afgeronde achterstuk van een miniatuur-beeld, dat is weggebeiteld.

Het geluk heeft gewild, dat er nog juist genoeg van het beeld gespaard is om het als een Heruka te doen herkennen. Bhattacharyya heeft van dezen god het sādhana gegeven [2]), dat als volgt luidt:

Çawastham ardhaparyaṇkaṃ naracarmasuwāsanaṃ/
bhasmoddhūlitagātrañca sphuradwajrañca dakṣiṇam//
calapatākākhaṭwāngaṃ wāme raktakaroṭakaṃ/
çatārdhamuṇḍamālābhiḥ kṛtahāramanoramaṃ//
īsaddaṃṣṭrākarālāsyam raktanetrawilāsinam/
piṇgordhwakeçaṃ akṣobhyamukuṭam karṇakuṇḍalaṃ//
astyābharaṇaçobhaṃ tu çiraḥ pañcakapālakaṃ/
buddhatwa dāyinaṃ dhyāyāt jaganmāraniwāranaṃ//
Herukasādhanam.

[1]) De fragmenten werden hiertoe tegen een ophooging van aarde aangelegd en onder een hoek gefotografeerd zoodat een lichte verteekening niet kon uitblijven. Bij gebrek aan de noodige hulpmiddelen om de stukken aan elkaar te doen hechten was het onmogelijk het beeld staande op het voetstuk te fotografeeren en moesten er afzonderlijke opnamen van deze beide onderdeelen worden gemaakt *(Pl. 41)*.

[2]) *Buddhist Iconography*, p. 62.

D.i. „(de vereerder moet zich Heruku voorstellen) staande op een lijk, in de ardhaparyanka-houding [1]), gehuld in een menschenhuid; het lichaam besmeerd met asch; met in de rechterhand een schitterenden wajra en in de linkerhand den khaṭwānga voorzien van een wapperenden wimpel en (ook) een schedelschaal met bloed; zijn bandelier is versierd met een keten van een half-honderd menschenhoofden; zijn kaken zijn door slagtanden een weinig vertrokken, terwijl een geile lust uit zijn bloeddoorloopen oogen blinkt; met te berge rijzend rossig haar, Akṣobhya in den mukuṭa en ringen in de ooren; getooid met sieraden van menschen-beenderen en het hoofd gekroond met vijf schedels; het Buddhaschap schenkend en krachtens zijn mijmering bescherming verleenend tegen de wereldsche Māra's".

Het beeld van Bahal II stemt voorzoover de attributen herkenbaar zijn nauwkeurig met de voorschriften van het sādhana overeen, terwijl het op de ontbrekende punten met behulp van die voorschriften kan worden aangevuld: het uiteinde van de staf in de linkerhand werd gevormd door het topstuk van den khaṭwānga — het beruchte wapen van Padmasambhawa — bestaande uit een drietand of staanden wajra, daaronder resp. een witte schedel, het roode hoofd van een ouden man, het blauwe hoofd van een jongeling, een wiçwawajra en een amṛta-vat [2]); verder heeft het aangezicht van de godheid een demonisch uiterlijk gehad, dus met uitpuilende oogen en kromme slagtanden in de mondhoeken, en heeft het nu verdwenen beeldje in den vlammenden haardos den Dhyānibuddha Akṣobhya voorgesteld.

---

[1]) De ardhaparyanka doet aan een danshouding denken, doch is dit toch ongetwijfeld niet. Bij de beelden die in deze houding zijn voorgesteld, s t e u n t de rechtervoetzool tegen den binnenkant van de linkerdij, terwijl de linkerknie een weinig is doorgebogen. Deze pose duidt n.h.m.v. niet op een dansbeweging, doch op een toestand van rust, hetgeen trouwens ook uit het woord „ardhaparyanka" = „half-silo" valt af te leiden.

[2]) Een duidelijke afbeelding in *Das Pantheon des Tschangtscha Hutukta*, p. 109.

Men vraagt zich af of de vereering, die Heruka onder de gebuddhiseerde Bataks genoten heeft, wellicht samenhangt met of het rechtstreeksche gevolg is van het feit, dat het voornaamste attribuut van dezen god de khaṭwānga is en dit wapen door de Bataks beschouwd is als het equivalent van den uit hun eigen oud-inheemsche voorstellingswereld bekenden tooverstaf (t o e n g g a l p a n a l o e a n. MEERWALD *De Bataksche Tooverstaf*, *B.K.I.* LIV p. 297 vlg.) Niet alleen is er in het uiterlijk van den Indischen en den Batakschen staf een vrij sterke gelijkenis te bespeuren in zooverre beide uit een pyramide van figuren bestaan, waarin het menschenhoofd domineert, maar ook zijn er in de magische beteekenis der beide wapens punten van overeenkomst. Immers het topstuk zoowel van den khaṭwānga als van den toenggal is een voorstelling van den bliksem (wajra — Si Adji donda hatahoetan „de vreesneerbliksemende toovenaar" *l.c.* p. 308) en beide wapens worden aangewend voor de vernietiging van vijanden. Zoo moet de Buddhistische god Heruka door de primitieve Bataksche bevolking wel zijn opgevat als het zuivere tegenbeeld van den datoek, die als medium van den in den toenggal huizenden geest (pangoeloebalang) fungeerde en die „door bijzondere geschiktheid in het dansen uitmuntte en zich tot de grootste, aan razernij grenzende wildheid wist op te winden, o.a. door het eten van pinadar (rauw vleesch met zout en veel Spaansche peper), en door het hoofdhaar woest uit elkaar te rafelen" (*l.c.* p. 304).

Het is opmerkelijk, dat ofschoon Heruka, als oppergod der bloedslurpende Bhairawa's, tot de machtigste goden van het Wajrayāna en het Kālacakrabuddhisme heeft behoord, de beelden die hem voorstellen toch uiterst zeldzaam zijn. Op Java herinneren we ons niet zijn beeltenis te zijn tegengekomen en in het Tibetaansche pantheon evenmin. Bhattacharyya verklaart van het bestaan van slechts twee Heruka-beelden af te weten [1]), het eene opgesteld in den Bauddhanātha-tempel in Nepal, het andere kort voor 1924 gevonden te Comilla — in den uitersten Oosthoek van Bengalen — thans in het Museum te Dacca. Het laatste is volgens de afbeelding volkomen gelijk aan dat van Bahal II, behoudens dit kleine verschil, dat de god hier niet op een lijk doch op een klein rond lotuskussen is geplaatst.

Wanneer er in de litteratuur van Heruka sprake is, is het gewoonlijk als god der toovermeesters — hij voert dezelfde attributen als Padmasambhawa! — die zich door in nood verkeerende ācārya's laat bannen om ongeloovigen te bekeeren of te vernietigen [2]). Welke geweldige macht van den duivelschen god uitging kan blijken uit een verhaal bij Tāranātha, waarin sprake is van een koning, aan wien plechtiglijk wordt verkondigd, dat hij, indien hij een afgelegde gelofte zou verbreken en een gesluierd tempelbeeld van Heruka zou aanschouwen, een bloedspuwing zou krijgen en sterven [3]).

Ter kenschetsing van de sfeer waarin Heruka thuis behoorde is de volgende passus uit den 125sten Zang van den Sutasoma, waar de verschrikkingen van een slagveld beschreven worden als de meest geëigende omgeving om den heer der Jina's te doen nederdalen [4]), bijzonder leerzaam.

yekā hetuni sang mahāyana sirātaki-taki maka buddhi sādhaka.
tan sangkeng nara-mangsa tan saka ring ambĕk anuwukana bho(ga) bhojana.
jñanekatwa ginŏngnirān wĕnanga ring pati-hurip ika donirālaku.
sāmangkāna sireki rakwa hi(ni)ḍĕp jina-pati wĕkasing nirāçraya(9).
akweh bhāwanireki dudwa ng apayung sirara tĕhĕr ayo(ga) dhāraka.
milya ng rāh mahamĕng titisnya tumibeng hulunira ya tumus tĕkeng jaja.
antranya wilĕtan lalĕr wilis aneka ri muka angurambating mata.
nda tan simpang ike manahnira sumādhya ri turuna bhaṭāra Heruka (10).

„Dit is het waarom een Mahāyānist zich beijvert om vroom van hart te wezen. 't Is niet dat hij menschenvleesch wil eten noch dat hij de neiging heeft om zich te verzadigen aan spijs en genieting. Het verzamelen van inzicht wordt door hem beoogd, opdat hij macht hebbe over den dood en het leven; dat is het doel van zijn observantie. In dat geval (of: in dien toestand) wordt hij immers vereenzelvigd met den Jina-pati, het toppunt van onafhankelijkheid.

1) *O.c.* p. 62.
2) GRÜNWEDEL, *Tāranātha's Edelsteinmine*, 1914, p. 36, 48, 167, 169.
3) *O.c.* p. 48.
4) *KBWb.* s.v. Heruka. De transscriptie en vertaling volgens het te Batavia aanwezige hs. dank ik aan Dr. Poerbatjaraka.

Velerlei is zijn methode, (o.a.) gebruikt hij een droog blad als zonnescherm gedurende zijn onwrikbare devotie. Stinkend bloed stroomt hem over het hoofd en druppelt op zijn borst. Darmen strengelen zich om zijn lichaam, ontelbare groene vliegen zitten op zijn gezicht en kruipen hem in de oogen. Maar zijn hart wordt hierdoor niet afgeleid van het streven om god Heruka te doen nederdalen".

Over den eeredienst van godheden zooals Heruka behoeft hier niet verder te worden uitgeweid. Als men kennis neemt van de bloedige Bhairawa-riten in Nepal [1]) en van de lugubere wijdingsceremonien op Java onder Kṛtanagara en op Sumatra onder Adityawarman [2]), zal men zich bij benadering een denkbeeld omtrent den aard van den „Buddhistischen" Heruka-cultus in de Padang Lawas kunnen vormen. Dat het thans zoo vreedzame Bahal in vroeger eeuwen van de gruwlijkste orgieën getuige is geweest en het bloed der slachtoffers er bij stroomen heeft gevloeid, behoeft geen oogenblik te worden betwijfeld. En welk een wreede terreur de demonische god over zijn omgeving heeft uitgeoefend en hoe zeer het einde van zijn tyrannie als een bevrijding is gevoeld, kan worden afgeleid uit de grondigheid waarmede zijn beeltenis vernield is. Lang verkropte haat en eindelijk overwonnen vrees hebben hier wel zeer duidelijke sporen van hun wraak nagelaten.

In de tempelkamer werden verder nog aangetroffen:

een steenen beeldje van een vrouwelijke godheid *(Pl. 42b)* waarvan de attributen te onzeker zijn om een determinatie mogelijk te maken. De godin staat op een lijk waarvan alleen de naar links gestrekte beenen over zijn; vlammende haardos; demonische gelaatstrekken, groote ronde oorringen, doodskoppen-bandelier; linkerhand voor de borst met rond onduidelijk voorwerp, waarschijnlijk een schedelschaal; rechterhand op de heup met puntig voorwerp (wajra of offermes); aan de voorzijde van het achterstuk zijn op regelmatige afstanden, op ongeveer 1 c.M. van den rand, gaatjes aangebracht, die vermoedelijk hebben gediend voor de bevestiging van een laag goudblik, waarmede het beeld vroeger bedekt is geweest. Voor deze onderstelling pleit, dat de onduidelijke vormen van het beeld niet den indruk maken van door verweering te zijn ontstaan, maar van opzettelijk onafgewerkt te zijn gelaten. Klaarblijkelijk heeft dan de steen als ruwe onderlaag gediend, terwijl in het goudblik alle details waren aangebracht [3]);

drie Buddhakoppen, hoog 18 c.M.; Buddhaborstbeelden met de handen resp. in abhaya-, dhyāna- en bodhyagrimudrā (rechterhand omklemt linker wijsvinger);

---

[1]) LÉVI, *Le Népal, II, Le culte.*

[2]) MOENS, *Het Buddhisme op Java en Sumatra in zijn laatste bloeiperiode, B.T.G.* LXIV, 521 vlg.

[3]) Het is niet onmogelijk, dat ook verscheidene op Java gevonden beelden met onduidelijke lichaamsvormen oorspronkelijk met een laag goudblik (welke dan niet door middel van nagels, maar door ombuiging van de randen op de steen bevestigd is geweest) bedekt waren. Dat die bedekkingen hebben bestaan blijkt o.a. uit de bekende figuren van goudblik afkomstig van Gĕmoeroeh.

een vierkanten steen met een vierkante pin op het bovenvlak, lang 34 en breed 24 c.M.

een fragment van een olifantsslurf met slagtanden;

een gebroken zittende leeuwenfiguur;

twee gebroken pipisans.

Verder is van dezen biaro waarschijnlijk afkomstig de buste van een Buddhabeeld, sinds 1864 in het Museum te Batavia *(Pl. 42a)* [1]).

De biaro Bahal III. Het bouwwerk bevindt zich nog in denzelfden toestand als waarin Dr. Callenfels het aantrof. De cella van het heiligdom is ledig en een groot gedeelte van het gewelf met den bovendorpel is ingestort. Trouwens niet alleen van dezen tempel, maar van alle biaro's in de Padang Lawas is de bovendrempel verdwenen. Waarschijnlijk was dit onderdeel van hout gemaakt en heeft het wegrotten ervan een gedeeltelijke instorting van het dak ten gevolge gehad.

De biaro Si Pamoetoeng (d.i. „de Boosaardige") aan de samenvloeiing van de Panei en de Baroemoen verkeert in een uiterst bouwvalligen toestand. De Zuidelijke gevel is voor drie kwart gedeelte afgestort door de werking van een boom, die de buitenste steenlagen van de kern heeft afgestooten [2]). Ten gevolge van de zware begroeiing konden hier evenmin als bij Bahal III de details van de architectuur en van het beeldhouwwerk worden bestudeerd.

Van de overblijfselen van de biaro ter hoofdplaats Goenoeng toewa — in de kampong Goenoeng toewa tonga — is nagenoeg niets overgebleven; er liggen eenige hoopen baksteen, waarin geen vorm meer te herkennen is. De beide van hier afkomstige makara's, die indertijd naar het Controleurserf werden overgebracht, worden daar ter plaatse nog aangetroffen.

We willen nu uit de beschikbare, op de biaro's in de Padang Lawas betrekking hebbende gegevens enkele conclusies trekken en deze met elkaar in overeenstemming trachten te brengen door ze in een werkhypothese te vereenigen. Dat er hierbij ten gevolge van de schaarschte aan vaststaande feiten niet geringe kans op mistasten bestaat en nieuwe vondsten er ons toe zullen kunnen nopen het thans verkregen inzicht grondig te herzien, behoeft wel nauwelijks uitdrukkelijk te worden gezegd.

De geschiedenis van het Buddhisme in Tapanoeli begint bij het bekende bronzen beeld van bhaṭāra Lokanātha met de inscriptie van 1024 (Mus. Bat. no. 626d), verkregen van den radja van Goenoeng toewa (Inv. no. 84). Naar Krom heeft opgemerkt [3]) sluit zich het letterschrift der inscriptie geheel aan bij het oud-Javaansche schrift van Midden-Java en is ook de stijl ten nauwste met die van Midden-Java verwant.

[1]) Zie noot p. 137.

[2]) Op Pl. I bij het artikel van Rosenberg van 1855 vertoont dezelfde gevel reeds een sterke uitwijking naar buiten.

[3]) *H. J. Gesch.*, p. 241.

In later tijd heeft zich dan in de biaro's van de Padang Lawas een Buddhistische kunst ontwikkeld, die zich door allerlei eigenaardigheden sterk van de Hindoe-Javaansche onderscheidt. Men kan trachten deze eigenaardigheden te verklaren door ze aan de inwerking van uitheemsche invloeden toe te schrijven, hierbij in het bijzonder rekening houdend met de Zuid-Indische cultuurstroomingen, die blijkens de inscriptie van Porlak Dolok en het bronzen beeldje van Bahal I zich in de Padang Lawas hebben doen gelden. Bij een nadere beschouwing evenwel blijkt het leggen van dit verband niet voldoende verantwoord te wezen. De zeer karakteristieke bouwtrant der raths, die zich gedurende minstens twaalf eeuwen zonder belangrijke wijzigingen te ondergaan in Zuid-Indië heeft gehandhaafd, vindt in de architectuur der biaro's niet den minsten weerklank en evenmin zijn er treffende overeenkomsten tusschen de Zuid-Indische plastiek en de tot dusverre in de Padang Lawas aangetroffen beeldhouwwerken aan te wijzen. Hiermede vervalt feitelijk elke grond om de ontwikkeling der kunst met die van Zuid-Indië in direct verband te brengen. Treden wij nu in een nadere vergelijking van de biaro's met de Hindoe-Javaansche kunst, dan moeten wij constateeren, dat de verschillen tusschen beide zich laten herleiden tot verschillende wijzen van behandeling van in wezen hetzelfde schema. De hoofdbestanddeelen toch van de architectuur van Bahal I en II — het vierkante soubassement met omloop en balustrade, de trapvleugels uitloopend in makara's, de vierkante tempelromp met uitsprongen op de zijden, het vierkante dak met achtkanten bovenbouw en nissen (Bahal II), overgaand in de stūpa-vormige bekroning — al deze bestanddeelen zijn in wezen Midden-Javaansch, al hebben zij op Batakschen bodem min of meer diepgaande veranderingen en vervormingen ondergaan, die den bouwwerken een totaal ander aspect verleenden. Zoo heeft de baksteen de plaats ingenomen van de natuursteen en mèt de kleur het uiterlijk der monumenten grondig gemetamorphoseerd; dan hebben de verhoudingen van de onderdeelen zoowel tot elkaar als in het ensemble zich gewijzigd en heeft het ornament, hoewel vaak van dezelfde motieven gebruik makend, een van Midden-Java sterk afwijkend cachet aangenomen. Het laatste kan niet beter dan aan enkele voorbeelden worden gedemonstreerd: De hurkende leeuwenfiguren op de paneelen van den onderbouw van Bahal I vertegenwoordigen een klassiek Midden-Javaansch motief — men denke bijv. aan de siṃha's van de Prambanan-tempels — ; wat ons als eigenaardig treft, dat is niet het onderwerp, noch de plaats waar het is aangebracht, doch alleen de stijl der Bahalsche figuren. Evenzoo is de rākṣasa als decoratie van de trapvleugels op Midden-Java niet ongewoon — men vergelijke de rāksasa's aan de tjandi's Sadjiwan en Merak — ; ook hier is het weer de stijl die de Bahalsche voorstellingen sterk van de Midden-Javaansche doet verschillen.

Het is zeer opmerkelijk, dat naast de bestanddeelen van de biaro's die in wezen Midden-Javaansch zijn, een aantal elementen voorkomen, die aan de Oost-Javaansche kunst schijnen te zijn ontleend. We rekenen hiertoe o. a. den asymmetrischen plattegrond van het complex, waarin het hoofdheiligdom weliswaar ten opzichte van den ringmuur centraal gelegen is, maar de nevengebouwen onregelmatig

over het tempelplein verspreid zijn; dan de profileering der soubassementen, waarin halfrond en ojief ontbreken en de rechthoekig versneden voet- en kroonlijsten elkaars spiegelbeeld vormen; verder de plaatsing van de tempelwachters aan weerszijden van den ingang van den hoofdtempel en eindelijk de staande houding, de kleeding met kain pandjang en de opgestoken linker wijsvinger van deze figuren.

De gemeenschappelijke kenmerken van de biaro's en de Hindoe-Javaansche monumenten — wier aantal ongetwijfeld voor vermeerdering vatbaar is — versterken ons in de overtuiging, welke de afwezigheid van punten van overeenkomst met Zuid-Indië reeds gevestigd had, dat voor de verklaring van de ontwikkeling der kunst in de Padang Lawas de hulp van uitheemsche invloeden niet behoeft te worden ingeroepen. We kunnen ons die ontwikkeling voorstellen als te zijn aangevangen in of kort na den Çailendra-tijd, dus vóór de vervaardiging van het Lokanātha-brons in 1024 A. D., in welke periode zich direct of indirect onder Midden-Javaanschen invloed een traditie gevormd heeft, die zich in de volgende eeuwen heeft weten te handhaven, niet zonder van Oost-Java afkomstige elementen in zich op te nemen en in sterke mate den invloed van het inlandsche milieu ondergaande, met als eindproduct een kunst, die nog in velerlei opzichten haar Javaansche afkomst verraadt, maar desniettemin een zeer eigen karakter vertoont.

Een aanwijzing dat we met de gegeven verklaring op het goede spoor zijn kan in het Tapanoelische letterschrift worden gevonden. Het schrift van de op de Sorik Merapi en bij Porlak Dolok gevonden inscripties is het oud-Javaansche van Midden-Java en doet aan een veel oudere periode denken dan de dateering aangeeft. Na een hernieuwde lezing van het jaartal op het zuiltje van Sorik Merapi (Bat. Mus. D84) kan dit met volle zekerheid op 1294 çaka worden gesteld [1]); het jaartal van Porlak Dolok las Dr. Callenfels als 1167 çaka. We hebben hier dus twee voorbeelden van een in de Midden-Javaansche periode geïmporteerd cultuurgoed — het letterschrift —, dat zich drie à vier eeuwen lang in Tapanoeli gehandhaafd heeft op dezelfde wijze als de Midden-Javaansche elementen in de kunst der biaro's zijn blijven voortbestaan. Het letterschrift op de voetstukken van de biaro Si Topajan staat dan naar zijn aard nog dichter bij de kunst in de Padang Lawas dan de zoo even bedoelde inschriften. Hier toch hebben de oud-Javaansche letterteekens den invloed van het milieu ondergaan, zijn zij verbatakscht, evenals naar wij ondersteld hebben de van oorsprong Midden-Javaansche kunsttraditie in de Padang Lawas Bataksche elementen in zich heeft opgenomen.

Doen wij nu een poging tot dateering van de biaro's. Het hoofdbeeld van Bahal II, de bloeddrinkende Heruka, dat uit denzelfden tijd als de tempel moet dateeren, behoort niet in het orthodoxe Mahāyāna thuis, doch verplaatst ons in de bloeiperiode van het Wajrayāna, naar de omgeving van Kṛtanagara en Adityawarman, welke door Moens op zoo voortreffelijke wijze is gekenschetst [2]).

---

[1]) Brandes las: 11(of 2)94(5 of 6). *Not. Bat. Gen.* 1891, p. 83—85.

[2]) Zie p. 141 n. 2.

Alhoewel met de mogelijkheid rekening dient te worden gehouden, dat het tantrisme in zijn extreme vormen vroeger zijn intrede heeft gedaan in Noordelijk Sumatra dan op Oost-Java en in de Minangkabau, zoo pleit toch alles voor de onderstelling, dat een betrekkelijk geïsoleerd gebied als de Padang Lawas er later mede heeft kennisgemaakt dan Java. Op grond van deze overweging zijn we geneigd als vroegsten datum voor de stichting van de biaro's in de Padang Lawas het begin der regeering van Kṛtanagara en als laatsten datum het eind der regeering van Adityawarman aan te nemen. Deze begrenzing valt ongeveer samen met de twee uit het Tapanoelische bekende jaartallen: 1245 A. D. van Porlok Dolok en 1372 A. D. van Sorik Merapi [1]).

We moeten nu nog trachten ons rekenschap te geven van de Zuid-Indische invloeden, die wat de Bataklanden betreft, in vier van elkaar onafhankelijke uitingen aan den dag treden: 1. de Tamil-inscriptie van Loboe Toea bij Baroes van 1088; 2. de inscriptie in Zuid-Voor-Indische letterteekens van Porlak Dolok van 1245; 3. het bronzen beeldje van Bahal I; 4. de Zuid-Indische volksnamen bij de Karo Bataks [2]).

Het Zuid-Indische rijk, dat van de 10e tot de 13e eeuw van een sterke behoefte aan expansie heeft blijk gegeven, het eenige waarvan met zekerheid is bekend, dat het expedities heeft uitgerust en veroveringen in den vreemde heeft gemaakt, is het Cola-rijk geweest. Zal men rekening houdend met dit feit geneigd zijn verband tusschen dit rijk en de Zuid-Indische invloeden in het Tapanoelische te leggen, zoo zal men te eerder hiertoe overgaan als men heeft opgemerkt, dat onder de plaatsen, die op de befaamde expeditie van Rājendracola I in 1030 tegen Kaḍāram veroverd werden, ook Paṇṇai wordt genoemd, de naam van de landstreek aan de uitmonding van de Baroemon én van de rivier zelve nu nog Pane geheeten, waaraan de meeste biaro's in de Padang Lawas gelegen zijn. Van belang is het nu verder, dat p a ṇ ṇ a i een Tamil woord [3]) is met de beteekenis „ontgonnen land" of „kolonie". Dit uitheemsche woord zou zeker niet tot een plaatsnaam zijn geworden, indien de naamgevers alleen een strooptocht naar de bedoelde landstreek hadden ondernomen of er zich slechts korten tijd hadden opgehouden. Zooals de naam aanduidt moet er een kolonie gevestigd zijn geweest — hoe lang is natuurlijk zelfs niet bij benadering aan te geven —, waarschijnlijk bestaande uit Zuid-Indische kooplieden, die er aan de druk bevaren straat van Malakka een gunstig gelegen

[1]) Naar de heer Coolhaas ons mededeelde, heeft volgens de volksoverlevering de verbinding van de Westkust naar de Oostkust door de Padang Lawas via Siaboe geloopen. Als aan dit bericht vertrouwen mag worden geschonken, hebben waarschijnlijk de in de Padang Lawas gevestigde Buddhisten zich in de 14de eeuw door het lengtedal tusschen het tegenwoordige Padang Sidempoean en Kota Nopan in Zuidelijke richting verplaatst en op de ten Westen van Kota Nopan gelegen Sorik Merapi de sporen van hun aanwezigheid in den vorm van de in de inscripties vermelde caitya's achtergelaten.

[2]) KROM, *H. J. Gesch.* p. 82.

[3]) POPE, *Tamil Dictionary*, p. 123.

tusschenstation vonden voor den handel tusschen Arabie en Indië eenerzijds en China Çrīwijaya en Java anderzijd of het als overscheephaven gebruikten voor de goederen die per prauw de Baroeman werden opgevoerd.

Hoe dit ook zij, dat er verband tusschen de Zuid-Indische kolonie Paṇṇai en de bovenstrooms aan de Paṇṇai in de Padang Lawas aan den dag tredende Zuid-Indische invloeden heeft bestaan, dunkt ons niet aan twijfel onderhevig. Hoe echter deze invloeden op de inheemsche maatschappij hebben ingewerkt, in hoeverre zij de invoering en de verbreiding van het Buddhisme hebben bevorderd en welk aandeel Zuid-Indische kolonisten in de totstandkoming van de bouw- en beeldhouwwerken in de Padang Lawas hebben gehad, op deze vragen kan alleen gissenderwijze worden geantwoord. Een feit is het, dat in het Cola-rijk het Çiwaisme sterk overheerschend was en de vorsten van dat rijk weliswaar veelal een welwillende houding tegenover het Buddhisme aannamen — hetgeen o.m. blijken kan uit de met goedvinden van Rājarāja tot stand gekomen schenking van den Çailendra vorst aan een Buddhistisch klooster op Cola-gebied —, maar van hen niet bekend is, dat zij Buddhistische propaganda voerden of Buddhistische stichtingen in het leven riepen. Waar nu blijkens de inscriptie op het Lokanātha-beeld het Buddhisme reeds in 1024 in de Padang Lawas vasten voet had gekregen — dus vóórdat de Cola-expeditie van 1030 op Sumatra veroveringen had gemaakt —, mag men het er voor houden, dat dit inheemsche, Buddhisme in een latere periode tot de stichting van de biaro's heeft geleid en de aanraking met of wellicht de overheersching van een krachtige, welvarende bevolkingsgroep van Zuid-Indische kolonisten hierbij als stimulans heeft gewerkt.

In dit geval levert het bij Bahal I gevonden bronsje niet het bewijs, dat Zuid-Indiërs de bouwers van dezen tempelgroep zijn geweest, doch het zal moeten worden aangemerkt als een van Zuid-Indië afkomstige gift, die — wanneer en door wie is niet bekend — aan den wihāra is geschonken.

Den 15en Mei waren wij terug te Fort de Kock en bereikten den 16en Batoe Basoerat, van waaruit wij den volgenden dag Moeara Takoes bezochten. Het complex heeft veel van zijn charme verloren doordat in de omgeving zwaar geladangd is en de Westzijde geheel van geboomte is ontbloot. Het karakter van open ruimte in het dichte oerbosch, dat het tempelplein vroeger bezat, is hierdoor geheel verloren gegaan. Dankzij de medewerking van het Binnenlandsch Bestuur zal de vroegere toestand zooveel mogelijk worden hersteld. Op dzz. voorstel aan den gouverneur van S.W.K. werd nml. door den Assistent-Resident der L-Kota met de penghoeloe's van de negari Moeara Takoes overeengekomen, dat een grondstuk van 30 M. buiten de eerste omwalling van het terrein voor iedere grondbewerking voortaan onaangetast zal blijven, terwijl den hoofden is aangezegd eventueele vondsten in het omliggende terrein onmiddellijk te rapporteeren en voor vernietiging of beschadiging te behoeden.

Er kon worden geconstateerd, dat de boom die den stūpa dreigde te vernielen en in 1929 door den heer De Haan was uitgehakt (O. V. 1929 p. 16), terwijl de

wortelstronken met opium werden behandeld, niet meer was opgeschoten en de genomen maatregel dus afdoende was geweest. Er werd nog een onderzoek ingesteld naar de „ineengestorte ruine" genaamd tjandi Bonsoe ten Oosten van tjandi Toeo, die volgens Westenenk [1]) niet op Verbeek's kaart voorkomt, en een proefsleuf gegraven dwars door de met alang-alang overgroeide ophooging, die op de door Westenenk aangegeven plaats inderdaad aanwezig is. Waar er geen spoor van oudheden gevonden werd, kan o.i. veilig worden aangenomen, dat de bedoelde ophooging geen „ineengestorte ruine" bevat, maar niet anders is dan een overgroeide hoop aarde, afkomstig van de door IJzerman ontgraven tjandi Toeo en andere bouwwerken.

De dateering van het complex wordt aangeroerd in Krom's Hindoe-Javaansche Geschiedenis p. 129, waar het vermoeden wordt uitgesproken, dat het uit de Çailendra-periode, omstreeks den tijd van de inscriptie van Vieng Sa [2]), zou stammen. De architectuur is in dit geval als middel van dateering ondeugdelijk, daar de bovenbouw van geen enkel bouwwerk over is — IJzerman's teekeningen hebben in dit opzicht geen waarde — en de vorm en de decoratie van de soubassementen aanknoopingspunten zoowel met Midden- als met Oost-Java vertoonen. Blijft over als eenige hulp voor de dateering het nāgarī-letterschrift van de in 1893 in den stūpa aangetroffen steen en het gouden plaatje beide met mystieke syllaben. Nu zich ook hier het verschijnsel voordoet, waarop bij de inscriptie van Tandjong Medan gewezen werd, dat de „nailheads" der schriftteekens den vorm van liggende streepen hebben aangenomen, zal Moeara Takoes o.i. niet ouder kunnen zijn dan de 12e eeuw en wellicht met de onder Kṛtanagara's regeering uitgeruste Pamalayu in verband moeten worden gebracht.

Van Fort de Kock uit werden van 19—21 Mei excursies ondernomen naar Koeboe radjo, Pagar roejoeng en Soeroaso en de fraaiste adathuizen bezocht. Aangezien de oudheden aan de boven-Batang Hari reeds herhaaldelijk zijn beschreven, kwam het ons overbodig voor daarheen nog eens een tocht te ondernemen. Over de rijkssieraden van Pager roejoeng zal in een afzonderlijke bijlage worden gehandeld.

Bij contrôle van de beschreven steenen te Koeboe radjo bleek no. 20 van den Inventaris te ontbreken. Het stuk was in het ravijntje achter de pondok gestort en kon later weer op zijn plaats worden teruggezet.

Boven enkele inscripties van Adityawarman komt een eigenaardig zegelmerk voor *(Pl. 43c)*, dat vroeger op de foto's niet kon worden thuisgebracht, maar nu bij bestudeering van de origineelen als een lotuskussen kon worden herkend. Er boven zweeft een golvende guirlande of wimpel, die in het midden nog een juweel schijnt te dragen; er onder komt een S-vormig gekromd voorwerp — de staart van een slang? — te voorschijn. Er kan hier nog worden aangeteekend, dat de

---

[1]) *T. B. G.* 1913, p. 210.

[2]) Ten rechte Ligor, zie COEDÈS, *A propos de la chute du royaume de Çrīvijaya*, *B. K. I.* 83, p. 462 n.

vindplaats van de bekende door Kern besproken inscriptie van Adityawarman niet Koeboer radjo, maar Koeboe radjo luidt, door welke correctie de onjuiste — trouwens reeds weerlegde [1]) — gevolgtrekking, waartoe het woord koeboer aanleiding heeft gegeven, nml. dat de steen de grafsteen des konings zou zijn, van haar laasten steun wordt beroofd.

Nu de inwerkingtreding der Monumentenordonnantie spoedig te verwachten is, stelden wij een voorloopig onderzoek in naar den toestand der adathuizen in de Bovenlanden en wonnen wij den raad van den heer W. Groeneveldt in, wat betreft de voor hunne instandhouding te nemen maatregelen. Feitelijk komt de wettelijke bescherming reeds te laat. Het is maar al te goed bekend — o.a. de heer Moojen heeft er herhaaldelijk op gewezen — met welk een schrikbarende snelheid in den laatsten tijd het dakzink de oud-inheemsche idjoek-dakbedekking heeft verdrongen en wij zelf hebben er ons op onze excursies in de Bovenlanden van kunnen overtuigen, dat de adat-huizen met idjoek-dak tot de groote zeldzaamheden zijn gaan behooren. Naar in een dagblad onlangs terecht is opgemerkt, zal zich straks het eigenaardige geval voordoen, dat op de koloniale tentoonstelling te Parijs een copie van een adathuis in ouden stijl te bewonderen zal zijn, terwijl het origineel van die copie in de Bovenlanden zoo goed als niet meer voorkomt. Om de laatste exemplaren te redden zal men met de toepasselijkverklaring van de monumenten-ordonnantie niet uitkomen. In den ongelijken strijd tusschen dakzink en idjoek, waarin alle economische voordeelen aan den kant van het dakzink zijn — lage prijs, duurzaamheid, gering brandgevaar — zijn wettelijke bepalingen ontoereikend, tenzij de Regeering alle gevolgen van het handhaven van de plantaardige bedekking — schade door brand, hoogere kosten van onderhoud enz. — voor hare rekening zoude wenschen te nemen. Hierbij komt, dat, naar de heer Groeneveldt ons mededeelde, de Minangkabauer zeer naijverig op het vrije beschikkingsrecht over zijn woning is en ten aanzien hiervan niet den minsten dwang van Regeeringswege zal dulden. De oplossing zal dan ook gevonden moeten worden in het plegen van overleg met de adatgemeenschappen, wat mogelijk zal kunnen leiden tot de oprichting van plaatselijke vereenigingen met eigen geldmiddelen ter bescherming van het Minangkabausche huis, waarnaast de stichting van een openluchtmuseum ter hoofdplaats zal kunnen worden overwogen.

Den 21sten vertrokken wij van Fort de Kock, scheepten ons den 22sten te Emmahaven op de Van Waeswijck in en bereikten den 23sten 's morgens vroeg Benkoelen. In gezelschap van den Gewestelijken Secretaris, den heer M. J. Weg, en den eerstaanw. ing. der B. O. W. den heer H. W. Dumont bezochten wij het fort Marlborough en de Europeesche begraafplaats. Van het fort is het Noordelijke bastion, dat in 1922 ten gevolge van het onoordeelkundige graven van een zinkput gedeeltelijk was ingestort, in 1928 op gemeenschappelijke kosten van de

[1]) KROM, *H. J. G.* p. 409.

B. O. W. en den O. D. hersteld. Om de noodzakelijkheid der herstelling te bepleiten, werd toen minder de nadruk gelegd op de oudheidkundige waarde van het monument als wel op de omstandigheid, dat het 't eenige in Ned.-Indië nog bestaande exemplaar van een vesting is zooals de Engelschen die plachten te bouwen. Bovendien woog zeer zwaar de overweging, dat men in de Engelsche koloniën op voorbeeldige wijze voor de Hollandsche oudheden pleegt zorg te dragen en de internationale beleefdheid een even pieteitsvolle behandeling van onze zijde voor de Engelsche monumenten vereischt. Wat dit laatste betreft heeft de heer Moens zich zeer verdienstelijk gemaakt door zich tijdens zijn verblijf te Benkoelen het lot der oude Engelsche grafsteenen in en bij de hoofdplaats aan te trekken, ze te verzamelen en ze in de muren van het fort te laten inmetselen [1]. Deze steenen evenals de grafmonumenten uit den Engelschen tijd op de Europeesche begraafplaats ter hoofdplaats bleken bij inspectie keurig te zijn onderhouden.

Nog den 21sten bereikten wij via Kepahiang Pagar Alam. In de omstreken bezichtigden wij in gezelschap van den demang de voornaamste beeldhouwwerken, waarvan Westenenk in het Oudh. Verslag van 1922 een uitvoerige beschrijving heeft gegeven, waaraan onzerzijds niets behoeft te worden toegevoegd [2]. Rechts van den weg naar Boemi agoeng even boven de doesoen Pager Din en ongeveer een kwartier gaans van de door Westenenk op pl. 22b van zijn artikel afgebeelde hoekneuten troffen wij rechts van den weg in een slokan een prehistorisch graf *(Pl. 44b)* aan bestaande uit drie op hun kant gezette platte steenen afgedekt door een vierden en even verder de overblijfselen van een grooter uit elkaar gevallen graf; links van denzelfden weg ligt een veld bezaaid met groote, in rijen geplaatste steenen en twee groepen van rotsblokken, die door hun plaatsing aan dolmens doen denken *(Pl. 44a)*. Voor de onveranderde instandhouding van deze overblijfselen, die mogelijk voor de dateering van de beelden in de Pasemah van waarde zullen kunnen zijn, werd de hulp van het Binnenlandsch Bestuur ingeroepen; er werden eenige foto's van gemaakt, terwijl later de aandacht van Dr. Van Stein Callenfels erop werd gevestigd.

Den 25sten Mei ging de tocht verder van Pagar Alam via Moeara Enim naar Moeara Niroe waar wij overnachtten; en vandaar over Poeroen naar Tanah Abang aan de Lematang voor de inspectie van de overblijfselen van de tjandi Kedebong Oendan (Inv. no. 119), waarvan in de Notulen Bat. Gen. 1904 Bijl. V een beschrijving van de hand van den Controleur B. B. A. J. Knaap is opgenomen, doch die tot dusverre nog niet het onderwerp van een speciaal onderzoek hadden uitgemaakt. Onze moeite werd niet beloond. Op de door Knaap aangegeven plek werden alleen drie vormlooze baksteenhoopen aangetroffen, zonder eenige aanduiding, die

[1] *O. V.* 1920 p. 89 vlg.

[2] *De Hindoe-oudheden in de Pasemah-hoogvlakte, O. V.* 1922 Bijl. D.

voor de bepaling van den aard der monumenten of de dateering zou kunnen dienen. Het in 1904 naar Batavia opgezonden beeldhouwwerk bestaande uit stukken kroonlijst met „monocle-motief", antefixen, een leeuwtje, een lingga, een topstuk en twee beelden, waarvan het eene een zittende mannefiguur, het andere Brahmā voorstelt, is Midden-Javaansch van stijl en Çiwaietisch van karakter. In de doesoen Tanah Abang vonden wij nog een hoekstuk met gaṇafiguur en den aanzet van een spiraal, een lingga-vormig stopstuk, een antefix en de buste van een mannebeeld met in de rechterhand een bidsnoer, een en ander dus ook Çiwaietisch. Is het voorkomen van Çiwaietische oudheden op Sumatra op zich zelf al een zeldzaamheid, te opmerkelijker is de aanwezigheid van een Çiwaietische nederzetting aan de Lematang, waar men had mogen verwachten, dat de nabije hoofdstad van het machtige Çrīwijaya alles in de omgeving Buddhistisch zou hebben gekleurd.

Den 26sten Mei kwamen wij te Palembang aan. De in 1928 bij en op de Boekit Segoentang gevonden oudheden zijn ondergebracht op het Residentie-erf en in een der paviljoens van het Residentiekantoor, waar zij in gezelschap van een collectie voortbrengselen van inlandsche kunstnijverheid de stichting van een plaatselijk museum afwachten om in het openbaar te worden tentoongesteld. Op de uitvoerige beschrijving van het steenen Buddhabeeld door den heer Perquin behoeft hier niet te worden teruggekomen. De bronzen Buddhakop waarvan in het O. V. nog geen foto werd gepubliceerd is thans op *Pl. 44c* afgebeeld; het voorwerp is reeds door prof. Krom besproken [1]). Aangaande het op den genoemden heuvel gevonden fragment van een beschreven steen kan nog worden medegedeeld, dat het niet het rechtsche (O. V. 1928 p. 101) doch het linker deel ervan uitmaakt en 20 regels schrift telt, waarvan slechts enkele woorden kunnen worden ontcijferd.

Het lid der Oudheidk. Commissie Ir. Th. Karsten had, mede in zijn kwaliteit van stedebouwkundig adviseur der Gemeente Palembang, de aandacht van den O. D. gevestigd op het feit, dat de „Kraton", thans in gebruik voor kazerne en officierswoningen, doch in de 18e eeuw werkelijk als kraton gediend hebbende, op een lagen, waarschijnlijk natuurlijken heuvel gelegen is en de situatie van dezen hevel t.o.v. de rivier, het achterland en de verdere omgeving zoodanig is, dat hij, indien inderdaad natuurlijk, wel steeds buitengewoon goed geeigend moet zijn geweest voor een vestiging, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat deze plek oude overblijfselen bevat. In verband met de bestaande plannen om de officierswoningen en de kazerne naar de buitenwijken der stad over te brengen en het kratonterrein voor stadsbebouwing te bestemmen, was het nu van belang te overwegen of de O. D. eenige zeggenschap over het terrein wenschte uit te oefenen. Overste Thomson met wien over deze aangelegenheid overleg werd gepleegd, deed de toezegging ons te waarschuwen, wanneer tot de overbrenging van het kampement zal worden overgegaan,

---

1) *Ned.-Ind. Oud en Nieuw*, 14e jg. p. 4.

op welk tijdstip een grondonderzoek zal kunnen plaatshebben. Overigens maken van verschillende zijden ontvangen inlichtingen het niet zeer waarschijnlijk, dat er zich onder het fort overblijfselen van een oude vestiging bevinden. Bij graafwerk dat op het kazerneplein verricht was — een groote waringin was o.a. tot op twee meter diepte uitgegraven — was men niet op baksteenfundeeringen gestuit.

Nadat deze zaak naar genoegen geregeld was, konden de andere punten op het programma van ons verblijf te Palembang worden afgewerkt. Het voornaamste doel was, aanwijzingen in den vorm van baksteenfundeeringen of andere overblijfselen te vinden, die voor een toekomstig onderzoek als uitgangspunt zouden kunnen worden genomen. Zoo werden allereerst de door Westenenk ter hoofdplaats vermelde [1]) Hindoe-oudheden bezocht.

Boekit Segoentang. Na het door den heer Perquin in 1928 ingestelde onderzoek was niet te verwachten, dat er op en bij den heuvel nog veel belangrijks aan het licht zou komen. Toch werd nog pour acquit de conscience door het hoogste punt, (op de plaats op Perquins kaart als no. 5 aangegeven), waar de bodem meer baksteen dan elders bevatte, een tien meter lange en twee meter breede sleuf gegraven. Er werd behalve baksteen niets gevonden; wel werd hetzelfde verschijnsel waargenomen, waarop Perquin in zijn rapport reeds wees [2]), dat de steenen niet tot een muur of fundeering behooren, maar in zeer onregelmatig verband zijn gestapeld. Of zij een bevloering of terrasje (voor de opstelling van losse beelden?) of voor een bestapeling van een waterput (Perquin) gediend hebben, kon niet worden uitgemaakt. Van den heer Rouwerd ontvingen wij nog ten behoeve van het te Palembang op te richten museum een fragment van een Buddhakop (l. ca. 30 c.M.) dat door koelies op den Boekit Segoentang na het vertrek van den heer Perquin was gevonden. Het is de linkerhelft van het gelaat met een oog en een gedeelte van de wang en van het haar, en vertoont de duidelijke sporen van moedwillige vernieling. Naar de grootte en de soort van de steen te oordeelen kan het deel hebben uitgemaakt van het groote op de Bt. Segoentang gevonden Buddhabeeld.

Op de plaats van de zgn. tjandi Walang ligt een Mohammedaansch graf, er is echter geen spoor van een Hindoe-oudheid te bekennen, evenmin als te Sobokingking of te tjandi Laras. Over de Mahmiroe zie Westenenk's uitvoerige mededeeling. Er mogen interessante legenden over het heuveltje in omloop zijn, zooals het er ligt is het van elk oudheidkundig belang gespeend. De eenige van de door Westenenk genoemde oudheden — behalve de Bt. Segoentang — die op belangstelling aanspraak maakt, is de tjandi Angsoka, een zeer laag heuveltje op welks top eenige diepe kuilen de plaats aanwijzen waar door Gemeentewerken naar baksteen is gegraven; behalve veel baksteenpuin en -gruis vindt men er op ca. 10 M. van elkaar twee groote natuursteenen kubussen, de eene nog geheel gaaf,

---

[1]) *Boekit Segoentang en Goenoeng Mahameroe uit de Sedjarah Melajoe*. T. B. G. LXIII. 1923, p. 218.

[2]) *Oudheidkundig onderzoek te Palembang*, O. V. 1928 Bijl. J.

de andere door midden gebroken. In het bovenvlak van elk bevindt zich een inhakking in den vorm van een gelijkzijdigen driehoek (lengte zijde 24, diepte 20 c.M.), die de vraag doet rijzen of we hier het bekende vulva-symbool van de aan Buddhisten en Çiwaieten gemeenschappelijke godin Dewī-Guhyeçwarī voor ons hebben. De aan dit symbool verbonden legende die vooral in Nepal een groote bekendheid geniet, verhaalt, dat Dewī uit verontwaardiging over de grove beleediging die haar gemaal van haren vader te verduren had gehad, den brandstapel besteeg om een eind aan haar leven te maken. Çiwa, dit vernomen hebbend, snelde ijlings naar de plaats des onheils, ontrukte aan de vlammen het half verteerde lichaam zijner geliefde en keerde er mede terug naar den top van den Kailāsa. Maar de verteerde ledematen vielen een voor een op den weg, zoo ook het pudendum — guhya — der godin, waarover zich onmiddellijk de aarde sloot. Een tempel werd er boven opgericht en in het heiligdom was te zien een lotus, die een driehoek — trikoṇa — omsloot, welken de brahmanen van stonde af aan als de vruchtbare vulva der godin vereerden, terwijl de Buddhisten er een symbool van hun Triratna in begroetten [1]). In Nepal evenals in Indië zelf is de trikoṇa steeds in verband met de vereering van de hoogste godin het yantra bij uitnemendheid geweest. Op Java was voorzoover wij weten het symbool onbekend en juist hierom zou het zeer merkwaardig zijn als de tjandi Angsoka er een herinnering aan bewaard had.

Volgens den ons vergezellenden demang zou er vroeger een vierkante ringmuur om den voet van den heuvel hebben geloopen, welke door Gemeentewerken zou zijn weggehaald om als wegverhardingsmateriaal te worden benut. Een bevestiging van dit bericht konden wij niet krijgen, wel werd ons later grif toegegeven, dat veel baksteen van den heuvel voor den aanleg van wegen was gebruikt, evenals ook de Bt. Segoentang jaren lang als steengroeve was geëxploiteerd. In afwachting van de afkondiging van de Monumentenordonnantie, die aan dit vandalisme paal en perk zal stellen, was de ons gedane toezegging van den loco-burgemeester, den heer Doop, reeds veel waard, dat voortaan baksteenresten in en bij de kota door Gemeentewerken zullen worden ontzien.

Leverden de reeds bekende „oudheden" ter hoofdplaats bitter weinig belangrijks op, niet meer houvast gaven de informaties, die we van verschillende zijden inwonnen omtrent de bij graafwerk in de kota aangetroffen restanten van oud muurwerk. Als plaats waar fundamenten waren gevonden werd o.a. genoemd de Schoolstraat tegenover het Residentiekantoor; bij navraag bij den indertijd met het toezicht op het graafwerk belasten opzichter bleek evenwel, dat er wel een muur van ± 1 M. dikte was gevonden, maar deze uit groot-model, in mortelkalk gemetselde baksteen bestond, zoodat niet aan een overblijfsel van de Çailendra-periode kan worden gedacht. De andere geruchten over vindplaatsen van baksteenfundeeringen in de kota waren te vaag om er profijt voor een toekomstig onderzoek van te kunnen trekken.

---

[1]) LÉVI, *Le Népal* II p. 376.

De verwachtingen aangaande het onderzoek van Palembang waren niet hoog gespannen geweest en de resultaten waren er mede in overeenstemming. In aanmerking genomen, dat de afdeeling Palembangsche Benedenlanden tot de aan oudheden armste gedeelten van het met oudheden niet overmatig rijk bedeelde Sumatra behoort (de Inventaris van 1914 vermeldt onder de genoemde afdeeling slechts twee nummers) en dat zelfs de volijverige heer Westenenk, ofschoon hij voor de opsporing van overblijfselen over het volledige bestuursapparaat te beschikken had, slechts enkele vondsten aan de bestaande lijst vermocht toe te voegen, daar was het van den beginne af duidelijk geweest, dat een verblijf van enkele dagen geen belangrijken oogst aan oudheden zou opleveren. Toch was de te Palembang doorgebrachte tijd niet verloren. Want de persoonlijk opgedane ervaring, dat de hoofdplaats nagenoeg geene overblijfselen bevat, die aan het glorierijk bestaan van het oude Çriwijaya kunnen herinneren, heeft met klem de vraag naar voren gebracht, of wel ooit de hoofdstad van dat rijk op de plaats van het huidige Palembang gevestigd is geweest. Bij het stellen van deze vraag zien wij niet over het hoofd, dat blijkens de Chineesche berichten de bevolking der hoofdstad in drijvende woningen van hout en bamboe aan den oever van de rivier gehuisvest was — evenals nu nog het geval is — en dat dus dit deel der stad voorbestemd was om zonder één enkel spoor na te laten te verdwijnen. Tegenover dit bericht toch staat een ander bericht, dat van een baksteenen ringmuur om de stad van vele tientallen li in omtrek melding maakt; staan verder de vele mededeelingen, die van Çriwijaya's macht en rijkdom gewagen en ons verplaatsen in een maatschappij, waarvan het peil der beschaving zoodanig was, dat het de stichting van permanente bouwwerken voor den godsdienst en voor den vorst en zijn hof vereischte.

Wat hebben nu de oudheidkundige vondsten te Palembang tot dusverre geleerd? Slecht dit: dat er buiten de hoofdplaats, op de Boekit Segoentang, een Buddhistische stichting, bestaande uit een baksteenen terras of bevloering, waarop eenige beelden stonden opgesteld, gevonden werd, en wellicht in Palembang zelf, te Tjandi Angsoka, iets dergelijks. Overigens is er ter hoofdplaats nooit iets aan het licht gekomen, dat de voormalige aanwezigheid van kloosters en heiligdommen, van een kraton met ringmuren en poorten en wat dies meer zij aannemelijk heeft kunnen maken. Men vergelijke nu met dit beeld de overblijfselen die andere hoofdsteden hebben nagelaten: die der Çailendra's op Midden-Java; die van de kratons te Singosari en Majapahit, waar van de volkswoningbouw nagenoeg niets is gespaard, doch de bouwwerken in duurzaam materiaal op tal van plaatsen den tand des tijds hebben getrotseerd. De conclusie ligt dan dunkt ons voor de hand: tenzij men aanneemt, dat de hoofdstad in haar geheel uit vergankelijk materiaal is opgetrokken geweest, óf dat zij gedeeltelijk van duurzaam materiaal gebouwd, zoo grondig verwoest en vernietigd is, dat er geen sporen van resten, óf — laatste mogelijkheid — dat de bodem sinds den aanleg van de stad is verhoogd, zoodat op een aanzienlijk lager niveau dan dat van de tegenwoordige kota nog restanten aanwezig zijn —, geven de oudheidkundige overblijfselen geen steun aan de gangbare onderstelling,

dat de hoofdstad van het rijk Çriwijaya op de plaats van de tegenwoordige kota Palembang gelegen was.

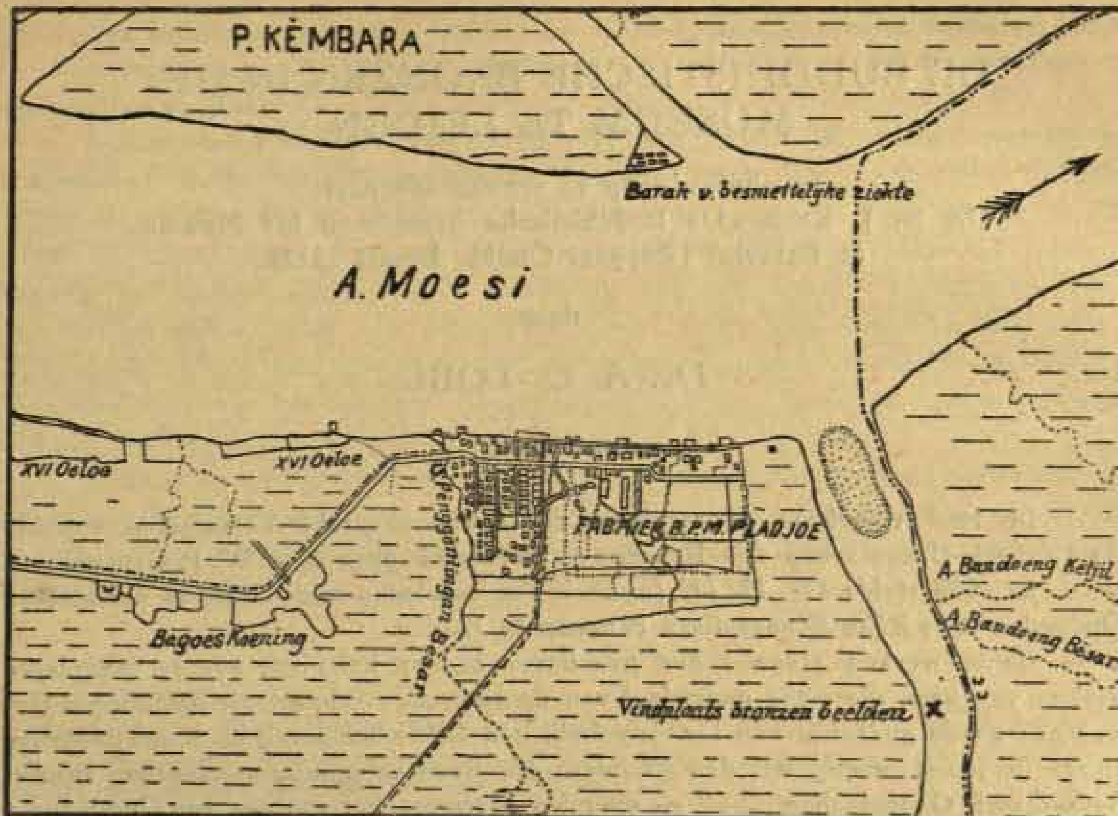
We willen in verband met deze conclusie een korte bespreking wijden aan een recente vondst, die mogelijk een vingerwijzing aangaande de plaats waar de oude hoofdstad dan wèl gevestigd was bevat. We hebben het oog op een drietal bronzen beelden *(Pl. 45)*, die in Nov. in de Komering, op één K.M. afstand van de plaats waar deze rivier in de Moesi uitmondt, werden opgebaggerd en door vriendelijke tusschenkomst van het Hoofd van 's Lands Baggerbedrijf naar Batavia opgezonden, thans deel uitmaken van de museumcollectie.

Het grootste brons, hoog 52 c.M., is blijkens de breukvlakken aan de rechter elleboog achtarmig geweest en stelt, gezien de Amitābha-beeltenis in de makuṭa en het bidsnoer in de rechterachterhand, Awalokiteçwara-Amoghapāça voor. Van de in de linkerhanden gehouden attributen is alleen een gedeelte van den steel van de in de (tweede) achterhand gehouden lotus tegen den bovenarm zichtbaar; de zeer hooge jaṭamakuṭa, is aan weerszijden behangen met een haartres, welke zich even onder de oorlel in een drietal over de schouder afhangende haartressen splitst; ūrṇā en gewone sieraden; onder de voetzoolen een hoefijzervormige beugel waarmede het beeld in het voetstuk is vastgezet; op den rug een stevige ring voor de bevestiging van een zonnescherm.

Het tweede beeld, hoog 40 c.M., is een staande Buddha, geheel volgens den op Java geldenden canon uitgebeeld; de rechterhand in abhaya-mudrā; in de linkerhand een slip van het monnikskleed: de ūrṇā ontbreekt; de beide schouders zijn door het gewaad bedekt; op den rug een ring van gelijken vorm als bij den Awalokiteçwara.

Van het derde beeld, Maitreya voorstellend, hoog 23 c.M., is de rechterarm geheel en de linkerarm tot de elleboog afgebroken; aan de buitenzijde van den rechter bovenarm is nog een stuk van een lotusstengel zichtbaar; aan de houding van de dijen is te zien, dat de bodhisattwa in zittende houding, waarschijnlijk in lalitāsana, is voorgesteld; hooge jaṭamakuṭa met nis, waarin een stūpa van eigenaardig model; het voorwerp bestaat nml. uit een dubbel lotuskussen dat — met weglating van een eigenlijk stūpalichaam — een pyramide van elf pajongs met nog een puntig topstuk draagt.

Wat van de bronzen — die in iconographisch opzicht geen nieuwe gezichtspunten openen — de merkwaardigheid uitmaakt, is in de eerste plaats de vindplaats, niet in, doch dichtbij de hoofdplaats Palembang, welke doet veronderstellen, dat het emplacement van de oude hoofdstad Zuidelijker lag dan de tegenwoordige kota, dus in het gebied, dat nu bijna geheel, door moerassen wordt ingenomen. Ten tweede is de stijl der bronzen figuren zeer opmerkelijk. Deze is in afwijking van dien van den steenen Buddha en het Bodhisattwa-beeld van de Boekit Segoentang zuiver Midden-Javaansch en vertegenwoordigt het eenige ons bekende voorbeeld van een van het gebied van Çriwijaya afkomstige, met de Javaansche Çailendra-plastiek ten nauwste verwante kunstuiting. Dit bestek laat niet toe over de beteekenis der voorwerpen in het licht der bestaande hypothesen aangaande de Sumatraansche periode der Javaansche geschiedenis of de Javaansche periode der

Sumatraansche geschiedenis in nadere beschouwing te treden. Naar het ons voorkomt zullen er argumenten ten gunste zoowel van de eene als van de andere hypothese aan zijn te ontleenen. Waar het hier op aankomt is, dat de op zoo prozaische manier aan het licht gekomen bronzen de hoop doen herleven, dat de rivierdelta — zij 't op andere plaatsen dan men er tot dusverre naar gezocht heeft — nog oudheidkundige verrassingen in den schoot verbergt en deze wellicht den vicieusen cirkel zullen vermogen te doorbreken, waarbinnen, bij de heerschende schaarschte aan historische gegevens, het onderzoek van de verhouding tusschen Çrīwijaya en Java den laatsten tijd gebannen is geweest.

Den 31sten Mei aanvaardden wij de terugreis van Palembang naar Oosthaven en van daar per K. P. M.-stoomer naar Merak. Den 1sten Juni arriveerden we weer te Batavia.

Wij willen dit verslag niet besluiten zonder met groote erkentelijkheid melding te hebben gemaakt van de hulp en voorlichting, welke wij overal op onze reis van de zijde van de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur hebben ontvangen en waaraan we het in de eerste plaats te danken hebben gehad, zoo wij in korten tijd het meerendeel van de weliswaar weinig talrijke doch daarom niet minder interessante oudheden op Sumatra hebben kunnen bezoeken.

DE BUDDHISTISCHE BRONZEN IN HET MUSEUM TE LEIDEN

aansluitende op en verwijzende naar
Dr. N. J. Krom „De Buddhistische Bronzen in het Museum te Batavia" (Rapport Oudhk. Dienst 1912).

door

Dr. A. C. TOBI.

INLEIDING.

In 1887 verscheen de catalogus der Archaeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen door W. P. Groeneveldt.

In 1909 stelde Dr. H. H. Juynboll een catalogus samen van de Javaansche Oudheden in 's Rijks Etnografisch Museum te Leiden.

Beide werken staan thans nog boven aan op het lijstje van te raadplegen boeken van hem, die eenig onderdeel van de Indische Archaeologie bestudeert. Het was een goede gedachte van Dr. Juynboll, den Leidschen catalogus samen te stellen „meer in overstemming met den catalogus der Archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap . . . ." en over het algemeen het systeem van Groeneveldt te volgen. De twee voornaamste verzamelingen waren hierdoor op dezelfde wijze behandeld; door de beide catalogi naast elkaar te gebruiken kreeg men, ook zonder de voorwerpen zelf aanschouwd te hebben, een goed beeld van hetgeen Oud-Java aan kunst heeft opgeleverd.

Niettemin verscheen in 1913 van de hand van Dr. N. J. Krom een catalogus van „de Buddhistische Bronzen in het Museum te Batavia".

Overbodig? Allerminst!

In de eerste plaats motiveerde Dr. Krom de samenstelling met de volgende woorden: „Het doel ervan was te trachten de resultaten, welke de studie der Buddhistische iconografie der laatste jaren heeft opgeleverd, vruchtbaar te maken voor de collectie te Batavia, hetgeen nog slechts incidenteel en in hoogst enkele gevallen had plaats gehad".

In de tweede plaats echter, en dit is n m.m. wel de hoofdverdienste van het werk, is hiermede een schrede gezet op den weg, die leidt naar een beschrijving van de Buddhistische iconografie van Java. Al mag de tijd daartoe dan nog niet gekomen zijn, aanbeveling verdient het, zooveel mogelijk dien weg te banen, zooveel mogelijk materialen daarvoor bijeen te brengen en, willen ze steeds goed sluitend één geheel vormen, zooveel mogelijk op de zelfde wijze te werk te gaan, zich richtende naar één plan.

De bronsjes te Batavia worden bij de bespreking door Dr. Krom verdeeld in vier hoofdgroepen: Buddha's, Bodhisattva's, andere mannelijke godheden en vrouwelijke godheden.

Iedere groep wordt eerst in het algemeen behandeld, vermeld worden de kenteekenen welke alle representanten van die groep gemeen hebben. Daarop volgen voor elke figuur uit de groep alweer de algemeene kenteekenen en ten slotte de afwijkingen bij diverse beeldjes en de bijzonderheden daarvan. Daarop kunnen de aanteekeningen, naar aanleiding van elk beeldje afzonderlijk, kort zijn en het geheel wint aan overzichtelijkheid. Doch ook daardoor kan iedere volgende beschrijver van collecties van Buddhistische bronzen, voor de algemeenheden verwijzen naar de betrekkelijke besprekingen van Dr. Krom en verder volstaan met een mededeeling aangaande de afwijkingen of bijzonderheden.

Deze methode werd o.m. gevolgd door Dr. F. D. K. Bosch in het Oudheidkundig Verslag 1923 derde en vierde kwartaal blz. 138 e.v. En het is deze methode die ik heb willen toepassen op een bespreking van de Buddhistische bronzen in het Museum te Leiden.

I. DE BUDDHA'S.

Ook bij deze collectie zijn alle Buddha's in menschelijken vorm afgebeeld en dragen de meesten het monniksgewaad. Toch komen er enkele voor, die op het eerste gezicht een Bodhisattva schijnen voor te stellen, het rijke kleed, de kroon of tiara, de arm en beenringen wijzen in die richting.

No. 2862 is hiervan een voorbeeld. Slechts door het oud-Javaansche opschrift onder het voetstuk „Verocanā" weten wij dat hier geen Bodhisattva bedoeld is doch de Dhyāni-Buddha Vairocana *(Pl. 50 d)*.

Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor, de bronsvondst van Ngandjoek besprekende (T. B. G. LVIII 1920, blz. 81 e.v.), haalt ook dit beeldje aan, wijst er op dat de Dhyāni-Buddha's in rijk gewaad, met kroon worden afgebeeld, wanneer zij zich bevinden in gezelschap van hun Çakti. Doch ook, dat op Java Dhyāni-Buddha's alleen afgebeeld, met kronen enz. voorkomen.

Men moet dit wel aannemen, wanneer men no. 2853 beschouwt, in den Catalogus Juynboll voorkomende als Samantabhadra. Door de kroon welke dit beeldje draagt, is de uṣṇīṣa niet zoo duidelijk zichtbaar doch hij is aanwezig. En dan moeten we dit bronsje brengen onder de groep voorstellende Vairocana *(Pl. 50 a)*.

Het spreekt van zelf en dit geldt voor hetgeen volgt evenzeer, dat we op een enkele uitzondering na, nooit met zekerheid kunnen zeggen: dit beeld stelt voor Vairocana, dit Akṣobhya. Immers even goed kan bedoeld zijn een afbeelding te geven van Çākyamuni in de houding van den Dhyāni-Buddha Vairocana, Akṣobhya enz. Gemakshalve worden de namen der Dhyāni-Buddha's echter gebezigd als groepsaanduiding.

En andere voorbeeld, no. 2856. Hier draagt het beeldje een hooge tiara, waardoor de uṣṇīṣa in het geheel niet zichtbaar is. Niettemin moet dit bronsje ook naar de meening van Dr. Juynboll als Akṣobhya worden aangemerkt *(Pl. 50 f)*.

De vierde en laatste uitzondering op den regel dat Buddha's worden afgebeeld in monniksgewaad is no. 2855. Ook hierbij een hooge tiara die de uṣṇīṣa geheel aan het oog onttrekt *(Pl. 50 e)*.

Slechts vier uitzonderingen op den regel, die door de drie en zestig andere Buddha beeldjes wordt bevestigd!

Doch in de wijze, waarop het monnikskleed wordt gedragen is nog verschil. Meestal wordt de rechterschouder onbedekt gelaten, op den linkerschouder schikt het kleed zich tot bevallige plooien, of hangt een geplooide slip. Een enkele maal zijn beide schouders bedekt zooals bij de nos. 2853 *(Pl. 50 a)*, 2464 en 2587. Dit is dus bij het beeld dat wij boven hebben leeren kennen als Vairocana alsmede bij twee staande afbeeldingen van Çākyamuni (?).

Teekenen we nog aan dat bij de staande figuren het kleed reikt tot de voeten of iets daarboven en meer of minder uitstaat; bij de zittende figuren ligt het geplooid in den schoot of over de voeten.

De uṣṇīṣa, het voornaamste kenteeken van den Buddha, de verhevenheid op het hoofd, is verschillend gevormd. De meest eenvoudige en gewone vorm is die van een omgekeerd kommetje. Maar daarnaast komen er voor met scherpe en stompe punten en knoppen, soms een dubbele knop (no. 3032). Een enkele is van een krulletje voorzien (1790, 1878). Voorzoover de uṣṇīṣa geleidelijk in een punt overgaat is het vaak lastig te zien of hier inderdaad een uṣṇīṣa bedoeld is dan wel dat we met een hoofdtooi te maken hebben (bv. nos. 3343, 3040).

Vermelden wij tenslotte nog de bijzonderheid dat no. 1713 Akṣobhya een nisvormig voorwerp in het kapsel draagt.

Het voorkomen van de ūrṇā is regel, zoodat wij slechts zullen aangeven wanneer die niet aanwezig is. Onder de Buddha beeldjes dezer collectie is er slechts een, die een vergulden ūrṇā heeft.

Is het nog noodig hier te vermelden dat des Buddha's ooren lang en uitgerekt en dat bij duidelijke beeldjes de geluksrimpels in den hals steeds aanwezig zijn?

De Buddha voert als regel geen attribuut, de linkerhand houdt vaak een kleedslip vast. Twee beeldjes echter n.l. no. 1713 een Akṣobhya en no. 2387 een Ratnasambhava dragen in de linkerhand een bolletje.

De zetels der Buddha's worden meestal gevormd door lotussen al of niet op een voetstuk geplaatst. Komt daarbij nog een versierd achterstuk, dan gaat het geheel al bijzonder veel op een troon gelijken; men zie b.v. de dubbelfiguur no. 2862 *(Pl. 50 d)*. Van een troon spreken we echter eerst bij fig. no. 2844: Çākyamuni op den leeuwentroon.

Een merkwaardigheid valt nog op te merken. De Buddha van de nos. 2845 en 3060 *(Pl. 52 a)* is gezeten op een rolkussen, dat de plaats inneemt van het lotuskussen. Van de lotus kon men zich echter niet geheel losmaken, deze wordt hierbij gebezigd

als voetkussen. Heeft men door dit menschelijk voorwerp willen aangeven, dat de historische Buddha Çākyamuni bedoeld werd?

Welke handhoudingen zijn bij de Leidsche Buddha's vertegenwoordigd?

Vooreerst de *bhūmisparça-mudrā* voorkomende bij 14 Buddha's allen als Akṣobhya hier behandeld.

Dan de *dhvaja-mudrā* eigen aan Vairocana (men zie het overzicht bij J. Kats, Sang hyang Kamahāyānikan, blz. 194 en Moens T. B. G. 58, blz. 524 e.v.). Met deze mudrā is bedoeld de vajrahouding vermeld bij Dr. Krom B. B. M. B. blz. 7. Deze mudrā komt voor bij 17 Buddha's, allen als Vairocana.

De *dharmacakra-mudrā* mede eigen aan Vairocana (men zie o.m. Groeneveldt blz. 76) voorkomende bij 3 Vairocana's en 3 beeldjes welke wij Çākyamuni moeten noemen op grond van den eerder vermelden leeuwentroon (no. 2844) en de rolkussens (nos. 2845 en 3060 (*Pl. 51 c* en *d*)).

De *dhyāni-mudrā* van Amitābha bij 3 Buddha's.

De *vitarka-mudrā*. Waar deze handhouding niet die is van een der Dhyāni-Buddha's worden de betreffende beeldjes als Çākyamuni aangeduid. Hiervan zijn 4 exemplaren aanwezig.

De *vara-mudrā* voorkomende bij 4 afbeeldingen van Ratnasambhava en 3 van Çākyamuni (?).

De *abhaya-mudrā* van Amoghasiddha bij drie beeldjes onder diens naam en bij 8 beeldjes, aangegeven als Çākyamuni (?).

Bovendien nog twee afwijkende mudrā's welke in navolging van Dr. Juynboll onder het hoofd Vairocana geplaatst zijn n.l.:

No. 2614 waarbij de rechterhand wordt gehouden boven de linker, met de pinken in elkaar gehaakt en

No. 2171 waarbij de rechterhand wordt gehouden boven de linker, beide met de palm naar voren en de middel- en ringvinger van de rechter over de wijsvinger van de linkerhand heengebogen zijn, terwijl de drie andere vingers van de linkerhand gebogen worden gehouden.

De linkerhand is, behalve bij de dhvaja-mudrā en de dharmacakra-mudrā waarbij zij medewerkt tot het vormen van die mudrā's, meestal open met de palm naar boven, in den schoot gelegen. Wij zagen echter reeds, dat twee beeldjes een bolletje in de linkerhand houden. Ook werd reeds vermeld, dat deze hand hier en daar de kleedslip vasthoudt. Waar dit laatste het geval is, komt de linkerhand, ja zelfs de benedenarm in actie. Hoewel meestal de slip wordt gehouden tusschen de naar elkaar toe gebogen duim en wijsvinger, komen ook andere houdingen voor, waarbij ook de overige vingers min of meer gebogen zijn.

Een beeldje heeft de linkerhand in bhūmisparça-mudrā, de rechter in vitarka-mudrā n.l. no. 1715 Çākyamuni. Verreweg de meeste Buddha beeldjes zitten op de gewone, indische wijze met de beenen gekruist, de diamantenpose, of het rechterbeen gevouwen voor het dito linker, de subactieve pose (48 van de 67 beelden). Slechts drie zitten op Europeesche wijze en het valt op, dat het weer drie zijn, die

we wegens leeuwentroon of rolkussen hebben aangeduid als klaarblijkelijk Çākyamuni voorstellende. Deze wijze van zitten noemt men ook wel de Maitreya-pose. Alle drie houden de handen in dharmacakra-mudrā hiermede overeenstemmende met vier van de zeven op Europeesche wijze zittende Buddha's uit Batavia. De twee andere Bataviasche bronsjes stemmen meer overeen met de zittende Çākyamuni uit het Natuurhistorisch Museum in Weenen (pl. I bij Robert Heine-Geldern, Altjavanische Bronzen Weenen 1925), met dit onderscheid evenwel dat deze Buddha de rechterhand houdt ongeveer in de „pointing" houding Dr. J. Brandes, Een Buddhistisch monniksbeeld) T. B. G. 48 blz. 37 e.v. de beide Bataviasche in de vitarka-mudrā.

Tenslotte zijn er 16 staande Buddhafiguren, alle behandeld als Çākyamuni (?); 13 hiervan houden in de linkerhand een slip van het kleed, van de overige 3 is de linkerhand of zijn zelfs beide handen afgebroken. Voorzoover de rechterhand wordt gehouden in abhaya-mudrā, zouden we wellicht Dīpaṅkara in deze figuur hebben te zien (A. Foucher, Iconographie Bouddhique I blz. 77 en v.). De combinatie rechts varamudrā, links de kleedslip op den schouder houdend is in onze collectie niet aanwezig.

A. gewone wijze zittend (diamanten of subactieve pose).

A k ṣ o b y a. B(uddhistische) B(ronzen) M(useum) B(atavia) blz. 3 e.v.

2846. Afk. onbekend. Hoog 22.5 c.M.

Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, achterstuk met pilastertjes en makara ornament, ovale lichtschijf met versierden rand, zonnescherm met groote knop.

Uṣṇīṣa stompe knop.

Kleedslip op den linkerschouder. (Het door Dr. H. H. Juynboll vermelde snoer is inderdaad de zoom van het kleed).

1709. Afk. onbekend. Hoog 14 c.M.

Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, puntboogvormig achterstuk met versierden rand, versierd zonnescherm.

Uṣṇīṣa met kop.

Kleed stuk geplooid over linkerschouder.

(Rechterhand rust niet op linkerknie maar op de rechter (J. blz. 80).

1790. Afk. onbekend. Hoog 14 c.M.

Ovaal lostuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, achterstuk met versierden rand, zonnescherm met punt.

Uṣṇīṣa met krul op den top.

(Ūrṇā wel aanwezig schoon afgesleten (J. blz. 81).

3343. Afk. onbekend. Hoog 11.4 c.M.
Ovaal lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, ovaal achterstuk met versierden rand en groot parelmotief, zonnescherm afgebroken. Achter het hoofd loszittende, versierde boog.
Uṣṇīṣa geleidelijk in 't hoofd overgaand.
Geen ūrṇā. (Het spitstoeloopende hoofd is hier de uṣṇīṣa, die dus wel aanwezig is (J. blz. 18).

1878. Afk. onbekend. Hoog 13.8 c.M.
Ovaal zeer dik lotuskussen, eenvoudig langwerpig vierkant voetstuk met drie uitspringende randen, achterstuk bestaande uit langwerpig vierkant vlak waarboven driehoek met ingeschreven cirkel, vlammenrand en makara's.
Uṣṇīṣa eindigend in groote krul.
Geen ūrṇā.
Achter het achterstuk oog voor zonnescherm en twee ronde medaillons met Nāgarīschrift (?).

1707. Afk. onbekend. Hoog 14 c.M.
Ovaal lotuskussen met parelrandje, eenvoudig langwerpig vierkant voetstuk, cirkelvormig achterstuk met rand en uitsteeksels. Zonnescherm afgebroken doch aanwezig.
Uṣṇīṣa op de platte haardos.
Langgerekte spleetoogen, scherpe neus.
Kleedslip op den linkerschouder en in linkerhand.

2851. Afk. onbekend. Hoog 9.5 c.M.
Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, geen achterstuk, ronde naar boven spitstoeloopende lichtschijf tegen 't hoofd, zonnescherm afgebroken.
Uṣṇīṣa klokvormig eindigend in een punt.
Kleedslip in de linkerhand. (Van den linkerschouder gaat geen snoer omlaag, dit is de rand van het kleed (J. blz. 81).

3344. Afk. onbekend. Hoog 12 c.M.
Geen zetel of achterstuk. Glorie gedeeltelijk aanwezig.
Sterk geschonden.

3040. Afk. onbekend. Hoog 10.2 c.M.
Ovaal lotuskussen, geen voetstuk of achterstuk.
Uṣṇīṣa in 't hoofd overgaand.
Sterk afgesleten.

2852. Afk. onbekend. Hoog 12.5 c.M.
Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk. Geen achterstuk.
Uṣṇīṣa zonder knop.
Kleedslip in de linkerhand en over den linkerschouder.

1713. Afk. onbekend. Hoog 10.7 c.M.

Ovaal lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk. Achterstuk verdwenen.

Uṣṇīṣa eindigend in een punt.

In de linkerhand een bolletje.

Kleedslip in veel plooien op den linkerschouder.

In het kapsel nisvormig voorwerp.

(Van den linkerschouder loopt de zoom van het kleed af, geen upavīta (J. blz. 82)).

2854. Afk. onbekend. Hoog 9 c.M.

Ovaal lotuskussen, geen voetstuk noch achterstuk.

Uṣṇīṣa puntig toeloopend.

Kleedslip in de linkerhand en over den linkerschouder.

1463/5. afk. Desa Tjoembree bij het Wilisgebergte, Kediri, Hoog 5.5 c.M.

Langwerpig vierkant voetstuk aan drie kanten versierd, zonder lotuskussen doch twee gaten voor het achterstuk hetwelk niet aanwezig.

Schijnbaar van edel metaal, althans geen brons, doch aangeslagen.

2856. Afk. onbekend. Hoog 20 c.M.

Ovaal lotuskussen (gebroken), geen voetstuk noch achterstuk.

Ovale lichtschijf met zes spaken en vlammenrandversiering, zonnescherm met stompe punt.

Zittend in „subactieve" pose waarbij de beenen niet geheel gekruist liggen als bij de „diamanten" pose, doch het linkerbeen voor het rechter.

Bodhisattva-gewaad met hooge tiara, derhalve de uṣṇīṣa niet zichtbaar.

Met upavīta *(Pl. II)*.

N. B. *1717* en *1718.* zijn sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

Vairocana. B. B. M. B. blz. 6.

(De hier genoemde vajrahouding is de *dhvaja-mudrā* vide Moens, T. B. G. 58 blz. 524 e.v.).

2780. Afk. onbekend. Hoog 9.9 c.M.

Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, achterstuk bestaande uit langwerpig vlak met vlammenrand en makara's waarboven nisvormig vlak eveneens met vlammenrand, zonnescherm met lange punt.

Aparte lichtschijf in den nek bevestigd.

Uṣṇīṣa met knopje. Geen ūrṇā.

Kleedslip op den linkerschouder.

Beeld en lichtschijf van goud, voetstuk, achterstuk en zonnescherm van verzilverd brons.

2781. Afk. onbekend. Hoog 8.5 c.M.

Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, achterstuk bestaande uit langwerpig vierkant waarboven cirkel als lichtschijf met gestyleerde makara's en vlammenrand, zonnescherm met kleine punt. Lichtschijf aan het hoofd bevestigd.

Uṣṇīṣa met klein knopje. Geen ūrṇā.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

Beeld en lichtschijf van goud, de rest van verzilverd brons.

2782. Afk. onbekend. Hoog 8.3 c.M.

Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk met streepversiering, ovaal achterstuk met versierde rand. Zonnescherm. Lichtschijf aan het hoofd bevestigd.

Uṣṇīṣa met knop.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

Beeld en lichtschijf van goud, de rest van verzilverd brons.

3031. Afk. onbekend. Hoog 7.5 c.M.

Ovaal lotuskussen, plat voetstuk, ovaal achterstuk, met gestyleerde makara's, parel en vlammenrand. Zonnescherm. Lichtschijf aan het hoofd bevestigd.

Uṣṇīṣa met knop.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

Beeld en lichtschijf van goud, de rest van zilver.

3032. Afk. onbekend. Hoog 8 c.M.

Rond lotuskussen, vierkant voetstuk aan hoeken en in 't midden versierd met bloemmotief. Ovaal achterstuk met gestyleerde makara's en versierde rand; zonnescherm.

Uṣṇīṣa met dubbele knop.

Kleedslip over den linkerschouder.

Beeld van goud, de rest van zilver.

2847. Afk. onbekend. Hoog 20 c.M.

Rond lotuskussen, eenvoudig vierkant voetstuk, achterstuk met makara's en pilastertjes, van boven ovaal met vlammenrand dienstdoend als lichtschijf; zonnescherm afgebroken.

Uṣṇīṣa met knop.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

3277. Afk. onbekend. Hoog 12 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant versierd voetstuk; achterstuk langwerpig, versierd met gestyleerde makara's eindigend in puntboog waaraan overblijfselen van zonnescherm.

Uṣṇīṣa met knop.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

(De ūrṇā is nog wel zichtbaar (J. blz. 78)).

3046. Afk. onbekend. Hoog 12.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk rechthoekig, ter hoogte van schouders overgaand in ovale lichtschijf met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Uṣṇīṣa in groote punt toeloopend. Geen ūrṇā.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

1712. Afk. onbekend. Hoog 13.1 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant voetstuk à jour bewerkt; achterstuk met makara's waarboven ovaal met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Uṣṇīṣa in stompe punt toeloopend.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

3044. Afk. onbekend. Hoog 11.1 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk halverwege onbewerkt en uitloopend in een boog met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Uṣṇīṣa vrij plat met knop. Geen ūrṇā.

3045. Afk. onbekend. Hoog 9.5 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk vierkant overgaand in boog met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Uṣṇīṣa toeloopend in knop. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder.

3047. Afk. onbekend. Hoog 8.2 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk boogvormig met vlammenrand.

Uṣṇīṣa puntig toeloopend. Geen ūrṇā.

Kleedslip op linkerschouder.

2848. Afk. onbekend. Hoog 11.5 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk vierkant met vlammenrand, ter hoogte van de schouders uitloopend in makara's, de rest afgebroken.

Uṣṇīṣa met ronden knop. Geen ūrṇā.

Kleedslip breed uit over de voeten en over den linkerschouder.

2849. Afk. onbekend. Hoog 13.5 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant voetstuk met opgelegd bloemmotief aan de hoeken en in het midden van den bovenrand; achterstuk afgebroken; aparte lichtschijf in den nek.

Uṣṇīṣa puntig uitloopend en eindigend in knop.

Kleedslip breed uit over de voeten en over den linkerschouder.

2850. Afk. onbekend. Hoog 8.9 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk afgebroken; aparte lichtschijf in den nek.

Uṣṇīṣa puntig toeloopend, daarop aparte stompe punt. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder.

2853. Afk. onbekend. Hoog 9.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; achter aan het hoofd een uitsteeksel hetgeen wijst op een verdwenen achterstuk of lichtschijf.

Uṣṇīṣa met het hoofd verloopend.

Kleedslip over de voeten. Kleed over het geheele bovenlijf. Kroon, halsketting, armbanden.

(Onmiskenbaar is de uṣṇīṣa aanwezig, zoodat we hier niet te maken hebben met Samantabhadra (J. blz. 92) doch met Vairocana) *(Pl. 50 a).*

Vairocana en Vajradhātvīçvarī.

2862. Afk. onbekend. Hoog 16 c.M.

Twee ronde lotuskussens op bewerkt langwerpig voetstuk versierd met viergaatjes motief en bovenrand met uitsteeksels. Achterstuk halverwege overgaand in twee ovalen met vlammenrand en gestyleerde makara's; twee zonneschermen.

Geen uṣṇīṣa.

Beide beelden dhvaja-mudrā in subactieve pose.

Vairocana in Bodhisattva's gewaad.

Onder in het voetstuk oud-Jav. opschrift Verocanā. *(Pl. 50 b).*

Vairocana met *dharmacakra-mudrā*. B. B. M. B. blz. 9 e.v.

1629. Afk. onbekend. Hoog 17 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk met makara's van bovenrand, iets spits toeloopend en vlammenrand; zonnescherm met scherpe punt; ovale lichtschijf tegen het hoofd bevestigd.

Uṣṇīṣa toeloopend in stomp puntje. Geen ūrṇā.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

1711. Afk. onbekend. Hoog 20 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant voetstuk à jour bewerkt en met opgelegde bloemversiersels aan de hoeken en midden der zijden; achterstuk boogvormig met vlammenrand; zonnescherm met scherpe punt; ovale lichtschijf tegen het hoofd bevestigd.

Uṣṇīṣa waarvan knop wellicht afgebroken. Geen ūrṇā.

Kleedslip over de voeten en den linkerschouder.

3043. Afk. onbekend. Hoog 17.4 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk met vlammenrand; zonnescherm met stompe punt.

Uṣṇīṣa toeloopend in stompe punt.

Kleedslip over den linkerschouder.

V a i r o c a n a met afwijkende *mudrā's.*

2614. Afk. onbekend. Hoog 10.3 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk met makara's (afgebroken); aparte lichtschijf in den nek.

Uṣṇīṣa plaat, met grooten knop.

Kleedslip over den linkerschouder.

Rechterhand boven de linker met de pinken in elkaar gehaakt.

2171. Afk. onbekend. Hoog 11 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk afgebroken.

Uṣṇīṣa met knop.

Kleedslip over den linkerschouder.

Rechterhand boven de linker met de palmen naar voren. Middel- en ringvinger van de rechterhand over wijsvinger van de linkerhad heengebogen. Drie andere vingers van de linkerhand gebogen.

A m i t ā b h a. B. B. M. B. blz. 10.

3035. Afk. onbekend. Hoog 13.3 c.M.

Halfrond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk met versierden rand en zijvleugels.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder.

3036. Afk. onbekend. Hoog 12.2 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; nisvormig achterstuk met versierden rand en gestijleerde makara's; zonnescherm afgebroken; lichtschijf apart aan hoofd en nek bevestigd.

Uṣṇīṣa in knopje eindigend.

Kleedslip over den linkerschouder.

2855. Afk. onbekend. Hoog 26.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk met aan elke zijde twee Andreas-kruisvormige openingen; geen achterstuk; achter het hoofd een ovale opengewerkte lichtschijf waarin vier spaken, met vlammenrand; zonnescherm.

Hooge tiara, derhalve uṣṇīṣa niet zichtbaar.

Bodhisattva gewaad. Upavīta recht naar beneden loopend. *(Pl. 50 e).*

N. B. De nummers *2388, 3037* en *3038* zijn sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

Buddha Çākyamuni met *vitarka-mudrā*. B. B. M. B. blz. 10 en 11.

1716. Afk. onbekend. Hoog 13.1 c.M.

Rond lotuskussen waarin gat voor verdwenen achterstuk; vierkant voetstuk uit twee treden bestaande; op vier pooten.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder.

1715. Afk. onbekend. Hoog 10.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; resten van het achterstuk. Achter het hoofd versierde lichtschijf.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Linkerhand in bhūmisparçā-mudrā, rechterhand vitarka-mudrā.

Ratnasambhava, B. B. M. B. blz. 11 en 12.

2362. Afk. onbekend. Hoog 11.8 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant voetstuk met drie vooruitspringende lijsten; achterstuk slechts gedeeltelijk aanwezig.

Uṣṇīṣa eindigend in knop. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder. (Van den linkerschouder loopt de zoom van het kleed naar beneden, doch geen upavīta (J. blz. 83).

3041. Afk. onbekend. Hoog 8.5 c.M.

Achtzijdig voetstuk waarin gat voor 't verdwenen achterstuk; lichtschijf op den schouder gedeeltelijk aanwezig.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

2387. Afk. Bagĕlen. Hoog 6 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk nisvormig met versierden rand; zonnescherm met lange stompe punt.

Uṣṇīṣa eindigend in stompe punt. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder.

In de linkerhand een bolletje.

(Geen upavīta vide no. 2362).

2586. Van dit beeld is de rechterhand afgebroken dus is daarmede het geheel niet juist te determineeren. Op grond van de horizontale houding van den rechter beneden arm mag worden aangenomen dat de hand of in abhayamudrā of in vitarkamudrā werd gehouden. Waar hier gekozen moet worden, vinde het beeldje bespreking als Amoghasiddha (J. blz. 84).

Amoghasiddha. B. B. M. B. 12—13.

2361. Afk. onbekend. Hoog 7.4 c.M.

Rond lotuskussen; geen voet- of achterstuk; in den nek restant van een lichtkring.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Kleedslip over den linkerschouder.

Linkerhand houdt een kleedslip vast.

2225. Afk. desa Bringin, distr. Tjangkreb, afd. Poerworedjo. Hoog 12 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk nisvormig met versierden rand; zonnescherm met punt.

Uṣṇīṣa met puntigen knop. Geen ūrṇā.

De rechterhand steunt met den pols op de rechterknie is echter sterk afgesleten.

2586. Afk. onbekend. Hoog 17 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk nisvormig met versierden rand en gestijleerde makara's; zonnescherm met langen stompen knop.

Uṣṇīṣa met knop.

Kleedslip over den linkerschouder.

Rechterhand afgebroken dus twijfelachtig.

(Geen upavīta, doch de zoom van het kleed, die van den linkerschouder afloopt J. blz. 84).

N. B. De nummers *1719* en *1720* zijn sedert uit collectie genomen als zijnde valsch.

B. Op Europeesche wijze zittend (Maitreya-pose).

Çākyamuni met *dharmacakra-mudrā* B. B. M. B. blz. 13 e.v.

2844. Afk. onbekend. Hoog 37.2 c.M.

Ovaal lotuskussen; leeuwentroon.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Kleedslip in de linkerhand.

Voetstuk van den troon met vooruitspringende randen. Voorzijde gazellen in de hoeken en het rad der wet in het midden. De tweede verdieping gevormd door „dragers" van het vlak waarop lotuskussen en achterstuk. De dragers zijn op de uiterste zijden twee zittende leeuwtjes. Aan de voorzijde knielende olifanten waarop liggend leeuwtje.

Achterstuk van den troon bestaande uit langwerpig vierkant vlak waarop dwarsbalk en glorie cirkelvormig met vlammenrand en bekroning van bladmotief. Terzijde dragers t.w. olifant waarop ḍākiṇī die weer staand leeuwtje torst.

De voeten van het beeld steunen op een lotuskelk boven het rad der wet tegen het voetstuk aangebracht.

2845. Afk. onbekend. Hoog 11.5 c.M.

Rolkussen op rechthoekig voetstuk met uitsprong naar voren; lotus aan stengel uit het voetstuk komend als voetensteun; geen achterstuk doch vierkant gat achter in 't voetstuk.

Uṣṇīṣa gewoon. Ūrṇā verguld.

Oogen verzilverd.

Kleed geplooid tusschen de beenen *(Pl. 51 d).*

3060. Afk. onbekend. Hoog 11.7 c.M.

Rolkussen op rechthoek voetstuk met veel banden; op vier pooten; lotus op drie pootjes tegen het voetstuk als voetensteun; geen achterstuk doch gat achter in het voetstuk.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā. *(Pl. 51 c).*

Het eerste beeld door den leeuwentroon, de beide andere door het gewone rolkussen, doen vermoeden dat hier inderdaad de historische Buddha Cākyamuni bedoeld is.

C. Staande Ç ā k y a m u n i met *abbaya-mudrā.* B. B. M. B. blz. 14 e. v.

2687. Afk. onbekend. Hoog 8.5 c.M.

Geen voetstuk enz. doch wel twee pennen onder de voeten ter bevestiging; ronde ring als lichtschijf achter het hoofd.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Kleedslip in de linkerhand, de hand gesloten om de slip, duim en wijsvinger met de toppen aaneen.

Pink van de rechterhand licht gebogen.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Goud.

2688. Afk. onbekend. Hoog 7.5 c.M.

Geen voetstuk, zelfs de voeten afgebroken; ovale ring als lichtschijf achter het hoofd.

Uṣṇīṣa met lange stompe punt. Geen ūrṇā.

Kleedslip, in de linkerhand, de hand geheven met de palm naar voren, slip losjes vastgehouden tusschen duim en wijsvinger, andere vingers licht gebogen.

Duim van de rechterhand gebogen.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Goud.

2689. Afk. onbekend. Hoog 7 c.M.

Geen voetstuk, zelfs de voeten afgebroken; hartvormige ring als lichtschijf achter het hoofd.

Uṣṇīṣa met korte stompe punt. Geen ūrṇā.

Kleedslip in de linkerhand, de hand half geheven met de palm naar voren; slip vastgehouden tusschen duim en ringvinger, andere vingers licht geheven.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Goud.

2690. Afk. onbekend. Hoog 8.5 c.M.

Geen voetstuk; achterstuk van ijzer, puntboog met vlammenrand waarvan zonnescherm verdwenen; peervormige ring als lichtschijf achter het hoofd.

Uṣṇīṣa met knop. Geen ūrṇā.

Kleedslip in de linkerhand tusschen duim en wijsvinger.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Goud.

1463/3. Afk. desa Tjoembree bij het Wilisgebergte, Kediri. Hoog 8 c.M.

Zonder voetstuk.

Uṣṇīṣa gewoon.

Op den rug horizontale lus voor de verdwenen glorie.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Kleedslip in de linkerhand tusschen duim en wijsvinger.

Goud.

1463/4. Afk. desa Tjoembree bij het Wilisgebregte, Kediri. Hoog 12 c.M. Zonder voetstuk 10 c.M.

2360. Afk. onbekend. Hoog 16.1 c.M.

Rond lotuskussen; geen achterstuk enz.; ring als lichtschijf achter het hoofd.

Uṣṇīṣa puntig toeloopend, sluit boven aan den lichtring.

Geen ūrṇā.

Kleedslip in de linkerhand.

Rechterhand iets voorovergebogen.

Scherpe neus.

Mantel langs het lichaam afhangend; rechterschouder bloot.

2441. Afk. onbekend. Hoog 18.5, met voetstuk 23 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig voetstuk. Dit geheel waarschijnlijk niet behoorende bij het beeld. Geen voeten.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Linkerhand afgebroken.

Mantel langs het lichaam afhangend; rechterschouder bloot, lang afhangend over den linker arm.

Met *vitarka-mudrā*. B. B. M. B. blz. 16 e.v.

3168. Afk. onbekend. Hoog 15.9 c.M. Gewicht 576 Gr.

Rond voetstuk van lotusblaren.

Uṣṇīṣa gewoon.

Kleedslip in de linkerhand tusschen duim en wijsvinger. Rechterhand in vitarka mudrā doch andere vingers ook gebogen.

Mantel langs het lichaam afhangend, hangend over den linker arm; rechterschouder bloot.

Goud.

3278. Abk. onbekend. Hoog 20.3 c.M.

Rond lotuskussen; rond voetstuk met lotusblad en dubbelen parelrand; achterstuk met vlammenrand.

Uṣṇīṣa gewoon.

Kleedslip in de linkerhand.

Mantel langs het lichaam afhangend; rechterschouder bloot.

Met *vara-mudrā* B. B. M. B. blz. 18.

1463/1. Afk. desa Tjoembree bij het Willisgebergte. Kediri. Hoog 8.5 c.M.

Rond lotuskussen.

Uṣṇīṣa gewoon.

Op den rug horizontale lus voor de verdwenen glorie.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Kleedslip in de linkerhand.

Goud.

1463/2. Afk. desa Tjoembree bij het Willisgebergte, Kediri. Hoog 9.5 c.M.

Rond lotuskussen.

Uṣṇīṣa met stompe punt.

Op den rug horizontale lus voor de verdwenen glorie.

Mantel langs het lichaam afhangend, rechterschouder bloot.

Kleedslip in de linkerhand tusschen duim en wijsvinger.

Goud.

2589. Afk. onbekend. Hoog 8 c.M.

Klokvormig lotuskussen.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.

Kleedslip in de linkerhand.

Mantel uitstaand, rechterschouder bloot.

Met *niet te bepalen mudrā* B. B. M. B. blz. 19.

2463. Afk. onbekend. Hoog 19.4 c.M., met voetstuk 24 c.M.

Vierkant ijzeren voetstuk.

Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.
Kleedslip in de linkerhand.
Rechterhand afgebroken.
Achter het beeld twee oogjes voor de verdwenen glorie.
Mantel langs het lichaam afhangend; rechterschouder bloot.

2464. Afk. onbekend. Hoog 14.2 c.M.
Rond lotuskussen; restant lichtschijf op den rug.
Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.
Beide armen vooruitgestoken, de handen afgebroken.
Mantel over beide schouders en armen hangend, geheele bovenlijf bedekt.

2587. Afk. onbekend. Hoog 10 c.M.
Geen voetstuk enz., zelfs de voeten ontbreken.
Uṣṇīṣa gewoon. Geen ūrṇā.
Mantel over beide schouders en armen, lichaam geheel bedekt.
Beide beneden armen naar voren en boven gericht, handen afgebroken.

N. B. De nummers *3326, 2691, 1631* en *2465* zijn sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

II. DE BODHISATTVA'S.

Avalokiteçvara-Padmapāṇi.

In onze collectie komt deze Bodhisattva voor in menschelijken vorm en in bovenmenschelijken vorm.

Van de eerste categorie zitten er op de indische wijze tien waarvan weer negen in subactieve pose, één slechts in diamanten pose. Vier zitten in lalitāsana (met afhangend rechter en gevouwen linker been). Staande in menschelijken vorm wordt hij in deze collectie niet aangetroffen. Wel doet de catalogus Juynboll anders vermoeden, doch uit de toelichting achter elk der besproken nummers geplaatst moge blijken dat wij inderdaad met andere godheden of Bodhisattva's te maken hebben (men zie b.v. no. 3039, terwijl no. 2971 als zijnde vermoedelijk valsch uit de tentoongestelde collectie is genomen). Ook op andere punten, waar ik tot een andere uitkomst ben gekomen dan Dr. Juynboll heb ik dit zooveel mogelijk bij de korte bespreking van de beeldjes afzonderlijk of daar achter vermeld.

Van den bovenmenschelijken vorm bezit de collectie 8 vierarmige waarvan 5 staande figuren, 1 in subactieve pose en 2 in de achtelooze houding waarbij het rechterbeen wordt gevouwen met de knie naar boven, het linkerbeen gevouwen plat ligt, en de rechterachter hand het naar rechts genegen hoofd steunt.

Voorts bevindt zich één acht- en één tienarmige figuur in de verzameling.

Het Amitābha beeldje komt zoo algemeen bij deze figuren in den hoofdtooi voor dat het eenvoudiger lijkt slechts te vermelden waar men dit kenteeken niet aantreft.

Deze tweehandige figuren hebben als regel de rechterhand in varamudrā, slechts drie uitzonderingen zijn hierop n.l. 3325, 1701 en 2861 *(Pl. 52 a, b en c)*; het eerste heeft een lotusbloem, het tweede en derde een bolletje op de platte hand. Eigenlijk kunnen we dus ook wel zeggen dat ook hier varamudrā aanwezig is, zij 't ook met een voorwerp daarbij. De veronderstelling is niet gewaagd, dat ook nos. 1701 en 2861 een lotus, doch hier als knop, in de hand houden.

De linkerhand is meer gevarieerd uitgebeeld. Vaak steunt de Bodhisattva erop, terwijl tusschen duim en wijsvinger een lotusstengel omhoog rijst, dan weer houdt de linkerhand de uit het voetstuk ontspringende lotusstengel naar voren gestoken. No. 3054 houdt de linkerhand naar voren gestoken in vitarkamudrā, doch vermoedelijk is hieruit de lotusstengel verdwenen.

De Avalokiteçvara beeldjes in menschelijken vorm uit de collecties te Leiden en Batavia komen derhalve allen hierin overeen dat de rechterhand steeds in varamudrā wordt gehouden, terwijl de linkerhand de padma voert. Men zie bovendien de bespreking van de collectie Loudon door Dr. Krom in Ned.-Indië Oud en Nieuw, 3e jaargang, afl. 12.

Bij den bovenmenschelijken vorm moeten we verdacht zijn op meer afwijkingen en variaties, de meerdere armen geven hiertoe aanleiding.

Hoe zijn de vierarmige gevarieerd?

Bij vijf van de acht beeldjes houdt de linkerachterhand een kort of lang boek, bij twee is geen duidelijk attribuut waar te nemen, een beeldje voert links achter het bidsnoer. In vier gevallen wordt rechtsachter een bidsnoer gehouden, bij twee beeldjes is geen attribuut waar te nemen en overigens wordt bij de twee resteerende figuren het bidsnoer vervangen door een schelp of kruikje.

Waarschijnlijk houden 7 beeldjes in de linkervoorhand een lotusstengel of knop hoewel het attribuut bij no. 1773 ook het bovenstuk van een kruikje kan voorstellen en we bij no. 2838 dan moeten aannemen dat die stengel uit de halfgeopende hand is gevallen. No. 2384 heeft links voor een kruikje.

De houding van de rechter voorhand is slechts duidelijk waarneembaar bij zeven figuurtjes van welke zes de vara-mudrā vertoonen, één een ongewone houding, met den rug naar buiten.

Resumeerende derhalve:

rechts voor: vara-mudrā of hand met rug naar buiten; links voor: lotusstengel of knop of amṛta kruikje.

rechts achter: bidsnoer, schelp of amṛta kruikje; links achter: boek of bidsnoer.

Vara-mudrā, lotusstengel, bidsnoer, boek en amṛta kruikje stemmen dus overeen met het medegedeelde door Foucher t.a.p. blz. 98. In Leiden komt bovendien de schelp, te Batavia het worgkoord en de olifantshaak voor. Een gevolg van het broederlijk naast elkaar voorkomen van Buddhisme en Hindoeisme op Java? De beide vierarmige Avalokiteçvara's te Weenen vertoonen alle gelijke attributen, de linkervoorhand van plaat 9 wordt verondersteld een juweel te bevatten. Zou hier

niet veeleer sprake kunnen zijn van een lotusknop? Men zie ook de gelijke beeldjes uit de collectie Loudon.

Wij maken dan een sprong naar den achtarmigen Avalokiteçvara, aangezien er geen zesarmige in de collectie voorkomt. Van deze staande figuren zijn slechts de attributen in de beide achterste handen te onderkennen n.l. links plat boek, rechts kort voorwerp in twee gekromde punten eindigend terwijl een derde punt is afgebroken. De rechter voorste hand is gaaf en wordt in varamudrā gehouden.

Dr. Krom gaf in B. B. M. B. blz. 34 als handhoudingen en attributen van de Amoghapāça aan:

vara-mudrā, abhayamudrā, worgkoord, bidsnoer, kruik, lotusstengel, handvat ....., boek of

vara-mudrā, handvat ...., abhayamudrā bidsnoer, stengel, kruikje, bladvorm (?) en boek of

vara-mudrā, worgkoord, abhayamudrā, bidsnoer, stengel, drietand (?) kruik en boek.

In de „Aanvulling van de beschrijving der Amoghapāça-bronzen (Oudheidkundig Verslag 1913 blz. 46 e.v.) bespreekt Dr. Krom de mogelijkheid ja zelfs de waarschijnlijkheid dat met deze „soort" drietand een vajra is bedoeld.

De Weensche Amoghapāça's door Heine t.a.p. vermeld geven geen opheldering, de zeven andere mudrā's en attributen stemmen overeen, die staan dus door al die gelijkluidende beschrijvingen vast maar juist het achtste waar het hier om gaat ontbreekt. Het Leidsche bronsje vertoont ook een voorwerp met drie tanden (waarvan één afgebroken). Wij hebben dus te kiezen tusschen drietand en vajra.

Zien wij hoe in den regel bij andere beelden de drietand is afgebeeld, dan valt ons op dat daarbij de drietanden in één vlak staan. Duidelijk komen zij steeds boven de hand die de steel houdt te voorschijn. De vajra wordt daarentegen veelal min of meer verborgen of omsloten in de hand gehouden.

Bij het Leidsche bronsje komen de uitsteeksels uit het handvat daar, waar dit nog min of meer omsloten wordt door de hand, bovendien staan zij niet in één vlak. Het handvat is wel zichtbaar doch komt niet onder de hand uit.

Een drietand is een steekwapen; wil dit hiervoor bruikbaar zijn, dan moet er een behoorlijk houvast aan wezen, dus een min of meer lang handvat. De vajra daarentegen kan kort zijn. Op grond van deze practische overwegingen o.m. zou ik willen aannemen dat het onzekere attribuut van Amoghapāça is een vajra.

Rest ons de tienarmige Avalokiteçvara te bespreken.

Slechts vier attributen zijn zichtbaar n.l. die van de achterste handen: links kort boek, rechts bidsnoer. Voorste handen: links lotusstengel, rechts vara mudrā.

De tusschenliggende handen hebben alle dezelfde houding n.l. duim en ringvinger met de toppen tegen elkaar, middelvinger geheven, de andere licht gekromd.

De veronderstelling zal wel niet gewaagd zijn, dat de andere attributen los in de handen hebben gezeten en daaruit zijn verloren.

1. In menschelijken vorm. B. B. M. B. blz. 23.

Op Indische wijze zittend.

1776. Afk. onbekend. Hoog 10 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk met vlammenrand: zonnescherm afgebroken.
In subactieve pose, op linkerhand steunend achter de linker knie.
Stengel waaraan padmaknop komt uit het kussen.
Dubbele upavīta. Geen ūrṇā

3325. Afk. onbekend. Hoog 9.2 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.
In subactieve pose, op linkerhand steunend achter de linker knie.
Stengel waaraan padma bloem, komt uit het kussen.
Upavīta. Geene ūrṇā.
In de rechterhand lotusbloem.
Het beeld van zilver. *(Pl. 52 a).*

2470. Afk. onbekend. Hoog 9.5 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk afgebroken.
In subactieve pose, op linkerhand steunend achter de linkerknie. Hoofd iets naar links gebogen.
Stengel waaraan padma knop komt uit het kussen.
Upavīta. Geen ūrṇā.
Voor in het hooge kapsel en rond plaatje zonder voorstelling.
Geen Amitābha beeldje.

3058. Afk. onbekend. Hoog 9.5 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk afgebroken.
Linkerbenedenarm afgebroken.
In subactieve pose.
Dubbele upavīta, versierd. Geen ūrṇā.

1699. Afk. onbekend. Hoog 11.3 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; nisvormig achterstuk met vlammenrand, zonnescherm.
Stengel waarvan padmaknop komt uit het kussen.
Upavīta. Geen ūrṇā.
In subactieve pose.

2859. Afk. onbekend. Hoog 12 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk nisvormig met vlammenrand; zonnescherm met lange stompe punt.

Linkerhand naar voren gestoken.
Stengel waarvan padmaknop komt uit het kussen.
Upavīta met slippen op den linkerschouder. Geen ūrṇā.
In subactieve pose.
Geen Amitābha beeldje.

2860. Afk. onbekend. Hoog 10.4 c.M.
Ovaal lotuskussen; opengewerkt vierkant voetstuk; achterstuk met vlammenrand; zonnescherm afgebroken. Op de linkerhand steunend achter de linker knie.
Stengel waaraan padmabloem één met het achterstuk komt uit het kussen. Op de padma een bolletje.
Upavīta.
In subactieve pose.
Voor in den haartooi een bolletje.
Geen Amitābha beeldje.

1701. Afk. onbekend. Hoog 9.2 c.M.
Rond lotuskussen; geen voet- of achterstuk; ovale open lichtschijf.
Linkerhand naar voren gestoken. Op de rechterhand een bolletje.
Stengel waaraan padmaknop vlak boven de hand, komt uit het kussen.
Breede upavta. Geen ūrṇā.
In subactieve pose.
(In den haartooi een Amitābha beeldje in nis. Geen halve maan en schedel (J. blz. 100) *(Pl. 52c)*).

1702. Afk. onbekend. Hoog 9 c.M.
Rond lotuskussen; geen voetstuk noch achterstuk; lichtschijf afgebroken.
Linkerhand naar voren gestoken, daarin padmaknop met korten steel.
Breede upavīta. Geen ūrṇā.
In subactieve pose.

2389. Afk. Bagelen. Hoog 14.6 c.M.
Rond lotuskussen; geen voet- noch achterstuk; achter op het hoofd lus voor verdwenen lichtschijf.
Stengel waaraan groote padmabloem uit het kussen komend.
Upavīta.
In diamanten pose.
Nis met zeer duidelijk Amitābhabeeldje in den haartooi.
(De combinatie: varamudrā, padma en Amitābhabeeldje doet zien dat we hier te maken hebben met Avalokiteçvara dus niet met Maitreya (J. blz. 91)).

In lalitāsana. B. B. M. B. blz. 24.

2861. Afk. onbekend. Hoog 13.8 c.M.
Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; rond achterstuk met 8 vlamvormige uitsteeksels; zonnescherm.

Steunend op de linkerhand achter de linker knie alwaar uit een lotusblad een stengel tegen den achterwand opgaand en in padmabloem eindigt welke den vorm heeft van een drietand.

In de rechterhand een klein bolletje.

Rechtervoet steunend op een lotusblad.

Dubbele upavīta. Afhangend kleed. Geen ūrṇā.

Geen Amitābhabeeldje *(Pl. 52 b)*.

1714. Afk. onbekend. Hoog 14.7 c.M.

Langwerpig lotuskussen met klein rond kussen ervoor, achterstuk ovaal eindigend in punt.

Linkerhand achter de linkerknie op het kussen steunend.

Upavīta. Lang kleed. Geen ūrṇā.

3048. Afk. onbekend. Hoog 11.5 c.M.

Rond lotuskussen waaraan een blad voor de rechter voet en een voor de linkerhand; in 't kussen achter het beeld een langwerpig gat voor het verdwenen achterstuk.

Steunend op de linkerhand achter de knie.

Stengel langs den linkerarm tot den schouder opgaand, daar afgebroken.

Hooge stompe haartooi. Sterk afgesleten. Geen ūrṇā.

Geen Amitābhabeeldje.

3054. Afk. onbekend. Hoog 10.5 c.M.

Zonder lotuskussen enz. Rechter voet ook afgebroken. Sporen van een lichtring op den rug.

Linkerhand vooruitgestoken in vitarka mudrā doch vermoedelijk is de lotusstengel hieruit gevallen.

Geen ūrṇā.

Staande B. B. M. B. blz. 26.

Niet aanwezig vide noot aan het eind van de behandeling der Avalokiteçvara beeldjes.

2. Bovenmenschelijke vorm.

Vierarmige. B. B. M. B. blz. 30.

2456. Afk. onbekend. Hoog 14.5 c.M.

Kussen en voetstuk ontbreken; achterstuk langwerpig, van boven rond, met parel- en vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Achterhanden opgeheven links met het boek, rechts bidsnoer.

Voorhanden: links stengel met padmabloem welke tegen den achterwand zich bevindt; rechts vara mudrā.

Upavīta rijk versierd. Platte kroon, bloemen in de oorbellen. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

1841. Afk. onbekend. Hoog 15.4 c.M.

Kussen, voet en achterstuk ontbreken. Achter 't beeld, oog voor glorie.

Achterhanden opgeheven, voorwerpen afgebroken.

Voorhanden: links stengel met padmaknop; rechts varamudrā (de hand vertoont een ongeveer vierkant gat waardoor het den indruk kan maken dat de gesloten hand een hengsel van een afgebroken voorwerp vasthoudt (J. blz. 96).

Upavīta. Hooge haartooi met tressen. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

2838. Afk. onbekend. Hoog 12.5 c.M.

Kussen enz. alsmede de voeten ontbreken.

Achterhanden geheven: links afgebroken bidsnoer, rechts schelp.

Voorhanden: links halfgesloten, toppen wijsvinger en duim tegen elkaar, wellicht de lotusstengel uit weggevallen; rechts varamudrā.

Upavīta. Hooge haartooi met afhangend kussen. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

2384. Afk. Bagelen. Hoog 15.5 c.M.

Rond lotuskussen; geen voetstuk of achterstuk doch achter het beeld twee aanhechtingspunten voor het verdwenen achterstuk; afzonderlijke lichtschijf achter het hoofd, met drie staafjes aan den rug bevestigd.

Achterhanden geheven: links dun lang boek; rechts beschadigd bidsnoer.

Voorhanden: links met amṛta kruikje; rechts varamudrā met bolletje er in.

Breede upavīta.

Aan den linkerachter arm twee naar bovengerichte uitsteeksels.

Staande figuur.

1871. Afk. onbekend. Hoog 15 c.M.

Kussen enz. ontbreekt; om het hoofd ovale lichtring.

Achterhanden geheven: links een kort boek; rechts het bidsnoer.

Voorhanden: links stuk van een afgebroken stengel in de palm van de hand; rechts varamudrā.

Dubbele upavīta, op den rug niet doorloopend. Het is derhalve waarschijnlijk dat dit beeld een achterstuk heeft gehad. Hooge haartooi. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

1873. Afk. onbekend. Hoog 14.4 c.M.

Rond lotuskussen; voetstuk enz. ontbreekt.

Achterhanden geheven: links kort boek; rechts amṛta kruikje.

Voorhanden: links stuk van een afgebroken stengel welke uit het kussen komt; rechts varamudrā.

Breede upavīta. Hooge haartooi. Geen ūrṇā.

In subactieve pose.

1773. Afk. onbekend. Hoog 18 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant opengewerkt voetstuk; achterstuk opengewerkt met vlammenrand; zonnescherm.

Achterhanden geheven: links dun boek; rechts met bidsnoer.

Voorhanden: links lotusknop (of bovenstuk van een amṛta kruikje (?); rechts met den rug naar buiten gekeerd.

Dubbele upavīta. Hooge haartooi. Geen ūrṇā.

In zittende houding, het rechterbeen half opstaand, de rechterachterhand steunt het naar rechts genegen hoofd.

1774. Afk. onbekend. Hoog 13.6 c.M.

Rond lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; achterstuk; geen zonnescherm.

Achterhanden geheven: links afgebroken; rechts zonder bidsnoer, steunt het hoofd.

Voorhanden: links lotusknop, rechts afgebroken.

Dubbele upavīta. Hooge haartooi. Geen ūrṇā.

In zittende houding het rechterbeen opstaand, de rechterachterhand steunt het naar rechts genegen hoofd.

Zesarmige B. B. M. B. blz. 31.

Niet aanwezig.

Achtarmige B. B. M. B. blz. 34.

1874. Afk. onbekend. Hoog 20.6 c.M.

Kussen enz. niet aanwezig; op den rug een lus voor de verdwenen lichtschijf.

Achterste handen: links plat boek; rechts vajra.

Voorste handen; rechts varamudrā.

De vijf andere handen afgebroken.

Dubbele upavīta. Haartooi in tressen en slingers. Geen ūrṇā.

Staande figuur *(Pl. VII)*.

Tienarmige.

1782. Afk. onbekend. Hoog 20 c.M.

Rond lotuskussen; geen achterstuk enz.; sporen van een lichtschijf in den nek.

Achterste handen: links kort boek; rechts bidsnoer.

Voorste handen: links lotusstengel uit het kussen komend, rechts varamudrā.

De tusschenliggende handen alle in dezelfde houding n.l. duim en ringvinger met de toppen tegen elkaar, middelvinger geheven, de andere licht gekromd.

Upavīta. Hooge haartooi. Fijn versierd onderkleed. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

N. B. De nummers *2971*, *2457*, *3059* en *2386* zijn sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

De onder volgende nummers, in den Cat. Juynboll onder Padmapāṇi opgenomen, hebben hier geen behandeling gevonden om de daarachter geplaatste redenen.

2840. Dit beeld voert doodsknop en halve maan in het kapsel en heeft als attributen: vliegenwaaier, bidsnoer en lotusstengel, terwijl de rechtervoorhand zoo wordt gehouden als steunde deze op een stok. In deze voorstelling moet Çiwa worden gezien.

2440. Hierbij is het niet zeker dat er zich een Amitābha beeldje in den hoofdtooi bevindt, vermoedelijk is het figuurtje een rozet.

De linkerachterhand voert de schelp, de rechterachterhand een onduidelijk voorwerp. De linker voorarm is afgebroken, de rechter voorhand is gesloten met den rug naar beneden. De houding is eender als die van de nummers 1867 en 2836. Een vergelijking met die nummers welke Viṣṇu voorstellen, doet vermoeden dat de rechter achterhand de werpschijf, de linker voorhand de knots, de rechter voorhand de driehoekige vrucht of juweel voerden. Voldoende aanwijzingen om 2440 als Viṣṇu te vermelden.

3039. Deze tweearmige staande figuur met een duidelijk kruikje moet eerder als „Çiwa als Guru" vermeld worden. Vertoont dan ook veel gelijkenis met no. 2261.

2460. Dit beeld is zeer gehavend en met zekerheid is alleen te constateeren dat vier armen aanwezig waren. Hoewel dit laatste wel wijst op een afbeelding van Avalokiteçvara is dit met zekerheid niet te zeggen en wordt het beeld behandeld onder het hoofd: Onzekere Bodhisattva beeldjes.

1869. Hierbij zijn noch het Amitābhabeeldje, noch de padma aanwezig, dus onvoldoende aanwijzing voor Avalokiteçvara, vide „andere Bodhisattva's".

2469. Geen Amitābha beeldje.

De linkerhand draagt de utpala, de rechterhand maakt een vuist met den rug naar beneden. Onvoldoende aanwijzing voor Avalokiteçvara, vide „andere Bodhisattva's".

2468. Geen Amitābha beeldje.

Linkerhand vitarka mudrā, rechts varamudrā.

In den haartooi een leege nis in kālamakara vorm. Onvoldoende aanwijzing voor Avalokiteçvara. Vide „andere Bodhisattva's".

3055. Geen Amitābha beeldje.

Linkerhand achter de linker knie, rechts vitarka mudrā.

Onvoldoende aanwijzing voor Avalokiteçvara. Vide „andere Bodhisattva's".

2365. Geen Amitābha beeldje.

Linkerhand op knie, rechterhand voor de borst halfgeopend rug naar beneden.

Onvoldoende aanwijzing voor Avalokiteçwara. Vide „andere Bodhisattva's".

1700. Geen Amitābha beeldje.

Linkerhand steunend op knie, rechts voor de borst toppen duim en middelvinger op elkaar.

Onvoldoende aanwijzing voor Avalokiteçvara. Vide „andere Bodhisattva's".

3057. Geen Amitābha beeldje. In den haartooi een onduidelijk voorwerp, wellicht juweel.

In den nek een halve maan derhalve als Mañjuçri te behandelen *(Pl. 52 e)*.

Mañjuçrī. B. B. M. B. blz. 37.

Vermeldt de Catalogus Juynboll geen Mañjuçri, ik meen hiervan twee exemplaren te hebben gevonden n.l.:

no. 2972, bij Juynboll blz. 91 vermeld als Maitreya (?) *(Pl. 52 f)* en

no. 3057, bij Juynboll blz. 99 vermeld als Avalokiteçvara (?) *(Pl. 52 e)*.

En dit wel op grond van het feit dat no. 2972 in de linkerhand draagt een bloem waarop een dun kort boek (in den nek komt oogenschijnlijk een halve maan voor, welke echter bij nadere beschouwing blijkt te zijn het restant van een lichtschijf). In den haartooi bevindt zich geen stūpa waardoor het onwaarschijnlijker wordt dat hiermede Maitreya zou zijn bedoeld;

no. 3057 heeft zeer duidelijk een halve maan in den nek; vóór in den haartooi bevindt zich een voorwerp 't zij juweel 't zij lotuskussen, met achterstuk zonder beeldje echter (als no. 632*a* te Batavia ?) *(Pl. VIII)*. Een zwak punt bij deze determinatie is dat we moeten aannemen dat de stengel met utpala en boek uit de linkerhand verdwenen is. De halve maan is echter te duidelijk dan dat wij hiervan zonder meer geen notitie zouden nemen en, voorzoover mij bekend, is Mañjuçri de eenige halvemaandrager (in den nek).

2972. Afk. onbekend. Hoog 13 c.M.

Voetstuk, voeten en linkeronderbeen niet aanwezig. In den nek halve maan (kan ook zijn restant lichtschijf).

Linkerhand geheven, palm naar voren. Toppen van duim en ringvinger tegen elkaar, daartusschen stengel waaraan groote platte bloem met uitstekend hart waarop kort dun boek; rechterhand in varamudrā. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

(Geen stūpa in de haartooi, het beeld stelt dus zeker niet Maitreya voor (J. blz. 91) *(Pl. 52 f)*.

3057. Afk. onbekend. Hoog 10.5 c.M.

Ovaal onbewerkt voetstuk; geen achterstuk; ovale lichtschijf. Daaronder halve maan in den nek aan weerszijden uitstekend.

Linkerhand steunt achter de linker knie op een uitstek van het voetstuk; rechts varamudrā.

Upavīta. Geen ūrṇā.

Hooge haartooi met voorwerp er voor, wellicht juweel of lotuskussen, met achterstuk zonder beeldje echter (als no. 632*a* in het Museum Batavia ?).

In diamanten pose.

Dit beeld als Mañjuçri behandelend onderstellen wij dat de stengel met utpala en boek uit de linkerhand verdwenen zijn *(Pl. 52 e)*.

Maitreya (J. blz. 90 en 91).

Naar het voorkomt is in de Leidsche verzameling geen beeldje van dezen Bodhisattva aanwezig. Geen der beeldjes heeft een stūpa in den hoofdtooi. Van de als Maitreya genoemde nummers is:

3061. Sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

2972. Waarschijnlijk een Mañjuçrī, zie aldaar *(Pl. 52 f)*.

2389. Een Avalokiteçvara.

1868.
2863. } Worden behandeld onder: „Andere Bodhisattva's".

Vajrasattva — Ghaṇṭāpāṇi. B. B. M. B. blz. 42.

Deze Bodhisattva is te Leiden slechts door één beeldje vertegenwoordigd; de beide andere in den Catalogus Juynboll voorkomende, waaronder het vierarmige, zijn sedert als zijnde vermoedelijk valsch uit de collectie genomen.

Het uiterlijk wijkt al niet af van de Bataviasche bronsjes, nadere bespreking is derhalve naar het voorkomt niet noodig. Wellicht behoort hierbij no. 3049 hetwelk de linkerhand half gestoken in de zij heeft, de rechterhand voor de borst geheven en gesloten met de toppen van duimen en wijsvinger tegen elkaar. Waar de zekerheid ontbreekt, wordt dit beeldje behandeld onder „Andere Bodhisattva's". Men zie de nos. 610 en 614 uit Batavia en het eene gelijke beeldje uit de collectie Loudon (Krom t. a. p.).

2858. Afk. onbekend. Hoog 13.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; nisvormig achterstuk met versierden rand en zijvleugels; zonnescherm.

Linkerarm gebogen, hand steunend op linker knie houdt de tempelschel; rechterhand voor de borst, rug naar beneden met de vajra.

Upavīta. Tiara met punten. Geen ūrṇā.

In subactieve pose.

N. B. De nummers *1650/35* en *1630/2* zijn sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

Vajrapāṇi. B. B. M. B. blz. 44.

Hiervan telt onze collectie vijf exemplaren. Bovendien kunnen echter de nummers 2469, 2365, 1700 en 2461 dezen Bodhisattva voorstellen de houding is althans eender zoowel van de linker als van de rechterhand. Nergens is bij deze vier beeldjes de vajra zichtbaar. Zou na te gaan zijn, dat een attribuut is afgebroken dan zouden deze figuren behandeld moeten worden onder het hoofd „Onzekere Bodhisattva's". Het kan echter zijn dat bv. de vajra hierbij nooit aanwezig is geweest en dan hebben we te maken met een Bodhisattva die weliswaar dezelfde houding heeft als Vajrapāṇi maar daarom nog wel een andere figuur kan voorstellen. Vandaar de indeeling onder „Andere Bodhisattva's". Beide vage aanduidingen en groepeeringen die weinig verschil maken in dit geval.

Drie van de vijf Vajrapāṇi-beeldjes zitten in lalitāsana, één in subactieve pose, terwijl één staat. Bij allen rust de vajra op de in de linkerhand gehouden utpala. De rechterhand wordt verschillend gehouden, hetzij in varamudrā, hetzij gesloten met den rug naar beneden, hetzij in een tusschenvorm als bij no. 1775, waarbij de toppen van duim en ringvinger elkander raken. Meestal wordt een platte kroon al of niet met twee verdiepingen gedragen of een hooge haartooi welke overigens niets bijzonders vertoont.

1775. Afk. onbekend. Hoog 20.5 c.M.

Rond lotuskussen; geen achterstuk enz.

Linkerhand vooruit gestoken, palm half naar beneden, tusschen duim en ringvinger de lotusstengel die uit het voetstuk komt. Op de utpala een staande vajra; rechterhand vooruitgestoken palm naar boven, duim en ringvinger met de toppen tegen elkaar.

Upavīta. Hooge haartooi. Uitstaand onderkleed.

Staande figuur, linker been iets gebogen.

1698. Afk. onbekend. Hoog 13.4 c.M.

Ovaal lotuskussen met parelrand; eenvoudig langwerpig voetstuk ovaal achterstuk met vlammenrand, zonnescherm waaronder versiering.

Linkerhand steunt achter de linker knie en houdt een lotusstengel op de bloem waarvan liggende vajra.

Rechterhand varamudrā.

Dubbele upavīta; platte kroon van twee verdiepingen met uitsteeksels. Geen ūrṇā.

Lalitāsana, rechter voet steunt op lotusblad waarvan de stengel uit het voetstuk komt.

1909. Afk. onbekend. Hoog 11.2 c.M.

Ovaal lotuskussen met parelrand; langwerpig voetstuk; ovaal achterstuk met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Linkerhand steunt achter de knie en houdt een lotusstengel, op de bloem waarvan een liggende vajra; rechterhand varamudrā.

Lange upavīta recht naar beneden loopend; platte kroon van twee verdiepingen waaraan uitsteeksels.

Lalitāsana, rechter voet steunt op lotusblad waarvan de stengel uit het voetstuk komt.

3324. Afk. onbekend. Hoog 23 c.M.

Ovaal lotuskussen; langwerpig voetstuk; rond achterstuk met vlamvormige uitsteeksels; zonnescherm met punt.

Linkerhand steunt achter de knie en houdt een lotusstengel, op de bloem waarvan een liggende vajra; rechterhand in varamudrā.

Upavīta recht naar beneden loopend; platte kroon van twee verdiepingen waaraan uitsteeksels. Geen ūrṇā. Bloemen in de oorlellen.

Lalitāsana, rechter voet steunt op lotuskelk waarvan de stengel uit het voetstuk komt.

2857. Afk. onbekend. Hoog 16 c.M.

Ovaal lotuskussen; langwerpig voetstuk; nisvormig achterstuk met vlammenrand; zonnescherm met punt.

Linkerhand steunt op de knie en houdt een lotusstengel, op de bloem waarvan een staande vajra; rechterhand naar voren gestrekt, rug naar buiten gesloten.

Upavīta; platte kroon met uitsteeksels, daarop hoog tweede gedeelte. Geen ūrṇā.

In subactieve pose.

Wellicht behooren hiertoe ook de nummers 2469, 2865, 1700 en 2461. Bij twee daarvan is de utpala niet gaaf. De vajra kan er dus afgebroken zijn. Waar niet voldoende zekerheid bestaat vinde bespreking plaats onder „Andere Bodhisattva's".

Samantabhadra (?) B. B. M. B. blz. 46.

Slechts één beeldje kunnen wij als Samantabhadra vermelden en wel no. 3006, dat de handen heeft in dhvaja-mudrā.

Het valt wel op dat van dit beeldje nog al werk gemaakt is. De zetel bv. is fraai uitgewerkt met pilastertjes makara's enz. De ūrṇā is verguld.

Onwillekeurig denken we aan no. 2862 in dhvaja-mudrā zittend, geheel het uiterlijk van een Bodhisattva vertoonend doch door het opschrift als Vairocana aangeduid *(Pl. 60 d)*.

Bovendien aan no. 2853 eveneens is dhvaja-mudrā, ook in Bodhisattva gewaad doch door zichtbare uṣṇīṣa onmiskenbaar Vairocana *(Pl. 50 a)*.

En dan vraagt men zich af: verbergt ook bij no. 3006 het hooge hoofddeksel niet de uṣnīsa? Hebben wij ook hier wellicht te maken met Vairocana in Bodhisattva gewaad? Ik geloof dat het vraagteeken hier boven geplaatst dan ook alleszins gemotiveerd is.

3006. Afk. onbekend. Hoog 10 c.M.

Ovaal lotuskussen; opengewerkt voetstuk waarop aan de hoeken der voorzijde een leeuwtje; achterstuk vierkant met pilastertjes daarboven makara's en ovale lichtschijf met versierden rand; zonnescherm. Het geheel maakt den indruk van een rijk versierden zetel, een troon.

Handen in dhvaja-mudrā.

Kroon met punten, daarbinnen hoog hoofddeksel.

In diamanten pose.

2853. Dit beeldje, hebbende een uṣṇīṣa wordt als Vairocana behandeld, zie aldaar *(Pl. 50 a)*.

Viçvapāṇi (?) B. B. M. B. blz. 47.

Het is niet aan mij te beoordeelen welk beeldje het meeste aanspraak heeft op den naam Viçvapāṇi, het Leidsche of het Bataviasche. Ik meen mij dan ook te moeten houden aan de reeds gebezigde aanduiding.

1630/14. Afk. Semarang. Hoog 16.5 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant opengewerkt voetstuk; achterstuk in nisvorm, opengewerkt met rechte en gebogen spaken, vlammenrand.

Linkerhand naar voren gestrekt, houdt een lotusstengel, komend uit het kussen. Op de bloem staand ontbloot zwaard; rechterhand varamudrā.

Lange upavīta recht naar beneden loopend; hoog hoofddeksel. Ūrṇā van goud. Versierselen van verguldsel.

In subactieve pose.

Andere Bodhisattva's. B. B. M. B. blz. 47.

Hier hebben we een allegaartje van Bodhisattva's waarvan we niet voldoende weten om tot determinatie over te kunnen gaan. Wel doen de nos. 2469, 2365, 1700 en 2461 ons aan Vajrapāṇi denken, kunnen de nos. 2468, 1869 en 1628 Avalokiteçvara voorstellen en kan 3049 Vajrasattva verbeelden, doch met zekerheid valt niets te zeggen.

De drie andere beeldjes hebben de rechterhand in vitarkamudrā of bijkomende houding.

Hier moge worden volstaan met een beknopte beschrijving.

2469. Afk. onbekend. Hoog 11.2 c.M.

Rond lotuskussen; geen voetstuk; nisvormig achterstuk met vlammenrand; zonnescherm.

Linkerhand gesteund op linker knie met lotusstengel welke uit het kussen langs den arm naar boven schiet, ter hoogte van den schouder bloem (utpala ?) dragend; rechter onderarm vooruitgestoken, hand gesloten, rug naar beneden.

Kroon met hoogen haartooi. Upavtīa. Geen ūrṇā.

In subactieve pose. Vajrapāṇi (?).

2365. Afk. onbekend. Hoog 11 c.M.

Ovaal lotuskussen; eenvoudig vierkant voetstuk; nisvormig achterstuk met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Linkerhand gesteund op linker knie met lotusstengel, welke uit het kussen langs den arm naar boven schiet, ter hoogte van den schouder geschonden bloem dragend; rechterarm voor de borst, hand half gesloten, rug naar beneden.

Troon, met hoogen haartooi. Geen ūrṇā. Upavīta.

In subactieve pose. Vajapāṇi (?).

1700. Afk. onbekend. Hoog 10 c.M.

Ovaal lotuskussen; zonder voetstuk of achterwand; massieve lichtschijf slechts gedeeltelijk aanwezig.

Linkerhand gesteund op linker knie met lotusstengel welke uit het kussen langs den arm naar boven schiet, ter hoogte van den schouder geschonden bloem dragend (utpala ?); rechterarm voor de borst, de toppen van duim en middelvinger tegen elkaar. Hoog hoofddeksel, upavīta lang en versierd, ligt over de beenen heen. Geen ūrṇā.

In subactieve pose. Vajrapāṇi (?).

3055. Afk. onbekend. Hoog 7.5 c.M.

Zonder lotuskussen enz. Sporen van een lichtring.

Linkerarm langs het lichaam afhangend, rechterhand in vitarka-mudrā.

Recht afhangende upavīta. Plat kapsel.

Kleedslip over het linkerbeen.

In lalitāsana zittend. Onder het zitvlak pin ter bevestiging in het kussen.

2863. Afk. onbekend. Hoog 13.5 c.M.

Eenvoudig langwerpig vierkant voetstuk; geen achterwand; onversierde ovale lichtschijf achter tegen schouder en hoofd; zonnescherm verdwenen.

Linkerhand vooruitgestoken, rug de knie, toppen van duim en middelvinger tegen elkaar; rechterhand ongeveer in vitarka-mudrā doch duim en middelvinger tegen elkaar („pointing").

Kroon met uitsteeksels, hooge haartooi.

In lalitāsana zittend.

1868. Afk. onbekend. Hoog 24.3 c.M.

Rond plat voetstuk van twee verdiepingen; geen achterwand; ovale opengewerkte lichtschijf met vlammenrand.

Linkerhand vooruitgestoken palm naar beneden, houdt een lotusstengel waaraan boven den schouder een knop.

Rechter beneden arm vooruitgestoken, hand geheven palm naar voren, wijs en middelvinger gebogen.

Hooge kroon met uitsteeksels. Voorwerpen in de lang gerekte oorbellen. Upavīta. Geen ūrṇā.

Staande figuur.

2468. Afk. onbekend. Hoog 13.8 c.M.

Rond lotuskussen; geen voetstuk; ovaal achterstuk.

Linkerhand geheven in vitarkamudrā (wellicht voorwerp of stengel uitgevallen); rechterhand in varamudrā.

Hooge haartooi waarin leege nis in kālamakara vorm. Geen ūrṇā.

In subactieve pose. (Sterk afgesleten). (Avalokiteçvara ?).

1869. Afk. onbekend. Hoog 14 c.M.

Ovaal lotuskussen; langwerpig rond achterstuk met lotusbloemmotief en vlammenrand.

Linkerhand achter de knie steunend; rechterhand in varamudrā.

Upavīta; hooge haartooi; ring in de oorlellen. Geen ūrṇā.

In subactieve pose. (Avalokiteçvara ?).

1628. Afk. onbekend. Hoog 12.8 c.M.

Rond lotuskussen; zonder voetstuk of achterstuk; ronde lichtschijf in den nek.

Linkerhand in vitarkamudrā (waarschijnlijk voorwerp of stengel uitgevallen); rechterhand in varamudrā.

Haartooi eindigend in lotusknop; kort kleed; upavīta.

Geen ūrṇā.

Staande figuur. (Avalokiteçvara ?).

2461. Afk. onbekend. Hoog 2 c.M.

Rond lotuskussen; zonder voetstuk of achterstuk; van boven puntig toeloopende lichtring aan schouders en haartooi bevestigd.

Linkerhand met afgebroken stengel, rug naar buiten, rechterhand houdt een voorwerp omsloten (vajra ?).

Upavīta, kort kleed; hooge haartooi.

Staande figuur. (Vajrapāṇi ?).

3049. Afk. onbekend. Hoog 18.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk, bovenrand versierd met uitstekende punten; achterstuk met ovaal uitgewerkte lichtschijf en vlammenrand, zonnescherm met zeer lang punt.

Linkerhand halfgesloten in de zij; rechterhand voor de borst geheven en gesloten met de toppen van duim en wijsvinger tegen elkaar.

Lange upavīta; kleed met slippen over het kussen.

In subactieve pose. (Vajrapāṇi ?).

Onzekere Bodhisattva's. B. B. M. B. blz. 50.

Ten slotte een viertal beeldjes, welke geschonden zijn zoodat nadere determinatie niet mogelijk is.

no. 2460 is vierarmig en zou dus een beeld van Avalokiteçvara kunnen zijn, aangezien voorzoover bekend slechts deze Bodhisattva in bovenmenschelijken vorm voorkomt. Het beeld is echter zeer gehavend, zoodat niets bijzonders is waar te nemen;

no. 2224 heeft de beide handen al heel eigenaardig, de beide onderarmen zijn naar voren gesteld, de handen gesloten met de ruggen naar buiten. Hierin hebben klaarblijkelijk voorwerpen gezeten welke evenwel zijn afgebroken;

no. 3042 zit in nonchalante houding met opgetrokken linkerknie, het geheel is waarschijnlijk een onderdeel van een voorwerp b.v. stop of iets dergelijks. Behoeft derhalve niet perse een Bodhisattva voor te stellen. Zekerheid ontbreekt.

Bij no. 3050 behooren voetstuk en beeldje niet bij elkaar; het voetstuk is blijkens de juweelpotten van een Kuvera en nog wel naar den afdruk te oordeelen van een in lalitāsana zittenden. Het beeldje zit in diamanten pose, stelt voor een Buddhistische figuur met çivaïtisch kapsel en upavīta. De linkerhand in abhaya- of vitarkamudrā, de rechter in varamudrā. Het beeld is fraai verguld en kan Avalokiteçvara voorstellen, indien men aanneemt dat uit de linkerhand de padma is gevallen.

2460. Afk. onbekend. Hoog 13 c.M.

Kussen enz. ontbreekt.

Vierarmig, de achterste armen geheven, de voorste afgebroken.

Hooge haartooi. Staande figuur.

Zeer gehavend.

2224. Afk. onbekend. Hoog 7.3 c.M.

Kussen enz. ontbreekt.

Beide handen vooruitgestoken en gesloten met den rug naar buiten. De voorwerpen er uitgebroken.

Upavīta; lang kleed; dubbele gordel.

Staande figuur. Zilver.

3042. Afk. onbekend. Hoog 5.5 c.M.

Rond lotuskussen; geen achterstuk enz.

De linkerhand plat op de opgetrokken knie; de rechterhand zeer onduidelijk.

Zittend met opgetrokken linkerknie.

Is waarschijnlijk een onderdeel van een voorwerp b.v. stop of iets dergelijks.

3050. Afk. onbekend. Hoog (met voetstuk) 14 c.M.
Het beeldje en het voetstuk enz. hooren niet bij elkaar.
Men zie bovenstaande omschrijving.

III. ANDERE MANNELIJKE GODHEDEN.

Trailokyavijaya. B. B. M. B. blz. 53.

No. 1760. Deze figuren in den Catalogus Juynboll voorkomende als: „Vajrapāṇi als Dharmapāla" moet ten rechte als Trailokyavijaya behandeld worden (men zie B. B. M. B. blz. 53 en Dr. N. J. Krom, Inleiding I blz. 116).

no. *1630/5* is thans niet meer in de tentoongestelde collectie aanwezig wegens vermoedelijke valschheid, een vermoeden reeds door Dr. Krom in B. B. M. B. blz. 53, noot 1 uitgesproken.

1760. Afk. onbekend. Hoog 17 c.M.
Zonder voetstuk enz. Zelfs geen voeten.
Wijdbeens staande figuur als in uitval naar rechts.
Met vijf hoofden, het vijfde boven de andere vier naar voren wijkend.
Woeste uitdrukking, met slagtanden en in het voorhoofd het derde staande oog. De oogen alle van zilver.
Met acht armen; de vier achterste dragen geen attribuut doch de vingers zijn lenig gebogen of gekromd als bij het tandakken wel geschiedt; de derde rechterhand van achteren houdt een zwaardgreep vast; de correspondeerende linkerhand draagt eveneens een afgebroken voorwerp; de beide voorste handen met de ruggen tegen elkaar voor de borst gehouden, de pinken haken in elkaar, de wijsvingers gestrekt, de duimen gebogen tegen de handpalmen en worden bedekt door de mede tegen de handpalmen gedrukte middel- en ringvingers.
Over schouders, borst en rug een keten van Amitābha beeldjes.

N. B. no. *1630/5* is sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch.

Jambhala—Kuvera. B. B. M. B. blz. 55.

Negen Kuvera figuurtjes is de collectie rijk, die allen in lalitāsana zitten. De catalogus Juynboll vermeldt nog vier beeldjes waarvan echter 3 sedert uit de collectie genomen zijn, als zijnde vermoedelijk valsch terwijl één hier werd behandeld onder het hoofd: „Onzekere Bodhisattva's" aangezien slechts het voetstuk bij een Kuvera behoort.

Zij zijn allen, in menschelijken vorm afgebeeld, tweearmig dus. Allen houden rechts den citroen, links in twee gevallen de marter, in twee, een kleiner dier, in vijf gevallen den geldbuidel.

Overal steunt de rechter voet op een rechtop staande of omgevallen juweelpot terwijl het voetstuk vaak met juweelpotten versierd is.

Voor nadere bijzonderheden worde verwezen naar de bespreking der beeldjes afzonderlijk.

Met rechts citroen en links de marter of ichneumon B. B. M. B. blz. 56.

2583. Afk. onbekend. Hoog 8 c.M.

Ovaal gewoon kussen; vierkant voetstuk van voren met vier en aan weerszijden met één pot versierd; vierkant achterstuk met dwarsbalk en ovale glorie.

Linkerhand houdt een lang gerekt dier met vier pooten (dus geen visch!) uit den bek waarvan een snoer gaat naar een der potten voor het voetstuk; rechterhand houdt een citroen vast.

Hooge haartooi met snoeren omwonden.

In lalitāsana; de rechter voet steunt op een pot.

2585. Afk. onbekend. Hoog 8 c.M.

Ovaal gewoon kussen; vierkant voetstuk van voren met 4 en aan weerszijden met twee potten versierd; boogvormig achterstuk en glorie met vlammenrand.

Linkerhand houdt een marter bij het nekvel; rechterhand houdt een citroen (zeer onduidelijk) vast.

Hooge haartooi.

In lalitāsana; de rechter voet gesteund op een omgevallen pot.

Met rechts citroen en links kleiner dier dan een marter.
B. B. M. B. blz. 57.

2584. Afk. onbekend. Hoog 8.7 c.M.

Dik ovaal gewoon kussen; vierkant voetstuk tegen den voorkant waarvan 2 × 3 potten; achterstuk met dwarsbalk; ovale glorie met vlammenrand gesteund door twee rozetten; zonnescherm afgebroken.

Linkerhand houdt een dier vast, doch kleiner dan een marter uit den bek waarvan een snoer komt; in de rechterhand een citroen.

Hooge haartooi; breede upavīta.

In lalitāsana; de rechter voet gesteund op een pot waaruit een snoer komt.

3065. Afk. onbekend. Hoog 8 c.M.

Ovaal gewoon kussen; zonder voetstuk of achterstuk; hartvormige glorie met vlammenrand achter het hoofd.

Linkerhand houdt een dier, doch kleiner dan een marter uit den bek waarvan snoeren komen; in de rechterhand een citroen.

Upavīta; vergulde ūrṇā.

In lalitāsana, de rechter voet gesteund op een omgevallen pot.

2466. Afk. onbekend. Hoog 15.5 c.M.

Ovaal gewoon kussen; vierkant voetstuk met uitstekende rand, aan de hoekpunten een leeuwtje, tegen den onderkant aan zeven potten, achter tegen de hoekpunten potten waaruit bloemtrossen; achterstuk met dwarsbalk en ronde glorie met gevlochten binnenrand en vlammenrand met aan weerszijden een rozet, hierin links de zon, rechts de halve maan, achter 't achterstuk een cirkel waarbinnen gevlochten horizontale lijnen, zonnescherm.

Linkerhand houdt een geldbuidel, rechterhand de citroen.

Kroon met punten; in de oorlellen rechts een lange tres, links een ring.

In lalitāsana; rechter voet op een pot.

2364. Afk. onbekend. Hoog 10 c.M.

Ovaal gewoon kussen; vierkant voetstuk aan den voorkant waarvan 2 × 3 potten; achterstuk met dwarsbalk en glorie gesteund door twee rozetten, rechts rond, links halvemaanvormig; zonnescherm.

Linkerhand houdt den slangvormigen geldbuidel; rechterhand de citroen.

Kroon met punten; hooge haartooi; upavīta.

In lalitāsana; rechter voet steunt op een pot.

1777. Afk. onbekend. Hoog 8.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk aan den voorkant waarvan drie potten, vierkant achterstuk met aan weerszijden van den voet een pot en vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Linkerhand houdt den geldbuidel; rechterhand de citroen.

Puntige hoofdtooi; recht naar beneden loopende upavīta.

Lalitāsana; rechter voet steunt op een pot.

2390. Afk. Soekapoera. Preanger. Hoog 10.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; ovaal voetstuk beschadigd doch nog één pot zichtbaar; geen achterstuk; gloriering afgebroken.

Linkerhand houdt den geldbuidel; rechterhand de citroen.

Hoog kapsel.

In lalitāsana; rechtervoet steunt op omgevallen pot.

2391. Afk. onbekend. Hoog 9 c.M.

Langwerpig vierkant voetstuk; geen achterstuk.

Linkerhand houdt den geldbuidel; rechterhand de citroen.

Hoog hoofddeksel; upavīta recht naar beneden loopend.

Verguld.

N. B. De nummers *3053*, *1778* en *1670* zijn sedert uit de collectie genomen als zijnde valsch. No. *3050* is behandeld onder het hoofd: „Onzekere Bodhisattva".

IV. VROUWELIJKE GODHEDEN.

Tenslotte telt de collectie 17 vrouwelijke Buddhistische beeldjes. No. 3052 zouden wij in navolging van Dr. Krom zoowel Tārā als Māmakhī kunnen noemen; ook dit figuurtje heeft de rechterhand in vara-mudrā en houdt in de linker de blauwe lotus.

Oogenschijnlijk is Mārīcī niet vertegenwoordigd in de Leidsche verzameling, ik meen haar echter te onderkennen in vier gevallen n.l. de nos. 3027, 3007, 3056 en 1780 *(Pl. 53 c, b, a en 50 a)*.

De „trosvormige bloem" door Dr. Juynboll vermeld kan geen andere zijn dan de açoka-bloem. Overal zit het beeldje in subactieve pose; één exemplaar draagt het vrouwensnoer, de drie andere den upavīta.

Prajñāpāramitā is mede vertegenwoordigd n.l. door no. 1697. Zij vertoont veel overkomst met Vajradhātvīçvarī van no. 1703 en no. 2862 *(Pl. 50 d)*. Eerstgenoemde voert echter het boek op de lotus waarvan de stengel om den linkerarm kronkelt.

Nog een drietal beeldjes voeren een boek, door mij worden zij vermeld onder het hoofd „Onbekende godinnen" nos. 2467, 2471 en 3034 *(Pl. 53 e en d)*. Hiervan is één exemplaar tweear̥mig de beide andere vierarmig. De rechter (voor)hand wordt overal in varamudrā gehouden, het boek wordt bij de tweearmige figuur op de utpala liggende in de linkerhand gehouden. Bij de vierarmige zijn die twee attributen gescheiden, het boek in de linker achterhand, de utpala in de linker voorhand.

Men mag wel aannemen dat deze beeldjes een bepaalde çakti weergeven, de overeenstemming is te frappant dan dat we aan vergissingen zouden kunnen denken. Evenwel voorzoover mij bekend kent men deze çakti nog niet onder een specialen naam. Ook een Hāriti-Kauverī is in de collectie aanwezig. Deze godin is hier vierarmig voorgesteld, de linker achterhand voert een haak (?), de rechter-achterhand houdt een halvemaanvormig afgebroken voorwerp (bidsnoer ?). De rechter-voorhand houdt een slip vast, wellicht van den geldbuidel, de linker voorhand is leeg. Juweelpotten tegen het voetstuk voltooien dit beeld der godin van den rijkdom (2359).

Een beeldje zit in subactieve pose en heeft de handen geheven in sembah. Wellicht behoort dit te staan in een groepje met andere al of niet op een gemeenschappelijk voetstuk. Dit beeldje toch heeft geen voetstuk (no. 3026).

Voorts houdt een godin de handen gekruist voor de borst, in de rechterhand bevindt zich een voorwerp (vajra ?). Hebben we hier met Locanā te maken ? Of moeten we veel eer Locanā zien in no. 1879 hetwelk de handen houdt in bhūmisparçamudrā ? Hier al een even moeilijke keuze als tusschen Tārā en Māmakhī bij no. 3052.

No. 3025 *(Pl. 50 c)* wordt bij Dr. Juynboll vermeld als Pāṇḍara. Het beeld op de Tjandi Djago hetwelk deze godin voorstelt, heeft echter de rechterhand in varamudrā. Ons bronsje heeft de handen in dhyāna-mudrā (met een bolletje er in. Ik durf om die reden geen bepaalden naam aan dit beeldje te geven. Het heeft er veel van dat no. 1627. Pāṇḍara moet voorstellen. Hier wordt wel de rechterhand

in varamudrā gehouden, de linkerhand houdt den lotus stengel waaraan echter geen bloem meer zit. Doch evengoed kan de afgebroken bloem een boek gedragen hebben en zou dit beeldje dan moeten hooren bij de reeds besproken serie, de nos. 2467, 2471 en 3034 *(Pl. 53 e en d)*.

Rest ons thans nog te bespreken no. 1630/18 een achtarmige godin. Dadelijk valt ons op dat het beeldje niet bij het voetstuk behoort. Het wit metalen beeldje ziet er uit als die welke men ook nu nog in „bombay" winkels in Indië kan koopen. Het voetstuk is ongetwijfeld oud, het vermeldt op den achterkant van het achterstuk de Buddhistische geloofsbelijdenis in Nāgari karakters. De godin voert verscheidene afschrikwekkende voorwerpen. Zou dit beeld Kālī kunnen voorstellen en dus in de Buddhistische afdeeling niet thuis behooren?

Tārā (?) of Māmakhī (?) B. B. M. B. blz. 65.

3052. Afk. onbekend. Hoog 18 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; rond achterstuk met vlamvormige uitsteeksels; zonnescherm.

De linkerhand steunend achter de linkerknie met lotusstengel waarvan de bloem (utpala) tegen het achterstuk; de rechterhand in varamudrā.

Upavīta.

In lalitāsana, rechtervoet steunt op lotuskussen komende uit het voetstuk.

Mārīcī. B. B. M. B. blz. 69 e.v.

3027. Afk. onbekend. Hoog 9.2 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk versierd; ovaal, van onderen verdikt achterstuk met vlammenrand; geen zonnescherm.

Upavīta; hoog puntig hoofddeksel.

In subactieve pose. *(Pl. 53 c)*.

3007. Afk. onbekend. Hoog 13.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; achterstuk in spitse boogvorm met vlammenrand; zonnescherm.

Vrouwensnoer; hoog puntig hoofddeksel.

In subactieve pose *(Pl. 53 b)*.

3056. Afk. onbekend. Hoog 11 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; achterwand met boog en vlammenrand, zonnescherm.

Upavīta; hoog puntig hoofddeksel.

In subactieve pose *(Pl. 50 b)*.

1780. Afk. onbekend. Hoog 7.9 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; laag achterstuk.

Upavīta; versierd hoofddeksel.

In subactieve pose *(Pl. 53 a)*.

Prajñāpāramitā. B. B. M. B. blz. 70.

1697. Afk. onbekend. Hoog 16.6 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant voetstuk; achterstuk met ovale lichtschijf en vlammenrand en gestijleerde makara's.

Handen in dhvaja mudrā. Om den linkerarm kronkelt de stengel die uit het voetstuk komt en een bloem draagt ter hoogte van den schouder. Op de bloem het boek.

Hooge haartooi; upavīta; ūrṇā.

In subactieve pose.

Hārītī B. B. M. B. blz. 27.

2359. Afk. onbekend. Hoog 9.2 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk met twee potten tegen voor- en zijkanten.

Linkerachterhand met een haak (?); rechterhand met halvemaanvormig, afgebroken voorwerp (bidsnoer ?).

Rechtervoorhand met geldbuidel (?) althans een slip, linkervoorhand leeg.

Met ūrṇā.

In subactieve pose.

Vajradhātvīçvarī.

1703. Afk. onbekend. Hoog 9.5 c.M.

Rond lotuskussen; voet en achterstuk afgebroken.

De handen in dhvaja-mudrā.

Met upavīta en ūrṇā.

In subactieve pose.

Vide overigens no. 2862 alwaar Vairocana een godin naast zich heeft welke klaarblijkelijk niet Prajñāpāramitā is (geen boek aanwezig). De godin met de dhvaja-mudrā kan derhalve geen andere zijn dan Vajradhātvīçvarī, en no. 1703 dus ook.

Onbekende godinnen.

3026. Afk. onbekend. Hoog 7 c.M.

Zonder kussen enz.; achter het hoofd ovale lichtschijf met vlammenrand.

De beide handen voor het lichaam met de palmen tegen elkaar in sembah.

In subactieve pose.

1704. Afk. onbekend. Hoog 8.6 c.M.

Ovaal lotuskussen; geen achterstuk; ovale lichtschijf achter het hoofd.

Handen gekruist voor de borst, linkerhand tegen rechterborst, rechterhand met den rug naar beneden, voorwerp (vajra?) er in.

Hoog puntig hoofddeksel; in de linker oorlel een ring.

In subactieve pose.

1879. Afk. onbekend. Hoog 12.5 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk, nisvormig achterstuk met vlammenrand; zonnescherm.

Handen in bhūmisparçamudrā.

Rechterschouder bloot, op den linkerschouder een koord, met de beide einden naar achteren.

Met ūrṇā en uṣṇīṣa.

In subactieve pose.

Waren de borsten niet zoo vooruitstekend dan zou dit beeld Akṣobhya kunnen voorstellen (Locanā ?).

3025. Afk. onbekend. Hoog 9 c.M.

Rond lotuskussen; geen achterstuk enz.; achter hals en hoofd een ovale lichtschijf.

Handen in dhyāna-mudrā met bolletje in.

Rijk gekleed, sarong met slippen, buikband, ūrṇā.

In subactieve pose.

(Geen Pāṇḍara die volgens het beeld op de Tjandi Djago de rechterhand in varamudrā heeft (J. blz. 105). *(Pl.* 50 *c)*).

1627. Afk. onbekend. Hoog 13 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; in het kussen een vierkant gat voor het verdwenen achterstuk.

Linkerhand achter de knie steunend, met lotusstengel welke langs den arm naar boven schiet zonder bloem; rechts varamudrā.

Hoog hoofdeksel, upavīta.

In subactieve pose.

1630/18. Afk. onbekend. Hoog 7.3 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; rond achterstuk met vlammenrand op den achterkant waarvan de Buddhistische geloofsbelijdenis in Nāgarī karakters.

Dit bronzen voetstuk enz. behoort niet bij het zilveren (?) beeld.

Acht armen met van boven naar beneden:

rechts: kort zwaard, vangstuk, bijl, vajra.

links: cakra, steel van een afgebroken voorwerp, vlamvormig voorwerp, lotusstengel met bloem.

De voorste rechterhand rust op de rechterknie.

Vrouwensnoer en andere versieringen. Ūrṇā.

In diamanten pose.

Van zilver (?).

Tenslotte zijn er een drietal beelden waarbij een boek als attribuut wordt gevoerd. Bij het tweearmige beeld (2467) ligt het boek op de utpala, waarvan de stengel in de linkerhand wordt gehouden.

De vierarmige vormen (2471 en 3034) houden het boek in de linker achterhand, terwijl de linker voorhand resp. een stengel met bloem en een afgebroken stengel voert.

De rechter achterhand is bij 2471 afgebroken en voert bij 3034 het bidsnoer hetwelk slechts waarneembaar is aan een verdikking van de hand.

Alle drie de beelden hebben de rechter (voor)hand in varamudrā.

2467. Afk. onbekend. Hoog 12.9 c.M.

Rond lotuskussen; vierkant voetstuk; langwerpig achterstuk gekroond door nisvormige vlammenrand met gestijleerde makara's; achter het hoofd aparte lichtschijf; zonnescherm afgebroken.

Rijk gekleed, met sarong en vrouwensnoer; puntig hoofddeksel.

In diamanten pose *(Pl. 53 e).*

2471. Afk. onbekend. Hoog 5 c.M.

Zonder kussen enz.

In subactieve pose.

3034. Afk. onbekend. Hoog 9 c.M.

Ovaal lotuskussen; vierkant voetstuk; nisvormig achterstuk met vlammenrand; zonnescherm afgebroken.

Met vrouwensnoer.

In subactieve pose *(Pl. 53 d).*

Slotwoord.

Alvorens deze bespreking te eindigen wilde ik nog eene opmerking maken naar aanleiding van het uiterlijk voorkomen van onderscheiden beeldjes. Vele vertoonen n.l. de wijze van versiering van no. 2862 (men zie *Pl. XI* bij Dr. Juynboll) waarbij vooral de bewerking der uitsteeksel-versiering als gelijk opvalt. De vorm die de uitsteeksels hebben vindt men weer terug in de uitbeelding der kronen, armbanden en andere lichaamsversierselen.

Er zou een serietje van samen te stellen zijn waartoe zouden behooren niet alleen de Buddhistische bronsjes 2855 (vide *Pl. X.* 1. bij Dr. Juynboll), 2856, 2862, 3025, 2864, enz. (*Pl. 50 f, d, c* en *g*)· doch zelfs de Viṣṇu van no. 2836 (*Pl. 51 a*). De gelijkenis in versiering en uitbeelding van den Viṣṇu van no. 2836 met de Amitābha van no. 2855 is zoo frappant dat men geneigd is te veronderstellen dat ze door één persoon gemaakt zijn althans in denzelfden tijd en in dezelfde streek. Naar ik van Dr. Krom vernam dateert het oud-javaansch opschrift in het voetstuk van Vairocana no. 2862 uit omstreeks de 9e eeuw en uit Midden-Java.

Aan ter zake meer kundigen zou ik de vraag willen stellen, daarmede deze bespreking eindigend: Is in deze richting verdergaand niet een methode te vinden om de bestaande beeldjes nauwkeuriger naar tijdperk en plaats van vervaardiging in te deelen?

Noordwijk aan zee, Kerstmis 1925.

N. B. Sedert het schrijven van dit artikel verscheen de zeer lezenswaardige beschrijving van „De voormalige collectie Dieduksman" van de hand van Dr. F. D. K. Bosch in Oudheidkundig Verslag 1926, gedeeltelijk betrekking hebbende op zich thans in het museum te Leiden bevindende bronzen (serie 1630).

Lijst der behandelde bronzen.

Serie 1403	No.	Groep	Blz.	No.	Groep	Blz.
	1627	Onb. godin	199	1716	Çākyamuni	169
	1628	Andere Bodh.	189	1717	Valsch	164
	1629	Vairocana	167	1718	Valsch	164
	1630	Valsch	187	1719	Valsch	—
	1631	Valsch	—	1720	Valsch	—
	1670	Valsch	—	1760	Trailokyavijaya	191
	1683	Valsch	—	1773	Avalokiteçvara	181
	1697	Prajñāpāramitā	197	1774	Avalokiteçvara	181
	1698	Vajrapāṇi	185	1775	Vajrapāṇi	185
	1699	Avalokiteçvara	177	1776	Avalokiteçvara	177
	1700	Andere Bodh.	183	1777	Jambhala-Kuvera	195
	1701	Avalokiteçvara	178	1778	Valsch	—
	1702	Avalokiteçvara	178	1780	Mārīcī	197
	1703	Vajradhātvīçvarī	198	1782	Avalokiteçvara	181
	1704	Onb. godin	198	1790	Akṣobhya	162
	1707	Akṣobhya	163	1841	Avalokiteçvara	180
	1709	Akṣobhya	162	1868	Andere Bodh.	189
	1711	Vairocana	167	1869	Andere Bodh.	182
	1712	Vairocana	166	1871	Avalokiteçvara	180
	1713	Akṣobhya	164	1873	Avalokiteçvara	180
	1714	Avalokiteçvara	179	1874	Avalokiteçvara	181
	1715	Çākyamuni	169	1878	Akṣobhya	163

Serie 1403	No.	Groep	Blz.	No.	Groep	Blz.
	1879	Onb. godin	198	2589	Çākyamuni	173
	1909	Vajrapāṇi	186	2614	Vairocana	168
	2171	Vairocana	168	2687	Çākyamuni	171
	2224	Onzekere Bodh.	190	2688	Çākyamuni	171
	2225	Amoghasiddha	170	2689	Çākyamuni	171
	2359	Hārītī-Kauverī	197	2690	Çākyamuni	172
	2360	Çākyamuni	172	2691	Valsch	—
	2361	Amoghasiddha	170	2780	Vairocana	164
	2362	Ratnasambhava	169	2781	Vairocana	165
	2364	Jambhala-Kuvera	194	2782	Vairocana	165
	2365	Andere Bodh.	182	2838	Avalokiteçvara	180
	2384	Avalokiteçvara	180	2840	Noot bij Avaloki-	
	2386	Valsch	—		teçvara	182
	2387	Ratnasambhava	169	2844	Çākyamuni	170
	2388	Valsch	—	2845	Çākyamuni	171
	2389	Avalokiteçvara	178	2846	Akṣobhya	162
	2390	Jambhala Kuvera	195	2847	Vairocana	165
	2391	Jambhala Kuvera	195	2848	Vairocana	166
	2440	Noot bij Avaloki-		2849	Vairocana	166
		teçvara	182	2850	Vairocana	167
	2441	Çākyamuni	172	2851	Akṣobhya	163
	2456	Avalokiteçvara	179	2852	Akṣobhya	163
	2457	Valsch	—	2853	Vairocana	167
	2460	Onzekere Bodh.	182	2854	Akṣobhya	164
	2461	Andere Budh.	189	2855	Amitābha	168
	2463	Çākyamuni	173	2856	Akṣobhya	164
	2464	Çākyamuni	174	2857	Vajrapāṇi	186
	2465	Valsch	—	2858	Vajrasattva	184
	2466	Jambhala-Kuvera	194	2859	Avalokiteçvara	177
	2467	Onb. godin	199	2860	Avalokiteçvara	178
	2468	Andere Bodh.	182	2861	Avalokiteçvara	178
	2469	Andere Bodh.	182	2862	Vairocana en	
	2470	Avalokiteçvara	177		Vajradhāvīçvarī	167
	2471	Onb. godin	200	2863	Andere Bodh.	188
	2583	Jambhala-Kuvera	193	2864	Niet aangetroffen	—
	2584	Jambhala-Kuvera	194	2971	Valsch	—
	2585	Jambhala-Kuvera	193	2972	Mañjuçrī	183
	2586	Amoghasiddha	169	2006	Samantabhadra	187
	2587	Çākyamuni	174	3007	Mārīcī	197

Serie 1403	No.	Groep	Blz.	No.	Groep	Blz.
	3025	Onb. godin	198	3060	Çākyamuni	171
	3026	Onb. godin	198	3061	Valsch	184
	3027	Mārīcī	197	3065	Jambhala-Kuvera	194
	3031	Vairocana	165	3168	Çākyamuni	172
	3032	Vairocana	165	3277	Vairocana	165
	3034	Onb. godin	200	3278	Çākyamuni	173
	3035	Amitābha	168	3324	Vajrapāṇi	186
	3036	Amitābha	168	3325	Avalokiteçvara	177
	3037	Valsch	—	3326	Valsch	—
	3038	Valsch	—	3343	Akṣobhya	163
	3039	Noot bij Avalokiteçvara	182	3344	Akṣobhya	163
	3040	Akṣobhya	163		Serie 1463.	
	3041	Ratnasambhava	169	1	Çākyamni	173
	3042	Onzekere Bodh.	190	2	Çākyamuni	173
	3043	Vairocana	168	3	Çākyamuni	172
	3044	Vairocana	166	4	Çākyamuni	172
	3045	Vairocana	166	5	Akṣobhya	164
	3046	Vairocana	166			
	3047	Vairocana	166		Serie 1630.	
	3048	Avalokiteçvara	179	5	Valsch	—
	3049	Andere Bodh.	189	6	Valsch	—
	3050	Onzekere Bodh.	191	12	Valsch	—
	3052	Māmakhī of Tārā	196	13	Valsch	—
	3053	Valsch	—	14	Viçvapāṇi	187
	3054	Avalokiteçvara	179	18	Onb. godin	199
	3055	Andere Bodh.	182	35	Valsch	—
	3056	Mārīcī	197	36	Valsch	—
	3057	Mañjuçrī	183			
	3058	Avalokiteçvara	177		Serie 1652.	
	3059	Valsch	—	2	Valsch	—

DE RIJKSSIERADEN VAN PAGAR ROEJOENG

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

Naar Kielstra heeft opgemerkt is het feit, dat men den „keizer van Minangkabau" nog in de achttiende eeuw als een persoon van hooge macht en gezag beschouwde, wellicht voor een gedeelte toe te schrijven aan de hoogdravende eernamen, welke hij zich in zijn brieven aanmatigde en waarvan Van Basel schreef, dat men er van walgen moest [1]). Deze namen verheerlijken den vorst als den bezitter van allerlei aardsche en bovenaardsche goederen, welke gezamenlijk de „kabesaran", de schat der rijkssieraden, uitmaken. Reeds in den brief, dien de Portugees Thomas Dias, de eerste Europeaan, die Midden-Sumatra als gezant van den Hollandschen Gouverneur en Raad te Malakka bereisde, in 1684 van „Jan dipertaan Sulthan Sirypada moeda Coning binnen 't land Pagar Oejongh" medebracht, is er van bepaalde rijkssieraden sprake; de vorst betitelt zich hier als „heer van 't geheele land Mancaobo .... en thout Camat, dat in drie verdeelt is, ende wevers spoel sansita die sich van selfs overganck hout; dezelve Coningh heeft ook de croone van de oude tijden tot nu toe in bewaringh, deselve is ook coninck vant geslagte van den conink alscander sullcarmijn .... " [2]).

In een brief van ongeveer denzelfden tijd, gericht aan den Soesoehoenan [3]), noemt de vorst zich „Ziry Sultan Achmed Sjaa uyt de nacomelingen van Alexander den Groote; hij is het die bezit het hout camit, het goud Djati djati en de kroon der throonen en het geweefsel, dat eenmaal in het jaar aangetrokken wordt ...."

De zeer uitvoerige opsommingen van rijkssieraden, voorkomende in de titulatuur der latere Sultansbrieven, uit de 18e en het begin der 19e eeuw [4]), vermelden zonder uitzondering een klein aantal insigniën, die ongetwijfeld de kern van het rijksbezit hebben uitgemaakt en uit dien hoofde in historisch opzicht belangrijk zijn; daarnaast een

---

[1]) *Onze kennis van Sumatra's Westkust omstreeks de helft van de achttiende eeuw. B. K. I.* XXXVI, 1887, p. 503.

[2]) DE HAAN, *Naar Midden-Sumatra in 1684 T.B.G.* XXXIX, 1897, p. 334 en 361.

[3]) DE JONGE, *Opkomst* VII, p. 41.

[4]) Zulke opsommingen komen voor bij KIELSTRA in een brief van 1724, *l. c.* p. 503 (afgek. K.); in een Translaat van een Maleischen brief geschreven door den Keijser van Minangkabo aan den Gezaghebber en Raad van Padang, ontv. te Batavia pmo Febr. 1736 (Landsarchief bundel „Regeering" 182, p. 93 e. v. afk. L.; we danken de kennismaking met dit stuk aan prof. dr. E. C. Godée Molsbergen); bij MARSDEN, *The History of Sumatra* 1811, p. 338 (afk. M.); bij NEWBOLD, *British Settlements in the Straits of Malacca*, 1839, II, p. 84 (afk. N.) en bij VAN HASSELT, *Midden-Sumatra*, III, 2e dl. p. 170 (afk. v. H.). Verder worden nog eenige rijkssieraden genoemd in de legende *Tjindoer Mato*, VAN DER TOORN, *V. B. G.* XLV; (afk. Tj. M.).

grooter aantal zaken — meest voortbrengselen van het planten- en dierenrijk van fabelachtige herkomst — waarvan de namen en omschrijvingen sterk varieeren en wel om geen andere reden zijn toegevoegd dan om de lijst van 's vorsten titels een indrukwekkende lengte te verleenen.

Tot de eerste groep behooren de in den brief aan Thomas Dias vermelde voorwerpen, allereerst de „croone van de oude tijden tot nu toe in bewaringh" van den vorst, welke — evenals de Majapahitsche kroon dat was — een belangrijk zoo niet het belangrijkste rijkssieraad is geweest. Zij heet Sangasang (K.) en wordt gezegd door den profeet Adam van den hemel te zijn gebracht en den profeet Salomon toe te behooren (N.) [1].

Het „hout kamat", waarvan in de beide 17e eeuwsche brieven sprake is, is volgens de latere schrifturen in drie deelen verdeeld, welke zich onderscheidenlijk bevinden in het bezit van de Koningen van Roem (Konstantinopel), China en Minangkabau.

Niet minder belangrijk dan deze insignia is de in 1684 genoemde miraculeuse weversspoel Sansita. In den brief aan den Soenan is dit voorwerp zooals we reeds zagen een „geweefsel" geworden; in 1724 is het 't „weefgetouw van San Sata Kala, hetwelk elk jaar slechts met een steek doorstoken wordt en uit zich-zelf beweegt zijnde versierd met parelen en karbonkelsteenen, die een vurigen glans verspreiden" (K.). Ook de brief van 1736 noemt Sita Kala een weefgetouw, de 19e eeuwsche brieven daarentegen spreken weer van een weefsel Sangsista Kala (M.) of Songsang Kala (N.) genaamd, „which weaves itself and adds one thread yearly, adorned with pearls, and when that web shall be completed the world will be no more" (M.).

Het goud Djati djati, dat niet bij Dias, doch wel in den brief aan den Soenan voorkomt, heeft een vaste plaats in alle latere edicten. In 1736 heet het Jato Jati en „word gedragen met het draaghout Lata Daleeh"; in 1736 „Dajata djati, hetwelk het hout, Dalik genaamd, aan stukken breekt"; in de 19e eeuw: „the gold named jati-jati which snaps the dalik wood" (M.) en „the gold Jattah Jatti, to be suspended across the shoulder" (N.).

De volgende voorwerpen ontbreken in 's vorsten titulatuur van de 17e eeuw, doch worden in alle 18e en 19e eeuwsche brieven aangetroffen:

de dolk (tjoerig) Si mandang giri (N.: het zwaard Tjoemandang-gens; L.: het geweer tjoeljoenandang giri; M.: the sword named churak simandang giri; N.; the Choie Simendang-ghiri; Tj. M. p. 18: de kris Madang Giri) welke, volgens eenstemmig getuigenis van alle bronnen, honderd negentig kerven of scharen ontving in den strijd tegen het monster genaamd Si Katimono (K.: Sikalemoeno, den boozen geest; M.: the fiend Katimuno; N.: the serpent Sicatimana) [2];

---

[1]) Over het verdwijnen van deze kroon in de zee Silan-Chalidzoem zie VAN HASSELT, *l. c.* p. 178; vgl. MARSDEN, *o.c.*, p. 341.

[2]) Over dezen strijd zie WESTENENK, *Opstellen over Minangkabau* *I. T. B. G.* LV, 1913, p. 235; ROUFFAER, *Was Malaka emporium?* *B. K. I.* 77, p. 90 n.

de lans (lambing), genaamd Lamboera (M. en K.) of Boeara (L.) „ornamented with the beard of janggi" (M.), waarvan de „stok van een sagoweerdissel is gemaakt" (K.).

Verder zijn er een aantal voorwerpen, die, hoewel niet in alle brieven genoemd, toch ongetwijfeld tot de belangrijke insignia behoord hebben:

het anker genaamd padoeka djati (M.) pad. Tjake (K.) of pad. tjetti (L.), waarmede de koningskroon, die in de zee Kalzum (M.; K.: Kaljoem) gevallen was, werd opgedregd;

een boom bezaaid met kostbare gesteenten, genaamd Naga Tarin (N.), Poenagan Taroen (K.) of Panaga taro (L.), waarschijnlijk een verbastering van Skr. Nāgataru, waarmede kan zijn aangeduid de uit de Indische mythologie bekende „wenschboom" of kalpataru, waarvan de stam door een nāga was omkronkeld [1]);

een blauwe tjempaka-bloem (L., M., N.);

een paar gandangs (handtrommen) gemaakt van het hout van de dwergboomen saligoeri en poeloet poeloet (M., N., v. H.);

het gevleugelde paard Sembarani (L., M., N.);

de olifant Hasti Dewah (M.) of Sakti (N.);

de strijdbuffel Si Binoewang sati „whose horns are ten feet usunder" (M.);

de kemphaan Sengoenanti (M.) of Sangoenani (N.);

een of meer heillige bergen, waaronder de Si goentang goentang tusschen Palembang en Djambi (M.), elders genaamd Segoentang Pandjaringan (L.) [2]) en „the mountain Bongsye, from whence the Sultan ascends to the fiery mountains and by whose supernatural influence the rivers which flow from it possess rocks of gold";

eenige krissen en andere wapenen, waarvan de namen niet worden opgegeven of in de verschillende opgaven anders luiden, zoodat onzeker is of dezelfde voorwerpen worden bedoeld. Ten slotte een aantal zeer heterogene zaken [3]).

---

[1]) ACHARYA, *A Dictionary of Hindu Architecture*, s. v. Kalpadruma: „The tree is coiled round with a serpent, the outspread hood of which reaches the top".

[2]) ROUFFAER, *l. c.* p. 90.

[3]) Volledigheidshalve laten we hier de nog niet vermelde voorwerpen volgen:

Uit den brief van 1724 (K.): „. . . het goud Toemandang mantri, als een scheede uit de natuur voortgesproten en door God geschonken .... de vogel, welke voor zichzelven een gouden kooi maakt .... de kris Sapienti orang gadang, welke uit zichzelf aangegroeid is .... de Hemelberg, waar zich de heiligen ophouden ... het bamboebosch 'twelk een strafplaats voor het gevogelte is, als ook de berg die goud en zilver vermengd uitlevert ... de berg met goud en zilver doormengd .... de mijn, welke koedrati van twaalf matoe uitlevert ...."

Uit den brief van 1736 (L.) „.... de (bamboe)stoel pantjoran gadieng ... de zadel van massief goud .... de nooit meer gesiene zee clappus ... het bamboese bosch pariendoe .... een meyn die goud en zilver leeverd .... een zee van versch water .... de goud meyn Codanati van 32 caraten ..."

Helaas hebben de rijkssieraden geen enkelen Europeeschen beschrijver in de 18e of 19e eeuw gevonden. De oudste inventaris van wat er te Pagar roejoeng bewaard wordt, maakt deel uit van een in 1901 door den Gouverneur van S.W.K. aan het Bataviaasch Genootschap verstrekte „Opgave van voorwerpen, welke vermoedelijk oudheidkundige waarde bezitten in het Gouvernement S.W.K.", waarin onder Tandjoeng wordt vermeld:

een doelang gadang, een kris tjaraboen en drie steenen vaten, zeer oude familiestukken van den Datoe Radjo di Radjo;

en onder Pagar roejoeng:

a. de tjoerig samandang giri, een korte breede dolk;
b. Tjinangki, een klewang met zilveren heft en incrustatie;
c. Simanggi masak, een lange kris;
d. Si Katimono, de kop van een pop;
e. een groot eivormig voorwerp genaamd Taloer boeroeng Boerak;
f. de kain Sangsoeto van zware gele zijde drie meter lang en geborduurd;
g. een lans Lambing lamboeran beramboet djanggi;
h. de Agoeng Simandarang;
i. de pajoeng gadang of pajoeng pandji.

Westenenk berichtte in 1913 [1]), dat in handen van de laatste afstammelingen van het oude geslacht Radjo Pagar Roejoeng, de Toean gadih Reno Soempoe en hare dochters te Balai Djanggo zich onder andere bevonden de kain sangseto en twee krissen van ongetwijfeld Hindoe-Javaanschen oorsprong, terwijl Krom in de

Bij Marsden: „the kris formed by the soul of steel, which expresses an unwillingness at being cheathed and shews itself pleased when drawn; of a date coeval with the creation; .... fresh water in the ocean to the extent of a day 's sailing; .... a lance formed of a twig of iju: the sultan who receives taxes in gold by the lessong measure; whose betel-stand is of gold set with diamonds .... a ballei whose pillars are of the shrub jalatang .... the coconut- tree which from its amazing height and being infested with serpents and other noxious reptiles, it is impossible to climb .... the flowering named Srimengeri, of ambrosial scent ...."

Bij Newbold: „.... the ratan termed Manno ghiri, which erects itself .... the Parang (chopper) of gold .... the Chongka chonkye, (a tray with a pedestal); the mass of gold, Kedaq Allah (lit. the tinder-box of Allah), resembling a man in shape .... the Sepit Pinang (betelcutter), Kapala bara, which performs its office spontaneously .... the spear called Sambarah, with a sheath of Garda wood, on which is inscribed a passage from the Koran .... the kris Allang bara .... the mat, composed of Salang leaves, which is worn as an ornament to the head by Maha Rate, but forbidden by Maha Runjut, who were contemporary with the origin of this country .... the fresh water sea extending a day's sail .... the mountain emitting flames of its own accord .... the petrified cotton .... the gong jejatan, the gong semandrang, the sound of which reaches to the clouds .... the hall of audience, whose columns are of the Selatang, and the beams of Lendang root .... the bell Samedro Sambang hate .... the well Sikatang .... the cocoa-nut Nira Balie .... the black Langhudi ... the paddi Sitanjo Bani ... the padi Saroempun dendam kamara .... the flower Sri ..."

[1]) *Opstellen* I p. 251.

Inventaris der Padangsche Bovenlanden onder de kampong Balai Djanggo te Pagarroejoeng aanteekende [1]): „In handen van de laatste afstammelingen van het Minangkabausche vorstengeslacht bevinden zich twee krissen van oud-Javaansch maaksel benevens een speer, welke laatste ik niet gezien heb. Deze voorwerpen heeten onderscheidenlijk Karih pandjang, Tjinangki en Toemba' goembalo of tomba' djinggi".

Na deze berichten, die zouden doen gelooven, dat het Minangkabausche erfgoed in den laatsten tijd tot enkele onbeduidende overblijfselen was weggesmolten, was ons op den 20sten Mei gebracht bezoek aan de adat-woning te Balai Djanggo, in welker ruime tangah roemah dank zij de goede zorgen van den heer H. J. F. Pothast, Controleur van Fort van der Capellen, de poesaka-stukken vóór onze komst waren bijeengebracht en uitgestald [2]), in vele opzichten eene verrassing. Er kon toch worden geconstateerd, dat niet alleen de in 1901 vermelde voorwerpen bijna voltallig aanwezig waren (er ontbrak slechts aan de taloer boeroeng Boerak), maar bovendien enkele niet in de opgave van 1901 maar wel in de oude Sultansbrieven vermelde zaken den tand des tijds hadden getrotseerd, terwijl de oudheidkundige belangrijkheid der collectie in haar geheel genomen de verwachtingen die we er omtrent gekoesterd hadden verre overtrof.

Het eerste voorwerp van de opgave van 1901 behoort feitelijk niet tot de rijksschatten van Pagar roejoeng. Het is de doelang gadang, een groote geel-koperen schaal op voetstuk (*Pl. 48a* en *b*), welke volgens de overlevering bij feestelijke gelegenheden te Pagar roejoeng ten tijde dat het vorstenhuis nog regeerde, door den datoek van Tandjoeng — een kampong in de negari Pagar roejoeng — op het hoofd werd gedragen. Terwijl het model overeenkomst vertoont met dat der schalen, die nog tot voor kort in de Padangsche Bovenlanden werden vervaardigd [3]), geeft het geciseleerde ornament, aangebracht op het verdiepte middenvlak en den platten buitenrand van het blad, zekerheid omtrent den betrekkelijk hoogen ouderdom van het voorwerp. De middenpartij van dit ornament wordt ingenomen door de figuur van het uit de Hindoe-Javaansche kunst wel bekende mythische dier met groote ooren en een stompen snoet, dat gewoonlijk in paren doch ook wel alleen als versieringsmotief dienst doet en als een voorstelling van het zonnepaard in het bijzonder van de açwins als begeleiders van den zonnegod is verklaard [4]). De graveur van onze schaal heeft het dier een bijzonder fantastisch voorkomen verleend door de pooten in den vorm van vinnen te doen eindigen, het lichaam met vischschubben te bedekken en een rij driehoekige stekels op den ruggegraat te planten. Om deze

---

[1]) *O. V.* 1912 p. 45.

[2]) De stukken zijn thans het eigendom van den heer Soetan Ibrahim, den dochterszoon van de toean gadis uit Westenenk's tijd.

[3]) Vgl. JASPER en PIRNGADIE, *De Inl. Kunstnijverh.* V, fig. 225.

[4]) STUTTERHEIM, *Oost-Java en de hemelberg*, *Djawa* VI 1926, p. 337.

middenpartij zijn vijf concentrische cirkels aangebracht, die geornamenteerde banden van ongelijke breedte begrenzen, de binnenste versierd met een eenvoudig bladmotief, daarop volgend een wat grooter en forscher behandelde spiraal van bloemen en ranken; daaromheen het bekende lotuszaadbedmotief, omsloten door een bijzonder welig versierde spiraalrank met vullingen van afwisselend lotusbloemen en vogels, nog weer gevat in een band van groote en kleine bloemen. Op den platten rand van de schaal is de lotusbloem van den vierden band herhaald. Het voorkomen van Hindoe-Javaansche motieven wijst er op, dat het stuk uit den vóór-Mohammedaanschen tijd dateert en als schakel in de zeer onvoldoend bekende ontwikkelingsgeschiedenis van de kopergietkunst in den Archipel beteekenis heeft. We vestigen in dit verband de aandacht op een eigenaardigheid in de bewerking van het metaal, welke niet nalaten zal de belangstelling van deskundigen op dit gebied op te wekken: De hier toegepaste methode van ciseleering van het koper wijkt af van het bij het graveeren van oude bronzen en moderne geel koperen voorwerpen gevolgde procédé. Zooals bekend is wordt voor het aanbrengen van het ornament op bronzen talams, kommen en andere gebruiksvoorwerpen uit den Hindoe-Javaanschen tijd, de omtrek der figuren door middel van rechte of gebogen beitels in het metaaloppervlak gedreven, terwijl het fond onversierd wordt gelaten of, bij wijze van uitzondering, met een harceering van gebogen lijntjes wordt gevuld. Op het moderne Javaansche, Balische en Padangsche koperwerk wordt ongeveer hetzelfde procédé toegepast [1]) met dien verstande, dat de ondergrond door middel van een hollen spijker (pasiran) met zeer fijne, aan elkaar sluitende kringetjes wordt bedekt. Bij onze doelang nu zijn de figuren niet door den ciseleerbeitel gevormd, doch door uitsparing verkregen; terwijl namelijk het geheele metaal-oppervlak met de pasiran is bewerkt, is het alleen op de voor het ornament bestemde plaatsen glad gelaten en is van de beitels slechts gebruik gemaakt voor het inschetsen van de details in de figuren zelf en op enkele plekken waar het noodig was een scheidingslijn tusschen aan elkaar grenzende partijen te trekken. In het donkere waas waarmede het koper door de ciseleering is overtogen teekenen zoodoende de figuren zich als zacht-glimmende metaal-uitsparingen met een zeer gevoelige omlijning tegen hun omgeving af. Het door deze bewerking verkregen effect kan niet anders dan zeer fraai worden genoemd.

Voordat wij overgaan tot de beschrijving van de in engeren zin tot de Pagar roejoengsche regalia behoorende zaken, noemen wij den in Newbold's Sultansbrief voorkomenden berg Bongsye (ten rechte B o n s o e) waarvan het heet dat „the Sultan ascends to the fiery mountain, and by whose supernatural influence the rivers which flow from it possess rocks of gold, and water emitting odours delicious as those of flowers". Een verheffing van dezen naam is gelegen dichtbij en vlak ten Oosten van Pagar roejoeng en staat nog heden bekend als de plaats

[1]) JASPER, *Het een en ander over de metaalbewerking der Javanen*, *T. B. B.* XXII, 1902, p. 212 vlg. JASPER en PIRNGADIE, *O. c.*, Hfdst. II en III.

waar de vorst naar den hemel opsteeg. Of er nog andere legrnden over den heuvel in omloop zijn, kon men ons niet mededeelen. Volgens zeggen van den demang van Fort van der Capellen worden geen baksteenresten of andere oudheidkundige overblijfselen in de nabijheid aangetroffen.

Van de in de Sultansbrieven genoemde, thans verdwenen kabesaran zijn er enkele, waarvan de thans levende generatieweet, dat zij nog in het midden van de vorige eeuw of nog later aanwezig waren, maar sindsdien zijn gebroken of verdwenen. Hiertoe behooren:

het goud Djati djati, dat den vorm van een makoeta zou hebben gehad en zwaarder zou hebben gewogen dan een pikoel;

een presenteerbak op voetstuk, in Newbold's brief aangeduid als „a tray with a pedestal" genaamd „Chongka chonkye" (= Çankha?);

het ei van den vogel Boerak (nog in 1901 aanwezig; misschien het ei van den vogel in „de goude vogelkouw die uyt de natuur so gegroeijt is" L.);

terwijl de volgende gedeeltelijk niet in de opgave van 1901 vermelde zaken thans nog deel uit maken van het rijksbezit [1]):

een groot stempel van metaal, gemonteerd op een houten blok *(Pl. 46 b)* volgens vriendelijke mededeeling van Dr. G. F. Pijper vermoedelijk te lezen gevend Chatm 'Abd al-Madjīd Muḥammad Ibrāhīm = Het zegel van 'Abd al-Madjīd Muḥammad Ibrāhīm. Dr. P. teekent hierbij aan, dat het Arabisch moeilijk te lezen is, doordat de diacritische punten geheel zijn weggelaten en de letters voor een deel door elkaar heen geschreven zijn, om redenen van sierlijkheid;

een klein stempel in den vorm van een achtbladigen lotus *(Pl. 46 c)*; de tekst en de vertaling hiervan luiden volgens Dr. Pijper:

Soelṭān
Toenggoel 'Ālam Bagagar ibn
Soelṭān chalīfatoe 'llāh
jang mĕmpoenjaï tachta kĕradjaan
dalam nĕgĕri Pagarroejoeng dār
al-quarār djohan berdaulat
zilloe 'llah fi'l-'ālam.

D.i.: Soelṭān Toenggoel 'Ālam [2]) Bagagar [3]), Soeltan's zoon, Stedehouder

[1]) De foto's der Platen 47a, 48a en 49a-d werden door den heer De Haan vervaardigd; die van de andere platen ontvingen wij door hulpvaardige bemiddeling van den Controleur van F. v. d. C. Wegens het verloren gaan van onze aanteekeningen van de maten der voorwerpen kunnen deze niet worden opgegeven.

[2]) Toenggoel 'Ālam „Stut der Wereld" (vgl. Jav. Pakoe Alam e.d.) waarschijnlijk hier eigennaam.

[3]) Minangkabausche vorm: *ba* = Mal. *bĕr-*, *gaga(r)* = dapper, dus: de dappere, waarschijnlijk hier eveneens als eigennaam gebruikt.

Gods, die bezit den koninklijken troon in het rijk Pagerroejoeng, het verblijf der rust, de ontzag afdwingende [1]) held, de Schaduw Gods in de wereld [2]);

een paar olifantstanden toebehoord hebbend aan 's konings olifant Hasti Dewah;

een karbouwehoorn van enorme afmetingen *(Pl. 47 a)*, afkomstig van den uit den strijd met de Javaansche veroveringsexpeditie beroemden strijdbuffel Si Benoang Sakti;

de groote en de kleine handtrom (gandang) *(Pl. 47 a)* respectievelijk gemaakt van het hout van de dwergboomen poeloet poeloet en saligoeri;

het weefsel, in de opgave van 1901 kain Sangsoeta genoemd (*Pl. 46 a*) een van de vele verbasteringen van de oude — misschien Sankrit — benaming, waaronder het miraculeuse weefgetouw of de weversspoel of het weefsel zelf sinds de 17e eeuw bekend is. Het ons getoonde zijden weefsel waaraan nog steeds het typische sprookjesmotief verbonden is, dat het zich zelf jaarlijks een steek verlengt tot het eind der wereld zal zijn gekomen, is ca drie meter lang en met kleurige patronen geborduurd en met loovertjes bestikt. Het leek ons van vrij recente makelij, naar schatting niet ouder dan vijftig jaar;

de klewang genaamd Tjinangki (opg. 1901: b) met zilveren heft en incrustatie met bijbehoorende scheede (*Pl. 46 a* links);

de lange kris (Krom: karih pandjang), genaamd Si Manggi masak (opg. 1901: c; *Pl. 46 a*, rechts) misschien dezelfde als de bij Marsden bedoelde „kris formed by the soul of steel, which expresses an unwillingness at being sheathed and shews itself pleased when drawn of a date coeval with the creation";

de kris Tjaraboen, niet in de titulatuur der Sultans brieven vermeld *(Pl. 49 b.* en *d)*;

de lans (lambing) Lamboera (Krom: Tomba' goembalo; opg. 1901: g.) het eerst vermeld in 1724, zonder versiering of bijzondere kenteekenen;

de „kop van Katimono" (opg. 1901: d.), een zeer curieus voorwerp, waarmede we gaarne bekennen geen raad te weten *(Pl. 47 a* en *b)*. Het is ongeveer 5 c.M. hoog, ivoorkleurig, aan den onderkant hol, blijkens het breukvlak ergens van afgebroken en gemaakt van een moeilijk definieerbare, vrij harde substantie (gips, gebakken klei ?). Hadden wij afgaande op de legende, welke Katimono als een slang of een reus voorstelt, verwacht den kop van een nāga, een rākṣasa of eenig ander monster te zullen aantreffen, zoo waren we niet weinig verrast bij het zien van de lachende vollemaans-tronie van een Hollandschen boer van het Breughel-type met dikken neus, ronde kin, geopenden mond en van-plezier-half-dichtgeknepen oogen en dragend een „page-coiffure" van lang, van de kruin tot den hals sluik neerhangend

---

[1]) Of: gelukkige.

[2]) Titel, dien de Sultan van Atjeh ook voerde en vaak in de Maleische litteratuur voorkomt; Arabisch; vgl. GOLDZIHER, *Du sens propre des expressions „ombre de Dieu, khalife de Dieu" pour désigner des chefs dans l'Islam. Revue de l'Hist. des Rel.* 35 (1897).

en daar recht afgesneden haar. Is dit voorwerp in de middeleeuwen langs een of anderen onnaspeurbaren weg van Europa naar Minangkabau verdwaald? Of bestaat er verband met de Majapahitsche kunst, die — naar de bij Trawoelan gedane vondsten hebben doen zien — in de realistische uitbeelding van typen uit het volk levendig aan de laat-Gotische en vroeg-renaissancistische plastiek herinnert? Of moet de verklaring dichter bij huis worden gezocht en is de kop een namaak-product, dat met Europa of Majapahit niets heeft uit te staan [1])?

We bepalen ons er toe deze vragen te stellen en hopen dat een later onderzoek nog eens de doopceel van dit vreemdsoortige voorwerp zal vermogen te lichten.

Ten slotte staan wij wat langer stil bij het dolkmes genaamd Si Mandang giri, (*Pl. 49 a, c, e* en *f*; *46 a* in het midden) het eerst vermeld in 1724, dat ongetwijfeld het waardevolste en interessantste bezit van de afstammelingen van het oude vorstengeslacht uitmaakt [2]).

Hoewel van de beschadiging met 190 kerven of scharen, welke het wapen in den legendarischen strijd met Si Katimono zou hebben opgeloopen niets te bespeuren is, maken vorm en versiering het toch zeer begrijpelijk dat de volksfantaisie er zich van meester heeft gemaakt. De vorm wijkt sterk af van dien der slag- en stootwapenen, die heden ten dage nog in den Archipel in gebruik zijn; het lemmet is symmetrisch, twee-snijdend, en vertoont op ongeveer vier vijfde van de hoogte een plotselinge verbreeding, die met afgeronde hoeken zich naar boven voortzettend in den rechten bovenkant overgaat en daar gevat wordt in een sikkelvormige, van boven gezien langwerpig-ovale stootplaat. Het handvat is aan het uiteinde voorzien van een tweede, langwerpig-ovale plaat, welke de hand belet bij het hanteeren van het wapen van den greep af te glijden. De vier losse onderdeelen van den dolk — lemmet, stootplaat, handvat en tweede plaat — worden saamgehouden door een pin, welke van het lemmet tot het bovenvlak van de tweede plaat doorloopt.

Om verwanten van deze Minangkabau'sche poesaka-kris op het spoor te komen zal men tot den Hindoe-Javaanschen tijd terug dienen te gaan. Op de reliefs van Baraboedoer en Prambanan zijn een menigte slag- en stoot-wapenen afgebeeld die met onzen dolk den eigenaardig gevormden greep, waarbij de vuist tusschen

[1]) We herinneren ons uit den Europeeschen „kunst"-handel van een dertig jaar geleden pijpenrekken en andere gebruiksartikelen van gips, geverfd in de kleur van eikenhout of ivoor bestaande uit een rij boeren- of monnikskoppen gecopieerd van het houtsnijwerk van Gotische kerkbanken en dgl.

[2]) Door tusschenkomst van het districtshoofd van Pariangan ontving de O. D. in 1927 enkele foto's van dezen dolk, aan de hand waarvan door Schr. dezes op den in Dec. 1928 te Amsterdam gehouden Ethnologendag een korte mededeeling over het wapen werd gedaan. De op die samenkomst uitgesproken meening, dat zich een geïncrusteerde inscriptie op het handvat zou bevinden is niet juist gebleken. De teekens, die op de foto eenige overeenkomst met oud-Javaansche letters vertoonen, dienen slechts tot ornament.

twee platen is geklemd, gemeen hebben, doch overigens nogal sterk ervan verschillen doordat het lemmet recht is — of zich zelfs naar beneden toe een weinig verbreedt — om in een hoekigen punt plotseling te eindigen. Op de reliefs van tjandi Panataran komen dezelfde zwaarden en dolken van Midden-Java voor, maar daarnaast wordt in enkele scènes gebruik gemaakt van een langen dolk — soms in „bovengreep" en soms in „ondergreep" gehanteerd [1]) — waarvan de vorm gelijk is aan dien van het Minangkabau'sche wapen, behoudens het kleine verschil, dat de eerste iets langer en slanker is dan de laatste en het handvat in plaats van door een platte schijf door een dikken knop wordt bekroond.

De voor- en achterzijde van het lemmet en van de stootplaat alsook vier evenwijdige strooken van het handvat zijn met gouden figuren geincrusteerd. Al dadelijk stelt het op de stootplaat aangebrachte ornament ons in staat den tijd van vervaardiging van den dolk bij benadering vast te stellen. Het is een gegolfde, om en om in plooien gelegde band, het zgn. „wolkenmotief", dat in de midden-Javaansche kunst geheel onbekend is, doch veelvuldige toepassing in de Oost-Javaansche kunst heeft gevonden. Terwijl het op de badplaats Djalatoenda van 977 nog ontbreekt, doet het in de architectuur van Toemapel zijn intrede en kan men het verder tot diep in den Majapahitschen tijd en zijn uitloopers vervolgen.

Zoowel op grond van den vorm van het wapen als om het voorkomen van het wolkenmotief achten we ons dus gerechtigd als tijd van vervaardiging de laatste drie eeuwen van de Oost-Javaansche periode aan te nemen.

We veroorloven ons nu nog een stap verder te gaan en het voorwerp met de regeeringsperiode van een bepaalde Sumatraansche dynastie in verband te brengen. We nemen hiertoe de aan beide zijden van het lemmet geïncrusteerde teekeningen nader in beschouwing en beginnen hierbij te constateeren, dat deze niet als bij de andere poesaka-krissen uit sierlijk, doch onbelangrijk bladornament zijn gevormd, maar godefiguren in beeld brengen.

De teekening op de eene zijde (*Pl. 49 c*). stelt voor een mannelijke godheid van gedrongen, zwaarlijvige gestalte, in danshouding staande op een dubbel lotuskussen en dragende een hoog-oprijzenden vlammenden haardos met diadeem, aan weerszijden waarvan een zwaluwstaartvormig afgesneden lint naar boven wijst; de wenkbrauwen vertoonen de welving in accolade-vorm, welke een kenmerk is van goden in hun krodhamanifestatie [2]); de oogen zijn wijd opengesperd terwijl de ooren door hun enorme afmetingen — meer dan dubbel zoo groot dan normaal — opvallen; in de oorsieraden, enkelringen en bovenarmbanden meenen we slangen te herkennen. Het zeer eenvoudige ornaat bestaat overigens uit een drievoudig hals- en borstsieraad, een paar gladde polsringen, een gierlande van bellen (schedels of menschenhoofden?) en een hoog opgeschorte, nauw sluitende, als broek gedragen kain met ééns slip in het midden

---

[1]) Zie vooral van de Rāma-serie de reliefs nos. 20, 78 en 90.

[2]) STUTTERHEIM, *Oudheidk. Aant. VII, Het Zuidel. nevenbeeld van tj. Mendoet*, *B. K. I.* 85. 1929, p. 503.

tusschen de dijen afhangend. De linkerhand ter hoogte van de maag gehouden draagt een van boven plat en van onderen gebogen voorwerp, ongetwijfeld een schedelnap; de rechterhand omsluit het handvat van een offermes, waarvan de wajra-vormige knop zeer duidelijk en het halvemaanvormige lemmet nog flauwtjes zijn te onderscheiden.

Het tegenbeeld van deze figuur *(Pl. 49 f)* is van het vrouwelijke geslacht; zij is even groot als de mannelijke god en staat evenals hij op een dubbel lotuskussen. Verder heeft zij met hem de wenkbrauwen in accolade-vorm, de wijd geopende oogen de abnormaal groote ooren en, wat het ornaat betreft, den diadeem, het borstsnoer, de slangenvormige oor- en enkelsieraden, als ook de attributen — offermes en schedelschaal — gemeen. Een woest-golvende, breed uitstaande haardos bedekt haar de schouders en hangt tot de ellebogen af. De godin is van een tengere lichaamsgestalte en geheel naakt, behoudens een eigenaardig kleedingsstuk dat — als de pijpen van een zeer korte broek — de dijen voor een klein gedeelte bedekt en overigens schijnt te dienen om er een groot sikkelvormig, met de punten naar boven wijzend voorwerp aan te bevestigen.

Willen we nu de identiteit dezer beide kris-godheden nader vaststellen, dan dienen we er rekening mede te houden, dat de zeer geringe afmetingen der figuren een beletsel vormden — althans konden vormen — voor het uitbeelden van bepaalde kenteekenen, die voor de determinatie niet zonder beteekenis zijn — een miniatuurbeeldje van een Dhyāni-buddha in de makuṭa bijvoorbeeld — en we daarom niet verder zullen kunnen gaan dan het aanwijzen van de klasse van godheden waartoe de voorstellingen op grond van de wèl tot uitdrukking gebrachte eigenaardigheden behooren.

Blijkens de attributen, de gedrongen lichaamsgestalte, de danshouding en het demonische uiterlijk van de mannelijke figuur moet deze worden ingedeeld bij de groep van Dharmapāla's of Bhairawa's, de aan het Çiwaietische pantheon ontleende godheden, wier voornaamste taak het is de Leer van den Buddha tegen hare belagers te beschermen. In het bijzonder valt overeenkomst te constateeren met de Bhairawa's Yama en Mahākāla, die zich somtijds éénhoofdig en tweearmig en het offermes en de schedelschaal voerend vertoonen en slechts op enkele punten van ondergeschikt belang van onze kris-godheid verschillen [1]). Iets minder na verwant is de bekende Cakracakra van Singosari, die vierarmig is en op een jakhals als rijdier is gezeten, maar als voornaamste attributen ook kartri en kapāla voert [2]), terwijl dan nog iets verder wegstaan de Bhairawa's van Soengei Langsat en Singosari, die twee-armig zijn,

---

[1]) De Yama op fig. 140 bij GRÜNWEDEL, *Mythologie*, is vergezeld van twee acolyten en staat op een lijk: verschilt overigens niet van den god op de kris. Voor Mahākāla zie BHATTACHARYYA, *Buddh. Icon.* p. 120 en pl. XXXVI a. De bij Grünwedel besproken zesarmige vormen wijken hiervan sterk af.

[2]) MOENS, *Het Buddhisme op Java en Sumatra in zijn laatste bloeiperiode*, *T. B. G.* LXIV, 1924, p. 548.

doch in plaats van het halvemaanvormige mes een soort dolk in combinatie met de schedelschaal houden en bovendien een beeldje van Akṣobhya in de makuṭa dragen [1]).

Uit het groote aantal demonische vertegenwoordigers van de Dharmapāla-groep — omtrent wier namen en wijze van uitbeelding in de bronnen allerminst eenstemmigheid blijkt te heerschen — doen wij om de boven uiteengezette redenen geen nader keus en vergenoegen ons er mede onzen god met den algemeenen naam Bhairawa aan te duiden.

De vrouwelijke godheid zou, indien zij alleen op de kris voorkwam, voor identificatie met een half dozijn naakte, twee-armige, het offermes en de schedelschaal voerende godinnen in aanmerking komen, terwijl ook hier telkens meer of minder belangrijke verschillen de determinatie twijfelachtig zouden doen zijn [2]). Nu zij echter tezamen met de mannelijke godheid is afgebeeld, is het duidelijk, dat wij in haar de çakti van den Bhairawa hebben te zien, een yoginī of ḍākinī, met den rang van godin, of wel een meisje van de allerlaagste kaste, die krachtens hare ritueele wijding tot Bhairawī verheven, naar lichaam en ziel haren heer gemaal toebehoorend en een twee-eenheid met hem vormend, hem als metgezellin in obscene riten in staat stelt het volmaaktste inzicht en de hoogste zaligheid deelachtig te worden.

Het voorkomen van het demonische tweetal op het poesaka-wapen in het bezit van de Minangkabau'sche vorstenfamilie is niet van belang ontbloot, wanneer het in verband wordt gebracht met de nieuwe gezichtspunten, welke, dankzij vooral de onderzoekingen van Moens [3]), aangaande de bloeiperiode van het Buddhisme op Sumatra onder Ādityawarman zijn geopend. We herinneren hier slechts aan de inscriptie van Surowaso van 1375, welke volgens Kern's vertaling op een onschuldige smulpartij van koning Ādityawarman buiten zijn paleis betrekking zou hebben [4]), doch die, naar Moens heeft aangetoond [5]), in werkelijkheid de herinnering bewaart aan de wijding van den vorst tot Bhairawa. „In 1297 çaka — aldus het inschrift volgens de nieuwe interpretatie — ontving in de Doodenmaand Vorst Adityawarman op een lijkenveld de hoogste wijding, onder den naam Wiçeṣadharanī, eenzaam tronende op een verheven zetel, een lijkenstapel, diabolisch lachende en bloed drinkende, terwijl zijn groote menschenoffer opvlamde en een ondragelijk lucht verspreidde, die den ingewijde echter aandeed als de geur van tienduizenden van millioenen bloemen".

In de inscriptie van 1347 wordt het feit herdacht, dat de vorst en zijn gemalin, hier gelijkgesteld met Mātanginīça en Mātanginī („Mannetjes-en Wijfjesolifant") een vruchtbaarheidsdans uitvoeren [6]). Mātaṅginīça is niemand anders dan Mahākāla, van wien Bhairawa weer een verschijningsvorm is, en Mātaṅginī

1) *Ib.* p. 556.

2) Zie o.a. BHATTACHARYYA o.c.: Ekajaṭā p. 80 en Pl. XXVIII d; Nairātmā p. 90 en Pl. XXX a; Vajravārāhī p. 103 en Pl. XXXII a en b.

3) *L. c.* p. 558 vlg.

4) *Verspr. Geschr.* VI p. 256.

5) *L. c.* p. 571.

6) KERN, *Verspr. Geschr.* VII p. 163 vlg.

is een van de afzichtelijke mūrti's welke Mahādewī aanneemt als zij haren echtgenoot wil verschrikken. Zij verschijnt dan als een naakte duivelin met uitstaanden haardos en een uit den mond hangende tong; omhangen met schedels schitterend als millioenen zonnen; een donderend stemgeluid voortbrengend en haar schaterlach luide latende weerklinken.

De andere gegevens van gelijke strekking, die nog uit Ādityawarmans inscripties, alsmede uit de in dezelfde sfeer thuis behoorende voorstellingen van het onder koning Kṛtanagara op Java beleden Buddhisme zijn te putten, laten we thans rusten om de op onze poesaka-kris betrekking hebbende feiten samen te vatten.

Het wapen maakt deel uit van de rijksinsigniën in het bezit van de laatste afstammelingen van het Pagar roejoengsche vorstengeslacht, de nakomelingen, zooals Westenenk aanneemt [1]) van de vroeger in die streek zetelende Minangkabausche heerschers, waarvan Ādityawarman de machtigste en beroemdste was. Op grond van den vorm en de versiering van het wapen konden wij vaststellen, dat het voorwerp moet dateeren uit den Hindoe-Javaanschen tijd [2]), meer in het bijzonder uit het latere gedeelte der Oost-Javaansche periode. Verder konden de godefiguren op de voor- en de keerzijde van het lemmet worden herkend, de god als een Bhairawa, de godin als zijne çakti.

Bezien we nu deze conclusies in samenhang met de feiten, welke Ādityawarman's inscripties aan het licht hebben gebracht en waaruit o.a. gebleken is, dat de vorst zich tot Bhairawa heeft doen wijden en in riten betrokken was, waarin hij zelf in demonische gedaante en zijn gemalin als duivelin verscheen, dan dunkt het ons niet te gewaagd te onderstellen, dat het wapen hetzij Ādityawarman zelf hetzij een zijner voorgangers of opvolgers, die hetzelfde Bhairawa-geloof waren toegedaan, heeft toebehoord en de figuren op de beide zijden van het lemmet de portretbeelden zijn van den vorst en zijne gemalin in de gedaante van Bhairawa en Bhairawī [3]).

---

[1]) *Opstellen I*, p. 250.

[2]) Het is overigens niet waarschijnlijk, dat de dolk op Java is vervaardigd. P. A. Hadiwidjojo maakte er ons opmerkzaam op, dat het tegen de Javaansche opvatting indruischt om de figuren op het lemmet met de voeten naar den punt en het hoofd naar het handvat gericht af te beelden. Op een Javaansche kris zouden de figuren andersom zijn geplaatst, dus daar den gebruiker van het wapen zijn toegekeerd.

[3]) Onder de voorgangers van Ādityawarman denken we in de eerste plaats aan Tribhuwanarāja Mauliwarmadewa, den vorst voor wien het door koning Kṛtanagara in 1286 gezonden Amoghapāça-beeld bestemd was en die vermoedelijk in een nauwe betrekking tot het bij het beeldvoetstuk van 1286 gevonden Bhairawa-beeld heeft gestaan. Zeer waarschijnlijk was hij een geloofsgenoot van den Javaanschen vorst. Ten gunste van een identificatie van de godheden op de kris met Ādityawarman en zijne gemalin kan er op worden gewezen, dat beide godheden met opvallend groote ooren zijn afgebeeld en in deze eigenaardigheid een toespeling zou kunnen schuilen op de in de inscriptie van 1347 verheerlijkte verschijning van het echtpaar als een mannetjes- en een wijfjesolifant (Mātaṅginīça en Mātaṅginī), wanneer zij beiden in het woud hun vruchtbaarheidsdans uitvoeren (zie boven p. 213).

Wellicht mag nog een derde gissing aan de voorgaande worden toegevoegd. Nemen wij in aanmerking, dat het bekende Bhairawa-beeld van Padang Rotjo (boven-Batang Hari) in de rechterhand niet een offermes van het gewone model, maar een dolk omklemt, welke in vorm op onze kris gelijkt, en leggen wij er bovendien den nadruk op, dat de godefiguren op het lemmet er op duiden, dat het wapen op een of andere wijze met den eeredienst in verband heeft gestaan, dan vragen wij ons af of niet het dolkmes tot de sacramenteele uitrusting van den Minangkabauschen vorst heeft behoord, wanneer hij zich in zijn goddelijke gedaante, als Bhairawa, vertoonde en voorging in de bloedige ceremoniën, waarvan de inwijdingsritus ons een enkel voorbeeld heeft gegeven.

OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN I

DOOR

DR. K. C. CRUCQ

Beelden te Solo

Het bronsje in het Sri Wedari-Museum No. 31 wordt in den catalogus opgegeven als Cundā (blz. 12), in de beschrijving van Knebel (Oudh. Rapport 1910, blz. 66—67 no. 5) en in die van Dr. Bosch (Oudh. Verslag 1923, blz. 144—145) wordt het opgegeven als onbekend beeld.

De beschrijving in O. V. 1923 luidt als volgt: Onbekende voorstelling.

No. 31 (Kn. no. 5). Rechthoekig onderstuk met uitspringende voet- en kroonlijst. Aan de voorhoeken leeuwtjes. Afhangend tapijt. Ovaal dubbel lotuskussen. Ovaal achterstuk met vlammenrand.

Godin in lalitāsana; de rechtervoet steunt op een lotuskussen op een steel, welke in het midden van de voetplaat is vastgehecht.

Zesarmig. Rechterhanden (van onderen naar boven): een soort waramudrā, kort zwaard, bloemsteel (?); linkerhanden: stengel van padma; afgebroken; boek.

Vrouwensnoer. Diadeem en hooge kroon. Hoog 18 c.M. [1]).

Hierbij kunnen we nog voegen, dat de binnenrand van het achterstuk versierd is met een wajra-motief. Dat het beeldje Cundā zou voorstellen, is zeer onwaarschijnlijk. Deze godin is vierarmig en houdt in de beide voorste handen een pātra, de rechterachterhand is in waramudrā op de knie; in de linkerachterhand een lotus, waarop een boek. (Zie Pander: Das Pantheon des Tschangscha Hutuktu, blz. 78 no. 159); verder bestaan er wel twee- en achtarmige voorstellingen van deze godin, maar geen zesarmige.

Beziet men het bronsje wat nauwkeuriger, dan zal men spoedig constateeren, dat het in vele opzichten overeenkomt met Awalokiteçwara in zijn zesarmige gedaante; vergelijken we daartoe ons beeld met een zesarmigen Awalokiteçwara in het Sri Wedari-Museum (foto O. D. no. 8741); op het eerste gezicht vertoonen zich de volgende overeenkomsten: beide zijn in lalitāsana gezeten op een dubbel lotuskussen, dat rust op den siṃhāsana met leeuwtjes op de hoeken (zie ook de beschrijving in den Catalogus van het Sri Wedari-Museum, blz. 11 no. 247).

Verder wordt bij beide het achterstuk gevormd door een glorie met halfbolvormig verdikten binnenrand, omgeven door krulvormige vlammen; echter is bij de godin de glorie gesloten, bij den Bodhisattwa open. De rechtervoet rust bij beiden op een lotus, die uit het voetstuk opgroeit.

---

[1]) Van het beeldje bestaan een foto, gemerkt O. D. no. 7043, en een reproductie in O. V. 1923, plaat no. 8 (tusschen p. 138 en 139).

De handhoudingen en attributen van den Awalokiteçwara zijn volgens den catalogus [1]):

Rechts: 1e een afgebroken attribuut (het is ten rechte een bidsnoer). 2e. een soort witarkamudrā. 3e. waramudrā. Links 1e. een boek. 2e. een gendi. 3e een soort witarkamudrā. Stellen we daarnaast de attributen der godin (zie opgave hierboven: beschrijving van Dr. Bosch in O. V. 1923), dan schijnt er wat dit betreft niet veel overeenkomst te bestaan. Men bedenke evenwel, dat Awalokiteçwara in zesarmigen vorm in zijn derde linkerhand meestal een lotus houdt in plaats van de witarkamudrā van de Bodhisattwa in Sri Wedari; (zie Krom: Inleiding H. J. Kunst I, blz. 86—87); het attribuut der tweede rechterhand wordt bij Krom als onbekend vermeld; bij het beeldje in Sri-Wedari wordt, zooals we zagen, deze hand in witarka-mudrā gehouden; de elfhoofdige Awalokiteçwara in Tibet houdt in deze hand een gesteelde cakra, in de correspondeerende linkerhand pijl en boog (zie Waddell: Lamaïsm, blz. 15). Er blijkt dus nogal afwisseling in de attributen van dezen Bodhisattwa te bestaan.

Wat ons bronsje betreft, het is mogelijk, dat de tweede linkerhand een gendi vasthield, evenals de zesarmige Awalokiteçwara, maar ik vermoed, dat het iets anders geweest is, en wel een schedelnap, als pendant van het korte zwaard of mes in de tweede rechterhand; het zou ook een schild kunnen zijn geweest, maar de houding der vingers maakt dit onwaarschijnlijk; zij zijn alle zichtbaar, hetgeen niet mogelijk zou zijn, wanneer een schild voor de hand gehouden werd.

Deze veronderstelling berust op het bekende feit, dat Awalokiteçwara en zijn vrouwelijke wederhelft Tārā feitelijk Buddhistische vormen zijn van Çiwa en Durgā in hun Tantristischen vorm van Bhairawa en Bhairawī; evenals nu aan Durgā de attributen zwaard en schild toekomen, behooren bij Bhairawī mes en schedelnap [2]).

Stellen we tenslotte nog even de attributen en handhoudingen van den zesarmigen Awalokiteçwara in zijn meest voorkomenden vorm naast die van ons bronsje.

Linkerhanden		Rechterhanden	
Awalokiteçwara	no. 31 Sri Wedari	Awalokiteçwara	no. 31 Sri Wedari
1e lotus	lotus	bidsnoer	bloemsteel
2e gendi	ontbreekt	witarkamudrā	zwaard of mes
3e boek	boek	waramudrā	waramudrā.

Behalve het verschil in attribuut der 1e en 2e rechterhand, en misschien in dat der tweede linkerhand, komen de attributen en handhoudingen overeen. Zooals we zagen, is de afwijking bij het tweede handenpaar echter geen criterium, waaruit men

[1]) De handhoudingen en attributen worden in den Catalogus opgegeven van boven naar beneden; de natuurlijke handen komen dus op de laatste plaats.

[2]) Bij nader inzien meen ik toch, dat deze hand een steel of handvat van een voorwerp heeft vastgehouden: immers de houding der vingers komt overeen met die van de hand, die het zwaard vasthoudt.

conclusies mag trekken, want juist deze handen vertoonen bij diverse zesarmige voorstellingen van Awalokiteçwara onderling veel verschil; zoo zagen we, dat de Tibetaansche Awalokiteçwara in deze handen wapens voert [1]).

Alles samengenomen meen ik te mogen veronderstellen, dat de onbekende Buddhistische godin in het Sri Wedari Museum in de omgeving van Awalokiteçwara thuishoort, en dus een zesarmigen vorm der Çyāmatārā [2]) voorstelt. In elk geval heeft het m. i. zijn nut nogmaals de aandacht te vestigen op dit bronsje, dat niet alleen iconografisch belangrijk is, maar ook als kunstwerk waardeering verdient.

Stelt het basrelief no. 15 in het Sri Wedari Museum de pauw van Amitābha voor?

Wanneer deze vogel inderdaad een pauw is, dan is bovenstaande onderstelling zeer wel mogelijk. De pauw is Amitābha's wāhana; het voorwerp, dat hij op zijn rug draagt, wordt in O. V. 1923 blz. 150: „een triçūla of het bovenstuk van een wajra" genoemd, kan ook wel een juweel voorstellen, in dit geval dan „het juweel in de lotusbloem" waarmede Padmapāṇi, Amitābha's emanatie wordt aangeduid in de spreuk: om maṇi padme hum. De pauw is ook het wāhana van Wajradharma-Lokeçwara (zie Buddhist Iconography, blz. 51). Ziet men in het voorwerp op den rug van den vogel een halve wajra, dan zou het overeenkomen met den naam van bovengenoemden Bodhisattwa; niet echter met zijn attribuut (de lotus met zestien bloembladeren).

Het beeld in de collectie-Mangkoenegara, afgebeeld op foto O. D. 8746, opgegeven als „onbekend beeld", stelt een zittenden Wiṣṇu voor. De linkerachterhand voert de gevleugelde schelp, op den wijsvinger der rechterachterhand rust de vlammende cakra, op de linkervoorhand, die rust op den rechtervoet, ligt een lotusknop; de rechterhand wordt op de rechterknie gehouden in waramudrā, voorzoover te zien ook met een lotusknop erin. Drie Wiṣṇuïtische attributen zijn dus aanwezig: schelp, werprad en lotus; de knots onbreekt.

Verbeteringen in den Catalogus der Archeologische Verzameling te Batavia.

No. 36*a*. Opgegeven als: onbekend beeld (Çiwa?), (Madjapahit-type; rechts bidsnoer, links vliegenwaaier); de attributen zijn echter: rechts akṣamālā + lotus; links lotus).

---

[1]) Men zie de 108 vormen van Awalokiteçwara, in BHATTACHARYYA, *Buddhist Iconography*, blz. 177 vlg.: hieruit blijkt, dat de attributen en mudrā's ook bij den zesarmigen vorm onderling veel verschillen. Sommige zesarmige vormen van Awalokiteçwara voeren in de tweede rechterhand een zwaard evenals ons bronsje (bv. *o. c.*, plate LVII 60 en LVIII 63).

[2]) Zooals men weet, zit Çyāmatārā ook in lalitāsana, en heeft zij ook de lotus in de linkerhand, terwijl de rechter de waramudrā vertoont. Ook deze overeenkomst tusschen attributen en handhouding van Çyāmatārā en die van de beide voorste handen (de „natuurlijke" handen) van ons bronsje vormt een argument ten gunste van onze onderstelling.

Nos. 49, 52*a*, 53, 54, 54*a*, 55, 55*b*, 56, 46*a* en 57 allen opgegeven als Mahādewa's; het zijn echter Guru's.

No. 123. Umā of Pārwatī; als attribuut rechts wordt opgegeven „eene schijf met opwaarts kronkelende vlam (wellicht eene voorstelling van den vliegenwaaier)." Tenrechte is dit een vlammende cakra.

No. 123*a*. Umā of Pārwatī; als attributen opgegeven: „in de achterhanden rechts een drietand en links de schelp; de voorarmen langs het lijf met de handen op de heupen". Tenrechte zijn de attributten als volgt: rechtervoorhand neerhangend, zonder attribuut; rechterachterhand: drietand zonder steel; linkervoorhand neerhangend met bidsnoer; linkerachterhand: cakra.

No. 125*a*. Opgegeven als Umā of Pārwatī, met stier op het voetstuk; m.i. is het echter een Çiwa, in een zg. Madjapahitschen stralenkrans; een der attributen is echter van Wiṣṇu, nml. de cakra (vgl. Mahādewa met cakra in de wajang).

No. 126. Het attribuut van het beeldje links van het hoofdbeeld, opgegeven als „een grooten hamer met korten steel" is in werkelijkheid een ḍamaru of handtrom; dit attribuut en de kropak op de lotus doet vermoeden, dat het beeld geen Umā is, maar een Tantrische godin, en dan waarschijnlijk een verschijningsvorm der Ādi-Tārā of Prajñāpāramitā.

No. 200*a*. Ook hier is het attribuut in de rechterachterhand, opgegeven als „een groote hamer aan korten steel", tenrechte een handtrom; in de linkerachterhand waarschijnlijk een dolk.

No. 230 opgegeven als monnikskop; waarschijnlijk heeft hier een verwisseling van nummers plaats gehad; het beeld is een Amitābha, zooals in den Korten Gids wordt vermeld.

No. 231. opgegeven als monnikskop; eveneens een Amitābha.

No. 252 opgegeven als god met çakti; het stelt een man en een vrouw voor, onder een boom met de gewone, kegelvormige kruin.

No. 257 opgegeven als onbekend beeld; blijkens de attributen is het een Wiṣṇu met knots, schelp en vlammende cakra, opgegeven als: „versierde vlam met drie punten".

Nos. 264*g*, 264*b*, 265, 266, 276*a*, 277 en 277*a* opgegeven als onbekende beelden; ze hebben allen een maansikkel achter het hoofd; misschien stellen zij den jeugdigen Mañjuçrī voor; no. 277 wordt in den Korten Gids opgegeven als Candra.

Nos. 286*a* [1]), 286*b* en 289*a*, respectievelijk opgegeven als onbekend beeld, en mannenbeeld, stellen Bhīma voor, met knots en pañcanakha, en gelung sepit oerang; no. 286*b* heeft het type der beelden van Soekoeh.

Een portretbeeld der Rajapatni in het Bataviaasch Museum?

Het beeld, dat we hier nader zullen beschouwen, is opgenomen in het Museum als no. 288 *(zie Pl. 54a)*; het is afkomstig uit de collectie Scheepmaker te Soerabaja; we

[1]). 286*a* en 286*b* worden in den *Korten Gids* opgegeven als Çiwa als Kāla.

kennen dus niet de eigenlijke plaats van herkomst, hetgeen wel erg jammer is, want daardoor ontbreekt juist het laatste en overtuigendst bewijs voor mijn onderstelling. We ondervinden in dit geval weer pijnlijk, hoeveel kwaad gesticht wordt door het versleepen van beelden van hun vindplaats, zonder die vindplaats en de omstandigheden, waaronder ze gevonden zijn, nauwkeurig te beschrijven; wanneer men dit steeds gedaan had, zou veel onnoodige moeite en, wat meer is, veel onzekerheid en misvatting voorkomen zijn.

Het beeld wordt in den inventaris aldus beschreven: 288. Onbekend beeld (gewoon type). Een vrouwenbeeld, zittende op een lotuskussen, met achterstuk en vlammende glorie. Gewone versiering, met uitzondering van het hoofdtooisel, dat van boven breed en plat is, met helling naar voren, en op het bovenvlak met een groote bloem is versierd. De beide handen voor het middel (onduidelijk). Hoog 77½ c.M. Collectie Scheepmaker.

Het beeld draagt dus het gewone groote ornaat, o.a. aan beide armen twee bovenarmbanden en drie armbanden om den benedenarm, halsketting enz., verder nog een band boven om de borst. De glorie is de zg. Majapahitsche stralenkrans; deze omvat hier alleen hoofd en schouders, niet, zooals in de nadagen der Majapahitsche kunst, de geheele figuur. Het beeld is zeer zeker Majapahitsch werk, weliswaar niet vroeg, maar ook niet laat-Majapahitsch; het bezit in het geheel niet de stijfheid, en dat wajangachtige in houding en gelaat der laat-Majapahitsche beelden in hun starre stralenkransen, die de geheele figuur omvatten en a. h. w. doen verstijven.

De stijl van het beeld is dus geen bezwaar tegen een eventueele dateering in de tweede helft der 14e eeuw van onze jaartelling. Het beeld zit met gekruiste beenen op een lotuskussen; de rechterhand is zwaar beschadigd, alleen één vinger (misschien de wijsvinger) is nog over; maar hoogstwaarschijnlijk is de handhouding dhyānamudrā. Wat betreft ornaat, handhouding en lichaamshouding, bestaat er dus geen bezwaar het beeld Prajñāpāramitā te noemen. Het gelaat is helaas zeer geschonden.

Het merkwaardigste van het beeld is de hoofdtooi; deze is een combinatie van een vorstelijke tiara en den hoogen, tulbandvormigen hoofdtooi, die het kenmerk is van asceten en kluizenaars, en wel in den vorm, die speciaal eigen is aan kluizenaressen, nonnen en weduwen, aan geestelijke of „eerwaarde" vrouwen, nml. van boven plat en schuin naar achteren oploopend. We moeten ons de samenstelling van een dergelijk kapsel aldus voorstellen, dat het haar met banden of linten wordt opgevlochten in den bovengenoemden vorm, terwijl het geheele kapsel door kruiselingseromheen gevlochten banden wordt gesteund en in den vorm gehouden, zooals ook bij ons beeld duidelijk te zien is. De combinatie van de vorstentiara en bovengenoemden haartooi wijst erop, dat dit beeld een vorstelijke non of kluizenares voorstelt; men vergelijke Kunti op tjandi Tegawangi op de Sudamala-reliefs, die als vorstelijke weduwe, precies denzelfden hoofdtooi heeft als ons beeld; de vorstelijke tiara, gecombineerd met den „asceten-tulband", eveneens voorzien van een bloem of rozet, die waarschijnlijk de plaats bedekt, waar de linten zijn samengeknoopt.

Wanneer we nu in aanmerking nemen, dat de Rājapatnī, Hayam Wuruk's grootmoeder, op haar bijzettingsplaats Bayalangoe in vergoddelijkten vorm is voorgesteld als Prajñāpāramitā, dat zij vorstin was èn non, en dat, zooals we gezien hebben, ons beeld al deze factoren in zich vereenigt, en wat de stijl betreft, uit den midden-Majapahitschen tijd kan dateeren, dan acht ik mijn onderstelling niet te gewaagd, dat we hier een beeld der beroemde Rājapatnī voor ons hebben.

Een dierfabel op de reliefs van de badplaats te Panataran.

De fabel, waarop wij het oog hebben, is de tweede van links op de reliefsreeks (foto O. D. 3683); volgens Krom (Inleiding H. J. Kunst II blz. 280): „een berg, waar een hagedis (of krokodil) tegenaan kruipt en een vogel bovenop zit". Nu kan ik echter in het dier op den top van den berg geen vogel zien; het lijkt veeleer een viervoetig dier; is dit inderdaad aldus, dan zou het relief een episode kunnen illustreeren van het verhaal van den kantjil, die op een heuveltje ligt te slapen, overvallen wordt door een overstrooming, zoodat alleen de top van het heuveltje droog blijft, en dan door krokodillen belaagd wordt; door een list ontsnapt hij, nl. door de baja's zg. te willen tellen, waarbij hij over hun ruggen het droge weet te bereiken [1]). De „berg" zou dan het heuveltje voorstellen, waarop de kantjil zit; de krokodil representeert de baja's, die den kantjil belagen.

Een andere nog niet verklaarde dierfabel is afgebeeld op het achterstuk van een der groote rākṣasa's te Panataran (foto O. D. 662).

In de lucht vliegt een vogel en op den grond kruipt een leguaan of hagedis. Verdere aanduidingen ontbreken; het is dus onmogelijk met zekerheid uit te maken, wat hier eigenlijk is voorgesteld. Ik vermoed evenwel, dat we hier een dergelijke fabel voor ons zien, als het Tantri-verhaal van den wedstrijd tusschen Garuḍa en de schildpad, dus een wedstrijd tusschen een vogel en een kruipend dier, waarbij het laatste overwint door de bekende list van afstand tot afstand langs den af te leggen weg zijn verwanten te posteeren.

Jataka-reliefs op Tjandi Sadjiwan.

Deze reliefs worden beschreven door Krom in de Inleiding H. J. Kunst II, blz. 18—19. De volgende aanvullingen en verbeteringen meen ik in deze beschrijving te mogen aanbrengen:

No. 10; volgens Krom: „een zwijn, dat de pees van een opgestelden boog doorknagend, den pijl doet toesnellen op den daartegenover zittenden jager". Ten eerste is het dier geen zwijn, maar zeer duidelijk een jakhals. Ook het „doen toesnellen van den pijl op den jager" lijkt me niet juist; immers, om dat te bewerk-

[1]) *Dwergbertverhaal uit den Archipel*, door Dr. BRANDES (bespreking van de Serat Kantjil), *T. B. G.* XXXVII blz. 4.

stelligen, zou de boog gespannen moeten zijn, met teruggetrokken pees; dit is bij een gewonen handboog, zooals deze, onmogelijk, wanneer niet de schutter de pees terugtrekt, zooals wel niet nader behoeft te worden uitgelegd; het is alleen mogelijk bij den voetboog, waarbij de pees eerst met een soort windas wordt teruggetrokken, waarna men den pijl of bout voor de pees legt. Het wapen op ons relief is echter een gewone handboog en K. 's onderstelling is hierbij een onmogelijkheid. Verder houde men in het oog, dat de boog weliswaar schijnbaar overeind staat, maar dat dit slechts berust op de bekende wijze, waarop het perspectief wordt voorgesteld; in werkelijkheid ligt de boog op den grond, met de pijl er los overheen. Trouwens een rechtopstaande boog, waarbij de pijl dan los in de lucht zou moeten blijven zweven, is wel een evidente onmogelijkheid.

Het hier afgebeelde verhaal moet wel iets dergelijks zijn, als dat van den gierigen jakhals, die de lijken vindt van een jager en een wild zwijn, die elkander gedood hebben, en dan uit overgroote zuinigheid eerst de pees van den boog wil verorberen; wanneer hij dan de pees doorbijt, springt het veerkrachtige hout van den boog terug en gaat door zijn verhemelte en hersenen heen, zoodat het uiteinde boven zijn kop uitsteekt; en zoo sterft hij door te groote zuinigheid. Geheel overeenkomen met dit verhaal doet het relief echter niet; het zwijn ontbreekt en de jager schijnt te slapen in plaats van dood te zijn.

No. 14: volgens Krom: „een stier tegenover een olifant". Het eerste dier is echter geen stier, maar een geit of bok; het heeft een sik en een kort geitenstaartje; verder draagt het een bel om den hals.

Dezelfde dieren zien we op een relief op een paneel van het basement van Tjandi Mendoet (foto O. D. 2004); volgens Krom (Inleiding I, blz. 234): „een olifant tegenover een onduidelijken viervoeter"; die onduidelijke viervoeter is weer een geit of bok (waarschijnlijk een bok, maar dit is ook zeer onduidelijk weergegeven); kop en voorlijf zijn weggeslagen, maar de korte staart is duidelijk te zien; ook de horens en de bel zijn nog te onderscheiden.

No. 6 volgens Krom: „Minder duidelijk is de beteekenis van den olifant met rond voorwerp in de slurf (het vogelnest, dat hij gaat vernielen ?)". M. i. is hier geen twijfel mogelijk; het relief stelt beslist den olifant voor, die het nest van den béo vernielt. Hij heeft echter niet het nest in zijn slurf, maar den tak, dien hij heeft afgerukt (zooals het ook in het verhaal gebeurt); op dien tak zit het nest, waarin de eieren te zien zijn, die er zoo dadelijk uit zullen vallen.

No. 8 een fragment van een relief, volgens Krom: „met een slang tegenover een rotshol, waaruit een spitse dierenkop steekt". Er zijn echter twee slangen afgebeeld; van de een is, behalve de kop, ook nog een deel van het lichaam zichtbaar; van den anderen is alleen de kop over. Misschien is dit een illustratie van een jātaka, waarin verteld wordt, hoe een ichneumon en een slang in voortdurende vijandschap leven, totdat een wijs man (de Bodhisattwa) hen verzoent. Het ichneumon woont in een mierenhoop; uit angst voor de slang sluit hij de opening van de gang naar zijn nest af, door zich in den ingang neer te leggen en zijn kop naar

buiten te steken, zooals ook het dier op ons relief doet (Nakula-jātaka, Pali-Jātaka no. 165).

Dierfabels op het basement van Tjandi Mendoet.

No. 11 volgens Krom (Inleiding I blz. 234): „een slang met een eekhoorn"; dit laatste dier is echter waarschijnlijk geen eekhoorn; het schijnt wel te klimmen, maar zijn staart is beslist niet die van een eekhoorn; het heeft het meest van een rat of muis; het zou dan een illustratie kunnen zijn van het 30ste verhaal van de Tantri, waarin een muis als voedsel voor een slang in een pot gestopt, den deksel van den pot doorbijt, zoodat beiden ontsnappen; later eet de slang de muis toch op.

Volgens Krom (Inleiding I, blz. 234) illustreert een der reliefs op het basement van Mendoet het verhaal van „een leeuw met bidsnoer in den poot tegenover drie muizen; het is de oud geworden leeuw, die zich als boeteling voordoet om nog een niets kwaads vermoedende prooi te kunnen bemachtigen" (foto O. D. no. 2006). Het dier is echter geen leeuw, maar een kater, een collega dus van den schijnheiligen kater Tīkṣṇadaṃstra in het Pañcatantra. In zijn rechterpoot houdt hij het bidsnoer en op zijn linkerschouder ligt de vliegenwaaier.

Een andere dierfabel van Tjaṇḍi Mendoet (no. 8) (foto O. D. 1991) vertoont een leeuw en een jakhals; wat zich vóór de leeuw bevindt, is onduidelijk, maar het lijkt veel op een liggenden dierenkop met een rand eromheen. Dit relief zou dan kunnen voorstellen den leeuw, die zijn spiegelbeeld ziet in een put; en denkend, dat dit een andere leeuw is, erin springt en verdrinkt; een verhaal voorkomend in het Pañcatantra. Weliswaar is het geen jakhals, die den leeuw in dit verhaal door list weet om te brengen, maar een haas.

Reliefs in het Museum te Batavia.

No. 422*b* afk. Toeloeng Agoeng, Kediri.

In den inventaris aldus beschreven: „Basrelief van gelen steen, voorstellend links en rechts twee gedrochtelijke figuren, wolkengestalten, waartusschen een man met een vogel; links een boom. Herkomst onbekend. De voorstelling is vermoedelijk ontleend aan een fabel".

De wolkengestalten stellen voor een rāksaṣa en een nāga. De stijl is dus die van de „wolkentooneelen" van Panataran; en evenzoo heeft de „man" een wajang-type, en wel meer bepaald stelt hij een panakawan voor van het type van Semar; hij houdt een stok [1]) in de hand, door beschadiging onduidelijk. Er bestaat dus een mogelijkheid, zelfs m. i. waarschijnlijkheid, dat het tafereel ontleend is aan de wajang en een episode van een lakon illustreert. In dit geval zou de vogel de Déwata-vogel kunnen zijn, de wijze vogel van Srikandi, tegen wien Doerna het bij

[1]) De groote bloem boven den stok stelt een wolk voor.

zijn huwelijksaanzoek aflegt. Uit spijtigheid hierover laat hij den vogel wegvliegen, die tenslotte door Ardjoena gevangen wordt. Hierdoor heeft Ardjoena de gestelde voorwaarde voor het huwelijk met Srikandi vervuld; tenslotte ontpopt de Déwata-vogel zich als Joedhistira (Lakon Peksi-Djawata) (zie Kats: Wajang Poerwa, blz. 322—323). Het relief zou dan vorstellen den Déwata-vogel tegenover Ardjoena's panakawan Semar.

No. 393 afk. Modjokerto. De man met kluizenaardracht, zittend tusschen twee vrouwen, stelt natuurlijk Ardjoena en de nymfen voor, de bekende verleidingsscēne uit de Arjunawiwāha, die op zoovele tempels is afgebeeld.

No. 464*i*, volgens den inventaris: Hoeksteen. Basrelief, op het voorvlak voorstellend een man met een kind op den schoot en eene vrouw. Vermoedelijk uit Soerabaja.

In werkelijkheid houdt de „man", die wel de held van het verhaal moet zijn, geen kind op den schoot, maar een vrouw, waarschijnlijk een prinses; hij zit op een balé. De vrouw tegenover hem is een parekan of vrouwelijk bediende, die een sembah maakt. De man draagt hetzelfde kapje, dat we ook vinden bij de hoofdfiguren van verhalen op vele Oost-Javaansche tempels (o.a. Soerawana, z.g. pendapa-terras van Panataran, tjandi Gambar, enz.). Het tafereel is omgeven door gestyleerde wolken. Het is een liefdesscene, zooals we er o.a. op het pendapa-terras van Panataran aantreffen (vgl. foto O. D. 2972).

Een relief uit de poera Taman Sari te Pèdjèng.

Dit relief (zie *Pl. 54 b*) wordt aldus besproken door Dr. Stutterheim in Oudheden van Bali I (uitgave Kirtya Liefrinck-Van der Tuuk), blz. 187: „Dan zij nog een tjandra sengkala vermeld, die ruw gehouwen is op een smalle steenplaat en een nāga vertoont, met een samir getooid en dus in dienst voor zijn Heer verschijnende (?), terwijl op zijn rug een krab door een aap wordt gegrepen, welke laatste tevens zijn eigen staart omvat. Daarachter bevindt zich tenslotte een s-vormig teeken. De nāga is tenrechte een nāginī. De lezing van dit jaartal is mij niet mogen gelukken".

In de Platen, behoorende bij Oudheden in Bali I, plaatst S. achter de vermelding: Tjandra sĕngkala een vraagteeken; hij is dus niet zeker, of het relief wel een tjandrasengkala voorstelt. M. i. is dit toch wel zeer waarschijnlijk; een dierfabel of ander verhaal, waarbij deze voorstelling zou zijn onder te brengen, is niet bekend; het relief doet dadelijk vermoeden, dat we hier een tjandrasengkala voor ons hebben, vooral de voorstelling van den aap, die zijn staart vasthoudt. Immers dit doet ons denken aan dergelijke sengkala-voorstellingen op Soekoeh, die men moet lezen: ...... nahut buntut (= grijpt den staart), vertegenwoordigende de getallen 3 en 1. In het „vraagteeken" kan ik niets anders zien dan het einde van den staart van den aap, een grijpstaart dus, die met een bocht en twee kronkels

neerhangt; het middenstuk is weggesleten. De sengkala-waarden, die we uit de voorstelling kunnen distilleeren, zijn de volgende:

Nāga, nāginī = 7 of 8; yuyu (krab); onbekend; aangezien het dier acht pooten heeft, stelt het in sengkala wellicht 8 voor; wānara (enz. enz.) (aap) = 1 (?); nahut (grijpt) = 3; buntut (staart) = 1.

Nu is het duidelijk, dat de beide laatste cijfers: 1 en 3 de duizend- en honderdtallen van het jaartal moeten voorstellen; 7 of 8 komen hiervoor niet in aanmerking. Het slot der sengkala zou dan luiden: nahut butut. We houden dan nog twee cijfers over, die door twee der drie aanwezige dieren worden voorgesteld; aangezien de aap feitelijk reeds in de sengkala is opgenomen als illustratie van: nahut buntut, komt het mij waarschijnlijk voor, dat hijzelf hier geen getal vertegenwoordigt, en dat eenheden en tientallen worden voorgesteld door slang en krab.

De sengkala zou dan luiden: nāginī — yuyu — nahut — buntut
7 of 8 — 8? — 3 — 1

opleverend het jaartal 138 (?) 7 of 138 (?) 8 Çaka = 1465 of 1466 A. D.

Ook wat den tijd betreft, zou dan deze sengkala overeenkomen met die van Soekoeh.

Voorstellingen van een aap en een krab vinden we o. a. ook op Soekoeh, op een neut (foto O. D. no. 7188), en op een houtsnijwerk te Mantingan (foto O. D. no. 10556); men vergelijke den langen staart van den aap op de neut te Soekoeh en het paneel te M. Aangezien op deze neut dierfabels zijn afgebeeld, o. a. de stier en de kaaiman, gaat waarschijnlijk het tooneeltje van aap en krab ook terug op een dierfabel of dierenverhaal; dit sluit natuurlijk geenszins een gebruik als tjandrasengkala uit.

De gouden schelp in de schatkamer van het Bataviaasche Museum.

Deze werd waarschijnlijk gebruikt bij de abhiṣekha, de koningswijding. Bij deze plechtigheid werd hij, die gewijd werd, uit een schelp met naar rechts loopende winding met wijwater begoten. Men vergelijke Pali-jātaka no. 492, waarin het everzwijn bij zijn wijding tot koning uit de schelp van den door hem gedooden boozen asceet met wijwater wordt begoten. (Dutoit, Jatakam, deel 4, blz. 424): „Darauf beschlossen sie ihm zum Könige zu weihen. Als sie nach Wasser suchten, sahen sie die Wassermuschelschale des Asceten. Diese, eine kostbare Muschel mit nach rechts gewendeten Spiralen, brachten sie mit Wasser gefüllt herbei und erteilten damit dem Zimmermannseber am Fusze des Udumbara-Baumes die Weihe. Das Weihwasser wurde über ihn ausgegossen; eine Sau aber machten sie zu seiner ersten Gemahlin. Von da kommt die Sitte dasz man einen auf einen Schönen Stuhl aus Udumbara-Holz sich niedersetzen läszt und ihm aus einer mit rechtslaufenden Spiralen geschmückten kostbaren Schale die Weihe erteilt".

Aanteekeningen bij eenige reliefs van Barabudur voorstellende awadana's en jataka's.

Serie II B no. 136: de brahmaan houdt misschien een bidsnoer in de rechterhand.

Serie II B no. 17: de vorst op reis (?), voorafgegaan door paarden en olifanten; misschien is het de vorst op weg naar zijn kroning, welken tocht hij achtereenvolgens per draagstoel, te paard en per olifant zal afleggen; dit is nog het gebruikelijke ceremonieel in Siam; op deze wijze zou de aanwezigheid van paarden en olifanten [1]) verklaard kunnen worden, terwijl het relief dan ook mooi aansluit bij de abhiṣeka op no. 18. Weliswaar draagt de prins op no. 17 reeds een tiara, maar dit is wellicht slechts aanduiding van zijn vorstelijken rang en nog niet de officieele makuṭa, waarmee hij op no. 18 gekroond zal worden. Misschien hooren no. 14 tot en met 19 bij elkaar en stellen voor een geschiedenis van den Bodhisattwa eerst als jongen prins, dan op ouderen leeftijd en tenslotte als rāja.

Serie II B no. 65: volgens Krom (blz. 473) hebben de paarden tezamen 9 pooten; het kan echter wel zijn, dat de 9e poot, die erg onduidelijk is, een verdikking van den steen is of iets dergelijks [2]); Krom vergeet erop te wijzen, dat de koetsier (eig. voorrijder) achterstevoren te paard zit, waarschijnlijk uit eerbied, om den Bodhisattwa niet zijn rug toe te keeren.

Serie I B a, no. 160 — 168; is de persoon in groot ornaat overal dezelfde, hetgeen waarschijnlijk is, dan stelt hij denkelijk den Bodhisattwa voor in een geboorte als vorst; zie den leeuwentroon en de koninklijke pajong op no. 167. Men vergelijke de bovenstukken der standaarden met de Perzische zuilkapiteelen van Susa en Persepolis!

Serie I B a plaat XXV no. 224, beschrijving blz. 379: „Rechts dragen de beide hoorders onderscheidenlijk een bloem aan een stengel en een sikkelvormig voorwerp, hetwelk in het midden en niet aan eenig handvat wordt vastgehouden". De bloem is een utpala; is het sikkelvormig voorwerp misschien een cāmara?

No. 225: „de band die ter hoogte van het oor van den man naar links uitstaat"; dat dit voorwerp onmogelijk bij den hoofdtooi van den man hooren kan, is dunkt me duidelijk; wat het dan wel is, echter niet; misschien is het een hengsel van een deur, of eenvoudig een versiersel van de plaat of rugleuning, waartegen de man gezeten is; naast den rechterschouder is een ronde hoek te zien van een paneel of iets dergelijks; achter den man bevindt zich dus een steunplaat of leuning, vgl. een dergelijke leuning aan den zetel op no. 252.

No. 269: de „groote vaas met tuit" is het wijwatervat, het heeft denzelfden vorm als de Tibetaansche bum-pa (vgl. Panders Pantheon); in Tibet echter i.p.v. lotussen pauwenveeren in den hals van de vaas, om mee te sprenkelen. (vlg. Grün-

---

[1]) Waarom er twee paarden en twee olifanten vooropgaan, is niet duidelijk; wellicht is het slechts willekeur van den beeldhouwer, of een poging de abhiṣeka zoo glorieus mogelijk voor te stellen; of wel, de bedoeling is, dat de prins niet van zijn draagstoel zal afstappen, maar dat de zetel zal gedragen worden eerst door dienaren, dan door paarden en tenslotte door olifanten; voor deze verklaring zou ook pleiten de vorm van de zadels der paarden, die meer op draag- dan op rijzadels gelijken.

[2]) Overigens hebben paarden geen „pooten" maar beenen.

wedel, Myth. des Buddhismus). Op relief 366 heeft het voorwerp in de wijwaterkan meer van een bos veeren dan een utpala; toch zullen het wel bloemen voorstellen, één geopend en één in knop.

Serie I b no. 24: de „merkwaardige hoofdtooi, het kroontje met gebogen ribben" (zie blz. 227) is waarschijnlijk 's mans versierde haarknoedel, zooals de drie achter hem zittende figuren ook versierde „jaṭa's" hebben.

No. 25: het langwerpig ronde voorwerp op de schaal is waarschijnlijk een visch; dit kan eventueel een vast punt zijn bij het terugvinden van den tekst; men denke slechts aan het gewone motief van den visch, die den ring ingeslikt heeft, e.a.

No. 51: het tooneel met de kleine kinnara's; dat het nagemaakte zijn, is m. i. evident; ze worden immers op een presenteerblad aangebracht, en de man, die het puntig voorwerp in de hand heeft, is misschien bezig de kinnara's te verven; op den grond vóór hem staat een wrijfsteen (pipisan met gandik), waarop wellicht de verfstof gewreven is; en de man is bezig een stuk hout te splijten voor het maken van nieuwe exemplaren.

No. 119. Wellicht stelt dit relief de boogproef voor beschreven in Jātaka 181, waar de Bodhisattwa op verzoek van den koning, dien hij als boogschutter dient, een tros mangovruchten op wonderbaarlijke wijze afschiet; het doel is dan de vruchtboom rechts, die den mangoboom voorstelt; er hangen ook vruchten aan; de pijl is niet meer te zien, want die vliegt eerst naar den hemel der vier wereldhoeders en wordt door een tweeden pijl tot terugkeeren gebracht; dat de Bodhisattwa bij de boogproef niet het gewone kleed van een rājapuruṣa draagt, maar zich eerst met een vorstelijk gewaad heeft getooid, wordt in het Jātaka ook vermeld; waarom hij geen glorie heeft, is echter niet te verklaren.

Wie de acht aanzienlijke mannen voorstellen, is niet duidelijk; misschien zijn het slechts de vorst (de meest rechtsche), die toch ook aanwezig moet zijn, en zeven mannen van hoogen rang; geen van allen dragen ze een glorie; dus de Bodhisattwa als vorst, van het vorige relief, kan niet één van hen zijn; dit klopt met de onderstelling, dat de boogschutter de Bodhisattwa is. Als het niet te gezocht was, zouden we in de 7 linksche vorstelijke figuren de zeven koningen kunnen zien, die later Benares belegeren en door den Bodhisattwa worden verjaagd; maar dan zou men toch althans eenige afscheiding tusschen hen en de rest van de voorstelling verwachten; volgens het Jātaka zijn zij bij de boogproef niet aanwezig.

De vier eenvoudig gekleede figuren rechts zijn dienaren, misschien de andere boogschutters, van wie er een den pijlkoker vasthoudt. Hoe het ook zij, de aanwezigheid van den mangoboom met trossen vruchten, de onzichtbaarheid van den pijl, het duidelijke feit, dat de boogschutter hier de held van het verhaal is, dat alles wijst toch wel in de richting van ons Jātaka.

Of we no. 118 hiermede in verband kunnen brengen, durf ik niet te zeggen; de gegloriede vorst zal wel de Bodhisattwa zijn; het is mogelijk, dat hier het moment wordt afgebeeld, waarop hem de koninklijke waardigheid wordt aangeboden, door

de aanzienlijken rechts, die gedeeltelijk een sembah maken, waarop de Bodhisattwa de heerschappij weigert; hij maakt althans een afwijzend gebaar.

Dat de zeven voorname mannen de zeven koningen zouden zijn, die later tegen Benares optrekken, is volgens ons Jātaka onmogelijk; men zou wel een andere redactie van het verhaal kunnen onderstellen, waarbij dan de 7 koningen gevangen genomen worden en om hun leven smeeken (sembah), waarop de Bodhisattwa hun straffeloosheid verleent (abhayamudrā?), maar dan is toch het feit onverklaarbaar, dat dit relief voorafgaat aan de boogproef, terwijl de episode der 7 koningen juist later plaats heeft.

Het veiligst is, in hen slechts personen van hoogen rang te zien, zooals in de zes op no. 116.

Dat de vorst van no. 116—117 dezelfde zou zijn, als die van 118, is echter problematisch; die van 118 draagt een glorie en is dus de Bodhisattwa, terwijl de vorigen geen glorie hebben.

Relief I b no. 52, 53, 54; er zijn eenige aanwijzingen hierin te vinden, die doen denken aan een verhaal als dat in Jātaka 466; de overeenkomstige episoden zijn: het schip met de 500 timmerlieden, die op een door demonen bewoond eiland aankomen; op die demonen zou b.v. de yakṣa van no. 52 kunnen wijzen; in ons Jātaka worden zij echter niet ontvangen door een vrouw, maar door een anderen schipbreukeling; ook de tocht door de lucht van het echtpaar op no. 52 ontbreekt. Op relief 54 zien wij het drinkgelag afgebeeld; waarbij de timmerlieden zich onbehoorlijk gedragen en zoo den toorn der demonen opwekken; dit komt dus weer wèl met ons Jātaka overeen.

De figuren boven in de pendapa zouden misschien de goede en de booze godheid kunnen voorstellen, die respectievelijk de timmerlieden komen vermanen en tot grooteren moedwil aanzetten; zeer waarschijnlijk is het evenwel niet. Ook draagt geen der timmerlieden de glorie, die hem als Bodhisattwa toekomt; misschien is echter de figuur op no. 53, die zich omdraait en zich de ooren dichthoudt, de wijze timmerman, die van de verlokkingen van het eiland niets weten wil.

Relief 55 is misschien bedoeld als inleiding op het Çibi-jātaka; de koning, die een glorie draagt, zal wel de Bodhisattwa zijn; onder de personen links zijn eenige brahmanen (?), die misschien begiftigd moeten worden met de geschenken, die rechts worden aangedragen; het relief zou dan 's konings milddadigheid illustreeren.

Relief 58; dat dit relief bij de geschiedenis van Dharmagaweṣi behoort, is m.i. zeer waarschijnlijk; de koffer zal wel de uitgeloofde belooning bevatten; misschien bevat de kruik het schenkings-water, om eventueel den begiftigde water in de hand te gieten? Misschien is het heelemaal geen kruik, maar een zak met geld.

Relief 98 rechts; als deze relief-helft inderdaad op zichzelf staat, zou hier wellicht een verhaal zijn afgebeeld als dat van Jātaka 387, waar de Bodhisattwa een smid is, die zeven in elkaar sluitende naalden vervaardigt en daardoor de dochter van het hoofd der smeden ten huwelijk krijgt; op de linkerhelft van het relief

zou kunnen zijn afgebeeld het opperhoofd der smeden, zijn opwachting makend bij den koning van Benares, om aan te duiden, dat hij bij dezen in de gunst staat, zooals ons Jātaka meedeelt.

Serie I B a no. 143 enz. vgl. Jātaka 546 (Mahaummnaga-Jātaka). Eenige punten van overeenkomst zijn er wel:

bv. no. 143: de vier wijzen?
„ 146: de vier wijzen stellen den Bodhisattwa op de proef?
„ 148: de lotusvijver, door den Bodhisattwa aangelegd?

(De twee brahmanen representeeren misschien de brahmanen en asceten, die bij den vijver aalmoezen ontvangen). En het kind, waarover strijd ontstaat?

No. 150—151: de jonge Bodhisattwa als rechter? No. 152, de Bodhisattwa en de spelende kinderen?

Op no. 153 zijn misschien sommige der strikvragen afgebeeld, waarmee de scherpzinnigheid van den jongen Bodhisattwa wordt beproefd; de twee bollen met oogen, neus en mond kunnen de twee schedels voorstellen; het kind (zittend op de dijen van twee vrouwen!) kan datgene zijn, waarover de Bodhisattwa een Salomonsoordeel uitspreekt; de wanstaltige man zou Golakāla kunnen zijn, en het rund kan de strikt vraag over de gestolen ossen representeeren; ook een slang is m.i. te zien.

No. 154—155: misschien stelt dit iets voor, dat samenhangt met de vraag van den koning, om hem een lotusvijver te brengen; wellicht bestond er een variant van dit verhaal, waarbij werkelijk een nagemaakte vijver, in den vorm van den bak met lotussen, werd gebracht? Of misschien stelt het de episode van het juweel voor, dat zijn spiegelbeeld in een lotusvijver weerkaatst, waarom de minister Senaka den vijver laat leegscheppen en uitgraven? Of wijst deze scène reeds op het vervaardigen van het groote kanaal, waardoor de koning van Wideha uit Pañcala ontsnapt? Waarschijnlijk is deze poging tot verklaring zeker niet; zooals in zoovele gevallen vinden we hier ook weer een reeks reliefs, die eenige overeenkomst vertoonen met een gedeelte van een ons bekend Jātaka, maar daartegenover ook weer heel wat verschilpunten opleveren, en hetgeen juist het ergste is, geen afgerond geheel vormen. Dit is m.i. het voornaamste bezwaar bij pogingen tot verklaring der reliefs; men kan nooit zeker uitmaken, waar de eene geschiedenis begint, en de andere eindigt. Aan de scène in ons Jātaka, waar de Bodhisattwa, in ongenade gevallen, zich bezig houdt met pottenbakken, denken we dadelijk bij het relief I B b, no. 107, maar dit relief kan natuurlijk niet met onze geschiedenis in verband worden gebracht, omdat het zich op een geheel andere plaats bevindt.

De Hindoebeelden in den Chineeschen tempel Sentiong.

Over de beelden in dezen tempel (vroeger landhuis van Coyett, achter Goenoeng Sari, zie Oud Batavia plaat B 9) het volgende:

Op het hoofdaltaar: 5 groote Dhyānibuddha's van verguld hout (?), in padmāsana, respectievelijk met bhūmisparça-, dhyāna-, dharmacakra-, abhaya- en waramudrā; geen oudheden.

Steenen Hindoe-Jav. beelden, door Coyett vroeger van Kartasoera gebracht (Zie Oudh. Rapport 1901), op het zijaltaar.

Voorste rij beelden:

(1)	= O.R. 1901 no. 1.	
(2)	= „ „ „ 9,	Durgā Mahiçāsuramardhanī.
(3)	= „ „ „ 4,	Buddha in dhyānamudrā (Amitābha).
(4)	= „ „ „ 15,	Vrouwelijke Bodhisattwa; het niet te herkennen voorwerp in de rechterhand lijkt op een strik of op een nakula-beurs.
(5)	= „ „ „ 12,	Gaṇeça.
(6)	= „ „ „ 6,	Çiwa Guru.
(7)	= „ „ „ 13,	Gaṇeça.
(8)	= „ „ „ 11,	Staande figuur.
(9)	= „ „ „ 7,	Zittende Bodhisattwa (?).
(10)	= „ „ „ 2,	Zittend beeld met doodskop in de tiara.
		Achterste rij beelden.
(11)	= „ „ „ 10,	Durgā Mahiçāsuramardhanī.
(12)	= „ „ „ 17,	Buddha in dhyānamudrā (Amitābha).
(13)	= „ „ „ 16,	Buddha in waramudrā (Ratnasambhawa).
(14)	= „ „ „ 18,	Buddha in abhayamudrā (Amoghasiddha).
(15)	= „ „ „ 8,	Buddha in waramudrā (Ratnasambhawa).
(16)	= „ „ „ 3,	Bodhisattwa in dharmacakramudrā; waarschijnlijk Wairocana in Bodhisattwa-vorm.

In een pondokje op het erf de trapspiegel id. blz. 29. no. 20. De figuur stelt waarschijnlijk Kubera voor; in de rechterhand een nakula-beurs (?) de linkerhand is beschadigd.

Beeld (1) en (10) misschien dikpalāka's nl. Nirṛiti en Yama? Zie Gopinatha Rao, Elements II 2, blz. 527 enz. Het wāhana van Nirṛiti is een nara, een man, en wel volgens de afbeeldingen een man in rākṣasa-gedaante; zie ook Plate XLI in Chalukya Architecture [1]). Zie verder: Rao, Plate CLIV fig. 2: Nirṛti met zwaard en schild, helaas ontbreekt het laatste bij ons beeld. Nirṛti is dikpālaka van het Z. W. De afbeelding bij Rao, verschaft nog eenige gegevens voor eene determineering van ons beeld als Nirṛti; immers de god draagt een kirīṭamakuṭa; zijn linkerhand hangt neer zonder arttribuut en rechts voert hij, volgens Rao, een daṇḍa (blz. 529), maar dit voorwerp lijkt veel meer op een vlammend zwaard (of een onduidelijke cāmara?)

Het beeld te determineeren als Kubera (als dikpālaka van het Noorden) heeft het bezwaar, dat ons beeld niet het dikke postuur van dien god heeft; bovendien voert de tweearmige Kubera-dikpālaka geen zwaard, maar een gaḍa en dan nog

[1]) *Archaeological Survey of India* XLII, New Imperial Series.

wel in de linkerhand [1]); daarentegen stemt de warada-mudrā weer wel met ons beeld overeen; evenzoo de kirīṭamakuṭa; evenwel heeft Kubera op Java een zoo geprononceerd vaststaand type (dik postuur, nakula-beurs, juweelpotten enz.), dat we hem m.i. kunnen uitschakelen. Dat Nirṛti op Java (als Niriti) bekend was en vereering genoot, bewijst het zilveren plaatje met opschrift: niriti, onder den N. O. hoek van den Çiwatempel van Lara djonggrang gevonden (Zie Krom Inleiding I, blz. 477).

Beeld 10, dat duidelijk bij beeld 1 behoort, zou als windstreekhoeder Yama kunnen voorstellen. Uit het lotuskussen komt zijn wāhana, de stier, te voorschijn. Zijn demonische uiterlijk met slagtanden en doodskoppen, past goed voor den god van het doodenrijk. Het wapen in de rechterhand is boven den greep weggeslagen; de knop komt overeen met den zwaardknop van beeld 1; het zou dus ook een zwaard kunnen zijn; volgens Rao (II, 2, blz. 526) voert Yama als dikpālaka khadga en khetaka of daṇḍa en pāça; het schild ontbreekt bij ons beeld, evenals dat bij beeld 1 het geval is.

Wat betreft beeld 19 zie men bij Rao de afbeelding van een zg. Sthanakamūrti van Wiṣṇu (Plate XXI), die haast geheel met ons beeld overeenkomt; b.v. de guirlande, die de beide lotussen verbindt, beter gezegd: het ondereinde van een om het lichaam hangende guirlande, die over de lotussen heen gaat, waarop de handen rusten; de vorm van de çankha in de linkervoorhand; de lotusknop in de rechtervoorhand, de vorm van de cakra, de vorm van de gaḍa (ook hier komt iets te voorschijn uit den top van de gaḍa, een soort krul zou men zeggen [2]); de twee vrouwenfiguren, die behalve de houding der rechterhand van de linksche figuur en de lotuskussens geheel met die van ons beeld overkomen; cakra en gaḍa hebben van plaats verwisseld, de hemellingen boven het beeld ontbreken, de adoranten zijn onder het lotuskussen geplaatst in plaats van er naast; het is op de foto niet te zien, of zij ook een kinnara-achtige gedaante hebben, zooals bij ons beeld. In plaats van de ūrṇā bezit het beeld in het Mathura-Museum een verticale streep (kastemerk?) op het voorhoofd.

De vrouwenfiguren, rechts en links van het hoofdbeeld, respectievelijk een padma en een wīna als attribuut voerende, stellen Çrī en Puṣṭi voor [3]).

Dat bij bepaalde vormen van de Sthanakamūrti (nl. de uttama- en madhya-vorm), hemelsche muzikanten (Tumburu en Nārada) boven het Wiṣṇu-beeld zweven, lezen we ook in Elements of Hindu-Iconography, blz. 82. De adoranten op het voetstuk zijn zeker een kinnara en misschien yakṣa's, vgl. plate XXVII.

De groote overeenkomst, die dit beeld vertoont met den Voor-Indischen Wiṣṇu in sthanakamūrti, suggereert een Voor-Indische afkomst; evenwel is, naar het schijnt, geen der vroegere bewoners van het landhuis op een Voor-Indisch kantoor werkzaam geweest.

---

[1]) Dit moet echter een zetfout zijn, vgl. Plate CLIV. fig. 1; de linkerhand is hier in waramudrā; de rechterhand voert de gaḍa.

[2]) Bij ons beeld is het waarschijnlijk een kleine lotusknop met stengel.

[3]) Zie RAO o.c., I, 1, blz. 241.

Bronzen beeldjes in de collectie Sawabé te Djokjakarta.

Zie *Pl. 55* en *56*.

1. Bodhisattwa in vol ornaat, in padmāsana gezeten op een lotuskussen; glorie achter hoofd en makuṭa; de rechterhand houdt een slèndangvormige sjerp voor de borst; de linkerhand rust op het lotuskussen. Een dergelijk beeldje behoort bij de collectie van Ngandjoek, nl. Bat. Museum, no. 5422.

2. Vierarmige Kubera, op de gewone wijze in lalitāsana gezeten op een lotuskussen, rustend op een voetstuk; op het voetstuk vier juweelpotten; attributen in de achterhanden onduidelijk: rechts daṇḍa, links wajra? (Men vergelijke de vierarmige Kubera's: Bat. Museum, no. 5919 en no. 5572; zie T. B. G. LXX blz. 130); de voorhanden op de gewone wijze: rechterhand, waarin een lotusknop, in waramudrā op de knie rustend; in de linkerhand de nakulabeurs; achter het hoofd een vlammende glorie; rechtervoet rustend op een lotus.

3. Kubera op lotuskussen met voetstuk; rechterhand rustend op een omgevallen juweelpot; geen glorie.

4. Kubera, gewoon type op lotuskussen, met rechtervoet steunend op juweelpot; linkerhand onduidelijk; schijnt achter de linkerknie op het lotuskussen te rusten; geen glorie.

5. Kubera in lalitāsana gezeten op een lotuskussen op een zetel met rug- en zijleuningen. Rechterhand in waramudrā op de knie; rechterbeen steunend op een lotus. Voor het voetstuk zeven juweelpotten. Achter het hoofd een gebroken glorie.

6. Achtarmige Bodhisattwa, waarschijnlijk Amoghapāça, op lotuskussen, in padmāsana. De voorhanden rusten in den schoot; de beide achterste armen zijn afgebroken; de overige attributen zijn op de foto niet te determineeren. Misschien een Amitābha-beeldje in de kroon.

7. Vierarmig vrouwelijk beeld in padmāsana gezeten op een lotuskussen met voetstuk. Groote vlammende glorie (deze was door een nu verdwenen pajong gedekt) achter het geheele beeld. Hooge makuṭa. De voorhanden houden een pātra voor het lichaam; de attributen der achterhanden onduidelijk, waarschijnlijk rechts een akṣamālā, links een cāmara. Vrouwensnoer en verdere gebruikelijke versiersels. Waarschijnlijk een Tārā.

8. Buddha in bhūmisparçamudrā, met vlam op de usnīṣa. Lotuskussen niet afgewerkt; het is slechts een gladde schijf.

9. Buddha in bhūmisparçamudrā, op een mislukt lotuskussen.

10. Gaṇeça op lotuskussen. Achter het hoofd een open, gebroken, vlammende glorie. Attributen op de gewone wijze; de rechtervoorhand schijnt echter een lotusknop te voeren i.p.v. het tandbrok. Op de kroon een afgebroken stijltje, waarschijnlijk tot steun van de glorie.

11. Bodhisattwa, in lalitāsana gezeten op een lotuskussen met voetstuk; de rechtervoet rust op een lotus; de rechterhand in waramudrā op de knie; in de linkerhand een lotus. Groote, gesloten, vlammende glorie achter het geheele beeld, bekroond door een pajong.

12. Bodhisattwa in padmāsana op gebroken lotuskussen; rechterhand (met wajra) voor de borst, linkerhand (met gaṇṭha ?) steunend op de knie; zijn de attributen als boven ondersteld, dan is het een Wajrasattwa.

13, 14, 15, 16, 17. Fantastische figuren, falsificaten. Dieduksmannetjes ?

18. Ronde veebel.

19. Gaṇṭha (tempelschel) met nāga-bekroning.

20. Gaṇṭha met afgebroken topstuk (waarschijnlijk vijfpuntige wajra).

21. Gaṇṭha met vijfpuntige wajra als bekroning.

22. Gaṇṭha met als bekroning een Bodhisattwa, in lalitāsana, met de handen op de knieën.

23. Ovale veebel.

Eenige opmerkingen over de beteekenis van het woord palapa.

De verklaringen van het woord zijn [1]:

1e. van de opbrengst van zijn apanage genieten (van alap = nemen). (Volgens Dr. Poerbatjaraka).

2e. zijn ontslag nemen (zie V. d. Tuuk s. v. lapa), of: rust nemen (zie V. d. Tuuk s. v. palapa). (Volgens Prof. Jonker).

3e. kruiderij, toespijs (= N. Jav. plapah); zie hierover: De gelofte van Patih Gadjahmada, in Djawa 1927, blz. 278—280 (overgenomen uit Kedjawen).

Ofschoon deze laatste verklaring, aansluitend bij de beteekenis van een N. Jav. woord, dat met O. Jav. palapa overeenkomt, zeer zeker plausibel schijnt, meen ik toch, dat het tekstverband deze beteekenis niet toelaat.

De passages in de Pararaton waar palapa voorkomt, zijn de volgende: *26*, 33: Saulihira bhaṭāra sira Gajamada mari ambĕkĕl ing wong Bhayangkara, ring rong wulan amukti palapa, ingalihakĕn apatih ring Kahuripan, apatih rong tahun. d.w.z. Nadat de vorst (nl. Jayanagara) teruggekeerd was (nl. van Baḍaṇḍer, waarheen hij gevlucht was tijdens den opstand van Kuṭi) hield G. M. op bĕkĕl der Bhayangkara te zijn (hij werd dus uit die betrekking ontslagen), vervolgens genoot hij gedurende twee maanden palapa, en daarna werd hij aangesteld tot patih van Kahuripan, hetgeen hij twee jaren bleef.

28, 20, 21, 23: Sira Gajah madāpatih amangkubhūmi tan ayun amuktia palapa, sira Gajahmada: „Lamun huwus kalah nusantara isun amukti palapa, lamun kalah ring Gurun . . . . Tumasik, samana isun amukti palapa" d. w. z. G. M. de patih mangkubhūmi wilde geen palapa genieten; hij sprak: „Als nusantara onderworpen zullen zijn, als Gurun . . . . Tumasik onderworpen zullen zijn, dan eerst geniet ik palapa.

[1] Zie *Pararaton*, *V. B. G.* LXII blz. 128, noot 5

29, 16 Tunggalan padompo pasunda. Samangka Gajahmada mukti palapa. Sawělas tahun amangkubhūmi, d.w.z.: De tocht naar Dompo viel samen met de bestrijding der Sundaërs. Daarna genoot G. M. weer palapa. Elf jaar was hij amangkubhūmi [1]).

Wanneer we deze drie passages vergelijken, dan blijkt m.i. duidelijk, dat palapa niets anders kan beteekenen dan verlof [2]); de passage *26*, 33 leert ons, dat het woord niet kan beteekenen: een bepaalde spijs of iets dergelijks, aangezien uit het verband duidelijk blijkt, dat van een „onthoudingsgelofte" hier geen sprake is, en evenmin van definitief ontslag, want na twee maanden palapa wordt G. M. aangesteld tot patih van Kadiri. Ook uit *29*, 16 volgt, dat palapa niet „pensioeneering" kan beteekenen, want G. M. blijft na de pasunda tot zijn dood in functie. In de passage *28*, 20, 21, 22 zou de opvatting: „onthouding van een bepaalde spijs" mogelijk zijn, maar de beide andere passages, en vooral *26*, 33 sluiten deze verklaring uit. Palapa kan dus wel niet anders beteekenen dan verlof.

---

1) Over deze laatste passage zie men *T. B. G.* LVI blz. 254—255.
2) Zoo wordt het ook terecht vertaald in *T. B. G.* LVI blz. 254.

EPIGRAPHISCHE AANTEEKENINGEN

DOOR

Dr. K. C. CRUCQ

Het opschrift op de achterzijde van een gebroken Garuda te Soekoeh (foto 7168).

De transscriptie en gedeeltelijke vertaling van deze inscriptie is gegeven door Dr. Muusses in De Soekoeh-opschriften, T. B. G. LXII, blz. 507 — 509. De inscriptie vermeldt de nederlaag van het rijk Radjeg wesi tegen de lieden van Medang en den dood van Ki mpu Rama. Het slot van het opschrift is door Dr. Muusses niet vertaald; zij noemt het onbegrijpelijk. Het luidt als volgt: kacaritane babayang mara/mari setra kanang tang bango. Ik zou dit aldus vertalen: „aldus is het korte verhaal" (d.w.z. de korte, eig. „kleine" samenvatting der gebeurtenissen van den strijd tusschen beide rijken, zooals die in het voorafgaande deel der inscriptie gegeven is). „De ooievaar bevindt zich op de begraafplaats" (mari hier opgevat als: maring). Inderdaad hoort hij daar thuis; de bango immers is een omineuze vogel, die de zielen der menschen weghaalt, en op begraafplaatsen verblijf houdt; zijn naam, bango, beteekent eigenlijk kaalkop; het is dus waarschijnlijk meer bepaald de bango gana, een ooievaar met een dikken kalen kop, een soort Javaansche marabu dus; wellicht is hij, evenals zijn Afrikaansche soortgenoot, ook een krengenvreter [1]), zoodat de sétra een ideale verblijfplaats voor hem is.

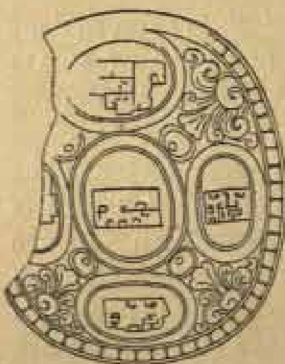
Ook in de Sudamala wordt de bango genoemd onder de omineuze vogels op het kerkhof, zie Dr. Van Stein Callenfels, De Sudamala in de H. J. Kunst, V. B. G. LXVI; in den tekst lezen we, op blz. 18, onder strofe 39: Bango roro hangagding lawangane cuculik lawan dares winminakakon konanya nambut hatmaning wong hiku minakagawenya. In de vertaling, op blz. 95 (waar deze strofe is ondergebracht bij Zang III, strofe 2): Twee ooievaars stonden erop (nl. op de boomen op de sétra) met vrouwtjes van zwarte koekoeken en Javaansche uilen, die bedreven zijn om gelast te worden de zielen van de menschen te halen, want dat is hun werk.

Al is de beteekenis van het slot der inscriptie nu wel duidelijk geworden, onbegrijpelijk blijft het verband tusschen het verslag van den strijd tusschen Rajeg wesi en Medang, en den ooievaar op het kerkhof. Wellicht zal onze bango na afloop van het gevecht wel een gulden tijd hebben beleefd door de plotselinge overproductie van geslacht menschenvleesch (dat immers goedkoop is), maar een dergelijk verband is natuurlijk te gezocht. De beste oplossing zou zijn, wanneer de

[1]) De gewone Javaansche bango voedt zich, evenals de Europeesche ooievaar, alleen met levende prooi.

zin: mari setra hanang tang bango, een tjandrasengkala bevatte van het jaartal 1363, maar dit is niet het geval; hoogstens zou men bango kunnen gelijkstellen met paksin (vogel, in tjandrasengkala = 1), ook hana = 1, maar dit is hier onbruikbaar, aangezien het jaartal slechts één 1 bevat; maar daarmede zijn de sĕngkala-waarden van dezen zin ook uitgeput; we zullen den ooievaar op de begraafplaats dus voorloopig een „grooten onbekende" moeten laten.

Een hypothese omtrent het opschrift in gefigureerde letters op het schild van een raksasa te Pĕdjĕng.

In Oudheden van Bali I (blz. 73—74) zegt Dr. Stutterheim over deze inscriptie: Op een schild, dat door een rākṣasa in de hand wordt gehouden, welk beeld ik te Pedjeng vond, lezen wij wederom zulke onsamenhangende letters, hoewel wij er zeker van kunnen zijn, dat samenhang inderdaad aanwezig is. In vijf medaillons zijn letters geplaatst, een in het midden en vier er omheen, naar de windstreken verdeeld. Het middelste medaillons bevat een da, het noordelijke een niet geheel duidelijk bewaard gebleven combinatie, waarbij een ondergeschreven pa is te ontdekken; de eigenlijke letter lijkt het meest op een da, doch kan zeer goed iets anders zijn, daar het schild ter plaatse is geschonden. Het westelijke medaillon is bijna geheel weggebroken, het zuidelijke bevat een ra en het oostelijke een sa.

Aangezien inscripties op Balische beelden in dergelijk gefigureerd schrift dikwijls slechts naam of titel van het beeld bevatten, waarop zij zijn aangebracht, bestaat de mogelijkheid, dat dit hier ook het geval is; men vergelijke de inscripties op beelden: bhaṭārī mandal (Stutterheim, o.c. blz. 71), en ḍa mpu kidul (blz. 74). Weliswaar doet de plaatsing der letters in vijf medaillons, één in het midden en vier daaromheen, ons denken aan de vele stellen van vijf, die kosmogonie en theologie ons leeren kennen, zooals de windrichtingen, de pañcākṣara, de pañcabrahma, de pañcamahābhūta, de pañcatathāgata e.d. (zie: Goris: Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie s.v.v.), maar geen dezer vijftallen kan men in verband brengen met de letters van onze inscriptie. Een jaartal kan men er evenmin in ontdekken; in de eerste plaats zou er dan een cijfer te veel zijn, en verder zou, wat den vorm betreft, alleen het middelste teeken als cijfer kunnen worden opgevat, nl. als een 6; de andere letters kan men niet als cijfers verklaren.

Blijft dus over de hierboven geopperde onderstelling, dat het opschrift den naam van het beeld vermeldt. De drie laatste letters staan wel vast als: da - sa - ra. Het eerste teeken stelt waarschijnlijk een d voor met een ondergeschreven akṣara, die St. voor pa houdt, maar die ook wel ya kan zijn.

Het tweede medaillon is bijna geheel afgebroken; uit het kleine restant van de letter, dat nog over is, kan men niets met zekerheid opmaken, maar vergelijking

met andere inscripties in dergelijk schrift doet ons onderstellen, dat hier ma heeft gestaan (vergelijk de m van warmma, Stutterheim, o.c. blz. 74, inscriptie w, afgebeeld in Oudheden van Bali I, Platen, figuur 111).

Men zou dan de inscriptie kunnen lezen: dya(ḫ ma) dasara; Madasara = dronken van drank, of, als Skrt. opgevat = bedwelmende drank, zou geen ongeschikte naam zijn voor een rākṣasa.

Inscripties op oude kanonnen.

Mus. Bat. No. 13503. De inscriptie hierop luidt: lā fatā illā 'alī lā saif illadhoelfakar, d.w.z. er is geen overwinnaar dan Alī, geen zwaard dan Dhoelfakar (het zwaard van Mohammed).

No. 13447. Hierop staat: ini lela toenkoe soelthān Oethman banjak dari baratnja kati 1244. Het slot beteekent: meer dan een kati zwaar; hiermede zal wel bedoeld zijn, dat het stuk kogels schiet van meer dan een kati gewicht. (Een kati = 625 gram). Het jaartal 1244 Hidjra = 1828 A. D.

Het is blijkens de dolfijnen als handvatsels een Europeesch scheepskanon geweest; de Maleische inscriptie is er later ingekrast. Op dit kanon staat nog een inscriptie, aangebracht bij het zundgat, op een der ronde banden, waarmede het achterstuk is versierd, luidend: Soelthān Machmoed poenja lela bernama topi baradoe sanat 1277. De naam van dit stuk zou dus zijn topi beradoe = Slaapmuts (?).

No. 2885 (volgens den Catalogus der Ethnografische verzameling: „buitgemaakt te Gorontalo, en aldaar léla bilata genoemd: „gespleten kanon"; waarschijnlijk Spaansch of Portugeesch maaksel"). Dat dit stuk van Spaansche of Portugeesche origine zou zijn, lijkt mij niet waarschijnlijk; immers zoowel wapen als devies, die het draagt, zijn niet Spaansch of Portugeesch.

Het wapen is gekwartierd, met een hartschild, I en IV drie getande dwarsbalken; II leeuw; III drie dwarsbalken; in het hartschild van vair een kruis, Wapenspreuk: „Rien si fort que ne sépare avec le temps". Deze spreuk is meermalen aangebracht op om het stuk geslingerde banderolles, althans het eerste deel: Rien si fort que ne sépare; volledig staat hij er tweemaal; boven het wapen staat ook alleen: Rien si fort que ne sépare. Verder is verscheidene malen een boom afgebeeld met een groote zaag erin; hierop slaat dus de wapenspreuk; de getande fazen in het wapen zijn dus zagen. Om het schild is een ordeketen afgebeeld, bestaande uit schakels en schelpen, waaraan een medaillon hangt; dit is de keten der Fransche orde van St. Michaël, in 1469 door Lodewijk XI gesticht; in het medaillon is St. Michaël met den draak afgebeeld; het devies der orde is: Immensi tremor oceani (= de schrik van den onmetelijken Oceaan). (Zie J. H. Junius: Heraldiek, blz. 176). Dicht bij het sluitstuk staat in een medaillon: firman Soelthān Mahmoed Schah berkijam dilapak sanat 1222; berkijam, كيام van kijam: proef, dus: beproefd, goedgekeurd ?; dilapak = gemerkt, geteekend. Naast het medaillon staat nog mariëm teko? (téko = tèhko = theepot;

misschien de naam, die men aan een dergelijk model van kanon gaf?). Beide inscripties, deze laatste مريم تكو en die in het medaillon, zijn ingekrast, en dus niet oorpronkelijk; trouwens wapen, devies en ordeketen bewijzen, dat het stuk van Europeesche, en wel van Fransche, origine is; het is later in het bezit van dezen Sultan Mahmoed gekomen. Eenzelfde „firman Soelthān Mahmoed Schah" en inscriptie: mariëm teko (?) komen voor op een andere léla zonder nummer.

Inscriptie op het laadstuk van een oud kanon. (Zie: Een oud vuurwapen van Jakatra? T. B. G. XX blz. 70).

Door Winter gelezen: Djajakatra; tenrechte staat er: i Jakěrta. De voorste inscriptie kan inderdaad niets anders dan een jaartal zijn, en wel 124?; dit moet natuurlijk Hidjra zijn, want als Çaka opgevat, zou de dateering ± 1320 A. D. zijn, hetgeen op een kanon niet is aan te nemen; trouwens, het is duidelijk, dat jaartal en inscriptie later op het stuk zijn ingekrast; zij zijn er niet ingegoten, en zeggen dus niets omtrent den werkelijken ouderdom of afkomst van dit kanon; zij zullen door een lateren bezitter zijn aangebracht; eigenaardig is de combinatie der ouderwetsche cijferteekens met de Nieuw-Javaansche letters; de inkrasser heeft wellicht met het jaartal „geleerd" willen doen.

Inkrassingen op twee laadstukken liggende bij kanon no. 424 Ethn. Verzameling (kamerlaadstuk gevonden in Page, in de ommelanden van Padang).

Op beide sluitstukken staat ingekrast:
ini kakoengen soenan (= dit is de mannelijkheid (?) van den soenan; kakoeng is K. I. van lanang). Blijkbaar behooren deze sluitstukken niet bij het Pare'sche kanon.

Inscriptie op een kanon, afkomstig uit Zuid-Celebes, Bat. Mus. no. 13500. De inscriptie, in een klein medaillon, is in het stuk gegoten, niet ingekrast, zooals bij eenige hierboven besproken gevallen; dit bewijst, dat het kanon voor den in de genoemden sultan gegoten is, en niet buitgemaakt of op andere wijze in zijn bezit geraakt.

De inscriptie luidt:

asoelthān	Sultan Lapataoe,
Lapata'oe nasara Allah	Allah, die machtig en
'azz 'azīz	verheven is, helpe hem.

Voor de juistheid der lezing van de Arabische woorden na des sultans naam durf ik niet instaan; de inscriptie is zeer klein en onduidelijk. Wel staat echter

vast 's mans eigennaam: Lapataoe; hieruit kunnen we ook den ouderdom van het stuk eenigzins bepalen, want Lapataoe was vorst van Bone, neef en opvolger van Aroe Palakka. In de Geschiedenis van het rijk Gowa, door B. Erkelens, (V. B. G. deel L.) lezen we over Lapataoe het volgende (blz. 98 en 99): „In 1687 had in Aroe Palaka's residentie te Bontowala het huwelijk plaats van La Pataoe, den gedesigneerden opvolger van Aroe Palakka in Bone, een zoon van A. P. 's zuster en den Bonischen erfprins Pakokowe, met de dochter van den koning van Gowa, genaamd Karaeng patoekangang, waarbij bepaald werd, dat de eerste zoon uit dit huwelijk zijn grootvader Abdoel Djaliel in Gowa zou opvolgen". En verder: „Intusschen was in 1696 Aroe Palakka, die in 1672, met terzijdestelling van den erfprins, tot vorst van Bone was verheven, overleden en door zijn neef La Pataoe opgevolgd". Zijn volledige naam luidt: La-Pataoe Matinrowe ri-Nagawoeleng Soeltan Idries Azhîmoe ddin; hij was de vijftiende vorst van Bone, en regeerde van 1696 — 1714. Zie Le Roux: De Rijksvlaggen van Bone, T. B. G. LXX blz. 211; hij wordt hier de zoon van Aroe Palakka genoemd; zooals we zagen, was hij niet de zoon, maar de neef van A.P.

AFBRAAK VAN MOSKEEËN [1])

DOOR

Dr. G. F. PIJPER.

De moskee (masdjid) is volgens Moslimsch recht van rechtswege een waqf, d.w.z. eene „vrome stichting". Een waqf is aan het handelsverkeer onttrokken, mag daarom niet verkocht worden, noch verpand, noch vererfd, noch het voorwerp van schenking zijn. Zooals er staat in de Arabische wijdingsoorkonde op de Arabische moskee te Indramajoe: ..... „zij (de moskee) mag niet verkocht worden, niet verpand, niet vererfd, niet ten geschenke gegeven worden, en Allah volstaat als getuige".

Uit dit waqf-karakter der moskee vloeit tevens voort, dat zij ten eeuwigen dage voor den Islamietischen eeredienst moet bewaard blijven. Eene moskee mag niet afgebroken worden, tenzij met het doel haar weer op dezelfde plaats op te bouwen, en zij mag ook niet verplaatst worden. Wanneer de plaats waar eene moskee staat door de menschen verlaten wordt, zoodat de moskee niet meer gebruikt wordt voor den eeredienst, is het toch verboden (ḥarām) haar af te breken. Uit de toepassing van dit laatste verbod is het ongetwijfeld te verklaren, dat in den omtrek der oude stad Batavia, waar vroeger vele volkrijke kampoeng's lagen van de verschillende volksgroepen uit den Compagniestijd, elk met eigen moskee, thans nog oude, bouwvallige moskeeën gevonden worden (Mangga Doea, Angké e.a.) die men niet meer gebruikt maar die men ook niet afbreekt.

De onaantastbaarheid van de moskee strekt zich ook uit tot de materialen waaruit zij is opgebouwd. „Indien eene moskee bouwvallig is geworden en het niet mogelijk is haar weder op te bouwen, mag zij in geen geval worden verkocht" — aldus staat geschreven in het Moslimsche Wetboek, „Minhādj al- Ṭālibīn [2])" opgesteld door Al-Nawawī (gest. 1277 n. C.), alsmede in den uitgebreiden commentaar daarop, „Al-Toeḥfah [3])" van Ibn Ḥadjar al- Haitamī (gest. 1567 n. C.), welke beide

---

[1]) In verband met het te Mantingan opgemerkte verschijnsel, dat geornamenteerde, van de oude moskee afkomstige steenen in het muurwerk van het nieuwe moskeegebouw zijn ingemetseld (zie dit Verslag p. 52 vlg.) heeft Dr. Pijper ons opmerkzaam gemaakt op de wetsvoorschriften, waarop het verplichte gebruikmaken van afbraak berust, en is hij op ons verzoek zoo vriendelijk geweest zijne desbetreffende mededeelingen, die ook voor andere Mohammedaansche monumenten van belang zijn, op schrift te stellen. B.

[2]) Uitgegeven met Fransche vertaling door Mr. L.W.C. van den Berg: „Minhādj aṭ-ṭālibīn, le guide des zélés croyants", Batavia 1883, 3 volumes. De aangehaalde tekst is te vinden in volume II, p. 191.

[3]) „Al-Toeḥfah", Kairosche uitgave z.j. ‚Djoez' II, blz. 528.

werken in Nederlandsch-Indië groote autoriteit genieten. Oud materiaal mag niet verkocht worden; de Arabische geleerde Sajjid 'Oethmān ibn Jaḥjā, die in zijne werken altijd in het bijzonder toestanden hier te lande op het oog heeft gehad, drukt zich hierover in zijne handleiding tot het moskeerecht aldus uit: „Indien eene moskee bouwvallig is . . . . ., nadat dan die moskee is hersteld, zoo mogen de materialen, indien daartoe oude behooren die in 't geheel niet meer gebruikt zullen worden voor die omvergehaalde moskee, ook zelfs later niet, niet worden verkocht, maar betamelijk is, dat ze gebezigd worden om er eene andere moskee mede op te bouwen, hetzij dat die andere moskee nog eerst zal worden opgericht, hetzij dat eene oude moskee zal worden vergroot, hetzij dat er eene zal worden hersteld" [1].

In den „Minhādj al- Ṭālibīn" wordt de opvatting vermeld, dat bepaalde materialen van dit volstrekte verbod uitgezonderd zijn, met name matten, indien zij versleten, en balken, indien zij gebroken zijn, deze mogen n.l. worden verkocht, maar alléén als zij geschikt zijn om tot brandhout te dienen [2]. Maar deze laatste restrictie geeft den schrijver van „Al-Toeḥfah" gelegenheid om op te merken, dat, als zij niet geschikt zijn om tot brandhout te dienen, maar wèl om bijvoorbeeld tot planken te worden verwerkt, zij in geen geval mogen worden verkocht. Voorts haalt hij de uitspraak van een ander Wetgeleerde, Al-Soebkī, aan, die van oordeel is, dat een brokstuk van eene balk ten slotte nog te gebruiken is in de plaats van een bouwsteen, en gruis in de plaats van aarde, waarmede het kan worden vermengd, in stede dat dergelijke afbraak mag worden verkocht [3].

De Wetsvoorschriften omtrent de afbraak van moskeeën zijn hier te lande bekend en worden nageleefd. Dikwijls ziet men op Java, ter zijde van eene moskee, onder een afdak, afbraak opgestapeld, afkomstig van eene oude moskee. Zoo liggen oude houtwerken van de te kwaderure afgebroken moskee van Seṇḍang Ḍoewoer, bij Patjiran in Oost-Java, nog altijd ter zijde van de nieuwe moskee. Ook draagt men zorg, dat bij het vervangen van eene oude moskee door eene nieuwe, het bruikbare materiaal van de oude in de nieuwe moskee wordt verwerkt. Het Arabische opschrift aan de evengenoemde nieuwe moskee van Seṇḍang Ḍoewoer vermeldt dit uitdrukkelijk; in vertaling luidt bedoeld opschrijft als volgt:

> „Weet, dat deze moskee twee malen gebouwd is, de eerste maal in het Javaansche jaar 1483, overeenkomende met het jaar 971 der Hidjrah, de tweede maal in het Javaansche jaar 1851, overeenkomende met het jaar 1339 der Hidjrah, zoodat er tusschen de twee bouwingen 368 maanjaren zijn. Bij de tweede maal zijn de steenen van den eersten bouw gebruikt en een deel van het hout ervan."

---

[1]) Sajjid 'Oethmān ibn 'Abd Allāh ibn 'Aqīl ibn Jaḥjā, „Djam' al Fawā'id", Batavia, z.j., blz. 73.

[2]) „Minhādj", t.a.p.

[3]) „Al-toeḥfah", t.a.p.

Bij de restauratie van de beroemde moskee van Demak, in 1926 en volgende jaren, heeft men hout, dat niet meer verwerkt kon worden, in stukken gesneden en tot amuletten vermaakt. Dit is echter eene bijgeloovige praktijk geweest, die nergens steun vindt in de rechtzinnige leer. Want, welken eerbied de geloovige ook verschuldigd is aan de moskee als plaats van den eeredienst en van het gebed, de moskee is uit zich zelve geene heilige plaats zooals een Heidensche tempel of eene Christelijke kerk, doch slechts een gebouw, aan den godsdienst gewijd en slechts als zoodanig eerwaardig.

CORRIGENDA ET ADDENDA.

Oudheidkundig Verslag 1929.

blz. 164 r. 8 en 17 staat Kenja; lees: Kajan.
Pl. 39 onderschrift staat: Long Oeroe; lees: Long Poera.

Oudheidkundig Verslag 1930.

§ 6 Onderzoek op Bali.

blz. 39 noot r. 3 v.o. staat: Koewoen; lees: Koewoem.
„ 45 r. 6 staat: waren; lees: wonnen.
„ 45 r. 5 v.o. staat: Tjarong; lees: Tjarang.
„ 46 r. 2 v.o. staat: Pengaton; lees: Pangaton.
„ 48 r. 9 staat: haar belang; lees: haar hun belang.

§ 10 Musicologisch onderzoek.

blz. 68 voorlaatste al., laatste regel; de achter het woord „gemaakt" volgende zinsnede moet geschrapt worden.
„ 74 tweede al., r. 4 het woord „heden" moet worden geschrapt.
„ 75 2de al., laatste woord, lees: Humboldtbaai.
„ 86 reg. 23 v.b. staat: indentiteit; lees: identiteit.

Bijlage C. Verslag van een reis door Sumatra.

blz. 135. Dr. Goris maakte er mij op attent, dat in de tweede inscriptie van Si Topajan de woorden achter p u, h a n g, s a n g en h a n g wellicht sengkala-waarde bezitten (sapta = 7; buddhi = 5; imba = rūpa = 1 en langgar = 1). Het jaartal 1157 çaka zou den ouderdom van de bouwwerken in de Padang Lawas, althans van den biaro Si Topajan, iets hooger opvoeren dan op de op p. 146 vlg. uiteengezette gronden werd aangenomen; de eenigszins gewrongen verklaring van t a t k a l a zou kunnen komen te vervallen en deze uitdrukking hare gewone beteekenis herkrijgen. Een bezwaar tegen de voorgestelde interpretatie schuilt m.i. in het zeer ongewone gebruik van p u enz. voor de sengkala-woorden.

„ 147. Eerst na het afdrukken van de passage over p a ṇ ṇ a i heb ik bemerkt dat reeds door prof. Van Ronkel deze naam als eén Tamil-woord is herkend (bij ROUFFAER, *Was Malaka emporium*, *B. K. I.* 77 p. 76 no. 2) en vertaald met „bouwland", „bewaterde akker", „rijstveld". Mijn opvatting, dat p a ṇ ṇ a i ook „kolonie" zou beteekenen wordt hiermede te niet gedaan in de redeneering, die volgt op p. 148 brengt dit overigens geen verandering.

blz. 155. al 2. Hier is verzuimd in een noot te verwijzen naar het verslag van Ir. H. Maclaine Pont over zijne bevindingen te Palembang in 1929 (*O. V.* 1929 III/IV p. 148). Volgens den hr. P. zouden op het emplacement van de kota, buiten de trekken van de moderne Europeesche, de Sultans- en de Majapahitsch-Chineesche stad de restanten worden aangetroffen van niet minder dan drie ongemeen belangrijke aanlegstelsels, die over een groote uitgestrektheid voortgezet, gedeeltelijk dwars door elkaar heen loopen. — We hebben van deze restanten niet anders teruggevonden dan wat op p. 153 en vlg. wordt vermeld. Verder meen ik aan de sporadisch aangetroffen oude baksteenen in reusachtig formaat, waarvan de hr. P. verder gewaagt, niet de beteekenis te mogen toekennen als hij geneigd is te doen.

a.

b.

Çiwatempel Prambanan.

a. Ie dakgeleding overzicht bekroning Z. Oosthoek b. Ie dakgeleding overzicht bekroning N. Westhoek (p. 14).

a.

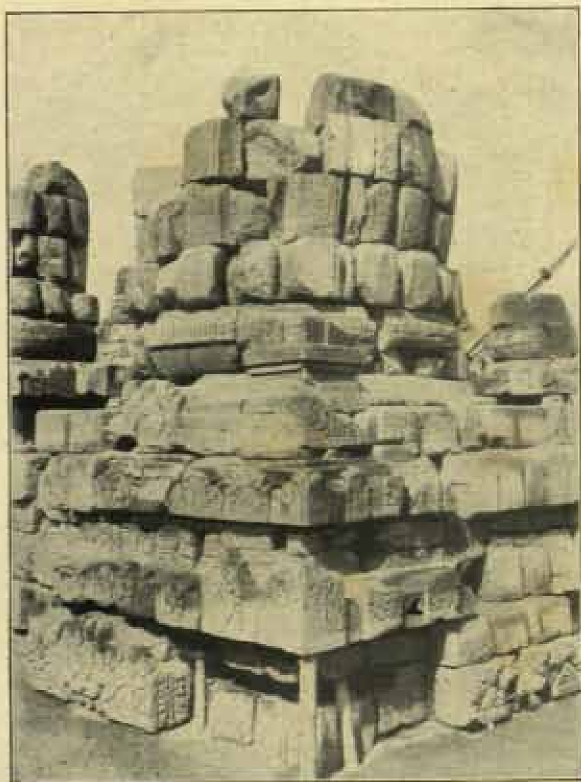

b.

Çiwatempel Prambanan.

a. Ie dakgeleding onderbouw N. Oosthoek (ware hoek veld XVIII en XIX). b. Ie dakgeleding bekroning, verdeeling v.h. gana-fries in den inwendigen hoek (veld VII) (p. 14).

Pl. 3.

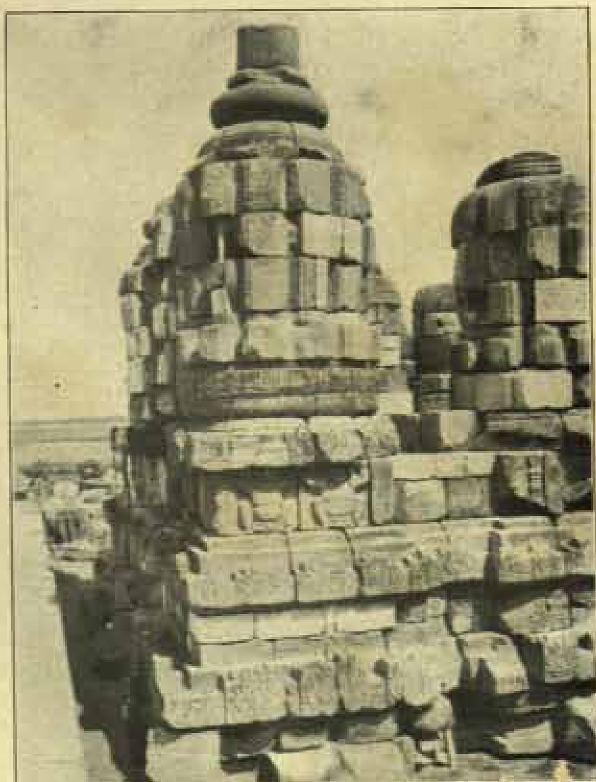
a.

b.

c.

d.

Çiwatempel Prambanan.

a. Ie dakgeleding, bekroning N.-Oosthoek (ware hoek). b. Ie dakgeleding, bekroning détail Oostzijde (veld I). c. Ie dakgeleding, bekroning Z.-Oosthoek (ware hoek). d. Ie dakgeleding, bekroning Z.-Oosthoek v.d. Zuidelijken voorsprong (p. 14).

a.

b.

Tjandi Sari.

a. N. O. hoek na de restauratie. b. N. W. hoek na de restauratie (p. 22).

a.

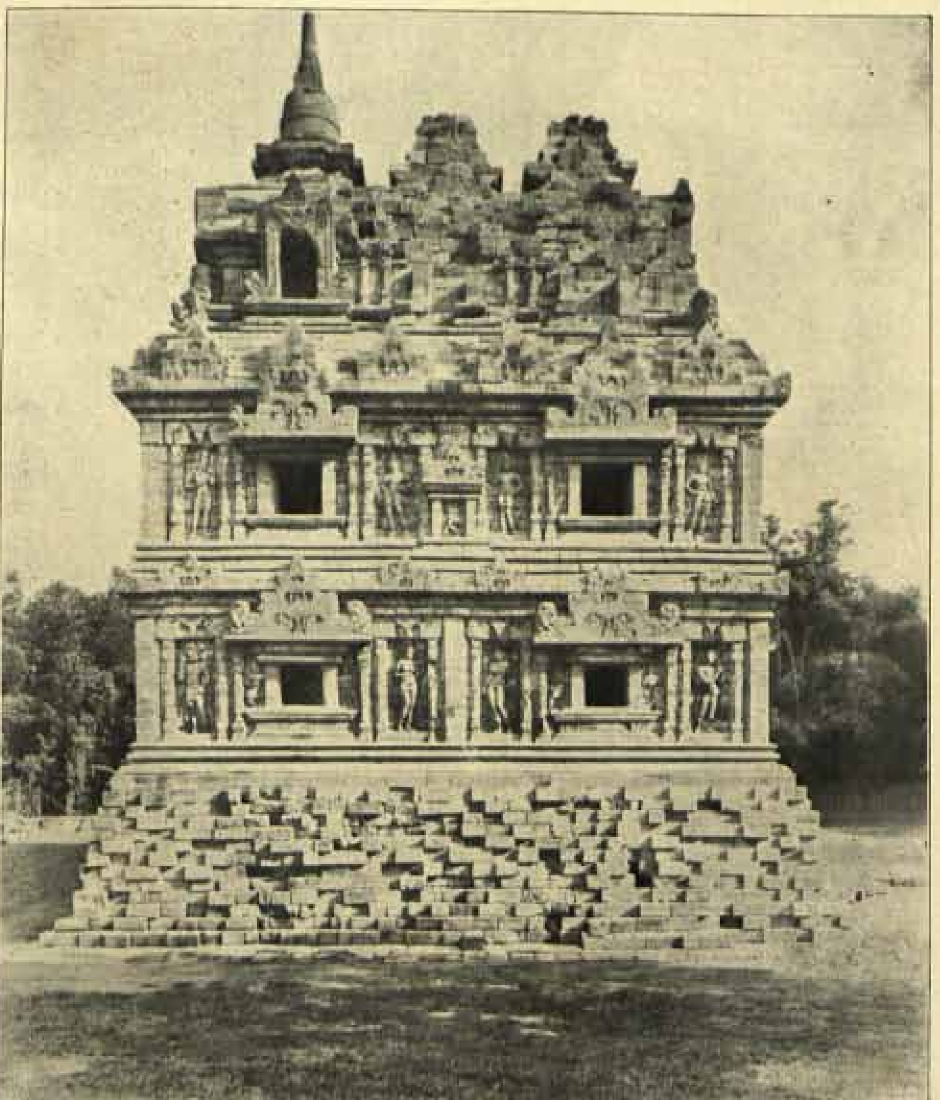
b.

Tjandi Sari.

a. O. gevel voor de restauratie; b. na de restauratie (p. 22).

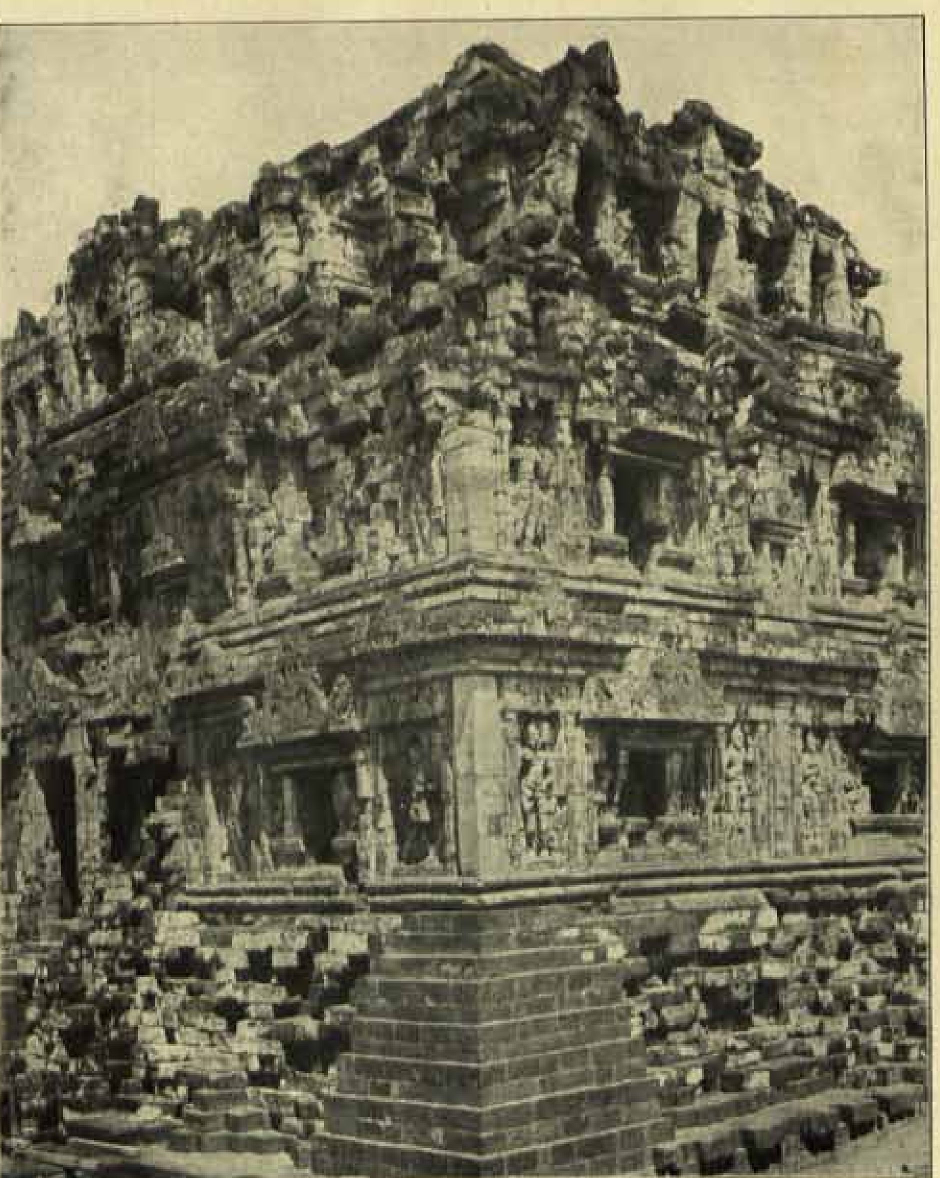
a.

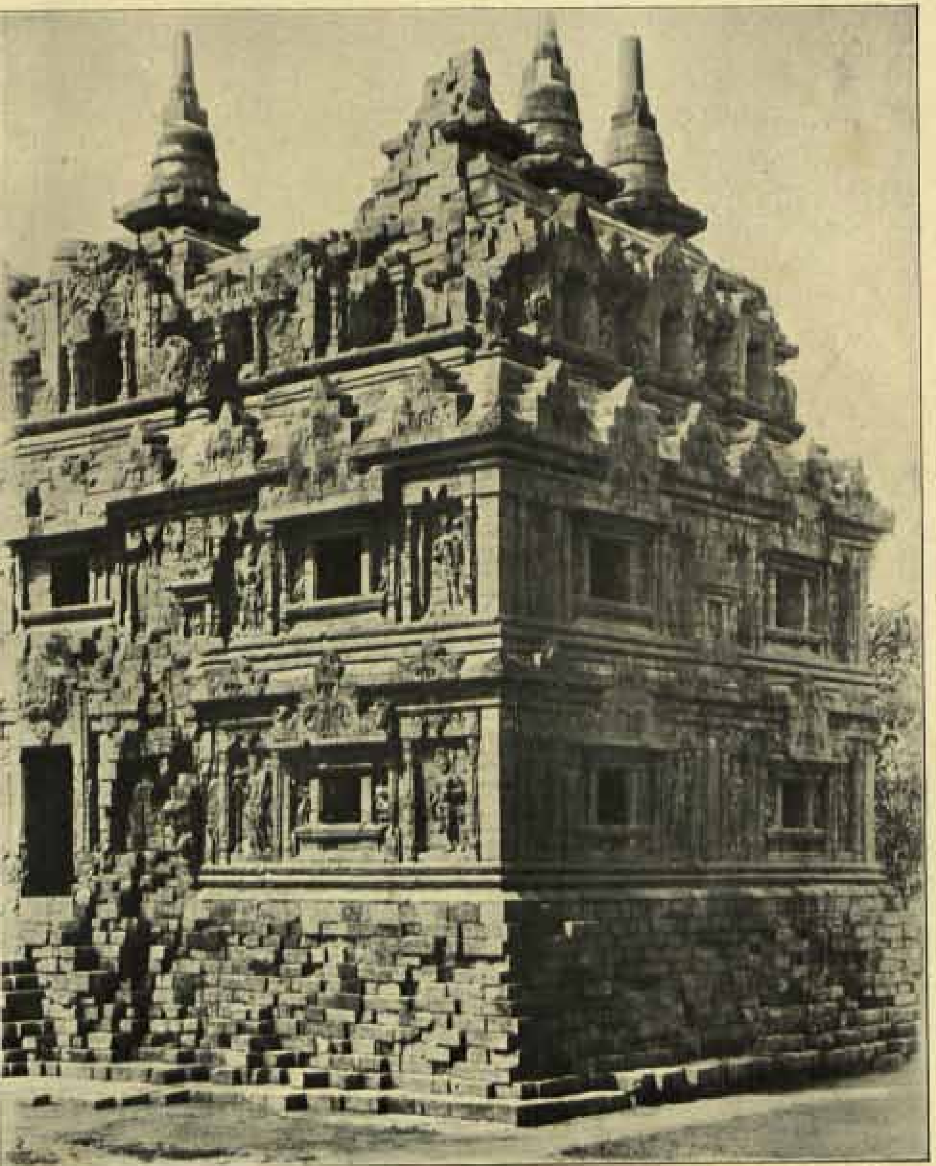
b.

Tjandi Sari.

a. Z. gevel voor de restauratie; b. na de restauratie (p. 22).

a.

b.

Tjandi Sari.

a. N. O. hoek voor de restauratie; b. na de restauratie (p. 22).

a.

b.

Tjandi Sari.

a. Bovenaanzicht voor de restauratie, N. W. hoek. b. Overzicht van uit het Noordwesten, na de restauratie (p. 22).

a.

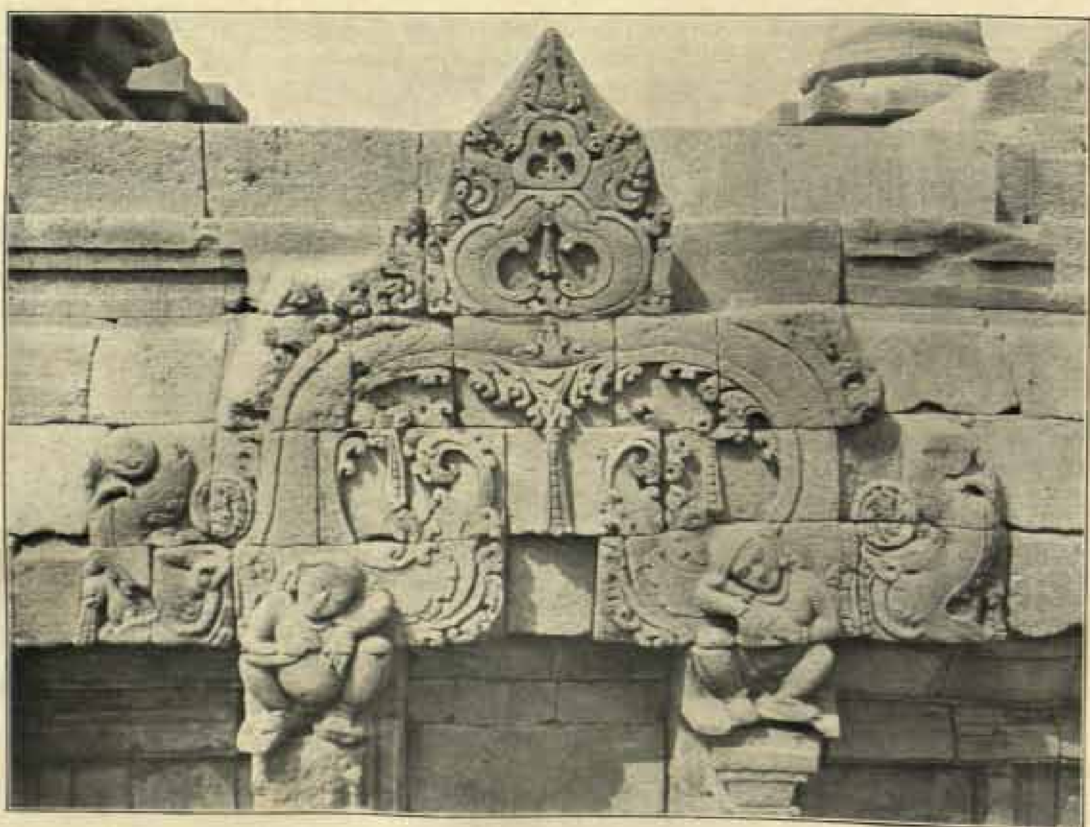
b.

Tjandi Sari.

a. Dagob op den grond opgesteld. b. Dakbekroning, N. W. hoek (p. 22).

a.

b.

Tjandi Sari.

a. Kala-makara-nis bekroning bovenste reeks uitspringende nissen. b. Antefix en nis-bekroning bovenste reeks inspringende nissen (p. 22).

a.

b.

c.

d.

Tjandi Sari.

a. Nis van den bovenbouw Oostzijde ten Zuiden. b. Fragment van een vooruitspringende nis. c. Terugspringende nis met antefix bekroning. d. Makaraspuier voor een nis met fragment van een terugspringende nis (p. 22).

Mantingan.
Poort van de begraafplaats van Ratoe Kalinjamat vóór de restauratie (p. 53).

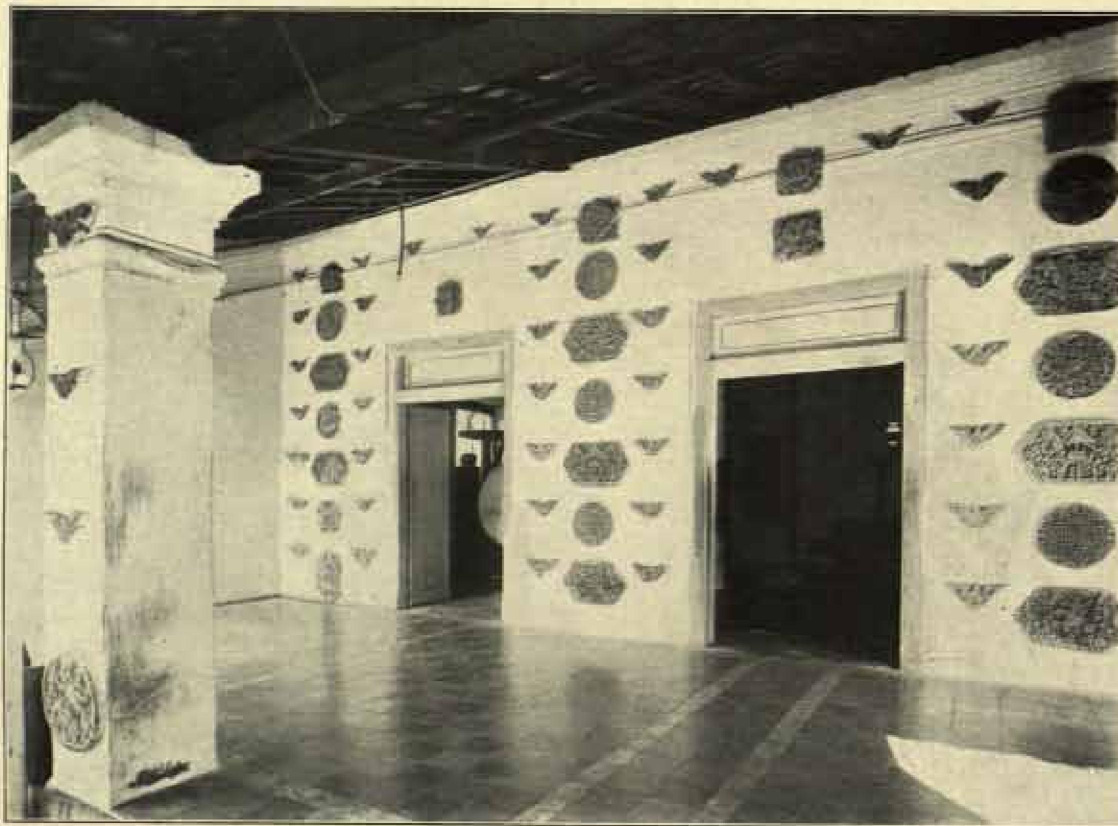
a.

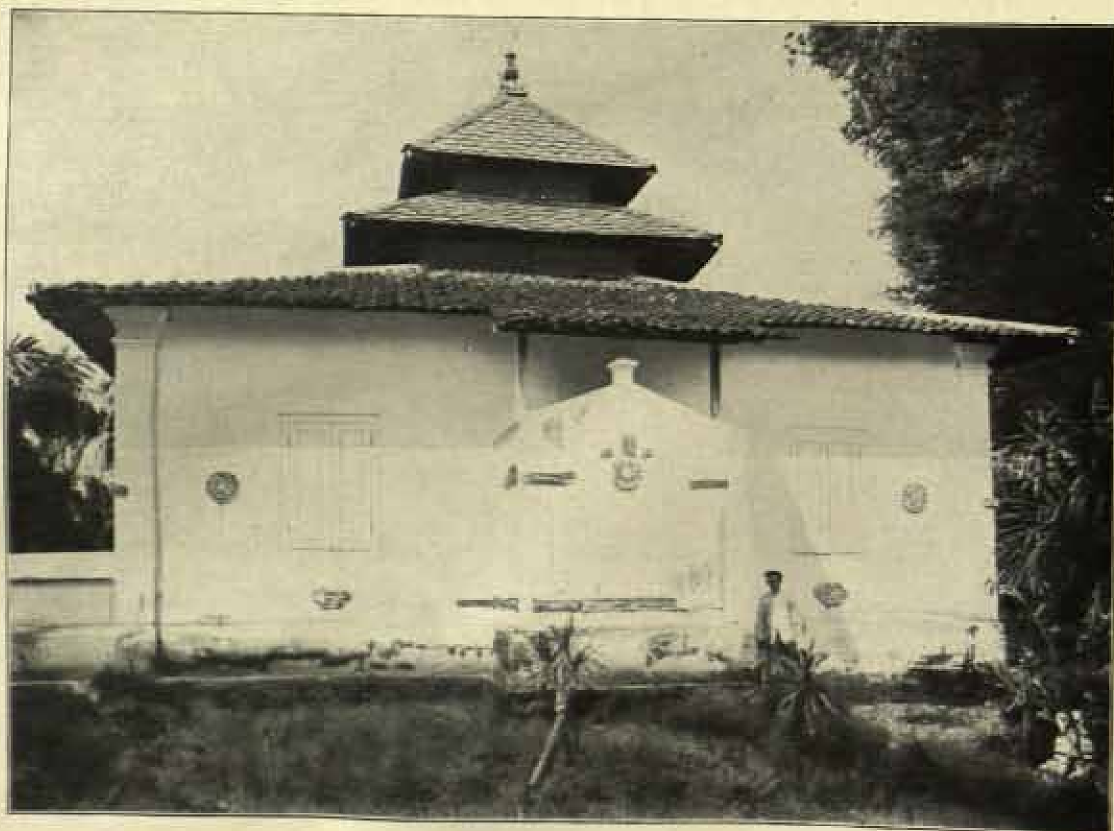
b.

Mantingan.

Graf van Ratoe Kalinjamat. a. Ingang tot het plein voor de masdjid. b. Vooraanzicht masdjid (p. 53).

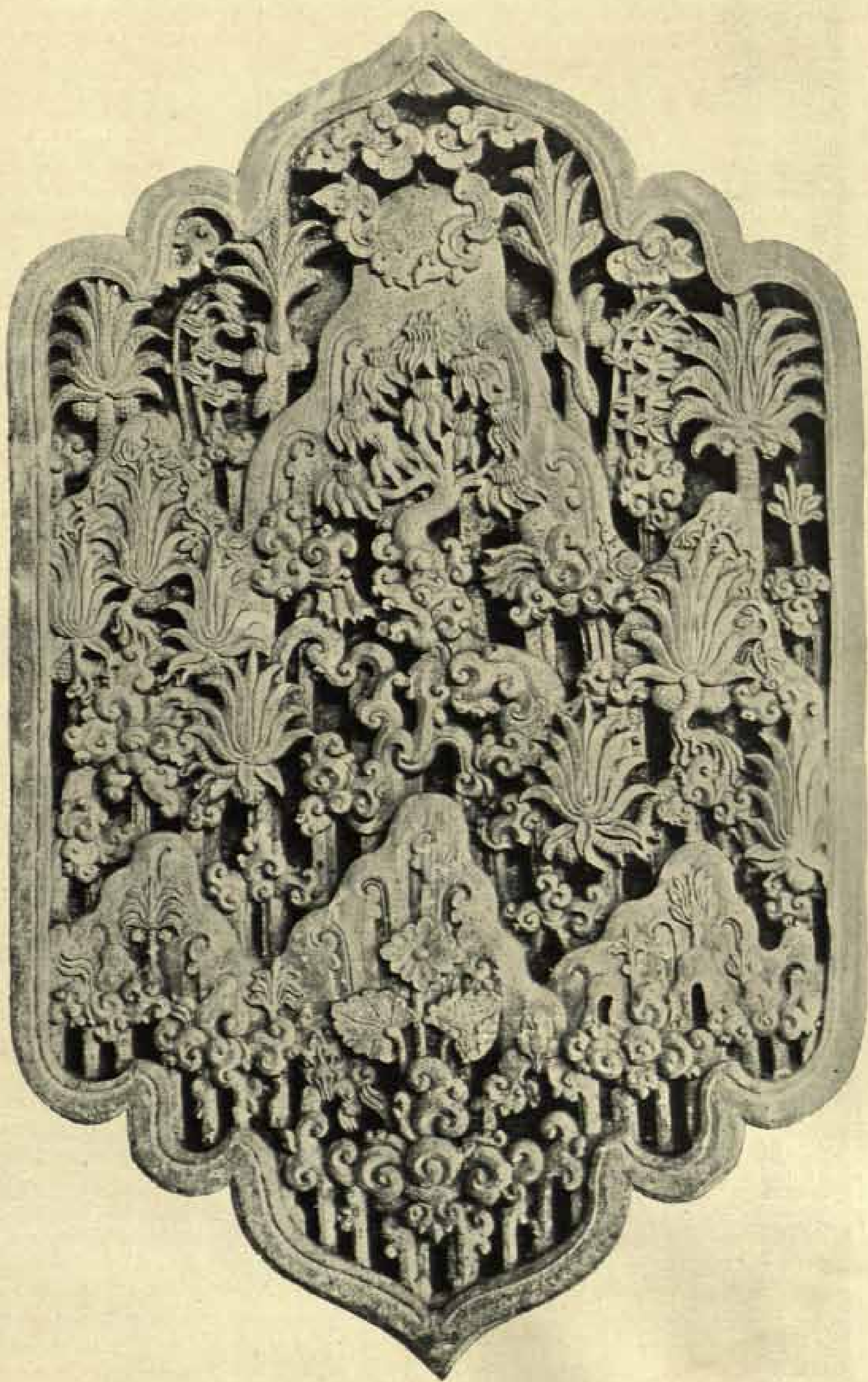
a.

b.

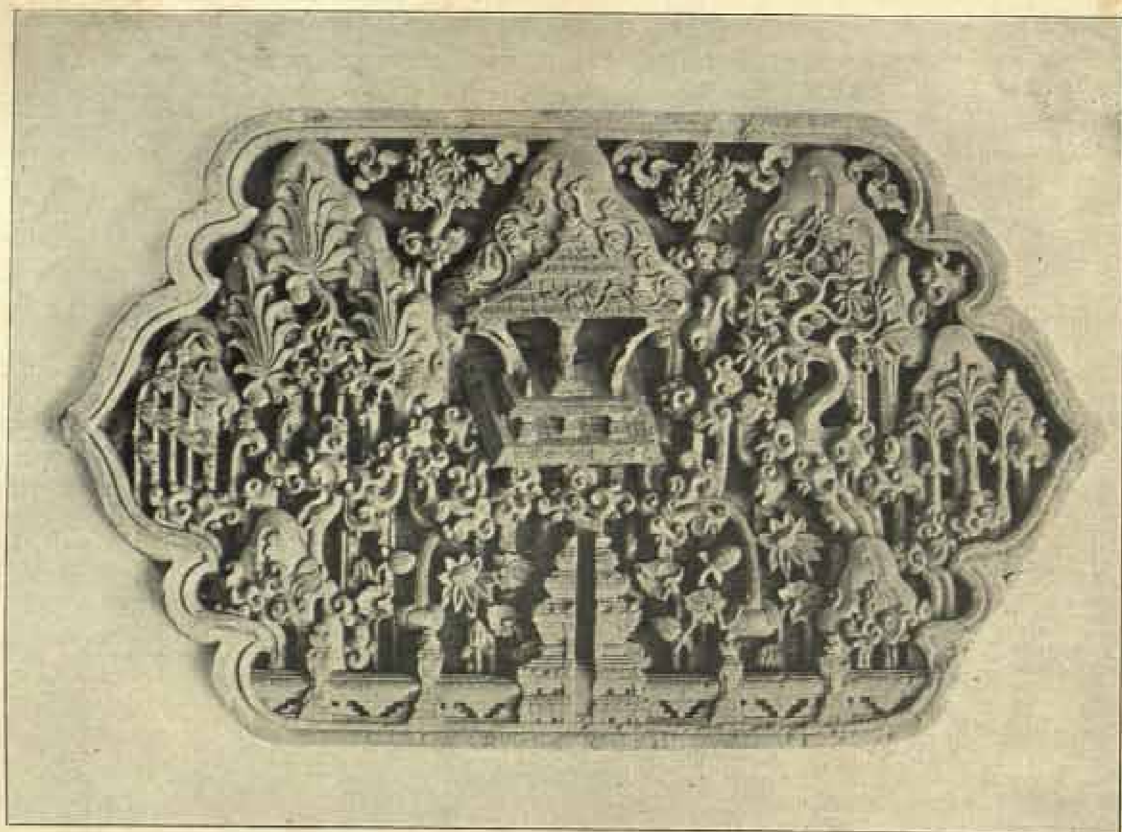
Mantingan.

Graf van Ratoe Kalinjamat. a. Soerambi van de masdjid met ingemetselde geornamenteerde paneelen afkomstig van de oude moskee. b. Achterzijde van de moskee (p. 53).

Mantingan.

Graf van Ratoe Kalinjamat. Paneel met ornament van gestijleerde rotspartijen, w. gr. 37 × 59 c.M., afk. van de oude moskee (p. 54).

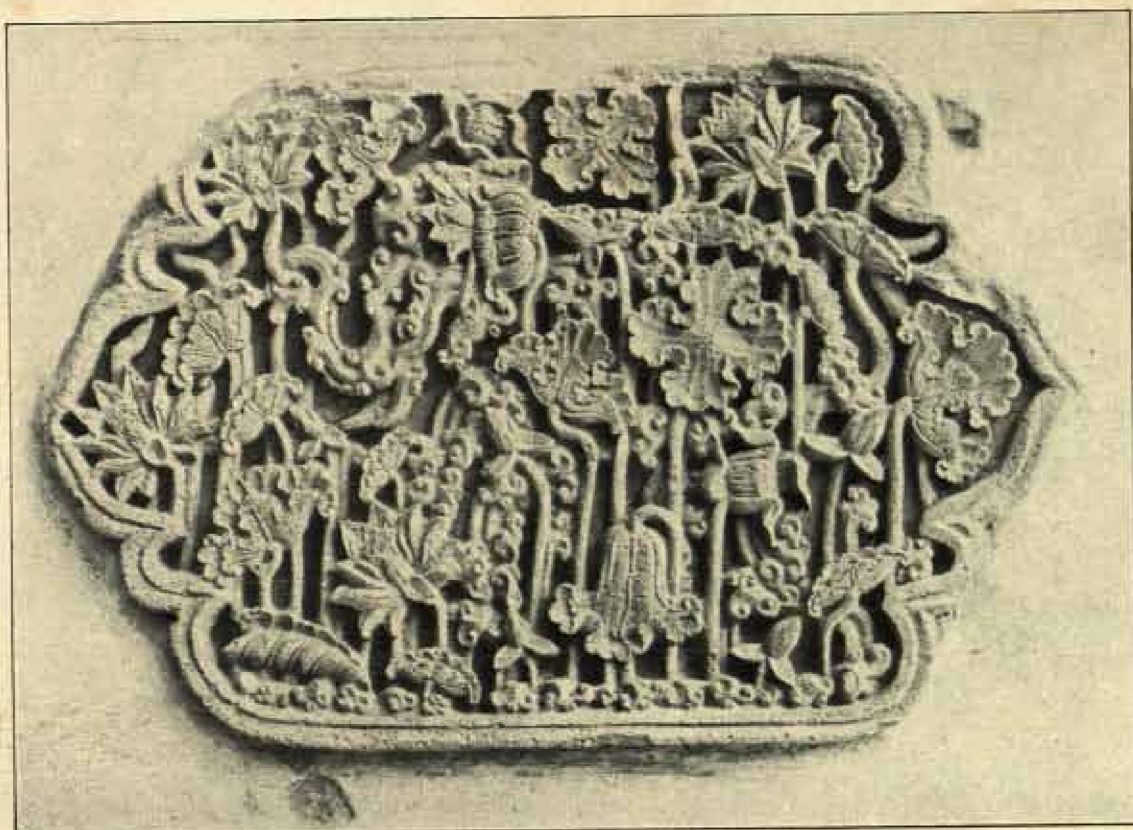
a.

b.

Mantingan.

Graf van Ratoe Kalinjamat. a. Badplaats, w. gr. 36 × 59 c.M. b. Lotus-decors, w. gr. 37 × 55 c.M. (p. 54).

a.

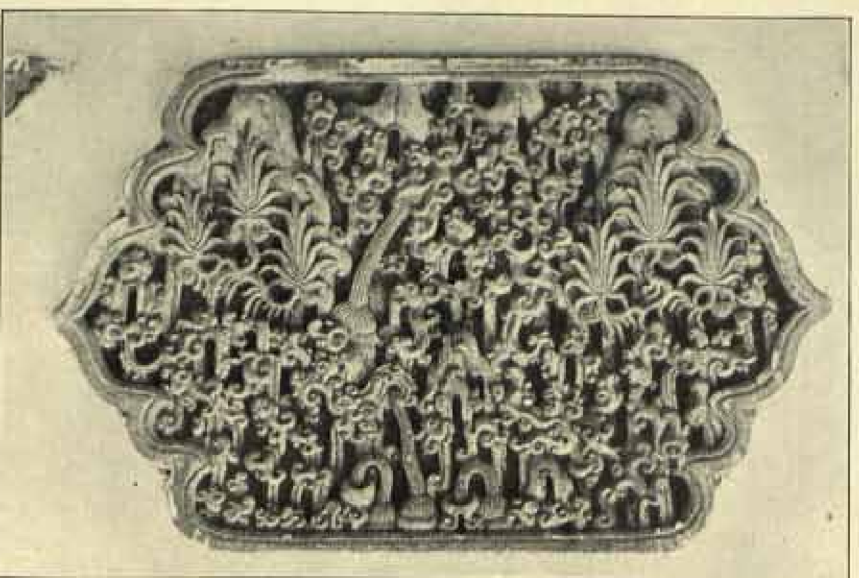
b.

Mantingan.

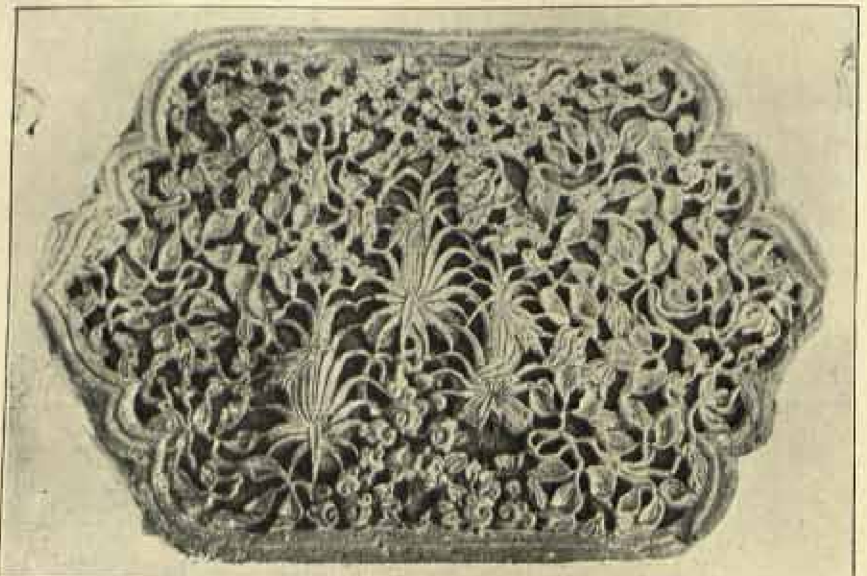
Graf van Ratoe Kalinjamat. a. Lotus-decors met gestijleerden olifant, w. gr. 36 × 59 c.M.
b. Voorstelling van de fabel van de aap en de krab, w. gr. 30 × 50 c.M. (p. 54).

a.

b.

c.

d.

Mantingan.

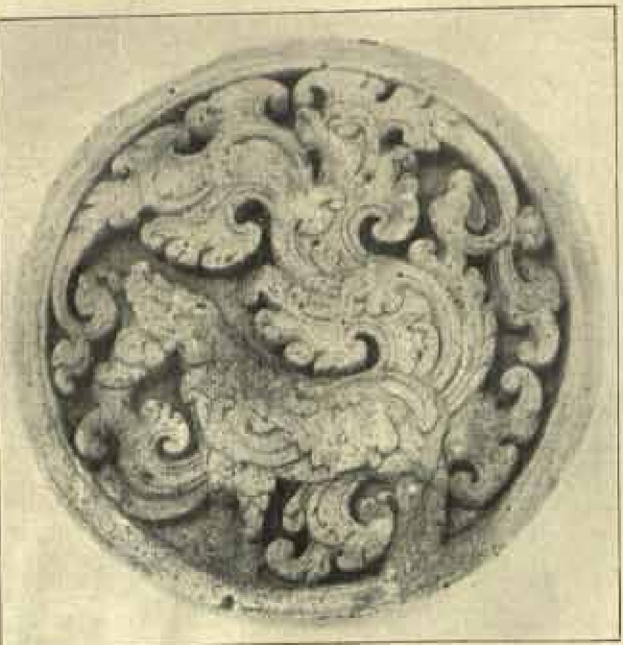
Graf van Ratoe Kalinjamat. Paneelen met verschillende planten- en vruchtenmotieven, w. gr. a. 35 × 59, b. 36 × 58, c. 37 × 58, d. 28 × 49 c.M. (p. 54).

a.

b.

c.

d.

Mantingan.

Graf van Ratoe Kalinjamat. a. Gestijleerde banaspati-kop. b, c en d Gestijleerde dierfiguren in Oost-Javaanschen stijl, doorsn. 37 c.M. (p. 54).

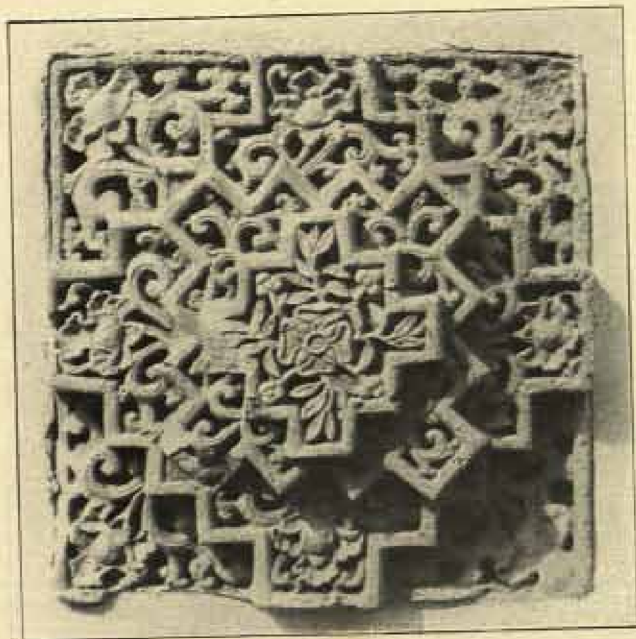

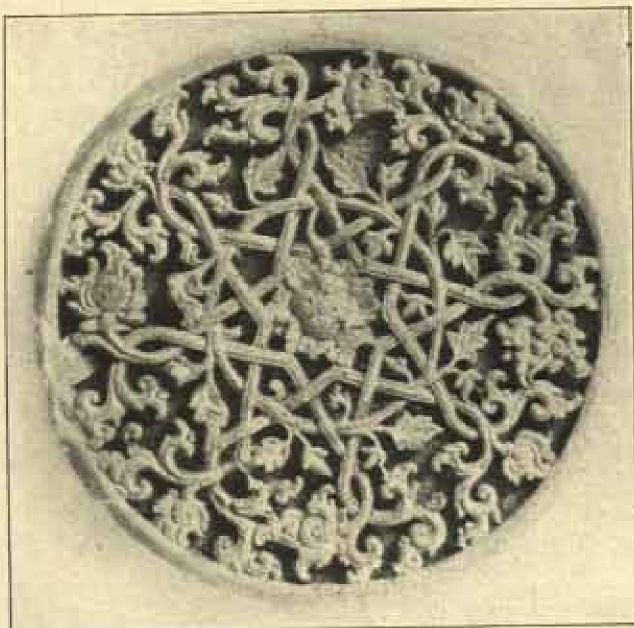

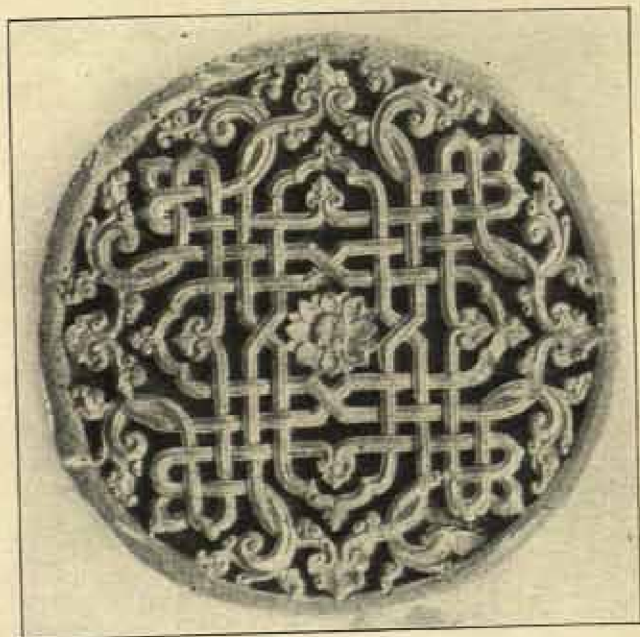

Mantingan.
Graf van Ratoe Kalinjamat. Medaillons met verschillende versieringsmotieven, doorsn. 37 c.M. (p. 54).

Mantingan.

Graf van Ratoe Kalinjamat. Medaillons met decors van vlechtwerk, doorsn. 37 c.M. (p. 54).

a.

b.

Mantingan.

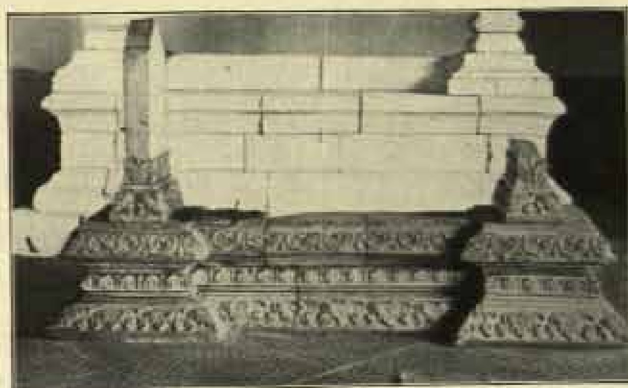
a. Het inwendige van de pasarejan. b. Zijaanzicht van het graf van Ratoe Kalinjamat (p. 55).

a.

b.

c.

d.

Mantingan.

a. Vooraanzicht van het graf van Ratoe Kalinjamat. b en c Voor- en zijaanzicht van een kindergraf. d. Makara-spuier gevonden in den grond links van den poortingang naar de pasarejan (p. 55).

a.

b.

c.

Onderzoek Oudheidk. Ver. Majapahit.

a. Het uitgraven van baksteenen door de bevolking in kampong Kemasan; tientallen van dergelijke exploitaties zijn binnen een strook van enkele K.M. aan te wijzen. b. Aangebrachte en uitgegraven voorwerpen. c. Muurrestanten blootgelegd in desa Panggoeng (p. 29).

a.

b.

c.

d.

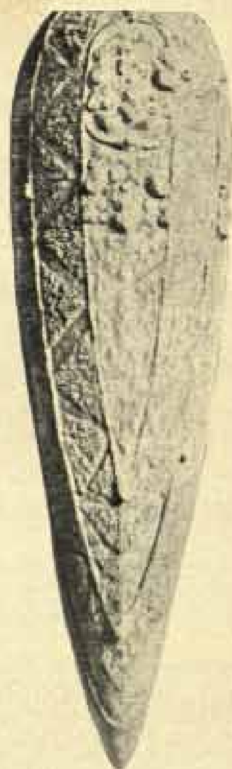
Onderzoek Oudheidk. Ver. Majapahit.

Muurrestanten blootgelegd bij het onderzoek te Panggoeng (p. 29).

c.

d.

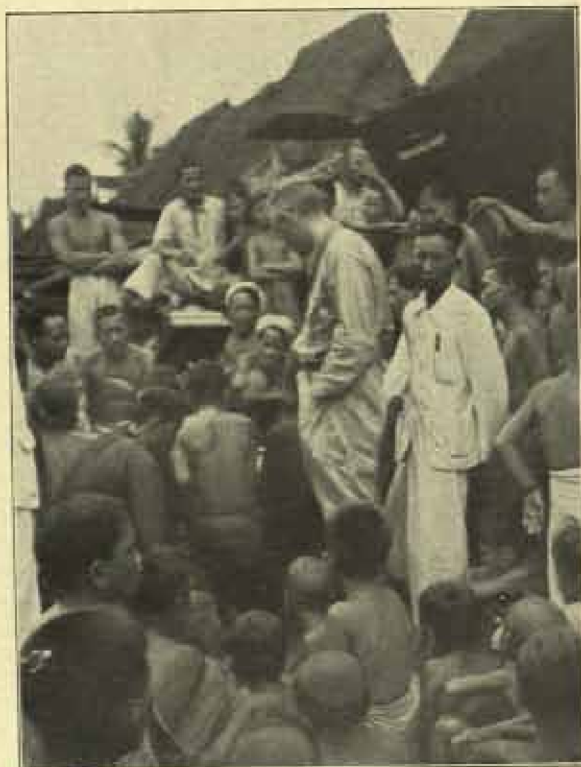
a.

b.

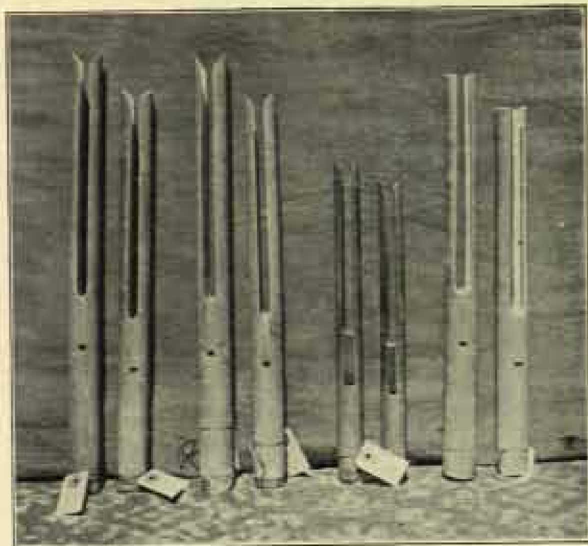
a. Bronzen priesterschel h. 18 c.M., in het bezit van den heer K. E. Nix te Bandoeng (p. 37).
b, c en d. Bronzen doos in het bezit van den heer E. W. van Orsoy de Flines te Oengaran (p. 36).

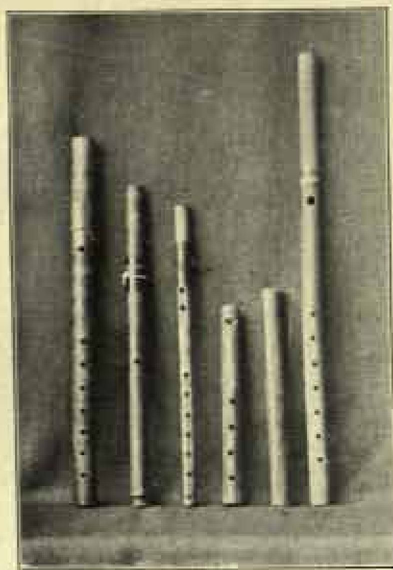
a.

b.

c.

d.

e.

Musicologisch onderzoek op Nias.

a. Maloeaja (reidans) te Lahoesa. b. Phonografeeren in kg. Hilibotedanö. c. Droesi dana (bamboe stemvorken, op elk waarvan twee, een groote terts verschillende, tonen kunnen worden voortgebracht. c. Verschillende fluitsoorten, v.l.n.r. 3 bandkernfluiten, 2 snavelfluiten en een dwarsfluit. e. Twee tromsoorten: göndra en fodrahi (p. 69 vlg.).

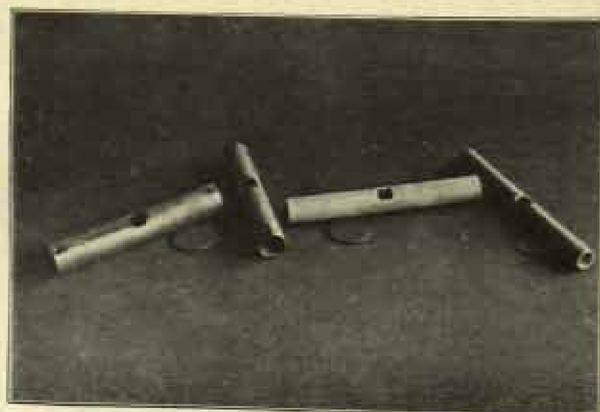
a.

b.

c.

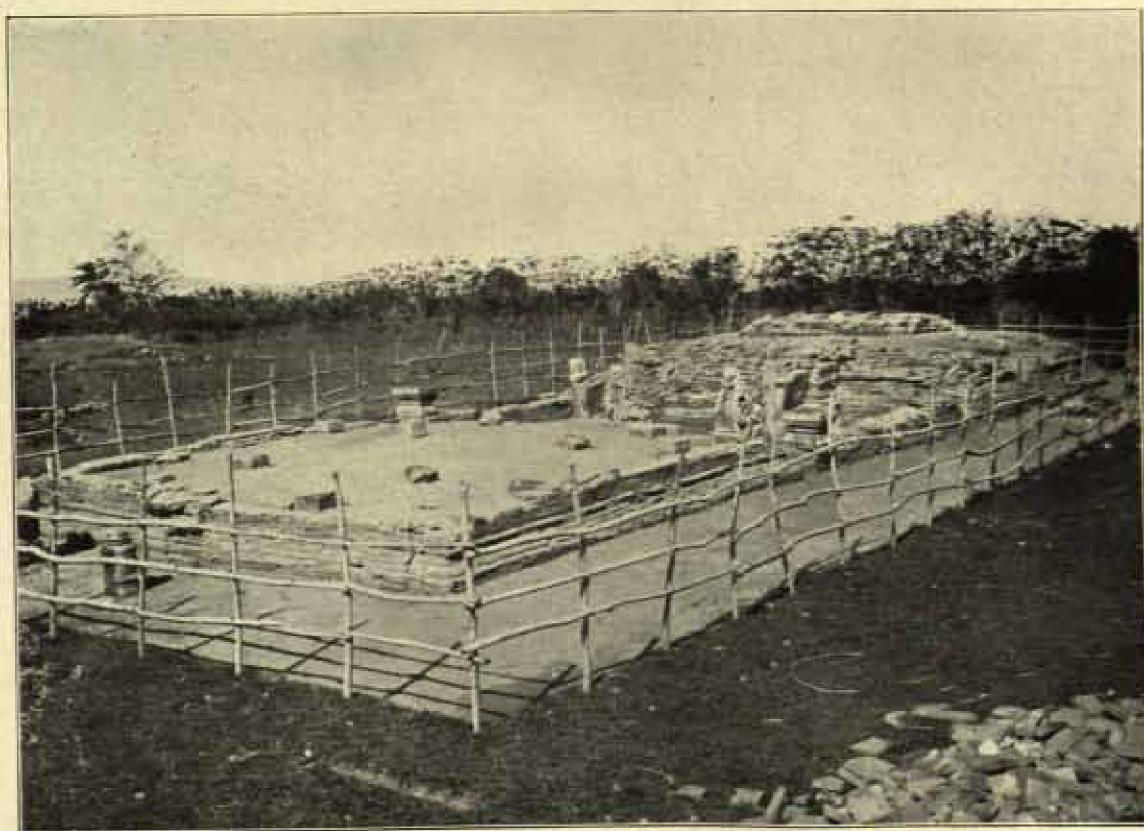
d.

Musicologisch onderzoek op Flores.

a. Laba-go-orkest in kg. Wéré (landsch. Ngada), bestaande uit trommen (laba) en kleine gongs (go). b. Eén-snarige kalebas-viool (rooéka, mbéka of sason), landsch. Maoeméré. c. Daloe Béo blaast op de pèrèrè (bamboe-klarinet met „Stürze" van klapperblad, landsch. Manggarai. d. Foi doeri oedi (Badjawa) of hoehé (Nageh), middelgatfluiten (landsch. Ngada) (p. 75 vlg.).

a.

b.

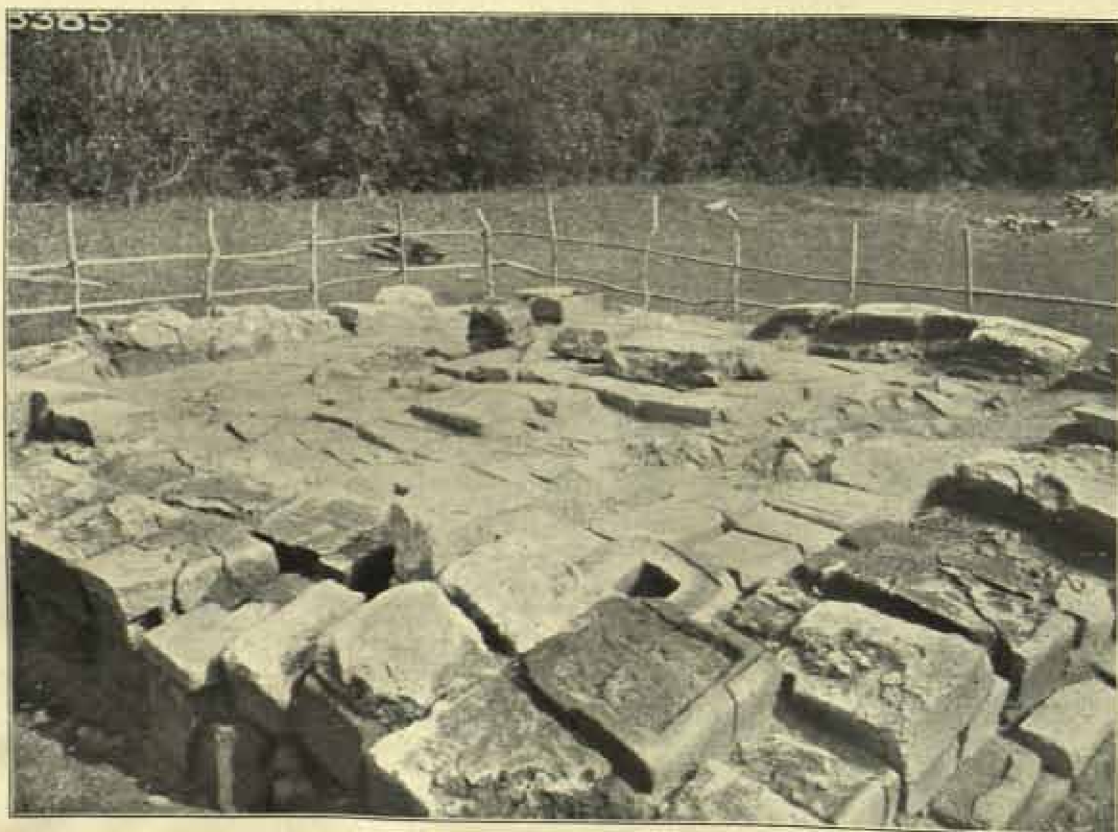
Tapanoeli.

a. Geornamenteerde steenen van de biaro Si Mangambat, afd. Padang Sidempoean (p. 142).
b. Biaro Si Topajan, afd. Padang Lawas, overzicht van het complex van het N.-O. (p. 142).

Pl. 30.

a.

b.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Si Topajan. a. Voorraanzicht van Terras A. b. Bovenbouw van het terras met neuten op den Z. O. hoek (p. 134.)

a.

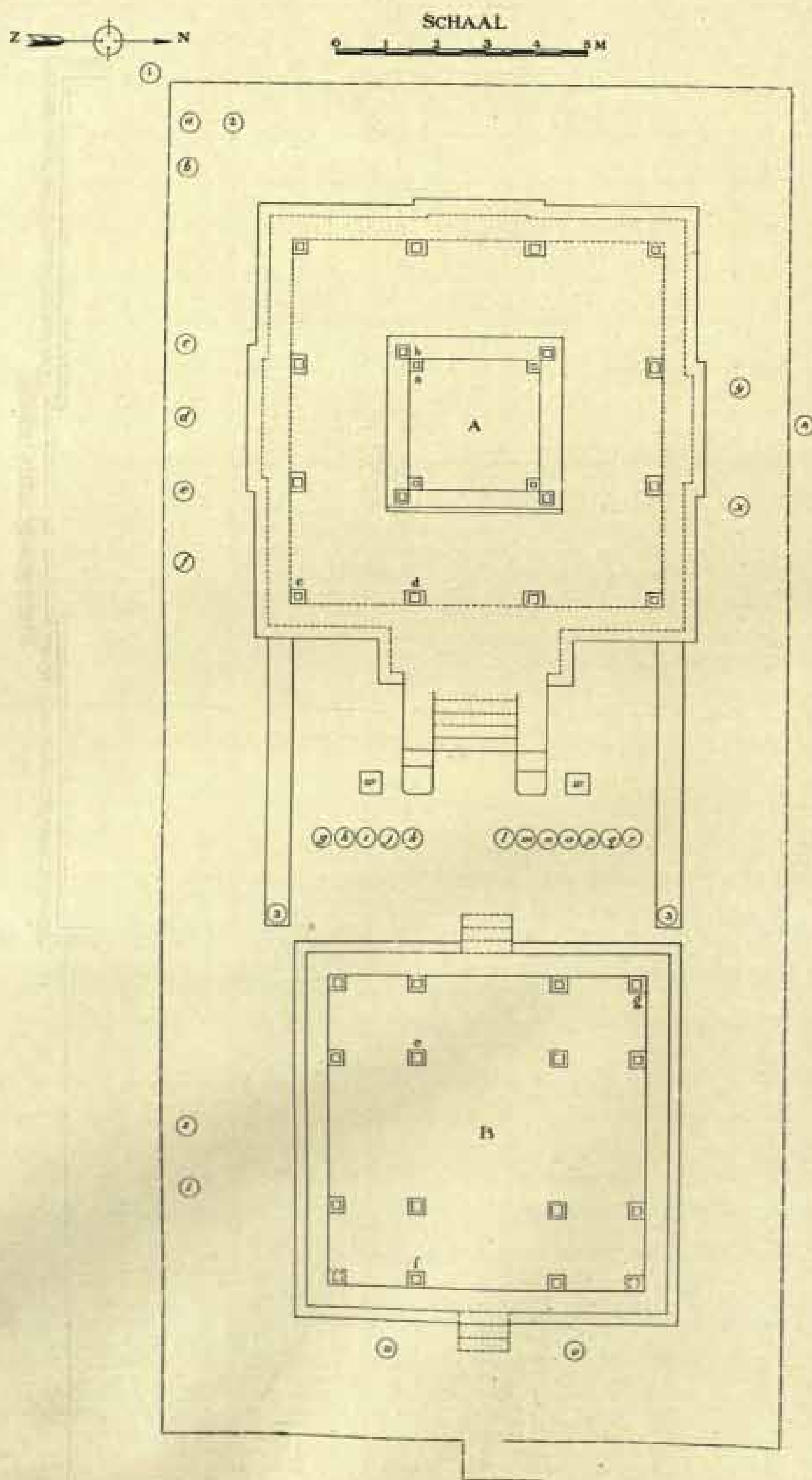
b.

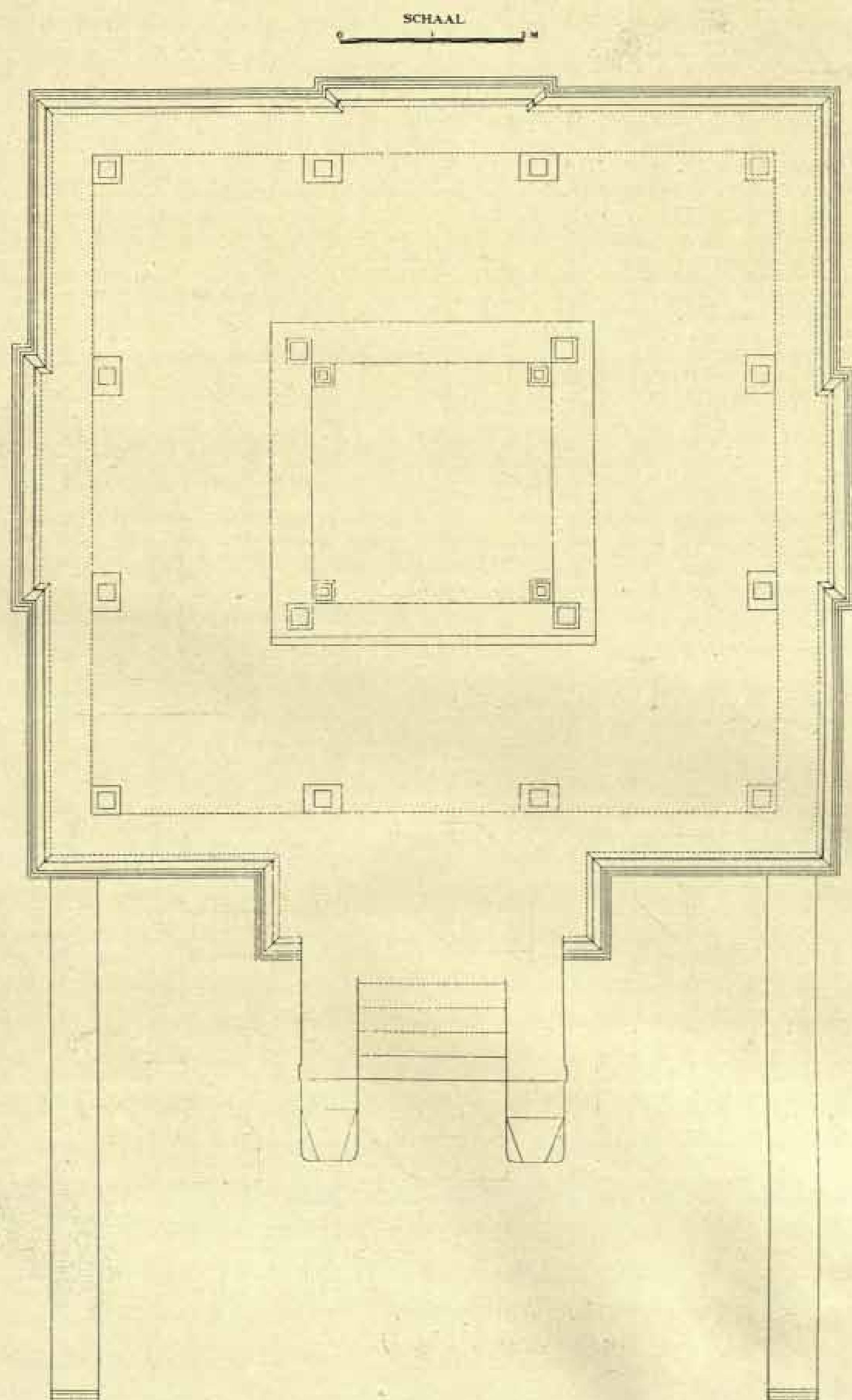
c.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Si Topajan. a. Soubassement van het groote terras, detail van den N. O. hoek met gedeelte van vroegere profileering. b. Steenen voetstuk. c. Vaasvormige steen (p. 134).

Biara Si Topajan.
Situatie. A en B terrassen. Voor de beteekenis der letters en cijfers zie Tkg. V.

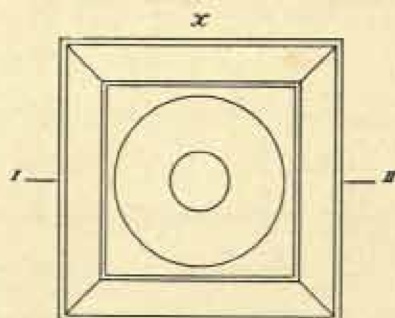

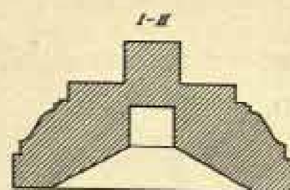
Biara Si Topajan.
Platte grond van Terras A.

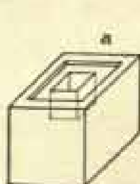
SCHAAL

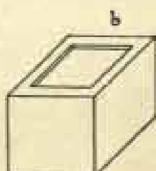
0 ——— 1 M.

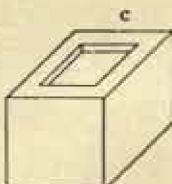
(a) Yoni hoog 0,44 by 0,84 x 0,77 in twee stukken, gevonden by (1)
(b) Zwaar beschadigd klein voetstukje, hoogte ± 0,30 x 0,35 x 0,31, gevonden by (2)
(c) Voetstuk beschadigd, hoog 0,38, by 0,37 x ___
(d) Yoni hoog 0,62 x 0,55 x 0,45, met afgebroken achterstuk, dik 0,08.
(e) Topstuk in dagobvorm, middellijn 0,30; hoogte ± 0,40.
(f) Drie stuks neuten hoog 0,38 x 0,42 x 0,42, zie teekening.
(c) t/m (f) gevonden op een heuveltje ten zuiden van het complexje (afstand ± 25 M.)
(3) Twee voetstukken, hoog 0,30 x 0,36 x 0,34, gevonden op het tempelplein. (met inscripties)
(g) Gedeelte van een dekstuk, hoog 0,22 x 0,40 x 0,24.
(h) Topstuk hoog 0,38 x 0,32 x 0,32.
(i) Topstuk, diameter 0,30 hoog 0,40.
(j) Een zwaar beschadigde steen met aan twee zijden een figuurtje gehakt.
(k) Twee zwaar beschadigde resten van voetstukken.
(l) Neut hoog 0,20 x 0,28 x 0,28.
(m) " " 0,08 x 0,30 x 0,20.
(n) " " 0,12 x 0,20 x 0,15.
(o) " " 0,13 x 0,20 x 0,30.
(p) " " 0,10 x 0,20 x 0,22.
(q) " " 0,14 x 0,23 x ___
(r) " " 0,12 x 0,31 x ___
(s) t/m (r) gevonden op het tempelplein.
(t) Gedeelte van een steen ongeveer als (l)
(t) Dekstean waarvan grondvlak vierkant met ontloopende ojieflijst. hoogte ± 0,28 x 0,53 x 0,53.
(u) Yoni, hoog 0,84 x 0,82 x 0,52.
(v) Een topversiering, hoog 0,42 diameter 0,34.
(w) en (v) gevonden ten Oosten van het complexje.
m. Tempelwachter.
(x) Een dekstean, zie teekening, gevonden by (4)
(y) Yoni, hoog 0,33 x 0,32 x 0,21, gevonden ten Noorden van het complexje. (afstand ± 10 M)
(z) t/m (y) zie blad IV voor opstelling.

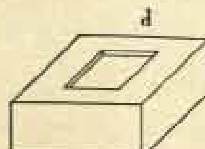

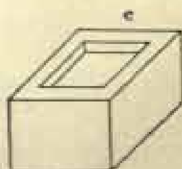

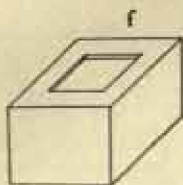

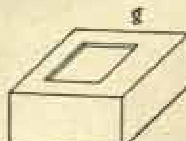

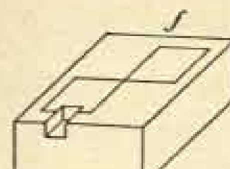

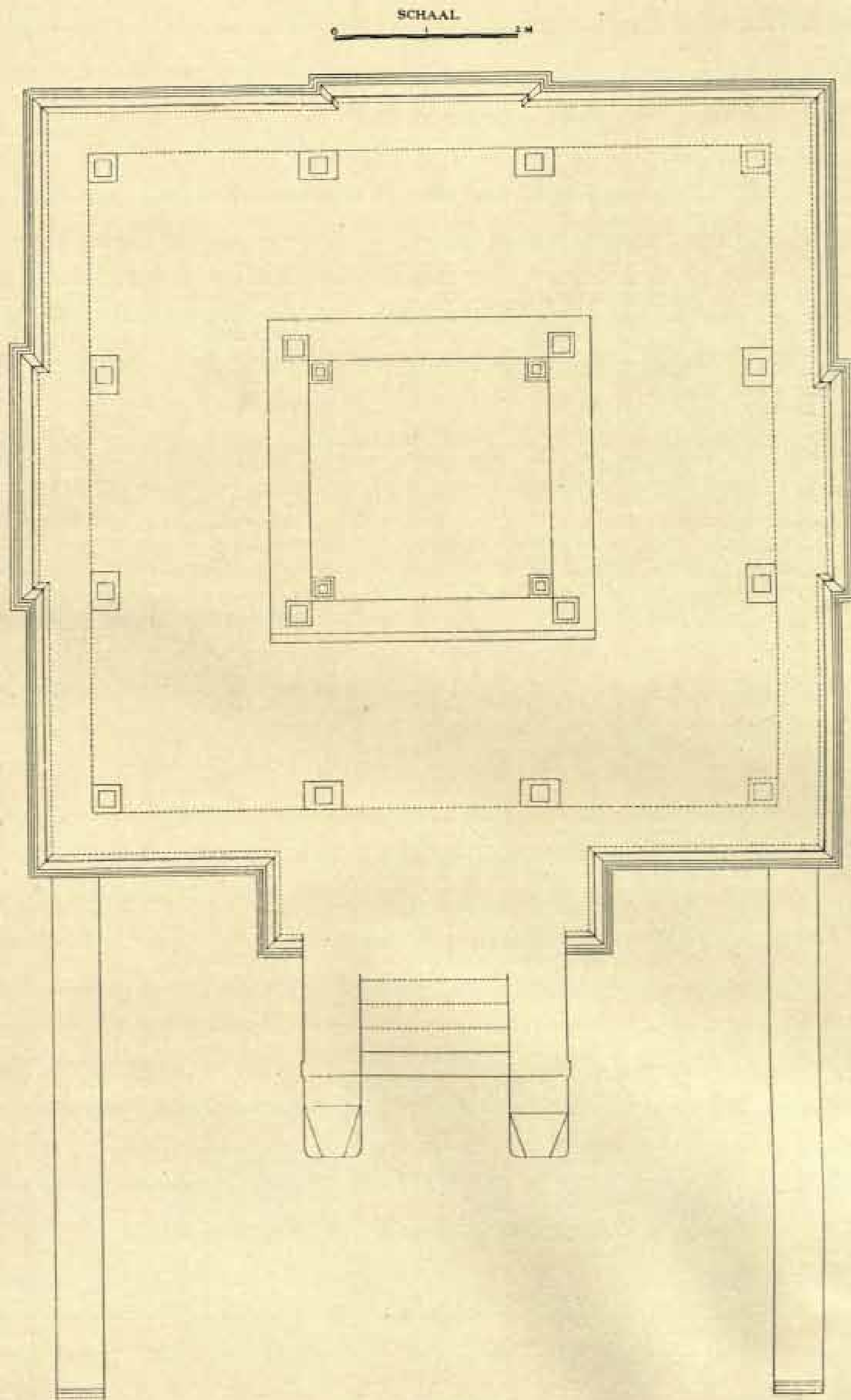

Biara Si Topajan.
Fragmenten (vgl. Tkg. I).

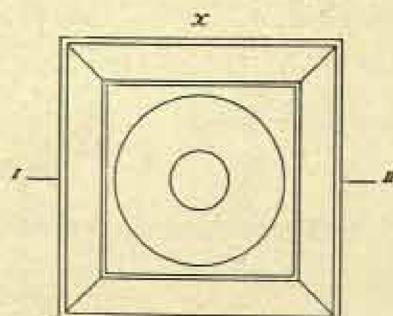

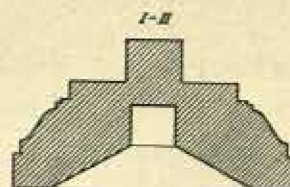
Biara Si Topajan.
Platte grond van Terras A.

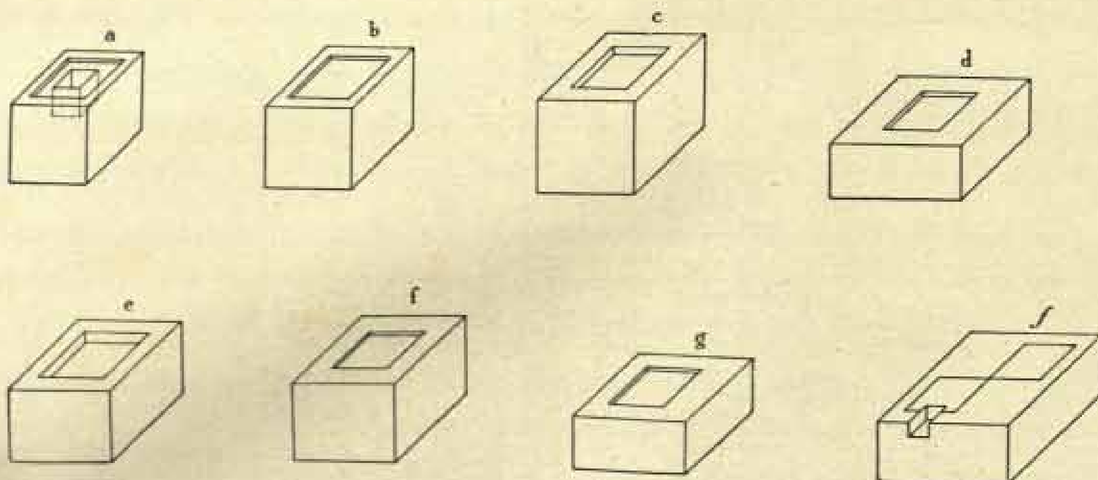
SCHAAL

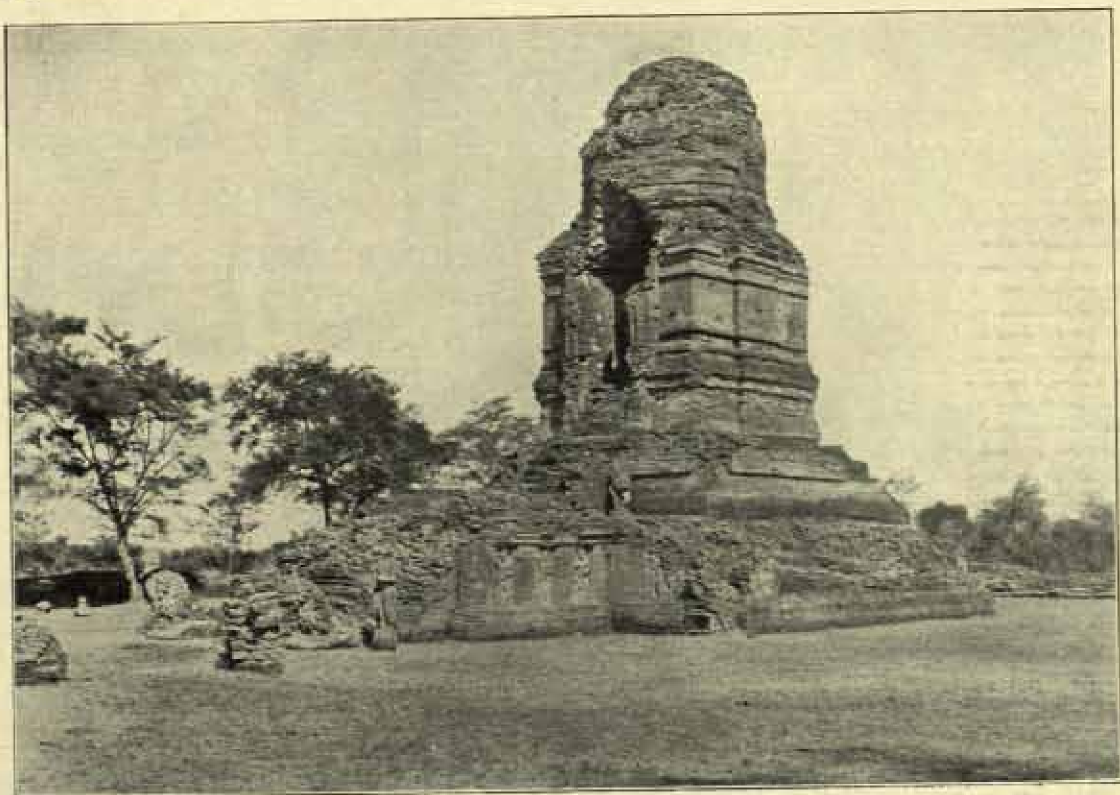
(a) Yoni hoog 0,44 by 0,99 x 0,77 in twee stukken, gevonden by (1)
(b) Zwaar beschadigd klein voetstukje, hoogte ± 0,30 x 0,25 x 0,38, gevonden by (2)
(c) Voetstuk beschadigd, hoog 0,30, by 0,37 x ...
(d) Yoni hoog 0,51 x 0,55 x 0,65, met afgebroken achterstuk, dik 0,06?.
(e) Topstuk in dagobvorm, middellijn 0,50, hoogte ± 0,40.
(f) Drie stuks vaaten hoog 0,19 x 0,42 x 0,42, zie teekening.
(c) t/m (f) gevonden op een heuveltje ten zuiden van het complexje (afstand ± 25 M.)
(3) Twee voetstukken, hoog 0,30 x 0,38 x 0,34, gevonden op het tempelplein. (met inscriptie)
(g) Gedeelte van een dekstuk, hoog 0,22 x 0,60 x 0,24.
(h) Topstuk hoog 0,38 x 0,52 x 0,52.
(i) Topstuk, diameter 0,30 hoog 0,40.
(j) Een zwaar beschadigde steen met aan twee zijden een figuurtje gehakt.
(k) Twee zwaar beschadigde resten van voetstukken.
(l) Neut hoog 0,20 x 0,28 x 0,28.
(m) " " 0,09 x 0,20 x 0,20.
(n) " " 0,12 x 0,20 x 0,18.
(o) " " 0,13 x 0,20 x 0,20.
(p) " " 0,10 x 0,20 x 0,225.
(q) " " 0,14 x 0,23 x ...
(r) " " 0,12 x 0,27 x ...
(g) t/m (r) gevonden op het tempelplein.
(s) Gedeelte van een steen ongeveer als (l)
(t) Dekstoen waarvan grondvlak vierkant met omloopende ojieflijst, hoogte ± 0,28 x 0,53 x 0,53.
(u) Yoni, hoog 0,42 x 0,82 x 0,82.
(v) Een topversiering, hoog 0,62 diameter 0,34.
(u) en (v) gevonden ten Oosten van het complexje.
w Tempel wachter.
(x) Een dekstoen, zie teekening gevonden by (4)
(y) Yoni, hoog 0,33 x 0,32 x 0,32, gevonden ten Noorden van het complexje. (afstand ± 10 M)
(a) t/m (y) zie blad IV voor opstelling.

Biara Si Topajan.
Fragmenten (vgl. Tkg. I).

a.

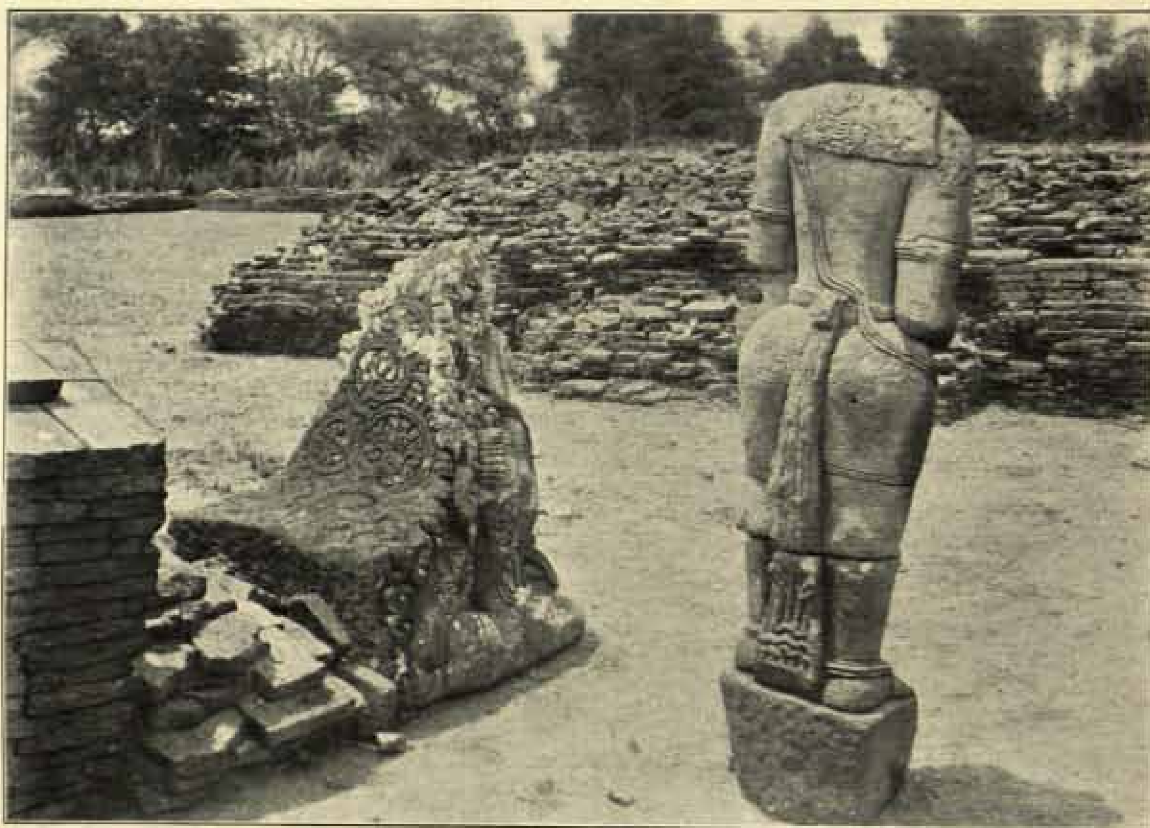

b.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal I, hoofdtempel. a. N. O. hoek. b. N. W. hoek (p. 135).

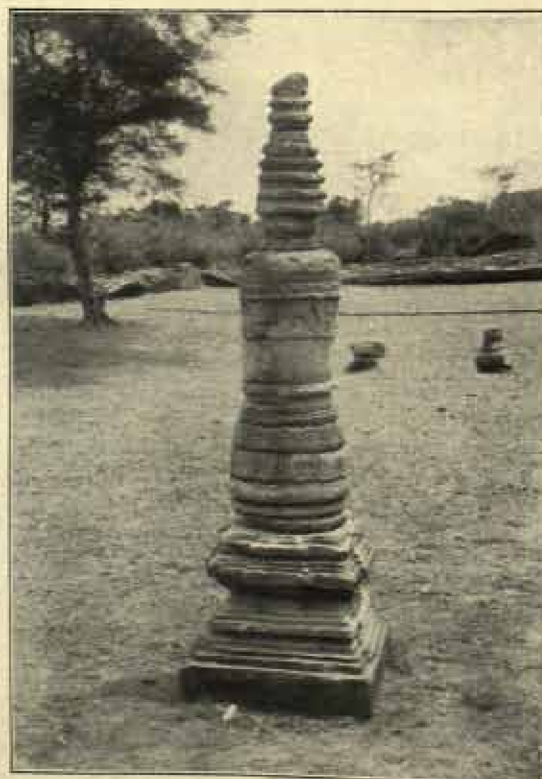
Pl. 35.

a.

b.

c.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal I. a. Tempelwachter en makara links van den trap, achterzijde; b. Tempelwachter op omgang hoofdtempel, rechts van den trap; c. Stupa-vormige zuil (p. 136).

Pl. 32.

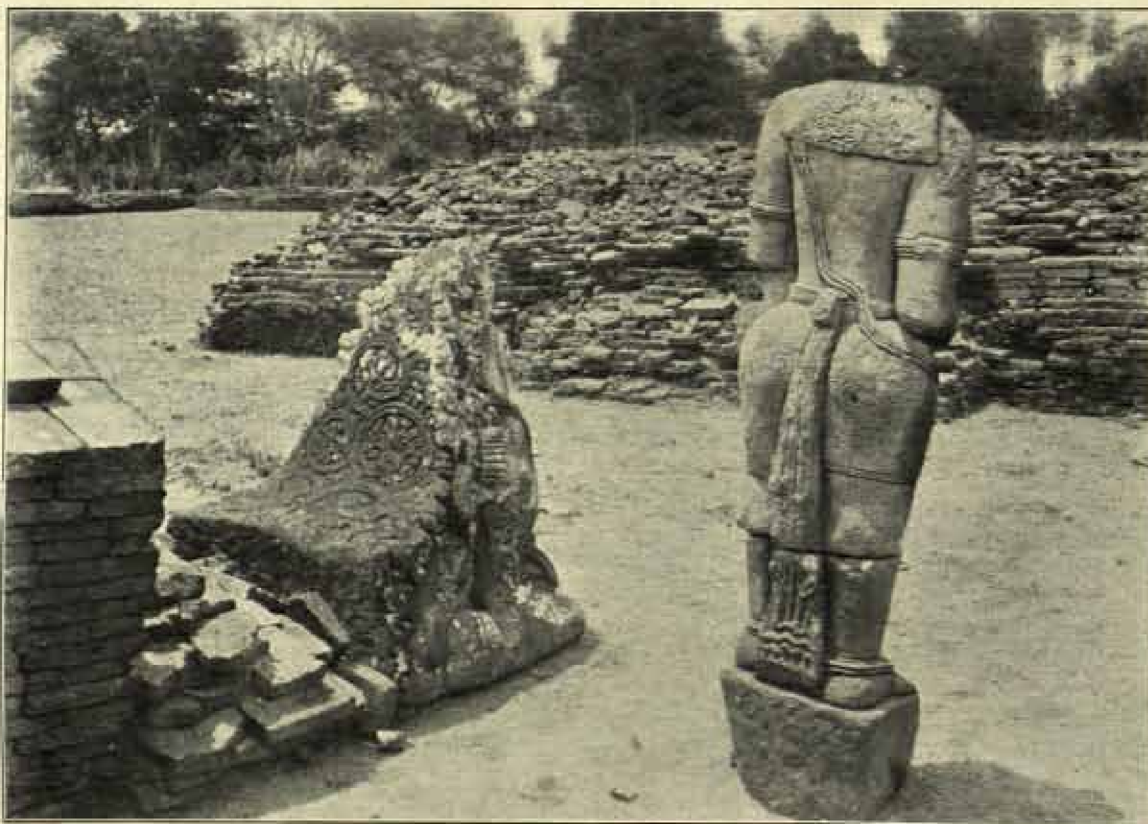
a.

b.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal I, hoofdtempel. a. N. O. hoek. b. N. W. hoek (p. 135).

a.

b.

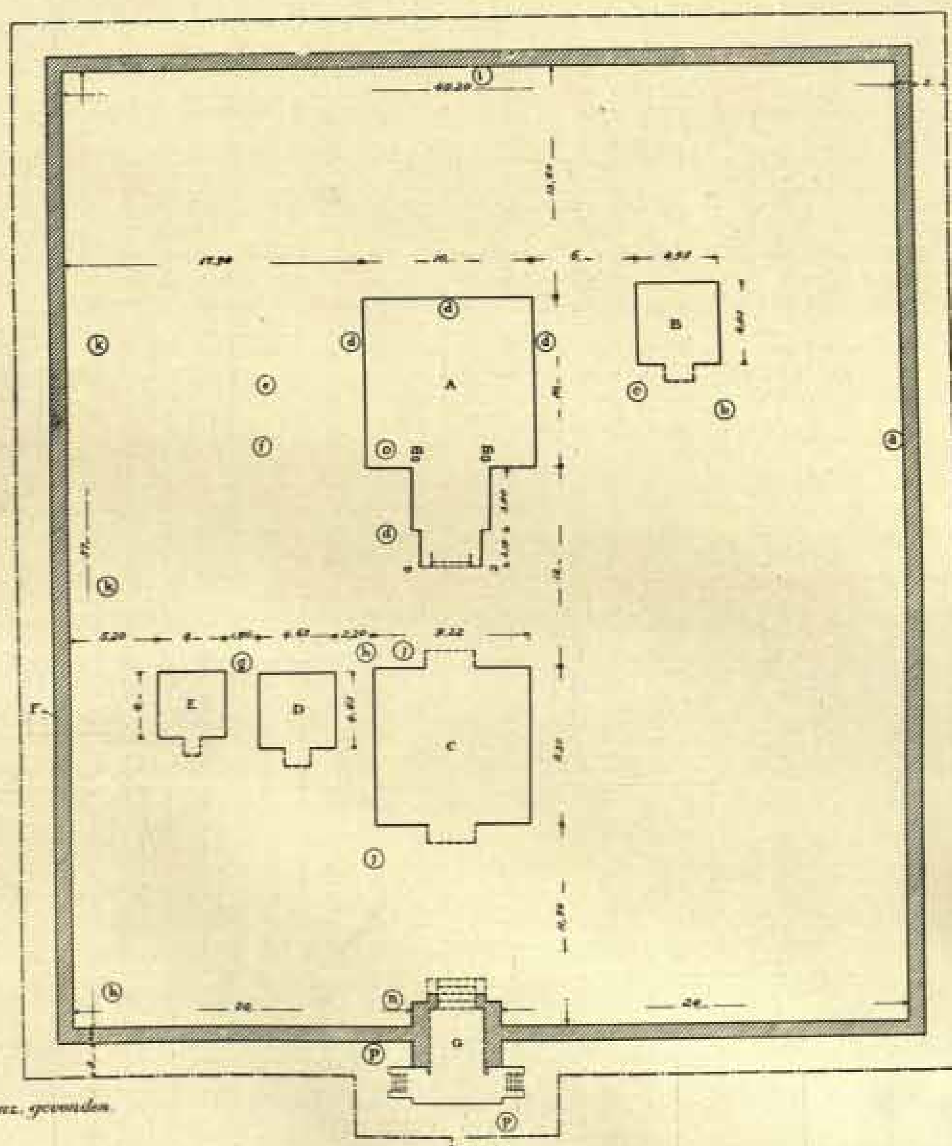
c.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal I. a. Tempelwachter en makara links van den trap, achterzijde; b. Tempelwachter op omgang hoofdtempel, rechts van den trap; c. Stupa-vormige zuil (p. 136).

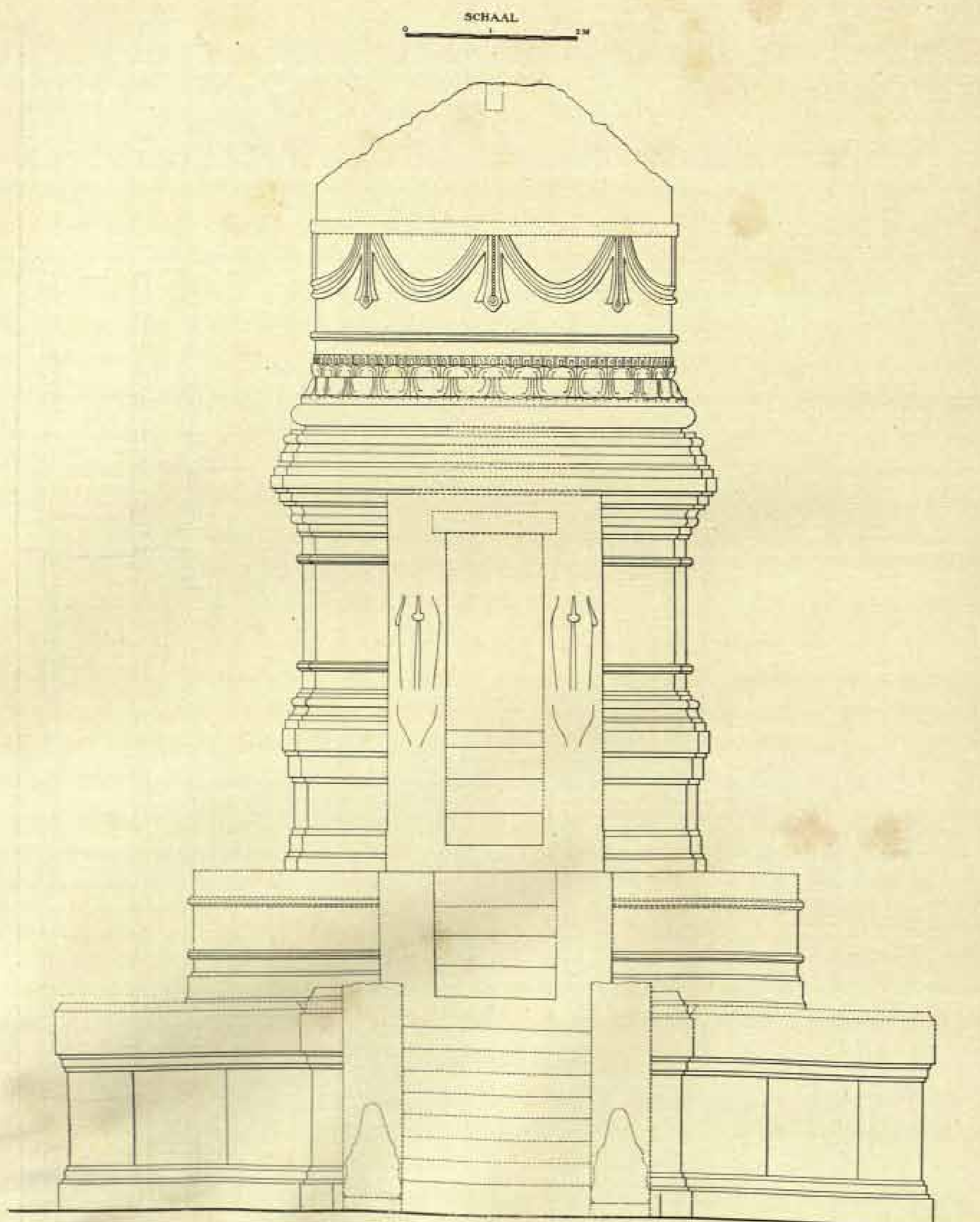

SCHAAL
0 10 20 M.

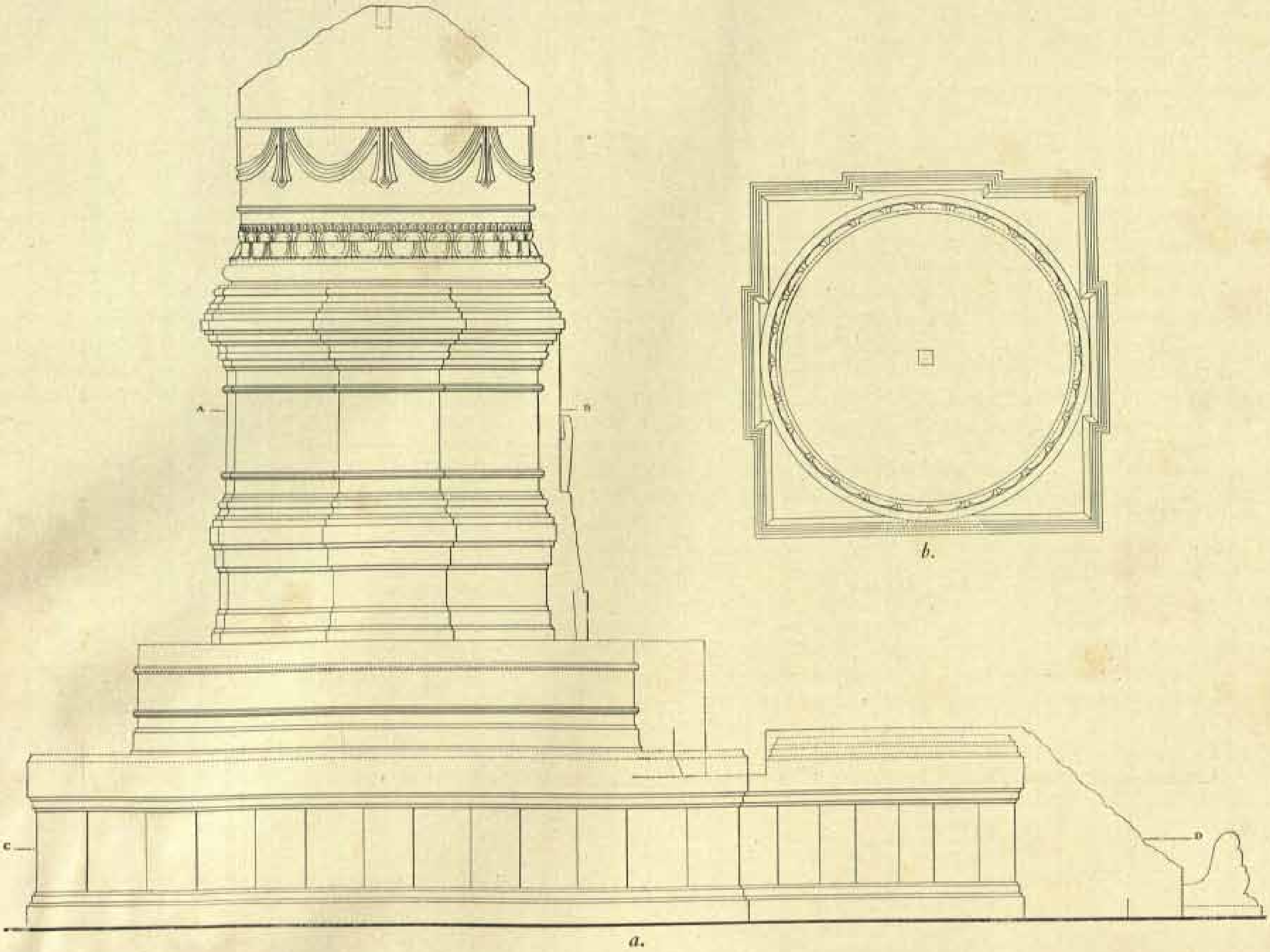

A *Hoofd-tempel.*
B *Monumentje.*
C, D, E *Terrassen.*
F *Ringmuur.*
G *Hoofdingang.*
—— *Pagger.*
○ *Plaats waar fragmenten enz. gevonden.*
(h) *Gebakken steenen.*
(l) *Bronzen beeldje.*
m *Tempelwachter.*
(n) *Bronzen achterstuk van een beeldje.*
(o) *Steenen beeldje.*
(o) *Pipisan.*
(o) *Schoteltje.*
(a) t/m (j) zie *Blad* XV
(p) zie *Blad* XV

Biaro Bahal I.
Situatie.

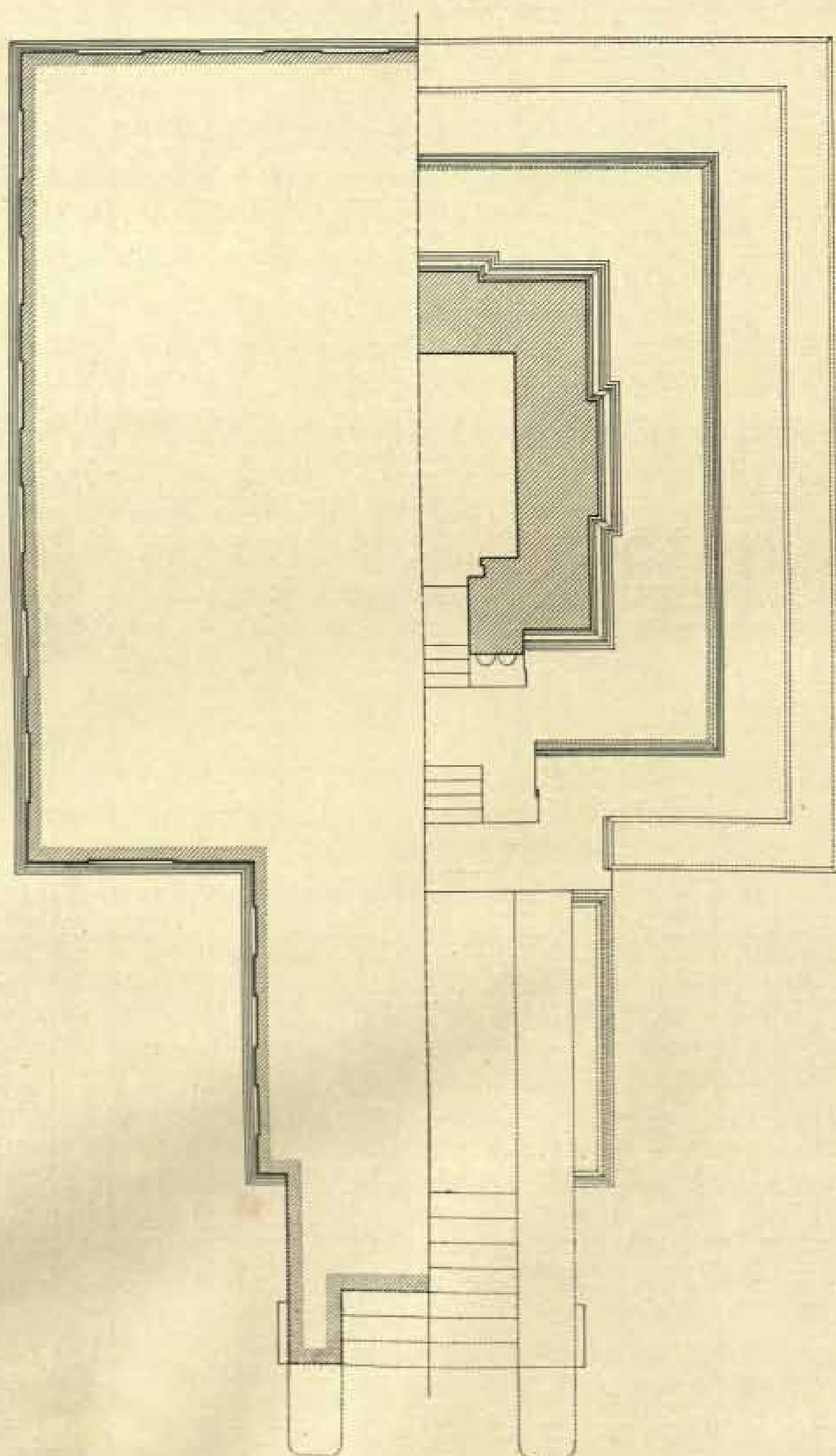
Biara Babal I.
Hoofdtempel (A). Oostelijke gevel.

Biara Bahal I.

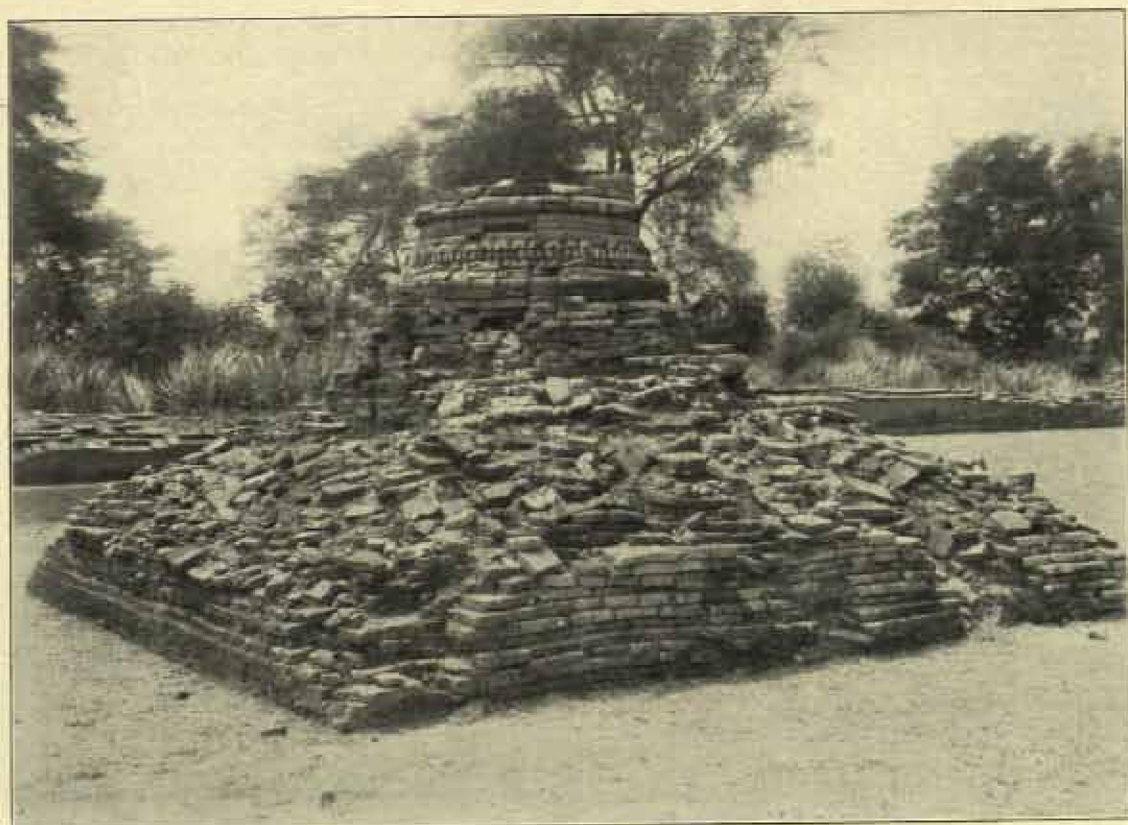
Hoofdtempel (A). a. Zuidelijke gevel. b. Bovenaanzicht van den top.

SCHAAL
0 1 2 M.

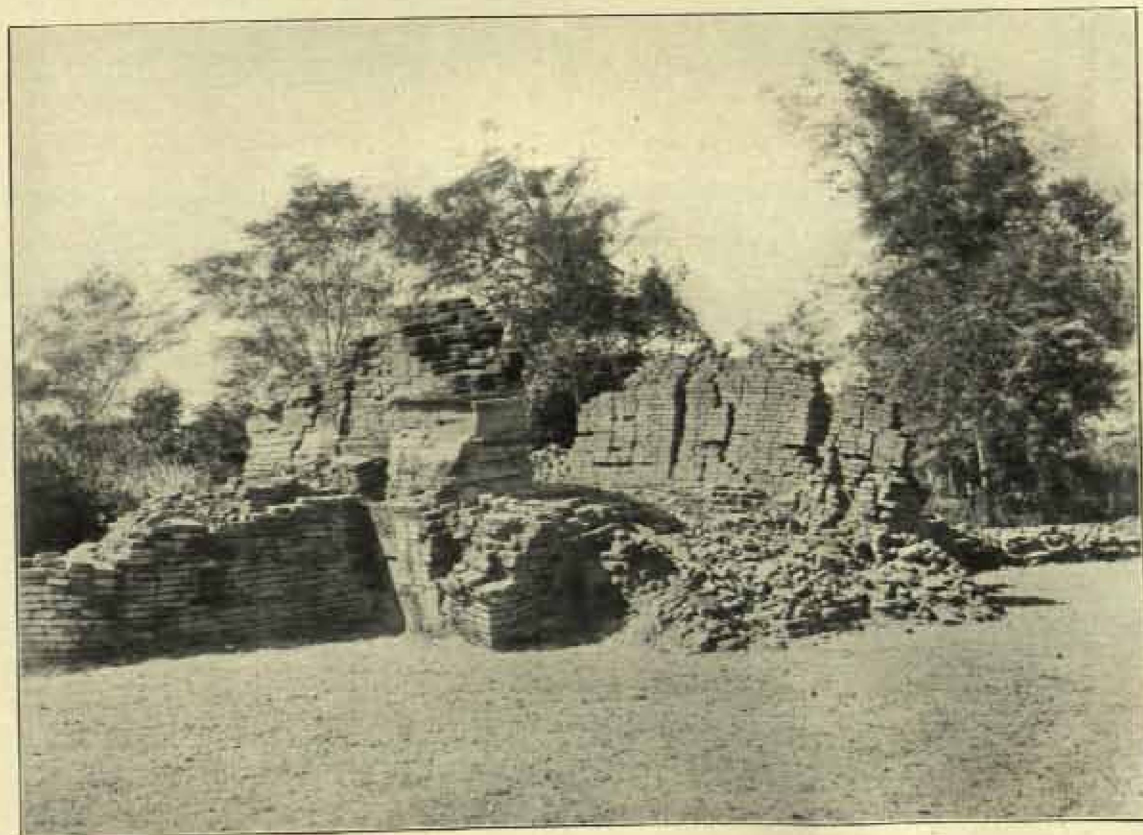

Biara Bahal I.

Hoofdtempel (A), horizontale doorsnede over A — B en C — D (vgl. Tkg. VIII).

a.

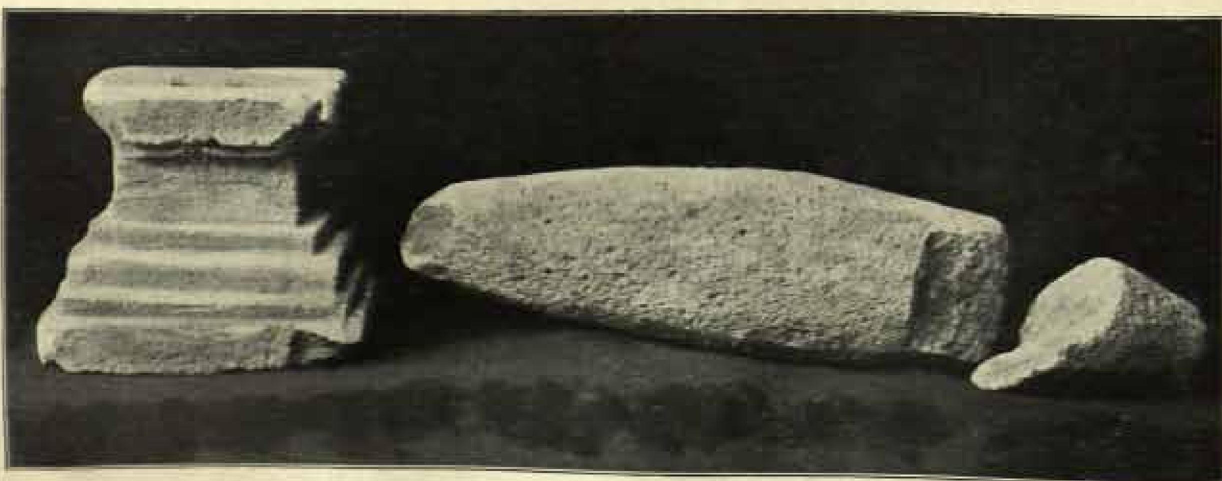
b.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal I. a. Overblijfsel van stupa ten N. van den hoofdtempel. b. Overblijfsel van toegangspoort (p. 136).

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal I. a. Steenen beeldje van Wajrasattwa, w. h. 15 c.M., gevonden bij den toegang tot den omloop van den hoofdtempel (p. 136). b. Steenen beeld van Salihundam, Ganjam distr., Zuid-Indië (p. 137). c. Steenen voetstuk en pipisan gevonden te Bahal I (p. 137).

Padang Lawas, Tapanoeli.
Biaro Bahal I. Bronzen beeldje, h. 19,5 c.M., gevonden aan den binnenkant van den W. ringmuur, tegenover den hoofdtempel (p. 137 vlg.).

a.

b.

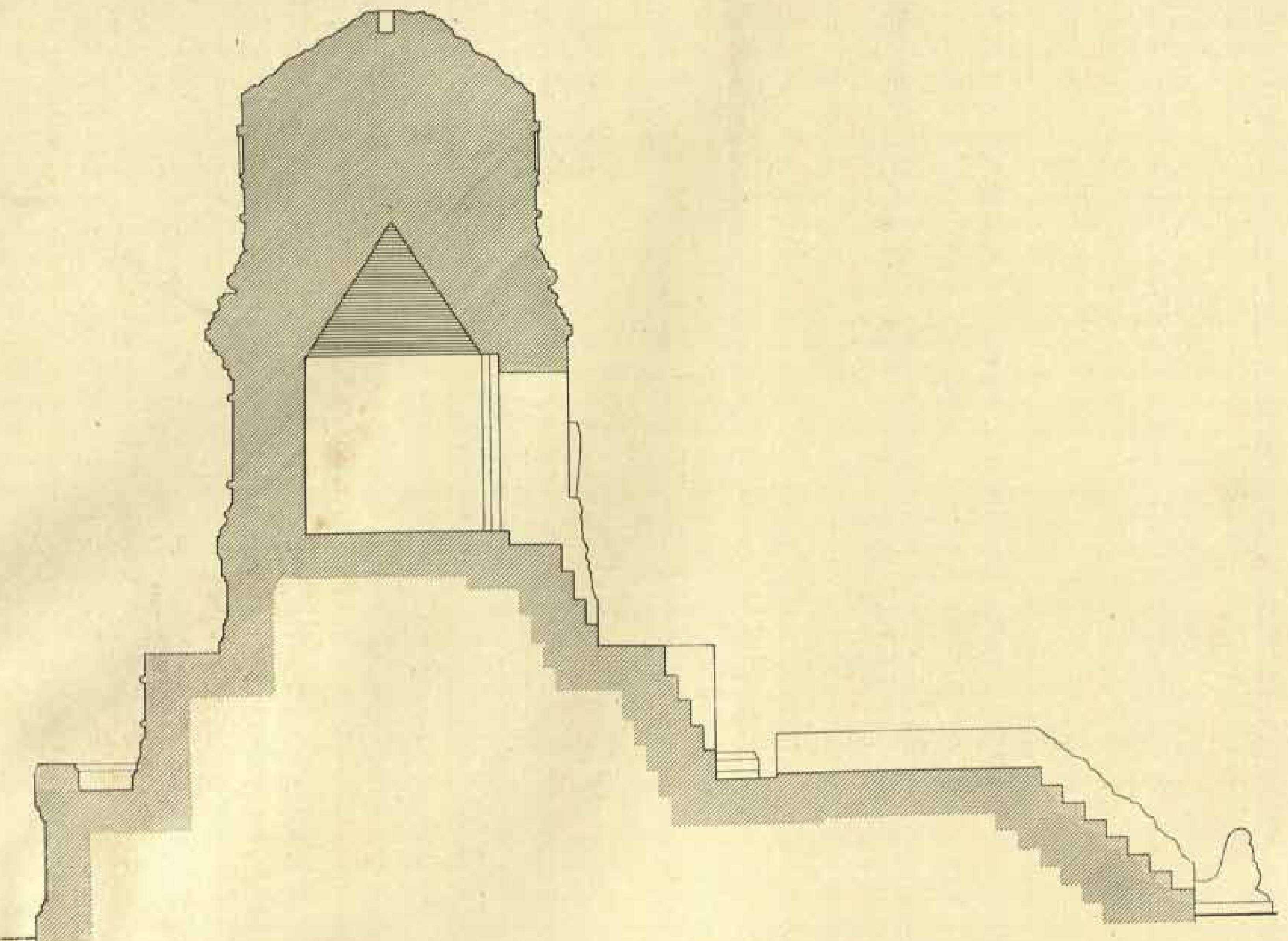

c.

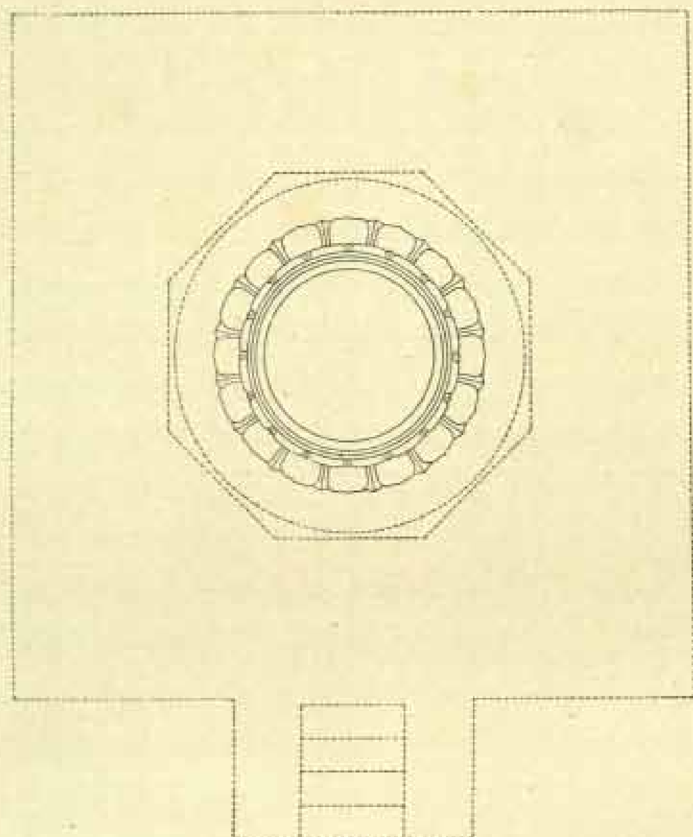
d.

Padang Lawas, Tapanoeli.
a en b. Kop van tempelwachter waarschijnlijk afkomstig van Biaro Bahal I, Mus. Bat. no. 102.
c en d. Id. Mus. Bat. no. 103 (p. 137).

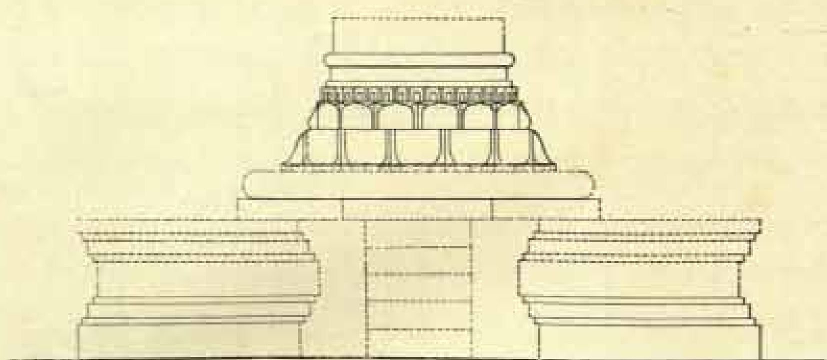

Biara Bahal I.
Hoofdtempel (A), lengtedoorsnede.

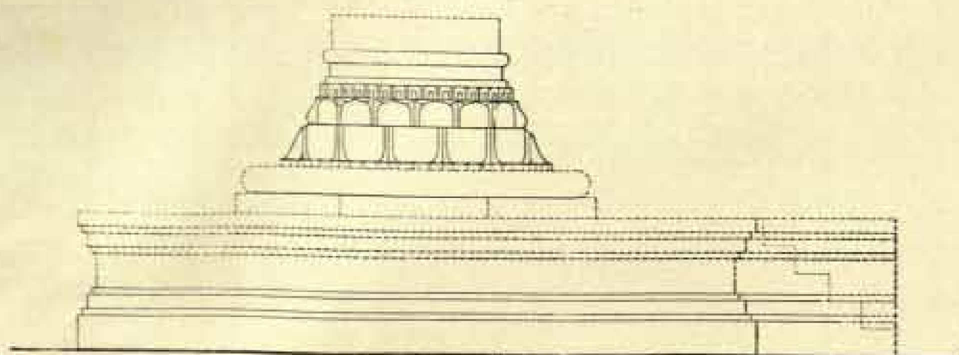
SCHAAL
0 1 2 M.

a.

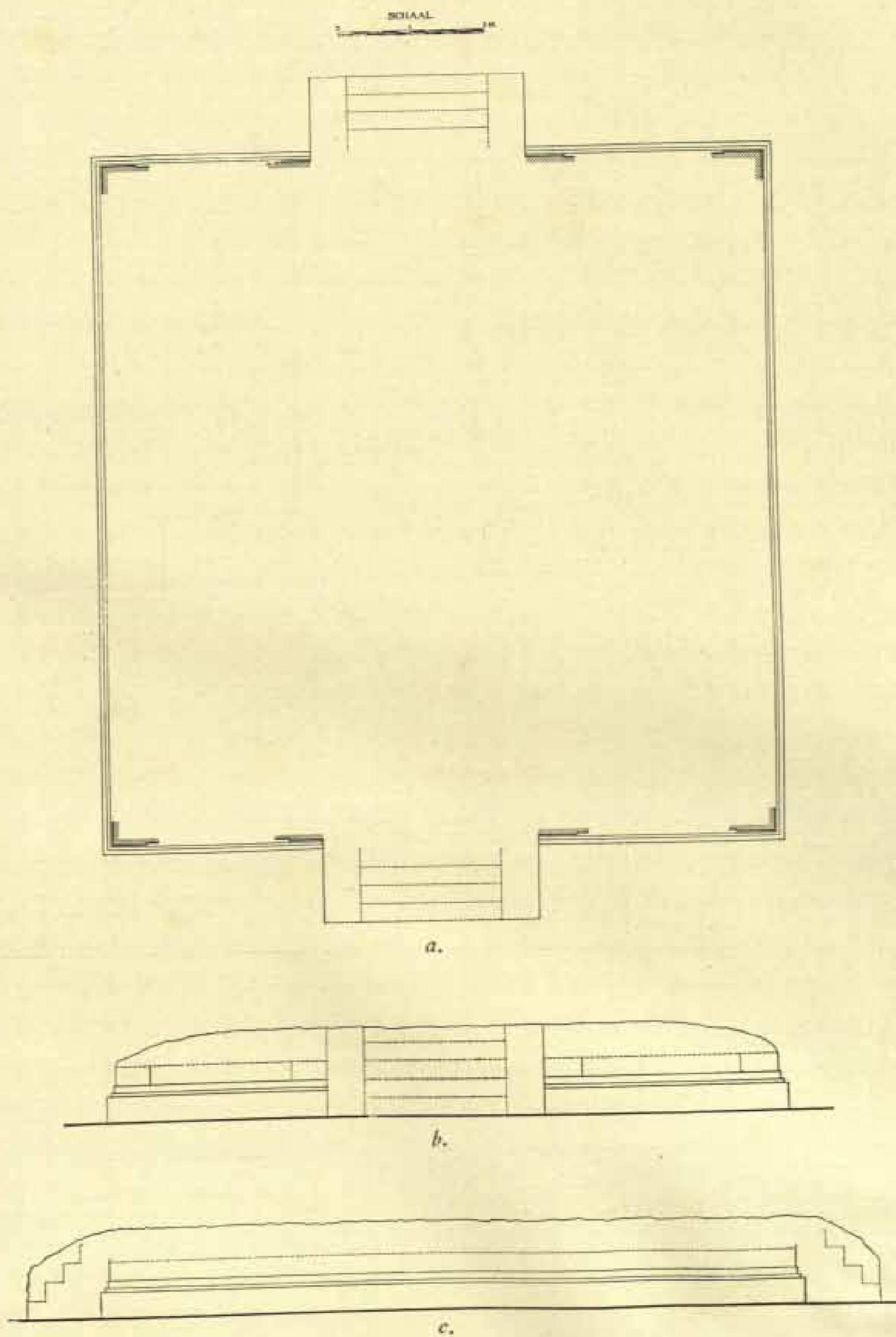

b.

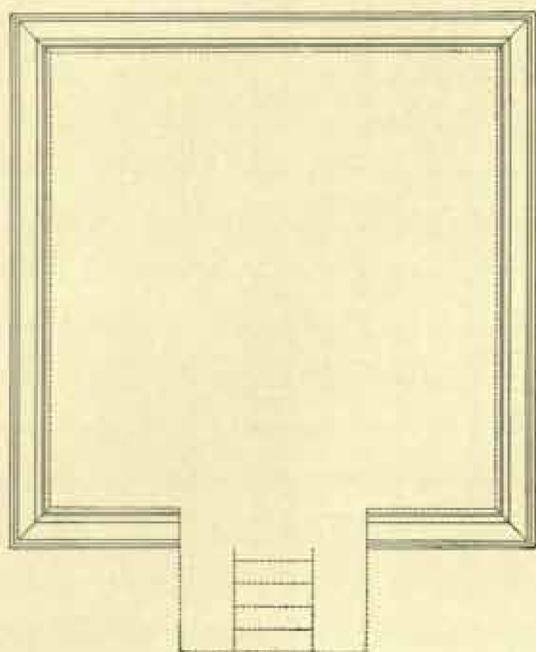
c.

Biara Bahal I.
Monument B. a. Plattegrond. b. O. gevel. c. Z. gevel.

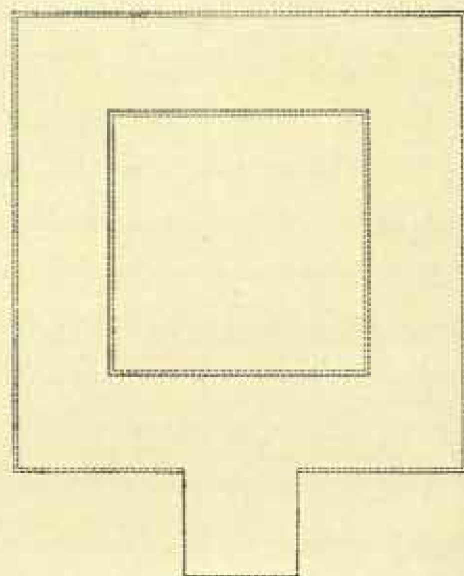

Biara Bahal I.
Terras C. a. Plattegrond. b. O. gevel. c. N. gevel.

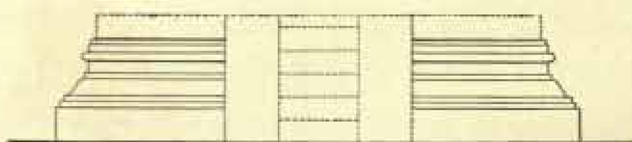
SCHAAL
0 1 2 M.

a.

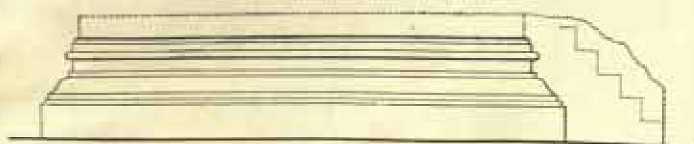
d.

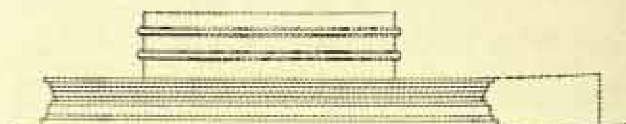
b.

e.

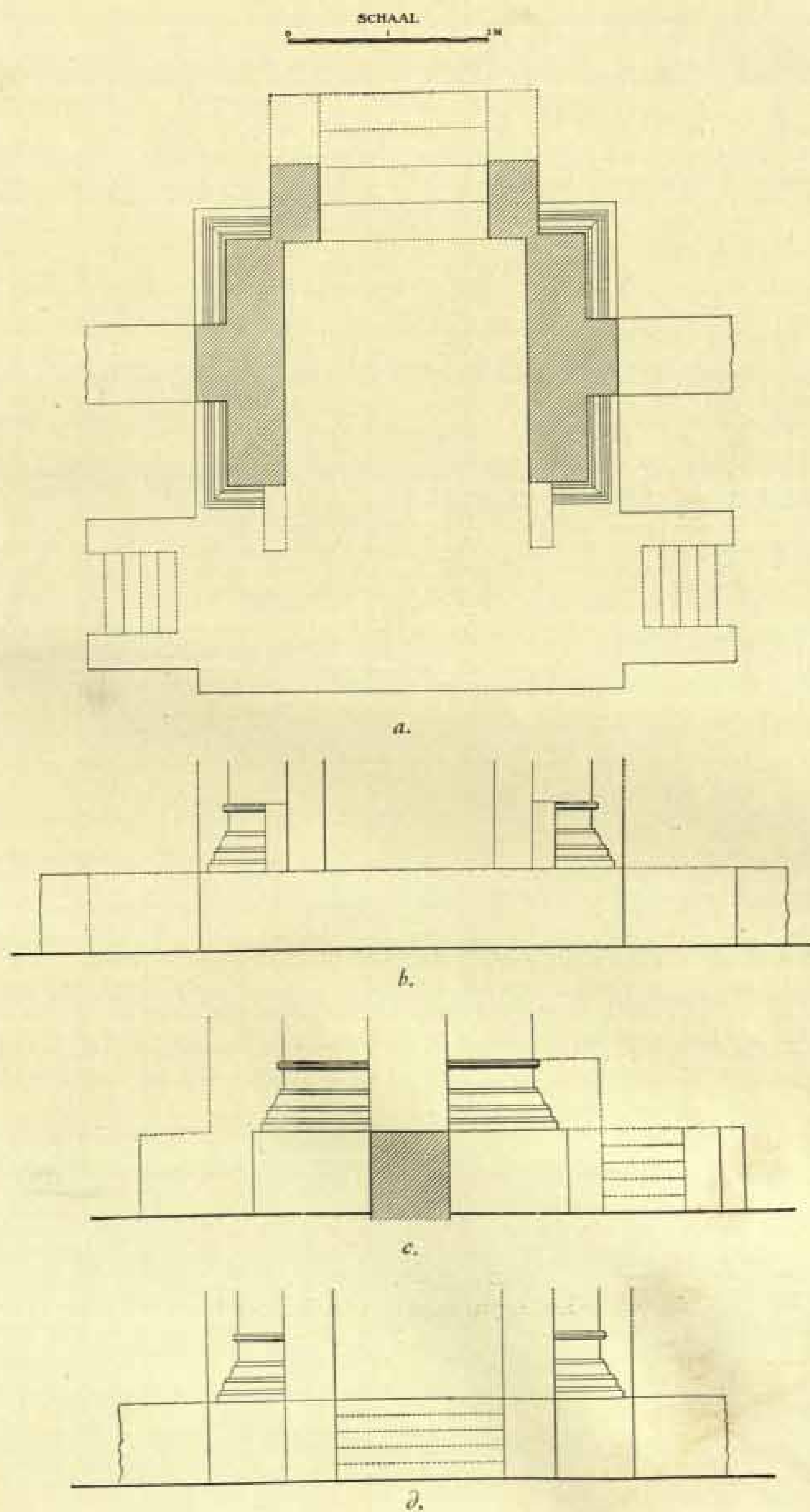
c.

f.

Biara Bahal I.

Terras D. a. Plattegrond. b. O. gevel. c. Z. gevel. Terras E. d. Plattegrond. e. O. gevel. f. Z. gevel.

Biara Bahal I.

Hoofdingang. a. Plattegrond. b. O. gevel. c. Z. gevel. ∂. W. gevel.

SCHAAL

0 1 M

a b c d

I II

I - II

g

III - IV

h

III IV

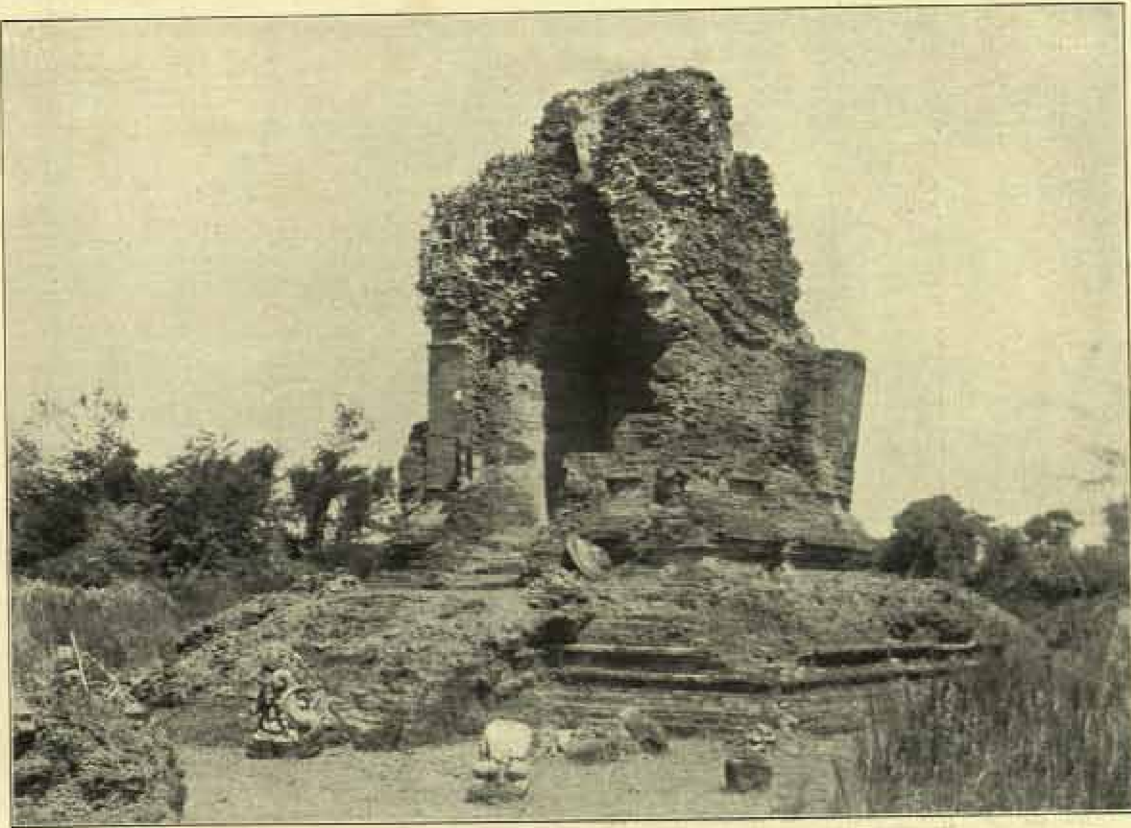
V - VI

j

p

Biaro Bahal I.

Losse stukken en fragmenten (vgl. Tkg. VI).

a.

b.

Padang Lawas, Tapanoeli.
Biaro Bahal II. a. Hoofdtempel N. O. hoek. b. N. W. hoek (p. 139).

a.

b.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal II. a. Heruka-beeld, aangetroffen in de cella van den hoofdtempel. b. Voetstuk en benedengedeelte van het Heruka-beeld (p. 140 vlg.).

a.

b.

c.

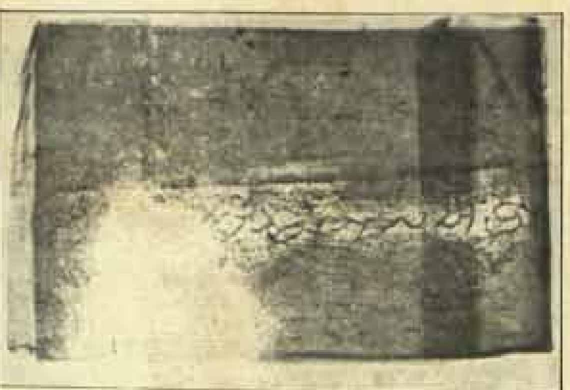

d.

Padang Lawas, Tapanoeli.

Biaro Bahal II. a. Buste van Buddha-beeld, waarschijnlijk afk. van Bahal II, Mus. Bat. no. 233. b. Beelden en beeldfragmenten aangetroffen in de cella van den hoofdtempel (p. 141). c en d. Voor- en achterzijde van makara rechts van inganghoofdtempel (p. 143).

a.

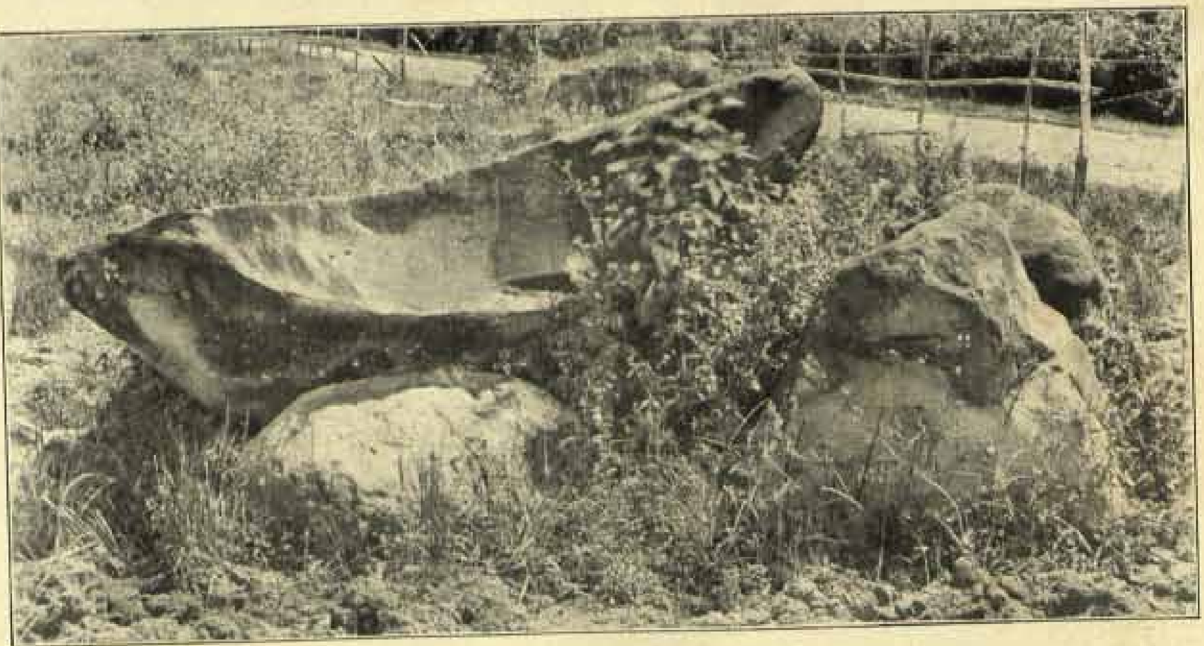
b.

c.

Sumatra.

a en b. Inscripties op voetstukken ten N. van terras A biaro Si Topajan (p. 135). b. Zegelmerk inscriptie Adityawarman (p. 174).

a.

b.

c.

Benkoelen en Palembang.

***a. Dolmen en b. graf bij Boemi agoeng, Pagar Alam, Benkoelen** (p. 149). **c. Bronzen kop van Buddhabeeld, afk. Boekit Segoentang, Palembang** (p. 152).*

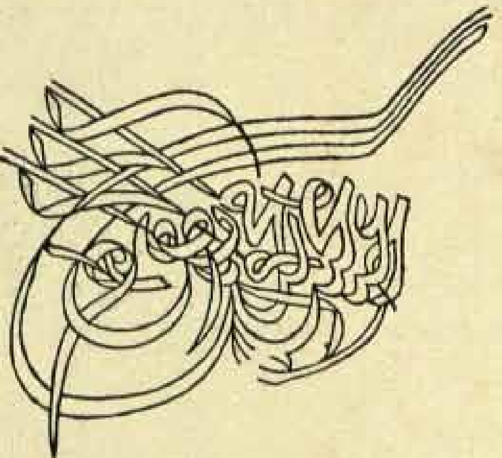
b. *a.* *c.*

Palembang.

Bronzen beelden gevonden in de Komering op 1 K.M. afstand van de uitmonding in de Moesi. a. Amoghapāça-Awalokiteçwara h. 52. b. Maitreya, h. 23. c. Buddha, h. 40 c.M. (p. 156).

a

b

c

Rijkssierraden van Pagar roejoeng.

a. Op den voorgrond in het midden de „Kop van Katimono"; links en rechts de boven b en c afgedrukte stempels; tegen de Kain Sangsoeto geleund v. l. n. r. de klewang Tjinangki, de dolk Si mandang giri, de kris Tjaraboen en de kris Si manggi masak (p. 205 vlg).

Pl. 47.

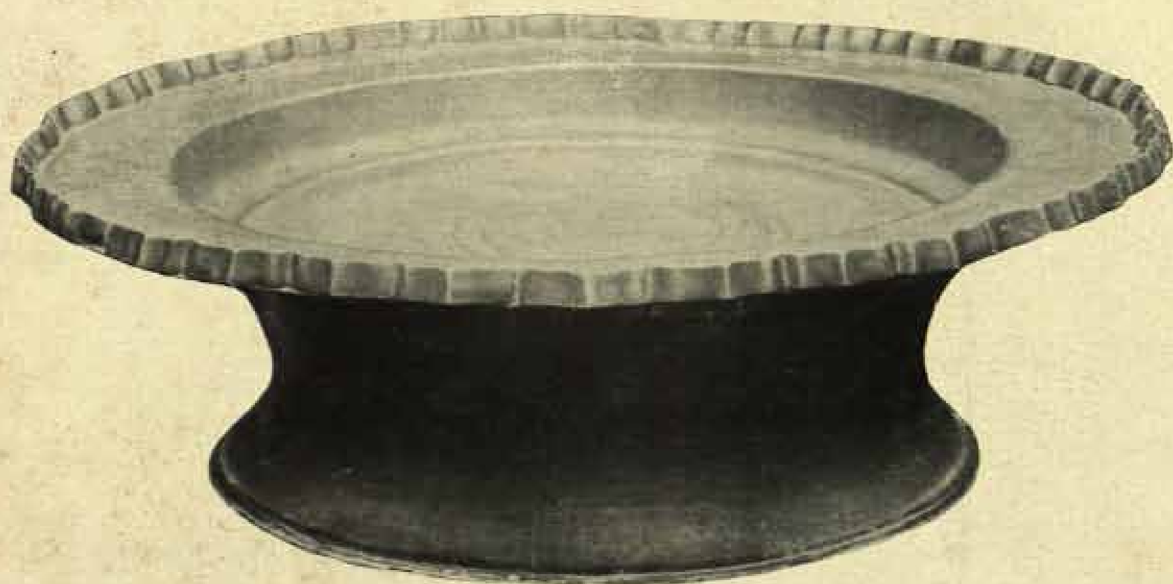
a

b

Rijkssieraden van Pagar roejoeng.

a. De hoorn van den karbouw Si Benoang Sakti; de handtrom van poeloet-poeloet-hout; de ,,Kop van Katimono'' en het Sultansstempel. b. de ,,Kop van Katimono'' op iets meer dan ware grootte *(p. 208).*

a

b

Rijkssieraden van Pagar roejoeng.
De doelang gadang van Tandjoeng (p. 206).

PL. 49.

a

b

c

d

e

f

Rijkssieraden van Pager roejoeng.

a en c. Voor- en keerzijde van den dolk Si mandang giri; e en f godefiguren op het lemmet van dezen dolk $1^{1}/_{2}$ maal ware grootte (p. 210 vlg.). b en d. Voor- en keerzijde van de kris Tjaraboen.

Pl. 50.

a *b*

Foto Mellema

c *d* *e* *f* *g*

Bronzen 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

Serie 1403. a = 2853, b = 3056, c = 3025, d = 2862, e = 2855, f = 2856, g = 2864.

(p. 158 vlg.)

a *b* *c* *d* Foto Mellema

Bronzen 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Serie 1403. a = 2836, b = 2389, c = 3060, d = 2845 (p. 158 vlg.).

a b c

Foto Mellema

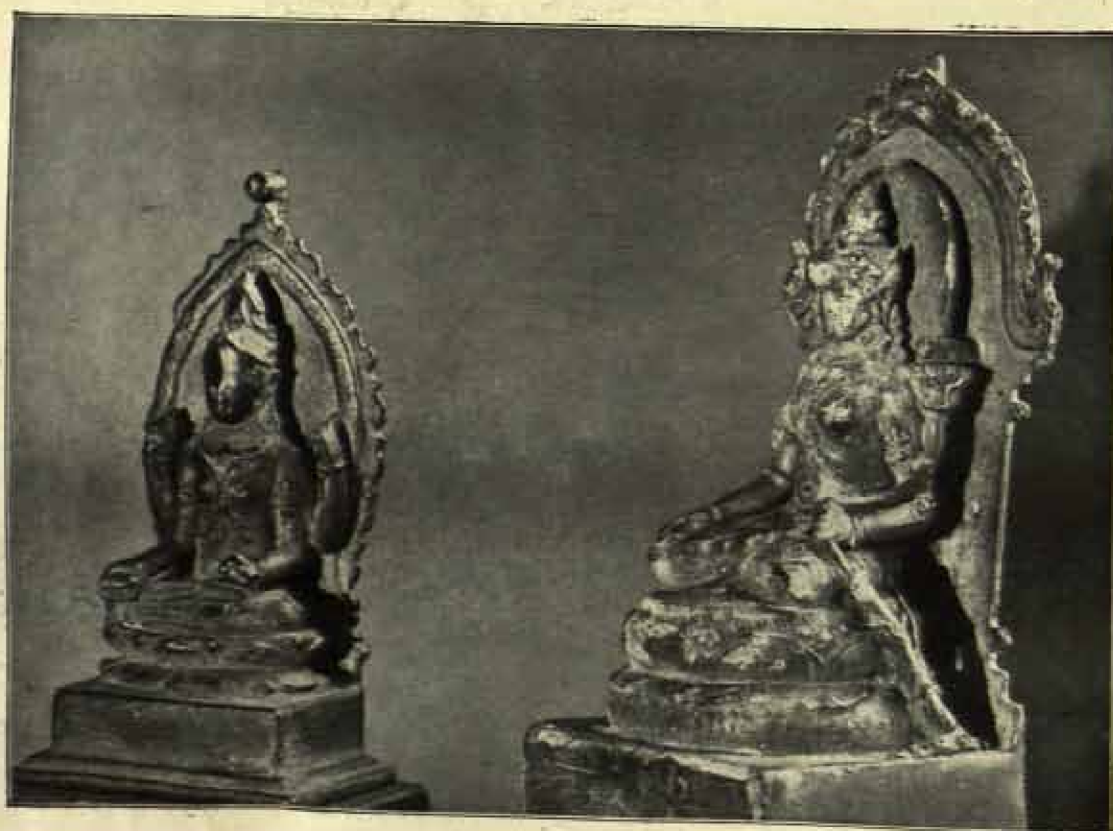
d e f

Bronzen 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

Serie 1403. a = 3325, b = 2861, c = 1701, d = 1874, e = 3057, f = 2972 (p. 158 vlg.).

a b c

d e

Foto Mellema

Bronzen 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Serie 1403. a = 1780, b = 3007, c = 3027, d = 3034, e = 2467 (p. 158 vlg.)

a

b

a. Steenen vrouwenbeeld museum Batavia no. 288 (p. 219). b. Relief uit de poera Taman Sari te Pedjeng, Bali (p. 224).

a

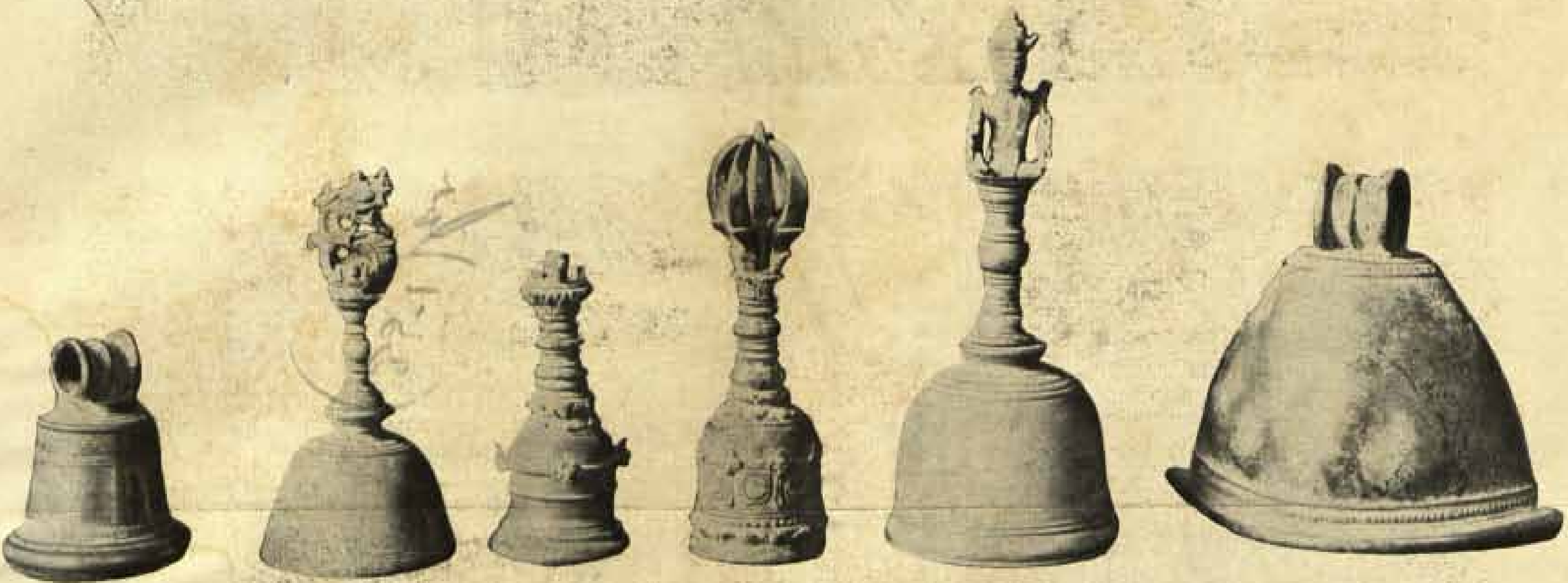
b

Bronzen uit de collectie Sawabe te Djokjakarta.

a. V. l. n. r. onbekende Bodhisattwa, vier Kuwera's, Amoghapaça (?) b. Tara, twee Buddha's, Ganeça onbekende Bodhisattwa (p. 232).

a

b

Bronzen uit de collectie Sawabe te Djokjakarta.

a. V. l. n. r. Wajrasattwa (?) en falsificaten. b. Veebel, vier gantha's en veebel (p. 233).